

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
İSLAM EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI FİNANS BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE KATILIM BANKACILIĞI’NIN SOSYAL
FİNANS VE ETİK BANKACILIK AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

DOKTORA TEZİ

Sevgi TURAN

İstanbul
Eylül-2022

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM EKONOMİSİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
İSLAM EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI FİNANS BİLİM DALI

TÜRKİYE'DE KATILIM BANKACILIĞI'NIN SOSYAL FİNANS
VE ETİK BANKACILIK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

DOKTORA TEZİ

Sevgi TURAN

Danışmanı
Prof.Dr. Mehmet BULUT

İstanbul
Eylül-2022

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Ekonomisi ve Finans Anabilim Dalı, İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans Bilim Dalı'nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof.Dr. Mehmet BULUT

Üye Prof.Dr. İbrahim Güran YUMUŞAK

Üye Prof.Dr. Ahmet TABAKOĞLU

Üye Prof.Dr. Necdet ŞENSOY

Üye Doç.Dr. Cem KORKUT

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Doç.Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “Türkiye’de Katılım Bankacılığı’nın Sosyal Finans ve Etik Bankacılık Açısından Değerlendirilmesi” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Sevgi TURAN

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanmasında emeği geçen kıymetli danışman hocam Prof.Dr. Mehmet BULUT başta olmak üzere, çalışma sürecinde değerli fikirleriyle destek olan Prof.Dr. İbrahim Güran YUMUŞAK, Prof.Dr. Ahmet TABAKOĞLU ve Prof.Dr. Necdet ŞENSOY hocalarıma sonsuz teőekkür ederim. Yine doktora ders döneminde ilmi derinliklerinden ziyadesi ile istifade ettiğim Prof.Dr. Servet BAYINDIR hocama da teőekkürü bir borç bilirim.

İslami finans alanına yurt içinde ve yurt dışında önemli katkılar sunan, kıymetli fikirleri ve tecrübeleri ile bizlere ışık tutan Prof.Dr. Sabri ORMAN ve Prof Dr. Arif ERSOY hocamızı rahmetle yd etmek isterim. Tezin yoğun çalışma temposu sırasında görüş ve nerileri ile katkı sağlayan akademi ve iş dünyasından tüm arkadaşlarıma ve meslektaşlarıma teőekkür ederim. İlim yolculuğunda beni sürekli destekleyen annem, (merhum) babam ve kardeşlerime, ayrıca anlayış ve hoşgörüsüyle hep yanımda olan eşime ve çocuklarıma mteőekkr olduğumu belirtmek isterim.

Sevgi TURAN

İstanbul – 2022

ÖZET

TÜRKİYE’DE KATILIM BANKACILIĞI’NIN SOSYAL FİNANS VE ETİK BANKACILIK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Sevgi TURAN

Doktora, İslami Ekonomisi ve Uluslararası Finans

Tez Danışmanı: Prof.Dr. Mehmet BULUT

Eylül-2022, 225 + XIII Sayfa

İnsanoğlunun ahlak-iktisat ilişkisi, son birkaç yüzyıl içerisinde kazanç dürtüsünün ön planda olması ve kapitalizmin ortaya çıkardığı sosyal sorunlar ile kopma noktasına gelmiştir. Bu ekonomik sistemler, bireyle birlikte toplumun kalkınacağını öne sürse de, sosyal hayattaki denge unsurunun bozulmasına ve toplumun kalkınması yerine eşitsizlik, adaletsizlik, kıtlık ve savaş gibi büyük toplumsal sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Son yıllarda yaşanan ekonomik buhranlar, özellikle 2008 global ekonomik krizi ile kamuoyunda bankacılık sektörüne duyulan güven ciddi derecede zarara uğramıştır. Bunun sonucunda hem Batı’da hem de Doğu’da sosyal dayanışma, yardımlaşma, sürdürülebilirlik ve çevre duyarlılığının tartışıldığı yeni alternatif ekonomik sistem arayışı başlamıştır. Batılı gelişmiş ülkeler, bankacılık sektörü için “*sosyal finans*” ve “*etik bankacılık*” kavramlarını ve uygulamalarını ortaya çıkarmış, Doğu’da ise İslami finansın sürdürülebilirliğe ve sosyal hayata katkısı ile İslami bankacılığın gelişmesi adına çalışmalar ön plana çıkarılmıştır.

Tezin amacı, gelişmiş ülkelerin sosyal sorumluluk ve etik bankacılık faaliyetleri olarak tanımladıkları uygulamaları, Türkiye’de bankacılık sektörü açısından değerlendirmektir. Ayrıca İslami bankacılık ya da Türkiye’deki adıyla “Katılım Bankacılığı”nın etik bankalar ile arasındaki benzerlikleri ortaya koymaktır.

Bu çalışmada, Türkiye’de etik bankacılık alanında nicel verilere dayanan ilk kapsamlı çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte Türkiye’deki katılım bankalarının finansal verileri üzerinden etik bankacılıkla ilgili benzerlikleri ve konvansiyonel bankalardan farklı bir iş modeline sahip oldukları tespit edilmiş, amaçlarının kârlılık değil sosyal finansa hizmet etmek olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sosyal finans, etik bankacılık, İslami finans, Katılım Bankacılığı.

ABSTRACT

THE ASSESSMENT OF PARTICIPATION BANKING IN TURKEY IN TERMS OF SOCIAL FINANCE AND ETHICAL BANKING

Sevgi TURAN

PhD Dissertation, Islamic Economics and International Finance

Supervisor: Prof.Dr. Mehmet BULUT

September-2022, 225 + XIII Pages

The moral-economic relationship of human beings has come to the breaking point in the last few centuries, with the motive of gain at the forefront and the social problems caused by capitalism. Although these economic systems claim that the society will develop together with the individual, they have caused the deterioration of the balance element in social life and the emergence of major social problems such as inequality, injustice, famine and war instead of the development of the society.

With the economic depressions experienced in recent years, especially the 2008 global economic crisis, the public's trust in the banking sector has been seriously damaged. As a result, the search for a new alternative economic system, in which social solidarity, cooperation, sustainability and environmental awareness are discussed, has begun in both the West and the East. Western developed countries revealed the concepts and practices of "social finance" and "ethical banking" for the banking sector, while in the East, the contribution of Islamic finance to sustainability and social life and the development of Islamic banking were highlighted.

The aim of the thesis is to evaluate the practices that developed countries define as social responsibility and ethical banking activities in terms of the banking sector in Turkey. In addition, it is to reveal the similarities between Islamic banking or "Participation Banking" as it is called in Turkey with ethical banks.

In this study, the first comprehensive study based on quantitative data in the field of ethical banking in Turkey was conducted. However, similarities regarding ethical banking have been determined through the financial data of Participation Banks in Turkey, and it has been revealed that they have a different business model than conventional banks, and that their aim is to serve social finance, not profitability.

Keywords: Social finance, ethical banking, Islamic finance, Participation Banking.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
GRAFİKLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu ve Soruları.....	3
1.2. Tezin Araştırma Yöntemi.....	4
1.3. Tezin Düzeni	5
İKİNCİ BÖLÜM	8
AHLAK VE İKTİSADİ SİSTEMLER	8
2.1. Ahlak ve Toplum İlişkisi.....	8
2.2. Ahlak ve İktisat	14
2.3. Paranın İcadı ile İktisadi Dönüşümler.....	18
2.3.1. Paranın İcadı.....	19
2.3.2. Paranın Fonksiyonundaki Değişimler	21
2.3.3. Borçlanma Aracı olarak Para ve Kredinin Tarihçesi.....	22
2.4. İktisadi Sistemler.....	32
2.4.1. Kapitalist Sistem ve Kurumları.....	32
2.4.1.1. Kapitalizm'in Ortaya Çıkışı	35
2.4.1.2. Bankacılık Sistemi.....	39
2.4.1.3. Anonim Şirketler	44
2.4.1.4. Borsa.....	45
2.4.2. Sosyalizm ve İlkeleri	46
2.4.2.1. Sosyalizm'in Ortaya Çıkışı.....	47
2.4.2.2. Sosyalizm'in Temel İlkeleri	50
2.4.3. İslam İktisadı ve Tarihsel Gelişimi	51
2.4.3.1. Hz. Peygamber Dönemi İktisadi Faaliyetleri	63
2.4.3.2. Osmanlı Dönemi İktisadi Faaliyetleri	66

2.4.3.3. Günümüzde Dünyadaki İslami Finans Uygulamaları	70
2.4.3.4. Türkiye’de İslami Finans’ın Tarihsel Gelişimi	80
2.4.4. Geleneksel İktisat ve İslam İktisadının Karşılaştırılması	82
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	92
ALTERNATİF EKONOMİK SİSTEMLER.....	92
3.1. Klasik Sistemin Sorunları ve Çözüm Arayışları	92
3.1.1. Kapitalizmin Sosyal Başarısızlığı.....	93
3.1.1.1. Paylaşım Sorunu ve Toplumsal Eşitsizlik	94
3.1.1.2. Sömürgecilik.....	102
3.1.1.3. Şirketlerin Gücü.....	105
3.1.1.4. Ekonomik Krizler	106
3.1.1.5. Yoksulluk	108
3.1.1.6. Kent Yaşamındaki Sıkıntılar	109
3.1.1.7. Çatışma	111
3.1.2. Batı’nın Alternatif Sistem Arayışları	113
3.1.2.1. Sosyal Finans.....	117
3.1.2.2. Etik Bankacılık	123
3.2. İslam İktisadı’nın Sosyal Kurumları	136
3.2.1. Dayanışma ve Yardımlaşma Amaçlı Ahilik Teşkilatı.....	136
3.2.2. Sosyal Adalet Kurumu: Zekat.....	139
3.2.3. Kamu Yararına Kuruluşlar: Vakıflar	142
3.2.4. Reel Ekonomiye Destekleyen İslami Bankalar/Katılım Bankaları	149
3.2.5. İslami Sigorta Şirketleri (Tekâfül).....	157
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	165
UYGULAMA.....	165
4.1. Literatür İncelemesi	165
4.1.1. Yurt İçinde Yapılan Çalışmalar	166
4.1.2. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar.....	168
4.2. Literatür Değerlendirmesi	173
4.3. Araştırma.....	174
4.3.1. Veri Seti	180
4.3.2. Hipotez 1.....	184
4.3.2.1. Metodoloji	184
4.3.2.2 Hipotez 1’in Test Edilmesi (Betimleyici İstatistikler).....	185
4.3.2.3. Bulgular	190
4.3.3. Hipotez 2.....	191
4.3.3.1. Metodoloji	191

4.3.3.2. Hipotez 2'nin Test Edilmesi (Betimleyici İstatistikler).....	191
4.3.3.3. Ekonometrik Model (Panel Data-regresyon analizi).....	192
4.3.3.4. Ampirik Bulguların Özeti ve Değerlendirme	193
4.3.3.5. Araştırmanın Sınırlılığı.....	198
SONUÇ	199
KAYNAKÇA	205
ÖZGEÇMİŞ	225



TABLolar LİSTESİ

İKİNCİ BÖLÜM

Tablo 2.1: Türk Bankacılık Sektörünün Büyüklüğü (Aralık,2020).....	81
Tablo 2.2: Katılım Bankalarının Finansal Büyüklükleri (Mio TL).....	81
Tablo 2.3: Geleneksel İktisat ve İslam İktisadı'nın Karşılaştırılması.....	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tablo 3.1: Emek Gelirindeki Eşitsizlik (Dönemlere ve Ülkelere Göre).....	98
Tablo 3.2: Sermaye Mülkiyetindeki Eşitsizlik (Dönemlere ve Ülkelere Göre).....	99
Tablo 3.3: Etik Bankacılıkla İlgili Kuruluşlar.....	133
Tablo 3.4: Etik ve Konvansiyonel Bankacılık Arasındaki Farklar	135
Tablo 3.5: Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumları Karşılaştırması ..	144
Tablo 3.6: Tekafül ve Konvansiyonel Sigortacılığın Karşılaştırılması.....	161

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tablo 4.1: Sürdürülebilir Bankacılık Prensipleri	175
Tablo 4.2: Sürdürülebilir Bankacılık Puan Kartı	178
Tablo 4.3: Puan Kartı Tanımları (Nitel Unsurlar).....	178
Tablo 4.4: Puan Kartı Tanımları (Nicel Unsurlar).....	179
Tablo 4.5: Sürdürülebilirlik Prensiplerine Göre Bankaları Sınıflandırma	181
Tablo 4.6: Veri Seti Banka Dağılımları	183
Tablo 4.7: Finansal Profil Değişkenleri	184
Tablo 4.8: Kârlılık ve Volatilitite Değişkenleri.....	185
Tablo 4.9: Bankaların Finansal Profili	186
Tablo 4.10: Bankalarda Aktif Kârlılık Karşılaştırması	191
Tablo 4.11: Bankalarda Özkaynak Kârlılık Karşılaştırması	192
Tablo 4.12: Korelasyon Katsayıları	194
Tablo 4.13: Korelasyon Analizi	194
Tablo 4.14: Rassal Etkiler Tahmin Sonuçları	195

ŞEKİLLER LİSTESİ

İKİNCİ BÖLÜM

- Şekil 2.1: İslami Finans Varlıklarının Gelişimi (Trilyon ABD Doları)..... 75
- Şekil 2.2: Küresel İslami Finans Varlıklarının Dağılımı, Aralık 2020 76
- Şekil 2.3: Ükelere Göre İslami Finans Varlık Büyüklüğü (Milyar ABD Doları)..... 77



GRAFİKLER LİSTESİ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Grafik 3.1:Dünyada Sermaye Dağılımı (1870 - 2100)..... 101

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Grafik 4.1: Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Banka Kredi/Aktif Oranları 187

Grafik 4.2:Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Banka Mevduat/Aktif Oranları 188

Grafik 4.3:Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Banka Aktif Kârlılığı 189

Grafik 4.4:Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Banka Özkaynak Kârlılığı..... 190



KISALTMALAR LİSTESİ

- AIBIM : Malezya İslami Bankacılık Kurumu Derneği
- ASEAN : Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği
- BDDK : Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
- BIMB : Malezya Berhad İslam Bankası (Bank Islam Malaysia Berhad)
- BMMB : Malezya Berhad Mumalat Bankası (Bank Muamalat Malaysia Berhad)
- BNM : Malezya Merkez Bankası
- ESG : Çevresel, Sosyal ve Yönetişim Riskleri
- GABV : Global Alliance for Banking on Values
- HMDDG : Hak Merkezli Dayanışmacı Dünya Görüşü
- ICD : İslami Finans Gelişim Endeksi Kuruluşu
- IFC : Uluslararası Finans Kurumu
- IFSB : İslami Finans Hizmetler Kurulu (Islamic Financial Services Board)
- IMF : Uluslararası Para Fonu
- KFH : Kuveyt Finans Kurumu (Kuwait Finance House)
- KMÇDG : Kuvvet Merkezli Çatışmacı Dünya Görüşü
- KSS/CSR : Kurumsal Sosyal Sorumluluk / Corporate Social Responsibility
- NCB : Ulusal Ticaret Bankası (National Commercial Bank)
- RAI : Radikal Yakınlık Endeksi (Radical Affinity Index)
- RFI : Sorumlu Finans ve Yatırım Vakfı (Responsible Finance & Invest.)
- ROA : Aktif Kârlılığı (Return on Asset)

ROE : Özkaynak Kârlılığı (Return on Equity)

SRI : Sosyal Sorumluluk Yatırımları

STK : Sivil Toplum Kuruluşları

TBB : Türkiye Bankalar Birliği

TKBB : Türkiye Katılım Bankaları Birliği

VBI : Değere Dayalı Aracılık için Uygulama Rehberi



BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İnsanoğlunun tarih boyunca ihtiyaçlarını giderme serüveni, öncelikle temel ihtiyaçlarının karşılandığı toplayıcılık ve avcılık dönemiyle başlamış, sonra birlikte yaşama ve medeniyetleşmenin getirdiği malın korunması ve bunun da ötesinde sahip olduklarını daha üst düzeye çıkarma çabası ile devam etmiştir. Her dönemde *kazanç dürtüsü* insanoğlunu hayatta yönlendiren en önemli unsurlardan biri olmuştur.

İhtiyaçların karşılanmasında insanoğlu, ellerindeki kısıtlı imkanları kullanmak için hayatının her döneminde denge kurmak zorundadır. İnsanlar, fiziki ve ruhi ihtiyaçlarını, neslin devamı için üreme ve sahip oldukları servetlerinin getirdiği birtakım güvenlik gibi gereksinimleri karşılamaya çalışırlar. Bunun yanında iyiyi kötüden ayırd edebilmek için kullandıkları bilgilerini ve idraklerini de geliştirmeye çalışırlar. Bu ihtiyaçları önce temel düzeyde karşılayıp, daha sonra hiçbirini göz ardı etmeden onlar arasındaki dengeyi kurmak zorundadır. Burada, insana yol gösterecek temel ilke “hissettiği tatmini en üst düzeye çıkarma” değil, “ihtiyaçların dengelenmesi” olmalıdır.

İktisadi hayat, son yüzyılda geldiği nokta itibariyle kapitalist sistemin içinde gelişen çeşitli araçlar ve yöntemlerle ihtiyaçları karşılamaya yönelik çözümler üretmeye çalışmıştır. Ancak yaşadığımız yüzyıl, kapitalizmde ne denge, ne de hak ve adalet kavramlarının ön planda olmadığını, aksine acımasız bir rekabetin varlığını ve bunun getirdiği zararları bize göstermiştir. İnsanın iktisadi hayatının yanında sosyal hayatı, kapitalizmin ruhu ile ihmal edilmiştir. Dayanışma ve yardımlaşma yerine kazanç dürtüsüyle rekabet adı altında meşrulaştırılan bir sistem vardır. Güçlü olanın daha güçlü ve zengin olduğu, belirli ellerde sermayenin olduğu sistem, toplumlarda eşitsizliğe ve adaletsizliğe neden olurken, 20. ve 21. yy.da kaosa, krizlere ve hatta savaflara bile yol açmıştır.

Özellikle son yaşanan 2008 global ekonomik krizi, kamuoyunda ekonomik sistemin lokomotifini olan bankacılık sektörüne karşı ciddi derecede güvensizlik yaratmıştır. Bu güven eksikliğinin bir sonucu olarak da, Batı’da alternatif finansal sistemler konuşulmaya başlanmıştır. Sosyal dayanışma, yardımlaşma, sürdürülebilirlik ve çevre

duyarlılığının konuşulduğu ve tartışıldığı ortamda Batılı gelişmiş ülkeler, *sosyal finans* ve *etik bankacılık* kavramlarını ve uygulamalarını ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışmada, gelişmiş ülkelerin sosyal sorumluluk ve etik bankacılık faaliyetleri olarak tanımladıkları uygulamalar, Türkiye’de bankacılık sektörü açısından değerlendirilmiştir. İslami bankacılık ya da Türkiye’deki adıyla Katılım Bankacılığı’nın bireysel faydanın yanında toplumsal faydayı bir arada sağlayan ve etik ilkeleri de içeren projeleri finanse etmesinden ve kârı hedef alan kurumlar olmak yerine reel ekonomiye destek vererek finansal sistemde sürdürülebilirliğe katkı sağlayan bankalar olmasından hareketle, etik bankalar ile arasındaki benzerlikleri ortaya konulmuştur.

Ülkemizdeki İslami finans çalışmalarına katkı sağlaması amacıyla üç aşamada konu incelenmiştir. *İlk aşamada*; etik kavramı irdelenerek iktisadi yaşam içerisinde geçirdiği evreler anlatılmıştır. Ahlakın iktisadi hayattan nasıl ve ne zaman ayrıldığı üzerine başlayan tartışma, paranın icadıyla önceleri ticaret amacıyla kullanılan paranın, kapitalizmin doğuşuyla borçlanma aracına dönüşmesi ile sürdürülmüştür. Kapitalizmin ve sosyalizmin kurumlarıyla birlikte finansal sistemin ticaretten uzaklaşarak önce sömürgeciliğe, sonra toplumların yoksulluğuna, kıtlığa ve hatta savaflara yol açan gidişatı incelenmiştir. Batı’da kapitalizmin bu sosyal hayattan uzaklaşmasına karşılık, Doğu’da İslam İktisadı’nın uygulamaları ve bu uygulamaların toplumları nasıl etkilediği, İslamiyet’in tevhid ve yardımlaşma ilkeleri doğrultusunda finansal hayatı sosyal hayatla nasıl bütünleştirdiği karşılaştırmalarla vurgulanmıştır. *İkinci aşamada*; günümüzde iktisadi hayatın yarattığı sorunlardan bahsederken dünyada özellikle 2008 global kriziyle ön plana çıkan kapitalizmin sosyal başarısızlıklarına çareler arandığı anlatılmıştır. Batılı gelişmiş ülkelerde kurumsal sosyal sorumluluk bilinciyle ve toplumun değerlerini sürdürme amaçlı kurulan sosyal finans kurumları ve etik bankalardan bahsedilmiştir. Bunun yanında İslami finansın sosyal yönleri ve kurumları finansal uygulamalarıyla açıklanmıştır. *Üçüncü ve son aşamada ise*, Türkiye’de faaliyette olan katılım bankalarının etik bankacılık prensipleri ile benzerlikleri öne çıkarılmış ve etik bankacılığın sürdürülebilirlik ilkeleri açısından analiz edilerek Türkiye’de katılım bankalarının etik banka davranışları tartışılmıştır.

1.1. Tezin Konusu ve Soruları

İktisadi hayatın önemli kurumları olan bankalar, kapitalist sistem içerisinde yoğun rekabet şartlarında kârı maksimize etmeyi amaçlamaktadırlar. Kârı maksimize etme güdüsü, bankaların sosyal hayatı, toplumun refahını ve çevresel faktörleri dikkate almalarına engel olmaktadır. Rekabetin artması ve kâr güdüsü ile bankaların, paydaşlarına yani müşterilerine, çalışanlarına, devlete, tedarikçilerine ve bazen yabancı sermayeli ortaklarına karşı etik ilkelere uzaklaştığı görülmektedir.

Kültürel ve ahlaki nedenlerin yanında özellikle dini hassasiyetler ile finans dünyasına daha mesafeli olan insanların, bu güven eksikliğini giderme çabalarının sonuçlarından birisi, İslami finans piyasalarına duyulan ilginin artması ve bu sayede İslami finans piyasalarının gelişmesidir.

İslami finans, kaynağını Kur'an, sünnet ve içtihatlarından alarak İslami prensiplere göre faaliyet gösteren iktisadi yapıdır. Bu piyasada, İslami esaslara uygun olan meşru uygulamalar alınarak yatırım araçları oluşturulmuş ya da bu esaslara uygun yeni araçlar geliştirilmiştir. İslami kaidelere göre yasak olan temel konular; paradan para kazanmak yani faizi hem işletmek hem de faiz ödemek, kumar, bahis gibi haram kabul edilen faaliyetlerde bulunmak ve garar (aşırı belirsizlik içeren faaliyetler)'dir.

Kapitalist sistemin son dönemlerde sık sık krizlere ve gelir adaletsizliğine yol açmasından hareketle, Batılı ülkeler sosyal değerleri önceleyen alternatif sistemin unsuru olarak etik bankacılık kurumlarını oluşturmuşlardır. Bu kurumların hedefleri arasında sosyal sorumluluk bilincini artırmak, konvansiyonel bankaların paydaşlarına verdiği zararı engellemek, dürüstlük, tarafsızlık, şeffaflık, güvenilirlik, toplumsal yararın gözetilmesi, tasarrufların hangi projelerin finansmanında kullanıldığını açık bir şekilde görebilmek ve kârlılık yerine bankacılık sisteminin sürdürülebilirliğini sağlamak gibi etik ilkeler yer almaktadır.

Etik kuralların ön planda olduğu ve doğayı korumak için çevresel projelere de destek veren bu bankaların tasarruf sahiplerine hesap verilebilirliği de toplumda adaleti sağlama noktasında takdire şayan iken, İslami bankacılığın hareket noktası ile etik bankacılığın hareket noktası aynı değildir. Etik bankacılığın hareket noktası, toplumsal değerleri öncelemek iken, İslami finansın hareket noktası Kur'an, sünnet ve içtihadlarda geçen insana yönelik bir sistem olmasıdır. İslami Bankalar'da mudilerin kazancı faiz yerine kâr ortaklığı iken, etik bankalarda sadece ortaklıklardan doğan

finansman faaliyetleri yürütülmez ve müşterinin kazancı faizdir. Faizin, risksiz kazanç anlamına geldiği ve bunun da gelir adaletsizliği yarattığı ortada iken ve akademi camiasında da bu konular tartışılırken, etik bankaların hareket noktasının tamamen sosyal sorumluluk ve çevre odaklı projeler olması, sosyal finans ve toplum yararı açısından bir eksikliklerdir. Ancak bu çalışmada İslami bankacılık ve etik bankacılığın farkları tartışılmamıştır.

Bu çalışmanın temel konusu; çağdaş ekonomik sistemlere alternatif olarak ortaya çıkan Batı dünyasındaki sosyal finans ve etik bankacılık uygulamalarının Türkiye'deki bankacılık sektöründe yeri ve katılım bankacılığı adıyla faaliyetlerine devam eden bankaların etik bankacılık ile benzerliklerini değerlendirmektir.

Tezde ana hatlarıyla birkaç temel soruya cevap aranmaktadır. Bu sorular şu şekilde sıralanabilir:

1. Türkiye'de sosyal finans ve etik bankacılık uygulamaları var mıdır?
2. Türkiye'de faaliyet gösteren katılım bankalarının, etik bankacılık sistemi ile benzerlikleri nelerdir?
3. Katılım bankaları, konvansiyonel bankalardan farklı iş modeline sahip midir?
4. Katılım bankaları, konvansiyonel bankalara göre daha az kârlı olmakla birlikte, daha istikrarlı bankalar mıdır?

Tezi önemli kılan husus ; sosyal finans ve etik bankacılık ile ilgili Türkiye'de çok az sayıda çalışma olması ve BDDK tarafından yayınlanan “şeffaflık, dürüstlük, tarafsızlık ve güvenilirlik” gibi etik kurallar üzerinden nitel konularda çalışmalar olduğundan bunların denetimi ve karşılaştırması da oldukça zordur. Çalışmamızda performans ölçütlerini içeren karşılaştırmalı analizlerle, etik bankacılığın sürdürülebilirlik kriterleri açısından katılım bankalarını test etme imkanı doğmuştur. Bu alanda Türkiye'de yapılan ilk çalışma niteliğindedir.

1.2. Tezin Araştırma Yöntemi

Araştırmanın amacına yönelik karma bir araştırma yöntemi takip edilmiştir. Bu bağlamda “literatür taraması”, “varyans analizi” ve “panel veri - regresyon analizi” aşamaları olmak üzere, araştırma üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Araştırmada takip edilen aşamalar aşağıdaki şekilde planlanmıştır:

Öncelikle içerik kapsamına dair geniş bir literatür analizi yapılmıştır. Söz konusu literatürün üç boyutu bulunmaktadır. Birinci boyutu; iktisadi sistemler içerisinde ahlakın yeri ve iktisadi sistemlerin karşılaştırılması ile ilgilidir. İkinci boyutu; alternatif sistem olarak tartışılan sosyal finansın geçmişten günümüze uygulamaları ile ilgilidir. Sosyal finans kavramı ile birlikte etik bankacılığın doğuşu, dünyadaki uygulamaları ve etik bankacılık prensipleri anlatılmıştır. Üçüncü boyutunda; konvansiyonel bankaların ve etik bankaların kuruluş amaçları, hedefleri ve ürünleri, uygulamaları üzerine karşılaştırmalar yapılmıştır. Etik bankaların dünyada sosyal finansa odaklandığı ve reel ekonomiyi finanse ederek finans sisteminden uzak duran müşterilerin güvenini yeniden kazanma, çevre duyarlılığını artırma, topluma fayda sağlama gibi amaçlarla insan odaklı sistemin önerilmesi ve uygulamaları dünyadan örneklerle anlatılmıştır.

İkinci bölümde, Türkiye’de sosyal finansın ve etik bankacılığın uygulamalarının hangi bankalarda olduğu araştırılmış ve katılım bankalarının etik bankacılık prensiplerine uyumlu olup olmadığını tespit etmek için etik bankalar, katılım bankaları ve konvansiyonel bankalar arasında amaç, hedef ve ürün karşılaştırmaları yapılmıştır.

Üçüncü olarak da; katılım bankalarının prensipler açısından etik bankalara benzer yönlerinden hareketle, Türkiye’deki mevcut 3 katılım bankasının (Kamu Katılım Bankaları ve Bank Asya hariç tutulmuştur) ve 7 büyük ölçekli (toplam bankalar içerisinde %80 pazar payına sahip) konvansiyonel bankanın 2000-2020 yılları arasında, 21 yıllık mali tabloları karşılaştırılmıştır. Bankaların varlık ve özkaynak yapısı, likidite durumu, aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığı/getirisi oranlarına göre analizler yapılmıştır. Türkiye’deki katılım bankalarının kârlılık, aktif getiri ve özkaynak getirisindeki dalgalanmaları (volatilitesi) ile konvansiyonel bankaların kârlılık ve dalgalanmaları karşılaştırılarak, katılım bankalarının kârlılığı hedef olarak koymadığı ve finansal krizlerde daha istikrarlı bankalar olduğu, regresyon analizi ile test edilmiştir.

1.3. Tezin Düzeni

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci giriş bölümünde, tezin konusu ve soruları, araştırma yöntemi ve düzeni yer almaktadır. Giriş bölümünde klasik iktisadi sistemlerin, sosyal sorunları tetiklediği üzerine açıklamalar yapılmıştır. Bu sorunları gidermek için yeni alternatif sistemler arandığı ve iktisadın sosyal finansı da içine

alacak şekilde yeni kurumlara yer verdiği vurgulanmıştır. Sosyal finansın ve etik bankacılığın Türkiye bankacılık sisteminde değerlendirilmesi üzerine tezin konusu ve soruları netleştirildikten sonra, araştırma yöntemleri üzerine bilgilendirme yapılmıştır.

İkinci bölümde, etik (ahlak) kavramına yer verilmiş olup, dünyada tarihi süreçte ahlakın iktisadi sistemden koparılışı ve özellikle paranın icadı ile birlikte ticaretin ve ekonomik hayatın nasıl değişimler geçirdiği, paranın borçlanma aracına dönüşmesi, toplumlara etkisi üzerine örneklemelere yer verilerek iktisadi hayattaki yol açtığı ekonomik sorunlar anlatılmıştır. Klasik sistemlerin yol açtığı sorunlara karşılık, İslam iktisadının yüzyıllar öncesinden ekonomik hayatla sosyal hayatı birlikte nasıl düzenlediği, yardımlaşma, dayanışma gibi ahlaki değerlerden uzaklaşmadan sistemi nasıl yönettiği vurgulanarak, dünyada ve Türkiye’de mevcut İslam iktisadı uygulamaları incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, klasik sistemlerin toplumdaki sosyal başarısızlığına çare olarak aranan yöntemler ve 21.yy’ın konusu olan sosyal finans ve etik bankacılık kavramının doğuşu üzerinde durularak, teorik çerçevesi incelenmiştir. Etik bankacılık kavramı yeni bir kavram olduğundan günümüzde dünyadaki ve Türkiye’deki uygulamaları üzerine bilgilendirme yapılmıştır. Etik bankacılık prensipleri, önemi ve uygulanabilirliği vurgulanmıştır. Batı’nın ekonomik sorunlara çözüm arayışına karşılık, İslam iktisadının sosyal yönleri, kurumlarıyla ortaya koyduğu toplumsal fayda sağlayan çözümler anlatılmıştır. Ayrıca konvansiyonel bankaların ve etik bankaların kuruluş amaçları, hedefleri ve ürünleri, uygulamaları üzerine karşılaştırmalar yapılmıştır.

Dördüncü bölümde ise, Türkiye’deki katılım bankalarının etik bankacılık prensiplerine uyumlu olup olmadığını analiz etmek için katılım bankaları ve konvansiyonel bankalar arasında öncelikli olarak amaç, hedef ve ürün karşılaştırmaları yapılmıştır. Türkiye’deki mevcut kamu katılım bankaları hariç, 3 katılım bankasının ve 7 büyük konvansiyonel bankanın 2000-2020 yılları arasındaki 21 yılı içeren mali tabloları karşılaştırılarak da, bankaların varlık ve özkaynak yapısı, likidite durumu, aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığı/getirisi oranlarına göre analizler yapılmıştır. Bu analizler sonucunda katılım bankalarının etik bankaların prensipleriyle uyumlu bankalar olduğu ve konvansiyonel bankalardan finansal yapılarının farklı olduğu, kârlılık odaklı bankalar olmadığı tespit edilmiştir.

Son bölümde, varyans analizleriyle ve panel veri-regresyon analiziyle varılan bulgulara ve genel değerlendirmelere, tartışmalara yer verilmiştir. Bu bölümde araştırmanın teorik çerçevesi ve araştırma bulgularını harmanlayarak sonuç olarak bir değerlendirme yapılmıştır. Türkiye'deki katılım bankalarının etik, ahlaki, sosyal değerler ve sosyal finans konusundaki uygulamaları ile tartışma sürdürülmüştür.



İKİNCİ BÖLÜM

AHLAK VE İKTİSADİ SİSTEMLER

2.1. Ahlak ve Toplum İlişkisi

Ahlak kuralları, kültürler arası farklılık gösterebilmekle beraber, evrensel yönleri de olan ve insanlar arasında “iyi” ve “kötü” olarak tanımlanan söz ve davranışlardır. Bazı ahlak kuralları ve davranışları tüm toplumlarda aynıdır ve hiç değişmemiştir. Söz gelimi, “kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına da yapma”¹ biçiminde tarif edilen ahlak kuralı evrenseldir, her zaman ve her toplumda geçerlidir. Aynı şekilde “dürüstlük” gibi kişisel bir ahlaki değerle, “yoksullara yardım” gibi toplumsal değer de geçmiş her dönemde ve her toplumda geçerli olmuştur. Bununla birlikte bencillik, kurnazlık, acımasızlık, çıkarıcılık ve ikiyüzlülük her dönemde ve her yerde ahlaka aykırı olarak tanımlanmış; cömertlik, merhamet, diğergamlık ve fedakarlık da iyi ve doğru olarak görülmüştür.²

Ahlak yaşanan bir şeyi, tutum ve davranışları ifade ederken; **etik**, bunlar üzerindeki ilkeler ve düşüncelerdir, bir sürecin ve nasıl sorusunun anlatımıdır. Başka bir deyişle; etik usul veya biçimdir; ahlak ise esas ya da içerikle ilgilidir. Ahlak daha çok yerel olmakla birlikte, evrensel ilke ve kuralların ilk önce yaşandığı alandır. Evrensel etik çerçevenin yapı taşları, yerek ahlaki kurallardan oluşmuştur.³ Hiç şüphe yok ki, ahlak kelimesi etik kelimesinin yerine kullanılabilir. Ancak son zamanlarda etik, iş hayatında, yönetimde ve siyasette uyulması beklenen ilkeler ve kurallar bütünü olup çok daha fazla kullanılmaktadır.⁴

¹ Müslim, “İmare”, 46.

Ayrıca bkz. Nesai, “Bey’at”, 25; İbn Mace, “Fiten”, 9.

² Ahmet Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 61.

³ Abdülkadir Mahmutoğlu, “Etik ve Ahlak; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler”, *Türk İdare Dergisi*, S. 81 (2009): 227.

⁴ Tabakoğlu, “İnsan, Ahlak ve İktisat- İktisat ve Ahlak”, (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Toplantı Metinleri, 2018): 30.

Diğer yandan, ahlak normatif bir yapıya sahiptir ve birtakım kuralları içerir, genel geçer olan bir kaide, ancak insan üstü bir varlığa dayandığında mümkün hale gelir. Bu bakımdan da, neyin iyi, neyin kötü olduğuna dair bir kural koyucu gerekir. Felsefi düşünceye göre, bu kural koruyucu genel olarak dini temellere dayandırılırken, bazen de din dışı konularla ilişkilendirilmiştir⁵, hatta ahlaklı bir birey olmak için Tanrı'ya inanmaya gerek olmadığını iddia edenler de olmuştur⁶.

İslam düşüncesine göre ise, dinin temel hedefleri arasında olan ahlak, çoğu yerde vahyin de konusu olmuştur. Kur'an; "Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim"⁷ der. Allah, yine son dinin peygamberi olarak bildirdiği İslam peygamberi Hz.Muhammed'i de⁸ "yüce bir ahlak üzere"⁹ yarattığını belirtmiştir. Bu sebeple İslam'ın, ahlaktan bağımsız düşünülmemeyeceği, Kur'an'da somut delillerle ortadadır.

İslam'da ahlaki düşünceyi her açıdan değerlendiren Gazali (1058-1111)¹⁰, ahlakla ilgili görüşlerinin çoğunu "İhyâ'u Ulûmu'd-Dîn" adlı eserinde anlatmıştır. O'na göre, ahlak için temel kaynaklar, Kur'an ve sünnettir. Dönemin İslam felsefesinde bahsedildiği gibi, ayet ve hadislerle de delillendirilen ahlak kavramında en önemli olan şey; "sadece şeriatın öğretilerini icra etmek değildir, en yüksek ahlaki ideal ancak arınmış kalplerde bulunur". "Marifetullah" olarak adlandırılan bu ideale ulaşmanın yolu, ancak insanın kendini bilmesi ile mümkündür, der. Zira, Hz.Peygamber'in bir hadisinde; "Kendini bilen Rabbini bilir" denmektedir. Gazali'ye göre, insanın kendini bilmesi, fiziksel varlığının ötesinde ruhunu ve ruhunun ahlaki yönlerini de bilmesi demektir. Ahlâkı iyileştirmenin, güzelleştirmenin yolu ise; bütün yaptığı işlerinde şer'i hükümlere uymakla mümkün olur, ta ki insanoğlu heva ve hevesine uymasın, arzu ve

⁵ Recep Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 17.

⁶ Walter-Sinnot Armstrong, *Tanrısız Ahlak*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), 123.

⁷ Mâide, 5/3.

⁸ Ahzab, 33/40.

⁹ Kalem, 68/4.

¹⁰ Ebu Hamid Muhammed bin Gazzali, *İhya'u Ulumu'd Din*, (İstanbul: Hikmet Neşriyat Yayınları, 2010).

isteklerini ilah edinmesin. Ona göre, ahlâk ve ilim bakımından eksik olan kişi helâk olmuştur¹¹.

Din-ahlak ilişkisinde “kainatın yaratıcısı”, İslam alimleri tarafından aynı zamanda “değerlerin de yaratıcısı” olarak kabul edilir. Bu düşünceye göre, her şeyi yaratan, aynı zamanda iyiliğin ve güzelliğin de yaratıcısıdır, sahibidir. Öyleyse, O’nun emrettiğinin yapılması ve yasakladığından da kaçınılması gerekir. Yine başka bir ifadeyle, Platon’un meşhur “euthyphro” olarak ifade ettiği, “bir şey Tanrı emrettiği için mi, yoksa özünde iyi olduğu için mi iyidir” ikileminde, “Tanrı’nın dilemesi ile ilişkili olduğu için iyi olduğu” doğru olarak tercih edilmiştir. İyilikte ölçü, Tanrı’nın onu dilemiş olmasındadır. Aynı zamanda, İslami düşünürlere göre de, “Allah’ın dilediği, eşyanın tabiatına da uygun olandır”.¹²

İnsanı hayvandan ayıran taraf, din, iman ve ahlak dediğimiz yönleridir. İnsanın yaratılışında hem melek hem de şeytan sıfatı vardır. İnsan melekten üstün vasıflara sahip olabilirken, şeytandan daha aşağıda vasıflarıyla iki uç arasında gidip gelebilecek bir mahluktur. İslamı yaşamanın zorluğu da buradadır. “İnnema’l-a’malü binniyat” dediği üzere, yani “ameller niyetlere göre”dir. Kalbi temiz tutmak ve sürekli bunun içinde ekzersiz yapmak gerekir. Nefsimizin bizi kötülüğe sevk etmemesi için *ahlak ve iman ile terbiye, eğitim, ibadet, zikir* ve iyi amellerle etrafımızı kuşatmalıyız. Zira insan telkine muhtaç bir mahluktur.¹³

Farabi ise mükemmel insanı anlattığı *Kitabü’s-Siyasetü’l-Medeniyye* adlı eserinde bireyin topluluklar halinde nasıl yaşadığını ve mükemmel insana ulaşmadaki yolları şu şekilde açıklamıştır; bireyin öğrenimini uluslarda “umem (büyük topluluklar)”¹⁴ ve kentlerde “kuramsal erdemleri”¹⁵ varlığa getirme olarak tanımlamıştır. Bu erdemler

¹¹ Gazzali, *Tehafüt el-Felasife*, çev. Bekir Karlığa, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 199.

¹² Ali Yıldırım, “İslam Düşüncesinde Felsefi ve Dini Bir Etkinlik Olarak Ahlak”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, Vol.7, Issue 2 (2018): 1237.

¹³ Sabahattin Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, (Der.) Adem Esen, Turan KOÇ, M.Yavuz Çakır, (İstanbul: İ.Sabahattin Zaim Üniv.Yayımları, No.6, 2014), 22-23.

¹⁴ Farabi, Farabi, *Kitabü’s-Siyasetü’l-Medeniyye*, (Beyrut: Daru Mektebeti’l-Hilal, 1994), 73.

¹⁵ Farabi’nin “nereden ve nasıl geldiği bilinmeyen ilk bilgiler” olarak tanımladığı kuramsal erdemlerin bir kısmı düşünme, araştırma, çıkarsama ile öğrenme ve öğretme yoluyla edinilen

genellikle öğretimle oluşmuş ve gelişmiştir.¹⁶ “*Mutluluğun Kazanılması*” adlı eserinde de eğitimi, ahlaksal erdemlerle birlikte pratik sanatları varlığa getirme olarak açıklamıştır. Ahlaksal erdemler; cesaret, iffet, adalet, cömertlik gibi kişinin arzusuyla ilgili erdemleridir.¹⁷ Farabi’ye göre eğitimin amacı ise; iyilikleri kazanıp kötülükleri yok etmek üzere işbirliği yapan¹⁸ ideal toplumu oluşturmak, erdem sahibi yöneticiler¹⁹ yetiştirebilmek, gerekli sanatsal yetenekleri de kazandırıp²⁰ mükemmel insanı yetiştirmek ve son olarak; sağlam irade sahibi hür insanlar²¹ yetiştirmektir.

Hristiyanlık’ta ise temel ve ilk gaye; “benim cevherim (merkezim) kendi zatımda değil de, başkasındadır ve bütün diğerlerindedir” anlayışındadır. İnsanla ilgili bu üçlü şahıs anlayışı aracılığıyla, insan bireysel faydanın panzehirini de bizzat kendisinde taşımaktadır. Ancak Hristiyanlık, sonraları dualizmin (ikiciliğin) “Grek sapmaları”nı kabullendi ve başlangıçtaki “Sezar’ın totaliter tutumuna karşı radikal bir itiraz olan Tanrı ve Sezar karşıtlığını” din ile siyaset arasındaki bir dualizm olarak yorumlamaya başladı. Bu dualizmin sonucu olarak, inanç özel hayata hapsedilmiş oldu, devlet teşkilatı üzerinde artık etkisi olmadığı için de, siyaset dinden bağımsız hale geldi. Kendi gayelerini kendisinde taşıyan, insanla da Allah’la da münasebeti olmayan bir hale büründü.²²

bilgilerdir. Bkz. Farabi, *Kitabü Tahsili's-Saade*, (Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal, 1995), 26.

¹⁶ Aristoteles bireyin düşünce erdemleri üzerine şu açıklamaları yapar: "insanda biri düşünce erdemi, biri de karakter erdemi olmak üzere iki tür erdem vardır. Bunlardan düşünce erdemi daha çok eğitimle oluşur ve gelişir.” Bkz. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, s.14-16.

¹⁷ Farabi, *Fusulü'l Medeni*, (Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal, 1985), 31; “Aristoteles, ahlak erdemini araştırırken, istek, öfke, korku, yüreklilik, kıskançlık, sevinç, sevgi, kin, özlem, hırs ve acımanın, genel olarak da tat ya da acının izlediği nesnelere etkilenim der. Erdemler de kötülükler de etkilenim değildir; çünkü erdem ile kötülüklere göre bir kimseye iyi ya da kötü denir ve etkilenimlere göre değil, erdemler ile kötülüklere göre o kimse övülür ya da kınanır.”

¹⁸ Farabi, *Kitabü's-Siyasetü'l-Medeniyye*, 95.

¹⁹ Farabi, *Kitabü Tahsili's-Saade*, 72.

²⁰ Farabi, *Fusulü'l Medeni*, 31.

²¹ Farabi, *Tenbih Ala Sebili's-Sa'ade*, (Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal, 1985), 252.

²² Roger Garaudy, *Geleceğimizde İslam Var*, çev.Cemal Aydın, (İstanbul:Timaş Yayınları,

Bundan önce Ortaçağ'da Hristiyanlık düşüncesinde; insan “günahkâr” olarak yaratılmış ve doğasında doğuştan gelen kötülük olduğu varsayılmıştı. Bununla birlikte, ahlakının da değişmeyeceği yönünde bir önkabulü içeriyordu. “İnsan eğitimle ıslah olmaz, kontrol altında tutulmalıdır” inancı yerleşmişti. Bundan dolayı insanlar Ortaçağ boyunca din adamları (papalar) ve kilise tarafından sıkı kontrol altında tutulmuşlardır. Oysa İslam dünyasında insan doğuştan “masum” olarak kabul edilir ve temiz bir fitrat üzerine doğar. Asıl mesele insanın her türlü vesayetten, kısıtlamadan kurtarılması ve özgürlüğüne kavuşturulmasıdır.²³ İnsan yaradılışı gereği hem iyiye hem de kötüye meyilli olduğundan, iyiyi ve kötüyü seçme hakkına da sahiptir. Asıl imtihan bu seçim hakkındadır. Dolayısıyla insanın sahip olduğu akıl, ruh ve nefis üçlüsüne bağlı olan huy ve ahlakının, eğitimle geliştirilmesi ve değiştirilmesi mümkündür.²⁴

İnsanın gelişme süreci, birarada yaşama ve medeniyetleşme yolculuğunda ihtiyaçlarını giderme ve bunu sağlarken mutluluğa ulaşma yolları, Farabi'nin “*El-Medinetü'l-Fazıla*” eserinde açıklanmıştır. Farabi toplumun ortaya çıkış nedenlerini açıklarken; “Her insan kendini devam ettirmek için birçok şeye muhtaç olan bir yaratılıştaki varlığa gelmiştir. Onun bunların hepsini tek başına sağlaması mümkün değildir. Tersine bunun için o, her biri kendisinin özel bir ihtiyacını karşılayacak birçok insana muhtaçtır. Her insan bir başka insanla ilgili olarak aynı durumdadır.”²⁵ Bu eksikliklerinden kaynaklanan ihtiyaçlar, tek başına giderilemez ve bunun için topluma ihtiyaç vardır.²⁶

İnsanoğlunun en eski tarihine gidilse bile, insanları hep bir arada yaşayan topluluklar halinde görmek mümkündür. Farabi toplum yapısından bahsederken üç temel unsuru şu şekilde sıralar;

1. insanoğlunun ihtiyaçları,
2. mutluluğa ulaşma arzusu,

2020), 81.

²³ “İslam akaidinde en önemli mesele tevhide ulaşmaktır. Tevhide ulaşmak için de insanla Allah arasındaki tüm engellerin kaldırılması en öncelikli meseledir.”

²⁴ Mehmet Bulut, “Ahlak ve İktisat”, *Adam Akademi*, C. 5, S. 2 (2015): 108-109.

²⁵ Farabi, *El-Medinetü'l-Fazıla*, (Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal, 1995), 112.

²⁶ Suat Çelikkol, *Farabi'nin Toplum Görüşü*, (İstanbul: 2010), 102.

3. insanoğlunun toplumsal bir varlık oluşu²⁷

Toplumun erdemli olmama sebeplerinden birinin “arzularının peşinde koşma serbestliği” olduğunu söyler. Yine “iyi” kavramından bahsederken, “onların bildiği tek iyi şeyler, görünüşte iyi oldukları zannedilen bazı şeylerdir ki; bunlar beden sağlığı, zenginlik, şehvi zevkler, insanın kendi arzularının peşinden koşma serbestliği... gibi hayatta gaye oldukları düşünülen şeylerdir” der.²⁸

İnsan, davranışlarında ve yaşantısında dengeli olmak zorundadır. O sadece ihtiyaçlarını giderme noktasında homo-economicus değil, Allah’ın yeryüzündeki halifesi, eşref’ül-mahlukattır. Hayatının düsturu; doğru yaşama, ahlaklı olma ve yeteneklerini iyi kullanmaktır. Allah, insanın maişetinin temini için fikri ve bedeni mesai sarfetmiş olmasından iftihar eder²⁹; “Bilinsin ki, insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ilerde gösterilecektir. Sonra ona, karşılığı tastamam verilecektir.”³⁰

Böylelikle müslüman insan, İslâmî prensipleri esas alarak rasyonel davranışının gereği olarak sosyal yardım cihetine yönelmiş olur. Bu konu ile ilgili Kur’an-ı Kerim’de geçen ayetlerde şöyle bildirilmiştir: “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça (en) iyiye eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir.”³¹ Bu ayet-i kerimede bahsedilen “en iyi” olarak tanımlanan “birr” kelimesi, iyiliğin ve hayrın en üst mertebesi olan kemâl noktasıdır. Allah’ın rızası, rahmeti ve cenneti anlamlarına gelen “birr”; hem imanda, hem ibadette, hem de ahlâkta en iyiyi, doğruyu ve güzeli yaşamaktır.³²

²⁷ Toplumların niçin ortaya çıktığı sorusu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 31-32.

²⁸ Farabi, *El-Medinetü'l-Fazıla*, 127.

²⁹ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 66.

³⁰ Necd, 53/39, 40, 41.

³¹ Al-i İmran, 3/92.

³² Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 80.

2.2. Ahlak ve İktisat

İnsan ilişkilerinde ve toplumların oluşmasında ahlaki değerlerin yeri ne kadar önemliyse, insanın ihtiyaçlarını karşılama noktasında iktisadi faaliyetlerde de ahlaki değerler o kadar önemlidir. Ekonominin önceleri ahlâk ilminin bir alt dalı olduğu, sanayi devriminden sonra ise kapitalizmin teorik esaslarını oluşturduğu bilinmektedir. İktisat tabiri, başlangıçta “dengeli olma, tutumlu olma, idareli hareket etme, itidalli olma ve tasarruf” manalarını taşıırken zaman içerisinde bu manadan uzaklaşmış, kitlesel üretim ve tüketimi esas alan bir sistemin açıklayıcısı ve özellikle Keynes’ten sonra bir harcama ilmi halini almıştır. Bu şekliyle kültürlerin, tabiatın kirletilmesine sebep olmakla kalmamış, git gide yok edilmesine bile zihni bir gerekçe olmuştur.³³

Günümüzde iktisat ilminin ele aldığı konular, başlangıçta hem Batı’da hem de Doğu’da tarih, ahlâk ve hukuk kitaplarında yer almıştır. Aynı zamanda ekonomi kavramı, Yunan’da ahlâk ilminin alt bölümlerinden olan “ethique” (ethikos, ahlâk düşüncesi, insanın kendisini yönetmesi), “économie” (oikonomia, ev yönetimi) ve “politique” (politikos, kent yönetimi) kavramlarından ikincisini ifade etmektedir. Klasik düşüncede bu ifade tarzı ve yaklaşım oldukça önemlidir. Arapçaya Abbâsîlerin 7.Sultânı Me’mûn (813-833) döneminde tercüme edilen bu eserler, ahlâk felsefesi ile ilgili konularda ve Türkçeleştirilerek kütüphanelerimize de girmiştir. Bu kavramlar, “ilm-i ahlâk” (ethique), “ilm-i tedbîr-i menzil” (économie, oeconomicus) ve “ilm-i tedbîr-i medine” (politique) olarak bizim eserlerimizde yerini almıştır.³⁴ Yüzyıllarca bu şekilde iktisat ilminin ahlak ile birlikte ele alınmasına rağmen, son yüzyıllarda kapitalizmin doğuşu ile, iktisat ilminin ahlaktan soyutlandığı dönem başlamıştır.

Kapitalizmin atası olarak kabul edilen Adam Smith, önceleri “*Ahlaki Duygular Teorisi*” adlı eserinde insanın iç dünyasını anlatırken ve insandaki akıl, ruh, kalp ve nefis gibi yetileri en iyi bilen kişilerden biri olmasına rağmen, “*Ulusların Zenginliği*” adlı eserinde kültür ve ahlak ile bağlantılı konuları dışlayarak “homoeconomicus/ekonomik insan”ı esas alıp analiz yapmıştır. İnsanı, kendi çıkarı için çalışan bir birey olarak tanımlaması ve bunun için hayatı boyunca insanın temel amacının kâr ve fayda maksimizasyonu olduğunu söylemesi, onun en önemli

³³ Tabakoğlu, “İnsan, Ahlak ve İktisat- İktisat ve Ahlak”, 30.

³⁴ A.g.e, 31.

özelliklerinden biri olan ahlak ve kültür alanından ayırıp (indirgemeci bir yaklaşımla) konulara yaklaşması, günümüzde iktisat biliminin bütüncül yaklaşımından uzaklaşarak olayları anlamasına engel olmuş gibi görünmektedir.³⁵

Adam Smith'in en çok bilinen önermelerinden birinde; "Kasabın, bira yapımıcısının ya da fırıncının iyiliğine dayanarak akşam yemeğimizi ummuyoruz, bunu, onların kendi çıkarlarını düşünmelerine atfediyoruz. Onların insanlığına değil, benlik sevgilerine hitap ediyoruz ve onlara hiçbir zaman kendi gereksinimlerimizden değil, onların çıkarlarından söz ediyoruz".³⁶

Bu bakış açısı, daha önceki dönemlerde "merkantilizmde" de bu şekildeydi. Kişisel çıkar, her zaman ön planda tutulmuştu, kişisel çıkarın zamanla toplumsal çıkarı da sağlayacağı düşünülüyse de, öyle olmadı. Sombart da bunu eserinde açıklarken; "Jakob Fugger (Alman tüccar ve bankacı), yeteri kadar kazandığını söyleyerek kendi isteğiyle emekliye ayrılan ve ona da aynı şeyi tavsiye ederek başkalarının kazanmasına fırsat vermek gerektiğini söyleyen bir iş arkadaşına "yüreksiz" diyerek onu azarlamıştır, der. Fugger, ona göre farklı düşünmektedir; insanoğlu kazanabildiği sürece kazanması gerekir.³⁷ Burada, girişimciliğin sonucu ve kişisel olarak yapılan şey, ahlaki olarak ne iyi ne de kötü bir eğilim olarak sınıflandırılmaz. Ayrıca,³⁸ sadece Batı kapitalizminden bahsederken Amerika ve Avrupa'nın kastediliyor oluşu, Ortaçağ'da, Hindistan'da, Çin'de ve Babil'de de kapitalizmin olmadığı anlamına gelmez. Ancak görüldüğü üzere Batı'da, onlar bu özel "ethos*"tan yoksundular".

³⁵ Bulut, "Ahlak ve İktisat", 107.

³⁶ Adam Smith, *Wealth of Nations (Ulusların Zenginliği)*, C. I, 11. Bölüm (Londra: Methuen and Co, 1950).

³⁷ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999), 44.

³⁸ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* kitabında kapitalizmde ahlak kavramını anlatırken; bunun, Jakob Fugger'in ahlakça kayıtsız ya da dinsiz bir insan olduğunu göstermediğini söylemiştir.

* Ethos; "ilkçağ Yunan felsefesinde karakter (kişilik) ve âdet (alışkanlık) anlamlarında kullanılan terim"dir. Aristo'ya göre; "ethos, insanın düşünsel yanından çok ahlâksal yanını temsil eder" (Nikomakhos'a Etik).

Oysa Weber'e göre; sermaye sınıfını oluşturan işvereni eyleme geçiren ruhun, "geleneksel" ekonomi olduğu söylenebilir, geleneksel çalışma hızı, kârın geleneksel artış hızı, geleneksel yaşam biçimi ve işçi-işveren, üretici-tüketici ilişkileri, yeni müşteri edinme stratejileri ve işletmeyi yönlendiren tüm bu bölümler, kesinlikle işverenin "ethos"una bağlı konulardır.³⁹

İnsanlık medeniyetler kurarken, 19.yy'da iktisadi ve teknik gelişmeleri önemsemiş, ancak ahlaki, manevi gelişmeleri ihmal etmiştir. İngiltere'de üç şeyin girmediği yani "güneşin, kanunun ve Allah korkusunun girmediği" olarak tabir edilen "slum" adıyla gecekondu semtleri bu devirde ortaya çıkmıştır. Batı toplumunda fakirlikle dinsizlik aynı dönemlerde gelişmiştir. Allah'a karşı olma, isyan etme, Yaratıcı'dan uzaklaşma, sefaletle aynı zamanda artmıştır. Bu sırada sosyalizm yine reaksiyon olarak fakir semtlerde gelişmiş ve fakir, okumamış kesim "proleterya" olarak mevcut değerlere karşı çıkmışlardır.⁴⁰

Tarih boyunca toplulukların fakirliğe karşı tutumları ve davranışları birbirinden farklılık göstermiştir. Buna kutsiyet atfedenler de olmuştur, Yaratıcı tarafından verilmiş bir lütuf olarak görenler de olmuştur. Ayrıca Allah tarafından katlanılması gereken bir durum olarak görenler de vardır. İslamiyet fakirliği hiçbir zaman övmemiş, hatta insanlara fakirlikle ilgili telkinlerde de bulunmamıştır. Kur'an-ı Kerim'de peygambere hitaben; "seni, biz fakir olduğumu bilip de zengin yapmadık mı?"⁴¹ denilmektedir. Hz.Peygamberin dualarından, fakirliğin Allah'a sığınılması gereken bir durum olduğu anlaşılmaktadır.⁴² Diğer ilahi dinler olan Hristiyanlık'ta ve bazı Yahudi topluluklarında yoksulluk, Tanrı'ya ulaşmada faziletli bir yol olarak görülmüştür.⁴³

Son birkaç yüzyıl boyunca iktisadi ilişkiler kapitalizmin esaslarıyla yönetilmiş olmasına rağmen, kapitalizmin yükseliş dönemi ve getirdiği olumlu yansımalar,

³⁹ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 58.

⁴⁰ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 26.

⁴¹ Duha, 93/8.

⁴² Kardavi, *Fakirlik Problemi Karşısında İslam*, çev. Abdülvehhap Öztürk, (Ankara: Nur Yayınları. 1966), 11.

⁴³ Mustafa Göregen, "Dinlerde Dünyadan Feragat Etme (fakirlik) Düşüncesi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2 (2013): 394-395.

refahlıklar kısa bir süre sonra birdenbire yıkılmıştır. Genellikle de kapitalizmin esaslarında yani kapalı işletme ve mekanik örucülüğe geçişte olduğu gibi, örgüt biçiminde herhangi bir değişiklik olmadan, bu yıkım gerçekleşmiştir. Weber, bu yıkılışın sebebi olarak şu hikayeyi anlatmaktadır; “kentte yaşayan ve dağıtıcı olarak çalışan ailelerden birine mensup bir genç, köylere giderek titizlikle örucüleri seçmiş ve onların kendi işlerini yapmalarına izin vermiştir yani örucüler, köylülükten işçiliğe geçmişlerdir. Üretilenler son tüketiciye ulaşmış, müşteriler düzenli şekilde ziyaret edilmiş, ürünün niteliği kontrol edilmiş, ihtiyaca göre uygun üretim sağlanmış, müşterileri memnun etmek için “ucuz fiyat, geniş dönüşüm” ilkesiyle hareket edilmiştir. Ancak gencin oluşturduğu bu zincirin sonucunda yine acımasız rekabetle saflık bozulmuş, yüksek miktarda servet kazanılmış ve bu servet tekrar işletme içinde kullanılarak, eski rahat ve sakin yaşam biçiminin yerini katı bir yönetim almıştır. Bu sisteme katılanlar yükselirken eski biçimi korumak isteyenler, tüketimlerini sınırlamak zorunda kalmışlardır”.⁴⁴ Burada, paranın dolaşımı etkili olmazken, “çağdaş kapitalizmin ruhu” harekete geçmiştir. Öncelikli sorulması gereken şey, çağdaş kapitalizmin genişlemek için güdüsünün nereye varacağıdır, kapitalist ruh canlandığı ve etkili olduğu her yerde para stoku yaratmıştır.⁴⁵ Ancak bu ruhun ortaya çıkışı ile sonuçları hiç barışçıl olmamıştır. İnsanlar arasında bir güvensizlik, bazen nefret, hatta daha önemlisi de ahlaki öfke seli oluşmuştur.

Kapitalizmin kazanma güdüsünün vardığı yer, toplumdaki sonuçları ve ortaya çıkardığı ahlaki problemler ile ilgili meseleler her dönemde birilerini rahatsız etmiştir. XIX. yy’da çağdaş kapitalistlerden kabul edilen Thornstein Veblen’i hareket geçiren şeyin; zenginlerin başkalarına karşı olan üstünlük gösterme vasıfları olduğu bilinir. O, zenginleri zeki, kültürlü veya cazibeli olarak görmezken; iş ile ilgili başarılarını daha önceden sahip oldukları ilkel kurnazlık ve zengin olma avantajı ile açıklamaktadır. Zenginlerin kibirli ve gösterişe düşkün olduklarını, ilkel kavimlerin bazen ahlaki

⁴⁴ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 59. “Bu nedenden ötürü, Alman endüstrisindeki ussallaşmanın bu ilk örneklerinin her gün kullanılan nesnelerin biçimlerindeki zevkin düşüşü ile el ele gitmesi rastlantı değildir.”

⁴⁵ “Bundan, değerli madenlerin elde edilmesindeki farkların ekonomik açıdan önemli olmadığı anlaşılmalıdır.”

açından problemlili, gösterişli festivalleri ve dinsel törenleri olduğu gibi bu dönemin de amacının aynı gösteriş olduğunu söylemektedir.⁴⁶

XX. yy'da yayınlanan “*The Theory of the Leisure Class*” (Uğraşsız Sınıf Kuramı) isimli eserinde ve daha sonra da “*Theory of Business Enterprise*” (İş Girişimi Kuramı) adlı eserinde iş dünyasındaki mal üretimine katılanlarla, asıl niyeti para yapmak olanlar arasında bir çelişki olduğunu vurgulamıştır. Servet yapanlar, üretimi kısıtlamakta yani bu şekilde üreticilerin yeteneğini kısıtlamaktadırlar. İnsanlar daha çok para yapma konusuna eğilirse, davranışları da zaman içerisinde bu niyeti yansıtabilecek şekilde olacaktır. Burada ahlaktan söz etmek mümkün olmaz, ihtiyat ya da vicdanın (ki Mencken bunu “*birinin bizi gözetlediği konusunda uyarıcı iç ses*” olarak tanımlamıştır) sadece yasalar çerçevesinde kalacağı beklenir. Yine de belirli bir azınlığın bu yasal sınırları da aşarak düzenbazlığa kadar yönelmesi olasıdır, der.⁴⁷ Kapitalizmin davranış biçimleri, zamanla tenkitlerle belirli bir gelişme göstermiş olabilir, ancak ahlak anlayışı hiç ilerleme kaydetmemiştir.

2.3. Paranın İcadı ile İktisadi Dönüşümler

Çok eski düzenlerden, geleneklerden, miras devrinden ve çalışma gayretinden oluşan **maddi yaşam** kavramı, aklımıza gelebilecek herşeyin kökeninde mevcuttur. 18.yüzyıldan önce yeryüzündeki insanların geçim kaynağı olan tarım, binlerce yıl geriye kadar uzanır. Tahıl, pirinç, mısır, hayvanların evcilleştirilmesi, ilkel aletler için de bu geçerlidir. Maddi yaşam kavramı; tekrarlanan eylemler, eski yöntemler, ampirik süreçler, **para** ya da kırsalın kentten ayrılması gibi çok eski çağlardan, bir kuşaktan diğerine aktarılan çözümleri göstermektedir. Bu ilkel yaşamda, para ve kentler sürekli artan öneme sahip olmuşlar, teknik değişiklikler, kullanılan yöntemlerdeki ilerlemeler ve icatlar da atılım dönemleri için belirleyici önem kazanmışlardır.⁴⁸

İktisadi yaşam kavramı; genellikle hesaplama içeren, günlük yaşamın daha ayrıcalıklı yüksek bir düzeyi için kullanılmıştır. Bu yaşam, ticaret, ulaştırma, farklılaşmış pazar

⁴⁶ J.K. Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, çev: Nilgün Himmetoğlu, Raşit Aşçıoğlu (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1980), 60-61.

⁴⁷ A.g.e., 62-74.

⁴⁸ Burke, et al., *Tarih ve Tarihçi – Annales Okulu İzinde*, çev: Ali Boratav, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985), 98.

yapıları, sanayileşmiş ülkeler - az gelişmiş ülkeler, zengin - yoksul, alacaklı- verecekli, parasal - para öncesi ekonomiler arasındaki ilişkileri içerir. Tüm bunların ardından **kapitalizm** sözcüğü, çağdaş bir dönemi değil, kuralları, tutumu, avantajları ve riskleriyle modernliğin, esnekliğin, rasyonelliğin göstergesi olan geçmiş iktisadi yaşamın öncü koludur. İnsan ise, onun insani koşullarını yansıtan iktisadi koşulların içinde hapsedilmiştir. Mümkün olan ile olmayan arasındaki esnek olmayan sınırları belirleyen duvarların içinde bilinçsiz mahpustur. 18.yüzyıldan önce insanın eylem alanı, fiziki güçleriyle başarabildikleriyle sınırlıdır ve ancak koşullar tarafından desteklenen bireyler, gruplar, uygarlıklar için bu sınırı aşmak mümkün olabilmiştir. Bunu başaranlar da, genellikle diğer gruplara zarar verme pahasına buna ulaşabilmişlerdir.⁴⁹

2.3.1. Paranın İcadı

Para, hem tarih boyunca insanoğlu için en büyük mutluluk kaynağı olmuş, hem de en büyük endişe kaynağı olmuştur. Tüm dönemlerde para, hemen hemen her topluma iki şekilde eziyet etmiştir; ya çok bol olmuş fakat hiç güvenilir olmamış; ya da güvenilir olmuş ama bol olmamıştır. Paranın günlük yaşama girişi en az 2500 yıl öncesine uzanır. Tarihçi Herodot tarafından altın ve gümüş paranın Asya'da Lidyalılar tarafından ticarete ilk defa kullanıldığı ifade edilmiştir.

Daha önceki para basma deneyimlerinin Çin'de olduğu da söylenmekle birlikte, madeni parayı ele geçiren tam olarak nasıl bir değeri olduğunu kestirememiştir. Galbraith'in yolsuzluğa böylesine yatkın bir icat olarak tanımladığı para, dünya üzerinde azdır. O dönemlerde sikkedeki altın ya da gümüş miktarının belirtilen ağırlıkta olup olmadığı net olarak bilinmemektedir. Bankalarla hükümetlerin aldıkları sikkeleri iade etmek üzere düzenlenen kağıt belgeler, belirli bir süre sonra paranın yerini tutan senetlere dönüşmeye başlamıştır.⁵⁰

Her ne kadar paranın tarihi; sikkenin icadıyla, yani belirli ağırlıkta ve nitelikte olduğu iddia edilen maden parçalarının kalıba dökülüp basılması yönteminin icadıyla başlatılsa da, bu oldukça keyfi bir saptamadır. Para işlevini, yerine göre sığır, bazen deniz kabukları, bazen alkollü içki, bazen tütün, farklı toplumlarda bazen zeytinyağı

⁴⁹ A.g.e., 100.

⁵⁰ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 135-136.

ve bazen de hurma olarak görmüştür. Bunların saklama koşullarındaki sıkıntılardan dolayı, daha sonra hem satıcılar, hem de alıcılar tarafından saklanabilir, taşınabilir, dayanıklı madeni paralar yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde artık geçerliliğini yitirse de, para kavramını anımsatan en önemli şey madeni paralardır.

Paranın ortaya çıkması ve madeni paraların ardından bankalar doğmuş ve Romalılar zamanında gelişerek Venedik, Floransa ve Ceneviz'de çoğalmışlardır. Bankaların doğmasıyla çok az sayıda özel yurttaş para basma yetkisi verilmiştir. Banka ve para denilince akla ilk gelen yer o dönemde Amsterdam olarak bilinmektedir. Madeni paraların çoğunun gümüştan oluşu önemlidir, en çok darbu yapılan altın değil, gümüştür. Kristif Kolomb'un keşifleri sırasında, Yeni Dünya'da o güne kadar görülmeyen gümüş madenlerine rastlanmıştır. Ve Meksika'dan bu madenin Avrupa'ya akışı paraya ilişkin önemli bir kuramı da ortaya çıkarmıştır; "para miktarı ne kadar çoğalırsa, öteki koşullar aynı kaldığı sürece, satın alma gücünde azalma olur". Bu paranın akışı, Avrupa'nın her yerinde fiyatların artışıyla sonuçlanmıştır.

Ayrıca başka bir kuramdan daha bahsedilebilir; insanlar ne denli paraya sahip olursa olsun, her zaman daha fazlasını isterler. Bu dönem, Avrupa'nın her köşesinde insanların paranın içerisindeki değerli madeni aşırıyla meşgul olduğu dönem olarak bilinir. Örneğin; 1606 yılında Hollanda Parlamentosu'nda 846 tür altın ve gümüş para için bir el kitabı düzenlenmiştir. Bu yolsuzluğun önüne geçmek için kamu bankası kurulması öne sürülerek, bu banka aracılığıyla paranın saf maden tutarını belirten makbuzlar verilmiş ve satın alma, parayı devretme işlemleri bununla yapılmıştır. Paranın ikinci işlevi olarak da; bankada paraların atıl kalmaması için borç verilmesi ve bununla harcamaya sunulmuş yeni para üretilmesi mümkün olmuştur. Böylece bir bankanın *para yaratması* (bankaya yatırılan paralar ve ihraç edilen banknotlar) kolaylıkla sağlanmıştır. Bugün de hala bankalarda bu şekilde işlemektedir. Fertlerin ise, bankaya güvenmekten başka çareleri hiç bir zaman olmamıştır.

Madeni para, Yunanlıların buluşu olarak kabul edilirken, kağıt para Amerikalılarla Kanadalıların Batı dünyasına armağanıdır. İlk kağıt paranın, 1690'da Quebec seferinden Massachusetts askerlerinin başarısız dönmesinden ve ganimet alamamasından sonra askerlere ödeme yapmak için para karşılığında yazılı belge verilmesiyle uygulamaya girdiği söylenebilir. Bu belgeler zaman içerisinde elden ele para yerine dolaşmaya başlamış ve ödemelerde madeni paraya göre sağladığı kolaylık yüzünden diğer Amerikan kolonilerine de basılarak verilen belgelerle, kağıt paraya

dönüşmüştür. Çağdaş tarihçilere göre; kağıt para, yalnızca ticaretin gelişmesine yardımcı olmakla kalmamış, sömürgecileri fiyatların düşmesinden ve ticaretin olumsuz yönde etkilenmesinden de korumuştur.

ABD’de Benjamin Franklin tarafından kağıt para desteklense de, Londra’da XVIII. yüzyılın ortalarında parlamentoda kağıt para basılmasını önleme kararı alınmıştır. Franklin, Londra’yı bu konuda ikna edemese de, Amerikan Devrimini kağıt paranın finanse ettiği bilinmektedir. Ayrıca Fransız devriminde de, kilise topraklarıyla soyluların toprak güvenliğini belgeleyen senetler düzenlenmiş, toplam basılan yarım milyar dolar tedavüle sokulmuştur. Her ne kadar para basımı enflasyona sebep olmuş olsa bile, savaşta Fransızlar başka çare de bulamamışlardır. Enflasyonun getirdiği pişmanlıkla, ABD Anayasası buna çare olarak para basmayı yasaklamıştır.⁵¹ Tüm bu tarihi süreçler paranın spekülasyona ne kadar açık olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

2.3.2. Paranın Fonksiyonundaki Değişimler

Genel iktisatta, *paranın* en temel işlevi, ekonomik ilişkilere aracılık etmesidir. Para kavramını değerlendirirken; genel geçer iktisat çoğunlukla aynı metaforu kullanır. Ekonomik ilişkiler, işleyen bir makineye benzetilirken; para ise bu makinenin daha iyi işlemesini sağlayan ve dışarıdan konulan yağa benzetilir. David Hume, J.S. Mill ve K.Wicksell çalışmalarında, aynı örneği kullanmışlar ve paranın benzer fonksiyonunu kabul etmişlerdir. Wicksell bu benzetmenin nedeni olarak; "yağ, makinenin bir parçası olmamasına, makineyi harekete geçirmemesine ve süreci sona erdirmemesine rağmen, bir makine için minimum düzeyde yağa ihtiyaç vardır".⁵² K.Marx ise para kavramının dışsal ve nötr olmasına karşılık, meta üretimini tanımlayan “değer” ilişkileri doğrultusunda analiz ederek, bir anlamda klasik iktisatçılardan ayrılmıştır ve değerlendirmelerinin kapitalizmin bütünsel olarak analiz edilmesini sağlayan bir yönü de vardır.⁵³

⁵¹ A.g.e., 137-155.

⁵² K. Wicksell, *Lectures on Political Economy*, Volume II; Money, (New York: Reprints Augustus M.Kelley Publishers, 1967), 5-6.

⁵³ Fuat Ercan, “Meta ve Para Analizinde Finans Kapital”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, C.8, S.27 (1997): 159-160.

Kapitalist toplumlarda, para değerin yaratılması için bir yandan sermayeye dönüşmüş, diğer taraftan ise üretim sürecinden bağımsız olarak ortaya çıkan değerlerin de soyut temsilcisi olmuştur ve bu haliyle iki önemli fonksiyon üstlenmiştir. Sermayenin birikiminde, bu iki farklı fonksiyonundan birini yerine getirdiği sürece, paraya sahip olanlar için bu durum özgürlük olarak nitelendirilmektedir. Marx'ın vurguladığı gibi; para, dolaşım süreci dışında artık "*para olarak para*" konumuna geçmiştir. Paranın genel kabul görmesi ile para "genel olarak tüm mülklerin temsilcisi, tüm nesnelere soyut toplumsal özü, mübadele değerinin elle tutulur cisimlenmiş biçimine" dönüşmüştür.⁵⁴

Para, "para olarak para"ya dönüştüğünde bir dizi işlev yüklenir;

- değer biriktirme (store of value),
- ödeme aracı (means of deferred payment),
- dünya parası işlevleri.

Para bunlarla birlikte, kapitalizmin "*değer biriktirme*" amacı ile bütünleşmiş ve ekonomik yaşamın ötesinde "*toplumsal bir güç*" haline gelmiştir.⁵⁵

2.3.3. Borçlanma Aracı olarak Para ve Kredinin Tarihçesi

Borçlanma, tarihsel süreçte önemli iktisadi olaylardan biri olarak vuku bulmuş ve kökeni paradan çok daha eski yaklaşık 5000 yıl kadar geriye gittiği söylenmektedir. Borçlanma kavramı, ilk olarak dini ve felsefi akımların içerisinde biçimlenirken, "Karanlık Dönem" sonrasındaki iktisadi gelişmelerden ve düşüncelerden önemli biçimde etkilenmiştir. Bu etkilenme ile, devletin borçlanmasına yeni görevler yüklenerek borçlanmaya bakış açısı değişmiştir. Tarihsel olarak, bir topluluk içinde bulunan fertlerin birlikte yaşadığı ya da diğer bir topluluğa borçlu olması, oldukça yaygın bir uygulamadır. Buna karşılık, devletin borçlanması birey ve kurumların

⁵⁴ Karl Marx, *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı*, çev: S.Nişanyan, (İstanbul: Birikim Yayınları, 1979), 258-259.

⁵⁵ Fuat Ercan, *Para ve Kapitalizm*, (İstanbul: Devrin Yayıncılık, 1997), 315.

borçlanmalarından çok sonra vuku bulmuş ve ilk borçlanmalar mal transferi (takas) aracılığıyla gerçekleşmiştir.⁵⁶

Günümüzde faize dayalı bankacılığın kurumsallaşması birkaç yüzyıl gibi kısa bir geçmişe sahiptir; ancak, faize dayalı işlemlerin (kredilendirme) geçmişi çok daha uzundur. En eski yasal düzenleme, M.Ö. 1955-1913 yıllarında borç verme sistemine ilişkin yasalar çıkaran Babilli Hammurabi tarafından getirilmiştir. Genel ilkeler, borç verme biçimleri, borçların nasıl ödeneceği ve yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda borçluların hangi mallarına el konulacağı ile ilgilidir.

Kredilerin faiz aracı olarak kullanılmasına izin veren metinler, banka tapınaklarının ödünç verilmesi ile ilgili bölümlerde “sibtou” olarak adlandırılan faizi tanımlamaktadır. Faiz oranı; buğday ve hurmanın üçte biri (% 33), gümüş paranın %20'si olarak belirlenmiştir. Ve sadece doğal afetler nedeniyle mahsul olmadığında faiz talep edilemez. Tarihsel kayıtlar incelendiğinde de, ilk kez uzun vadeli kredilerde bileşik faiz⁵⁷ uygulandığı görülmektedir. Tarihte kredi işlemlerine kurumsal bir ortam getiren finansal araçların ilk örneklerinin banka tapınakları olduğu ileri sürülmektedir. İnsanların tapınaklara duydukları güven sayesinde müşteriler değerli eşyalarını bu kurumlara yatırmaya yönelmişler ve bu kurumlarda görev yapan din adamları, insanların uzun bir süre mevduatlarını talep etmeyeceklerini anlayınca faize dayalı bir işlemle fon ihtiyacı olanlara kredi vermeye karar başlamışlardır. Bazı zengin iş adamlarının da finansal aracılık işlemlerine başladığı bildirilmektedir. Mezopotamya'daki Kızıl Tapınak ve Babil'deki Egibi ve Murashu aileleri ilk özel bankacılık vakası olarak anılmaktadır.⁵⁸

Yahudilik tarihine bakıldığında, din Yahudilerin ticari faaliyetlerdeki performansı için bir motivasyon kaynağı olarak hizmet etmiştir. Bir din kardeşinin tabi olduğu temel kural, ekonomik ilişkilerde dayanışmadır. Bir dini ilkeye göre, karşılıklı kazanç için değil, Tanrı'yı memnun etmek için bir başkasına borç verilir. Kredi teklifinden kâr elde

⁵⁶ Tekin Akdemir ve Şahin Yeşilyurt, “Devlet Borçlarının Kökeni, Gelişimi ve İktisadi Temelleri”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16 (2018): 301.

⁵⁷ F. Ferguson, *Paranın Yükselişi: Dünyanın Finansal Tarihi*, (Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 2009).

⁵⁸ Selim Tarlan, *Tarihte Bankacılık*, (Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1986).

etmek de dahil olmak üzere diğer tüm motivasyonlar küçümsenir. Bu nedenle faiz yasağı dönemlerinde faiz alan kişilere ilahi kınamanın yanı sıra kefarete, oruç, kamçı gibi maddi cezalar da uygulanmıştır.⁵⁹ Bu gerçeklere rağmen, Yahudilikte yabancılarla faize dayalı işlemlerin büyük bir gelir kaynağı olarak hizmet ettiği görülmektedir. Tarihin farklı aşamalarında Yahudiler, çoğunlukla, köle çalıştırma ve toprak mülkiyeti konusunda kendilerine kısıtlamalar getirilmesi nedeniyle, Ortaçağ Avrupa'sında borç almaktan başka seçeneklerinin bulunmadığından bahsederek, borç alma eylemine ağırlık vermişlerdir. Bu argüman Yahudi kaynaklarında sıklıkla tekrarlanır. Botticini ve Eckstein'a⁶⁰ göre, bu argüman yanıltıcıdır, çünkü Yahudiler bu işteki yüksek miktarda kâr nedeniyle kredi paylaşımını tercih etmişlerdir. Bu argümandan farklı olarak, ne Müslüman ülkelerde ne de Hıristiyan Avrupa'da Yahudilerin marangozluk, ticaret ve diğer iş biçimlerini uygulamalarına karşı ciddi bir yasal veya sosyal engel olmadığı görülmektedir. Tam tersine, Abbasi halifesi ve İngiliz Kralı I. Edward, özellikle Yahudileri bu tür işlerle meşgul olmaya teşvik etmiş, özellikle Irak ve İran'da herhangi bir kısıtlama yapılmamıştır.⁶¹ Avrupa'da ise bu kısıtlamalar X.-XIII. yüzyıllar arasındaki dönemle sınırlı kalmıştır.⁶² Aslında tefecilerin teşviklerine katkıda bulunan ana faktör, bu ticari faaliyette yer alan yüksek kâr olduğu düşünülmektedir. Ayrıca din eğitimi, Yahudiliğin bir edebiyat dini, uzmanlaşma, kurumsal altyapı ve sermaye birikimi olduğu gerçeğiyle ilişkili konular da mevcuttur.

Borç verme ve faiz arasındaki ilişkiyi anlatan birincil teolojik kaynaklar, faizden elde edilen geliri yasaklarken kesinlikle dayanışmaya vurgu yapar. Yahudiliğin dini

⁵⁹ Charles R. Geisst, (2013), "Beggar Thy Neighbor: A History of Usury and Debt", *Financial History*, Vol. 20 No. 1 (2013): 20-23.

⁶⁰ M. Botticini & Z. Eckstein, (2011), "Religious norms, human capital and money lending in Jewish European history", in McCleary, R.M. (Ed.) & *The Economics of Religion*, (Oxford University Press, New York: 2011), 57-80.

⁶¹ Shlomo D. Goitein, *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London: 1999).

⁶² M. Botticini & Z. Eckstein, "From farmers to merchants, voluntary conversions and diaspora: a human capital interpretation of Jewish history", *Journal of the European Economic Association*, Vol. 5 No. 1 (2007): 885-926.

metinlerinde faiz, İbranice neshek (kelimenin tam anlamıyla yılan ısırığı) kelimesine benzetilir.⁶³ Isırık başlangıçta güçlü bir his vermez, ancak daha sonra tüm vücuda yayılır. Yılan ısırığı gibi faiz de tedavisi olmayan bir hastalığa neden olur. Ahlaki ve adalete dayalı nedenlerle olduğu gibi, ekonomik sebeplerden de “faiz”, “riba”, “usura” (latince), “mutuum”(Roma hukuku) 4 bin yıl önce bile yasak kabul edilmiştir. Sümerler’de de faizle ilgili yasaklar ve uygulamalarla karşılaşmaktadır.⁶⁴ Tarımda, toprak ekip biçilirken, verim elde etmek için, ihtiyaç duyulan tohumların alımında borçlanılmış ve geri ödemesinde fazlalık talep edildiği bilinmektedir. Faiz uygulamalarını bu şekilde M.Ö. 8000 yıllarına kadar yani Neolitik döneme kadar götürenler de olmuştur.⁶⁵ M.Ö. 2000’li yıllardan beri Hint dinlerinde faiz ahlaken yasaklanırken, Hammurabi Kanunları’nda da yasaklanmıştır. Kısacası; düşünceleri Aristo, Eflatun ve ilahi dinlere dayanan tüm düşünürler, faizi ontolojik olarak saçma bulurken, ahlaken ise müstekreh (kerih/iğrenç) görmüşlerdir.

Faiz yasağı, borç verme uygulamasının önünde binlerce yıl engel olarak görülmüştür. Faizin kapsamı, daha yumuşak bir yaklaşım sunmak için yeniden tanımlanmış ve bu durum, faiz uygulamasının rasyonelleştirilmesine ve gerekçelendirilmesine yol açmıştır. Bunun sonucu olarak zaman içinde dini yazılarda faiz yasağı yeniden tanımlanmış ve kaldırılmıştır.⁶⁶ Dini metinler borçluları Tanrı tarafından korunması gereken insanlar olarak görür, bu bağlamda sadece finansal ilişkileri düzenleyen bazı temel ilkelerden bahsedilebilir. Birincil ilke, borç para vermenin erdemli bir davranış olduğunu ve bu soylu davranışın Tanrı tarafından ödüllendirilmesi gerektiğini öne sürer.

Hristiyanlıkta ise, faize bakış açısı oldukça açıktır. Faiz ilk olarak 325’te yasaklanmış ve yasak 10.yüzyıla kadar yürürlükte kalarak çoğu ticari faaliyete ve parasal ilişkilere

⁶³ W.A.M. Visser & A. McIntosh, (1998), “A short review of the historical critique of usury”, *Accounting Business and Financial History*, Vol. 8 No. 1 (1998): 175-190.

⁶⁴ Joshua Vincent, “Historical, religious and scholastic prohibition of usury: The common origins of western and Islamic financial practices”, *Setan Hall University, Law School Student Scholarship*, (2014): 8.

⁶⁵ A.g.e., 2-3.

⁶⁶ Süleyman Uludağ, *İslâm’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1988).

uygulanmıştır.⁶⁷ Yasağın önde gelen teorisyenlerinden biri olan St. Aquinas, konuyla ilgili Hristiyan görüşünü şu şekilde özetlemektedir: “Borç vermek için ücret talep etmek başlı başına adaletsizdir, çünkü taraflardan biri diğerine var olmayan bir şeyi satar ve bu açıkça adalete aykırı bir eşitsizlik yaratır.”⁶⁸

Borcun özü, alacaklıdan borçluya mülkiyet devri olduğundan, borcun devrinden sonra mülkiyet de değişir. Mülkiyet devredildiğinde, alacaklı fiilen sahip olmadığı şeyden kâr elde etme hakkını kaybeder. Bu sebeple elinde olmayandan kâr elde etmesi doğru değildir. İkinci argüman, paranın bir ölçüm aracı olarak işlevine atıfta bulunur. Para kendisinden başka her şeyi ölçer. İkili ticaret işlemlerinde kullanılmasına rağmen, yalnızca nihai bir anlaşmanın parçası olamaz, bu nedenle kâr getiren bir artışın da parçası olamaz. Aristoteles argümanı olarak da adlandırılan bir başka argüman, paranın bir değişim aracı olduğu için borç verme gibi doğal olmayan uygulamalarda kullanılmayacağını belirtir. Bütün bu görüşler, bazı mal ve hizmetlerin kullanımlarından ve bu kullanımdan sonra yok edilmelerinden değer kazandığı Roma Hukuku doktrinine dayanmaktadır. St. Aquinas'ın bazı görüşlerinin ekonomik açıdan tutarlı olduğu belirtilmelidir. Örneğin neo-liberal ekonomik düşünceye göre paranın kendisi hiçbir şey üretmez. Aksi takdirde tüm merkez bankaları durmadan para basarlardı. Tüm İbrahimi dinlerde belirtilen etik nedenlere ek olarak, Hristiyanlık yasak için tutarlı teolojik argümanlar sundu. Faiz yasağı yoluyla sosyal adalet ve eşitlik arasında bir denge olması gerektiğini öne süren katı bir teoriyi ortaya atan ve yasağın kendisine daha hoşgörülü bir yaklaşım sunma tartışmalarını başlatan kişinin aynı kişi olması ilginçtir. Orta Çağ boyunca Avrupa'da faiz yasağına karşı çıkanların öne sürdükleri argümanlar, farklı platformlarda halen tartışmalı olan iki ana iddiaya dayanmaktadır⁶⁹:

⁶⁷ Jared Rubin, “Institutions, the rise of commerce, and the persistence of laws: Interest restrictions in Islam&Christianity”, *The Economic Journal*. (2011): 1310-1339.

⁶⁸ David R. Smoker, “Modern Usury: the moral challenge of credit cards in light of catholic teaching and practice in the past and the present”, *School of Theology Michigan, College of Saint Benedict and Saint John's University*, (2009): 1-28.

⁶⁹ İsmail Mutlu, *Önemsiz Haram Faiz*, (İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 2003).

1. Tüccar ve iş adamlarının faizli kredi alması nedeniyle toplumun daha yoksul kesimlerinin olumsuz etkilenme olasılığı yoktur; tam tersine, küçük birikim sahipleri hisse senedi satın aldıkları için bu süreçlerden kâr elde etmektedirler.
2. Borçlanmanın değişen doğası nedeniyle, tüketimden ziyade yatırım ve üretime daha fazla odaklanmak için paralar toplanır. Üreticilerin sermaye stokuna pozitif katkısı ile toplam üretim artar, toplumsal refah artar.

Ne kadar akla yatkın gibi görünse de, son birkaç yüzyıldaki ekonomik göstergelere göre, yoksul kesimlerin üretimde payı değişmezken, ekonomide payı çok azaldığı, ancak küçük bir grup insanın servetinin katlandığı görülmektedir.

17. ve 18. yüzyıllarda kilise, kapitalist ekonominin görünür biçimde etkisini göz önünde bulundurarak yasağa karşı daha hoşgörülü bir yaklaşım içerisinde olmuştur. 1917 Kanun Hükmünde Kararname'ye göre, aşırı faiz büyük bir günah olarak kabul edilirken, 1983 Kanunu'nda değiştirilmiştir.⁷⁰ Faizin kilise tarafından meşrulaştırılması, bir dizi işlem sonucunda ılımlı faizin meşru ilan edilmesiyle tamamlanmıştır. 16. yüzyıldan itibaren faiz terimi, fiilen ödenmesi gereken tutara ilave edilen tutarı, riba kavramı ise kabul edilebilir sınırlar içinde olmayan aşırı faiz miktarını belirtmek için kullanılmıştır.⁷¹

İslam'a göre ise; her insanın ihtiyacı olan tüm mal ve hizmetleri üretmesi mümkün olmadığı için insanın doğası gereği mal mübadelesi kaçınılmazdır. Bunu yapmanın en iyi yolu, karşılıklı rızaya dayalı olarak bey' (satış) yapmaktır. Kur'an, farklı ayetlerde, bir alışverişin konusunun farklı şekillerde olabileceğini öne sürer. İşlem yapmanın hedeflerinden biri kârdır. İslam, makul miktarda kârla sonuçlanan ticareti hem meşrulaştırır hem de teşvik eder. Ancak İslam, ticari faaliyetlere uygulanabilir kurallar ve ilkeler de getirir. Başka bir deyişle, her işlemin kâr sağlamasına izin verilmez. Bir faaliyet veya işlemin ticaret olarak kabul edilebilmesi için en az **“iki farklı malın değiş tokuşu”**na dayanması gerekir ve bu şekilde bir süreç kâr üretecektir. İşlem yapmak uzun süredir meşru bir eylem olarak görülmektedir. Mekke'deki müşrikler, faize dayalı işlemleri ticarete benzeterek İslam'ın getirdiği faiz yasağına şiddetle karşı çıkmışlardır. Ancak Kur'an; “alışverişin meşru, faizin haram olduğunu” belirterek,

⁷⁰ Smoker, “Modern Usury: the moral challenge of credit cards in light of catholic teaching and practice in the past and the present”, 1-28.

⁷¹ Mutlu, *Önemsenmeyen Haram Faiz*.

faize dayalı işlemin alışverişten farklı olduğunu vurgulamıştır. Bu da Kuran'a göre faize dayalı bir sözleşmenin meşru bir ticaret şekli olarak görülmemesi gerektiğini göstermektedir.⁷² Sonuç olarak bey ile riba arasında bazı benzerlikler ve farklılıklar olduğunu söylemek mümkündür. Benzerlikler açısından her iki durumda da mal mübadelesinin yapıldığı açıktır. Ancak aradaki fark, riba'da aynı türden malların değiş tokuş edilmesi söz konusudur. Ayrıca önceden ele alınan davalarda bey, süre gerektiren davalarda ise riba yapılır.

İslam iktisat doktrinindeki önemli tartışmalardan biri olan faiz yasağı ile ilgili en zayıf argüman, toplumun borçlanmadan ayakta kalamayacağı ve faiz uygulaması olmadan borçlanmanın yaşayamayacağı görüşü olup, faiz yasağına ilişkin İslami ilkelerin artık uygulanamayacağını öne sürmektedir.⁷³ Ancak olayı kavramsal şekilde inceleyen bazı alimler tefecilik ve faiz kavramlarının birbirinden ayrılması gerektiğini ve İslam'da yasak olanın faiz değil tefecilik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü benimseyenlere göre, bankaların elindeki mevcut faiz uygulamasının tefecilik olarak değerlendirilemeyeceği, bankaların verdiği faizin kendi koşulları ışığında değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Aksi takdirde, bankadaki mevduatın değerindeki olası aşınmanın önüne geçilmesi mümkün değildir. Saeed (1996) de; Arap toplumunda İslam öncesi uygulamalar sömürü aracı olduğu için yasaklanmıştır ve bu nedenle modern faiz, haksızlığa veya sömürüye yol açmıyorsa, tefecilik olarak tanımlanmamalıdır, der.⁷⁴ Bu yaklaşım, ilk bakışta adil ve sağlam temellere dayalı gibi görünmekle birlikte, modern finansal sistemin toplumun çıkarına olduğunu iddia etmek kolay değildir. Modern finansal sistem, zenginden fakire gelir akışını sağlamış olsaydı, toplumun farklı kesimleri arasında ciddi bir gelir eşitsizliği sorunuyla karşı karşıya kalınmazdı. Dünyanın şu anda en üst düzeyde bir refah durumu yaşamasına rağmen, gelir eşitsizliği sosyal dengeyi tehdit eden ciddi bir sorun haline gelmiştir ve son yılların ve yüzyılların rakamları bu gerçeği doğrulamaktadır. Bankaların bir ekonomik sistem içindeki işlevine atıfta bulunan bu argümanların bazıları makul gibi

⁷² M.H.Y. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Aziz DağıtımYayıncılık, 1992).

⁷³ Saffet Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996).

⁷⁴ A. Saeed, "Islamic banking and interest: a study of prohibition of interest and its contemporary interpretation", *Journal of King Abdulaziz University Islamic Economics*, Vol. 17 No. 1 (1996): 25-38.

görünse de, ekonomik işlemlerde yardımseverlik ve dayanışmaya atıfta bulunan İbrahimî dinlerin metinlerinde öne sürülen ana ilkelerle çeliştiği görülmektedir. Son olarak Mevdudi (1977),⁷⁵ tarih boyunca var olan kapitalizmin daha da güçlendiğini ve İslam'ın bu sistemle uzlaşamayacağını belirtir. Her türlü faizin yıkıcı olduğunun ve ekonomik sistemin dışında bırakılması gerektiğinin de altını çizmiştir.

Fontaine *“The Moral Economy”*⁷⁶ adlı eserinde, kredi ve borç ağlarının Erken Modern Avrupa'da her yere yayılmış olduğunu anlatır. Köylüler sıklıkla birbirlerine, kiliseye, lordlarına ve bazen de şehrili alacaklılara borçluydu. Aynı şey kasaba halkı için de geçerliydi. Örneğin; 18. yüzyılın başlarında Paris'te, soyluların çeyizleri, siyasi faaliyetleri, askerlik hizmetini ve sonsuz gösterişli tüketim mallarını finanse etmek için rutin olarak ağır borçlandığını gösteren çalışmalara da eserinde atıfta bulunuyor. Kredi ağları aslında kişisel güven, sosyal güç, toplumsal dayanışma ve diğer ekonomik olmayan temeller üzerine inşa edildiğinden, akrabalar ve toprak ağaları yoksul köylülere kredi vermeyi reddedemeyecekleri için krediler rasyonel parasal hesaplamalardan ziyade aile bağları veya soyluların himayesi ile meşrulaştırılmıştır. Ödeyemediklerinde ise yardım için yabancı tefecilere başvurmak zorunda kalanlar yalnızca göçmenler, itibarsız yoksullar ve bu tür ailevi bağlardan dışlananlar olmuştur. Bunun sonucu olarak; feodalitenin nasıl çözüldüğünden ve kapitalizmin oluşumunda ve gelişmesinde ekonomik aktörlerin ahlaki alanda yeni tercihlerini yaparken nasıl bir mücadelenin de yaşandığı detaylı olarak Fontaine tarafından anlatılmaktadır.

Sermayenin zamanla merkezileşmesi, beraberinde krediye yani “para-sermaye”ye ihtiyacın artması, parayı sadece “para-sermaye işlevi”nden dolayı biriktiren bir sınıfın varlığına sebep olmuş, ayrıca rekabetin artmasıyla toplam sermaye de “üretken-sermaye” olarak belirli ellerde toplanmıştır. Ancak diğer taraftan bu gelişme ile, “üretken-sermaye” “para-sermaye”ye bağımlı duruma gelmiş ve para-sermayenin üretken-sermayeyi kısıtlaması ile neticelenmiştir.⁷⁷

⁷⁵ S. Mevdudi, *Faiz*, (İstanbul: Hilal Yayınları, 1977).

⁷⁶ Laurence Fontaine, *The Moral Economy: Poverty, Credit and Trust In Early Modern Europe*, (France: Cambridge University Press, 2014), 44.

⁷⁷ Ercan, “Meta ve Para Analizinde Finans Kapital”, 170.

Paranın gelişim ve ödeme aracı olması ile, meta içeriği yerine, artık alıŖta ve satıŖta “*düşünsel satın alma*” aracı olarak işlev görmesine neden olmuştur. Kredinin temelini de bu şekilde oluşturmuştur ve alacak-borçlu ilişkisi gelişerek, alım-satım arasındaki “*zaman ve mekan sınırlamalarını*” ortadan kaldırmıştır. Yani mal almak isteyen biri, o malı ödeyecek eşdeğer parası yoksa, belirli bir anlaşma ve belirli bir sürede ödeme koşuluyla mala sahip olabilir. Aynı şekilde, elindeki malı bir başkasına satmak isteyen kişi, sattığı mal karşılığında aldığı ödeme taahhüdünü başka biriyle girdiği başka bir işlemde kullanabilir. Özetle; paranın “mal-para olan altın”dan, “kağıt paraya” ya da “sembolik para”ya veya “bankadaki para”ya geçiş sürecini iyi analiz etmek gerekir.⁷⁸

Ekonomik ilişkilerde, alışverişte son zamanlarda altın değil, kağıt para bile kullanmak artık tarihe kavuşmak üzeredir. “Plastik para” olarak tanımlanan kredi kartları, mağazaların ve bankaların bilgisayar ekranlarındaki rakam ile ifade edilen para kavramı, her geçen gün paranın dolaşım aracı işlevini devre dışı bırakmaktadır. Neredeyse yüzyıl önce Marx, bu durumu şöyle ifade etmiştir; “*paranın ödeme aracı olarak görevi, paranın satın alma aracı olarak ve ayrıca para yığıma unsuru olarak işlevinin zararına genişlik kazandıracaktır*”.⁷⁹

Bankaların “*kredi-para*” yaratma süreçleri, kapitalizmin gelişmesine neden olurken, daha fazla kredi-para kullanımını sağlamıştır. Kredi-para, özünde banka ve bankanın müşterisi arasındaki ilişkiyi gösterirken, sonuç olarak sosyal bir nitelik kazanmıştır.⁸⁰ Bankalar, finansal bir aracı birim olarak piyasaya kredi-para sürebilir, bu işlemin temelinde yatan ise şüphesiz piyasaya sürdüğü kredi-paranın faiz getirisine sahip olmaktır. Bankaların kredi-para yaratmasının sınırı, hem üretim sermayesi talebi hem de bu taleplerin ne kadarının üretken sermaye olacağı, kullandığı kredi-paranın süreç içerisinde yaratacağı değerın realizasyonu ile ilgili beklentiler tarafından belirlenir. Kredi-para, zaman olarak değerlendirildiğinde gelecekle ilişkilidir, geleceğe dair beklentilerle gerçekleşen ve ekonomik ilişkilerin bugünden geleceğe taşınmasını sağlayan bir özellik taşımaktadır.⁸¹

⁷⁸ Ercan, *Para ve Kapitalizm*, 329-330.

⁷⁹ Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, 185.

⁸⁰ G.Reuten & M.Williams, *Value Form and The State*, (London, 1989), 84.

⁸¹ Ercan, *Para ve Kapitalizm*, 342-343.

Kredi-para aynı zamanda ekonomi konularında uzmanlaşmış bir sınıfın da varlığına neden olmuştur. Bu sınıf ya da finansal kurumlar (bankalar, borsalar), paraya ihtiyaç duyan insanlara hammadde alımı, ücret ödemeleri, üretim araçları ve yatırım için ya da spekülasyon amaçları için parayı kredi olarak aktarırlar. Bu ilişki biçimini Marx şöyle ifade etmiştir; “alım-satımın birbirinden ayrılması, gerçek anlamıyla ticaretin gerçekleşmesi yanında üretici ve tüketiciler arasında, nihai değişimden önce gerçek olmayan birçok hayali anlaşmayı mümkün kılar. Böylelikle, bir miktar asalağın dolaşım sürecine girmelerine ve bu ayrılmayı istismar etmelerine olanak sağlar. Ama bu da, burjuva toplumunda, emeğin genel biçimi olan para ile bu emek içindeki çelişiklere, gelişme olanağı sağlar.”⁸²

Kredinin genişlemesi kapitalizme zaman kazandırmıştır. Aşırı sermaye birikimi ve gelir dağılımı eşitsizliğinin yarattığı etkilere karşı, kredi eğilimleri artmış ve alınan kredilerin geri ödenmediği ya da sermaye sahiplerinin borçlarını ödemeyi taahhüt ettiği miktarı (faizi) ödemediği durumlarda, borçların artarak katlanmasına neden olmuştur. Borçlanma maliyetinin arttığı durumlarda da, ayakta kalabilmenin tek koşulu, bu maliyeti kaldırabilecek büyüklükte sermaye sahibi olmaktır. Bu da bir kısım küçük ve orta büyüklükteki girişimcinin iflasına, bir kısım ellerde de servetin toplanmasına yol açmaktadır. Dolaşımdaki değerlerin realize olması tehlikeye girdikçe, kredi-paranın üstlendiği fonksiyonlardan “değer-biriktirme” özelliği kaybolur. Bu özellik kayboldukça da, “dolaşım aracı” olma özelliği de kaybolur. Bu özelliklerin kaybedilmesi ise kapitalist ekonomide yani finansal dünyada önemli krizlerden birine yol açar. Böylece bankalar tarafından “ex-nihilo” olarak yaratılan değerlerin realizasyonu umudu, piyasada *üretime* dönüşmezse ya da gerçekleşmezse, bu bankaların zararına neden olur. Parasal güvenin teminatı merkez bankası yani paranın ulusal düzeydeki gardiyanı araya girerek, kapitalist ekonominin sürdürülebilmesi için borcu üstlendiği takdirde *özel kayıplar*, bu kez *sosyal kayıplara* dönüşür ve kredi-para, sosyal olarak yeniden güvenilir kılınır.⁸³

Dünyayı kasıp kavuran 1929 Büyük Bunalım’ın etkileri, tüm dünyaya dalga dalga yayılması, hükümetlerin para üretmek harcamayı desteklemeleri,⁸⁴ 1933 yılından

⁸² Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, 130.

⁸³ Ercan, *Para ve Kapitalizm*, 344-346.

⁸⁴ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 206-208.

itibaren Hitler'in borç ile demiryolları yapımı, kanalların açılması, bayındırlık ve karayolları işleri, ancak bunun yanında Almanya'nın sosyal darboğazının (toplama kampları, meydan nutukları vs.) etkileri gibi tarihi ve ekonomik süreçlerin akabinde, Keynes 1944 yılında kırkdört ülke temsilcisiyle New Hampshire'daki Bretton Woods'da toplanılmasını sağladı. Bu toplantı sonucunda Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası kuruldu. Uluslararası Para Fonu altın standardına biraz esneklik sağlayacaktı. İngiltere'nin kredi fiyaskosunun ardından Marshall Planı da geldi. Marshall Planı, Keynes'in Bretton Woods Konferansı'nda öngördüğü topluca yardım görüşünün paraca gerçekleştirilmesiydi. Almanya'da yardım gören ülkelerden olmuştur.⁸⁵

Sonuç olarak; toplumsal gelişmenin dinamiklerinden hareketle, meta-paranın sembolik paraya dönüşmesi ile ekonominin daha da “fetişistik hal” alması ve beraberinde getirdiği “fetişistik düşünce biçimleri”nin dolaşım süreci ile ilgili olguları tersyüz etmesi ile para analizleri zorlaşmıştır. Bu “fetişistik para” kavramını yaratan temel nedenler;

- a) parayı maldan ayrı olarak ele alma,
- b) paranın fonksiyonlarını ve bu fonksiyonların tarihsel süreç içerisindeki değişimlerini dikkate almama,
- c) paranın yine tarihsel süreçte meta-paradan, kağıt-paraya ve kredi-paraya geçiş sürecini iyi analiz edememek olarak sıralanabilir.⁸⁶

2.4. İktisadi Sistemler

2.4.1. Kapitalist Sistem ve Kurumları

İktisadi faaliyetler, insanlık tarihi kadar eskidir ve ilk insandan bugüne kadar insanlık türü, sosyo-psikolojik nedenlerle iktisadi faaliyetlerle hayatını sürdürmüştür. İktisat kavramı, hayatta “tutumlu olma” ve ihtiyaçların karşılanmasında “dengeli olma” gibi anlamlar taşıırken⁸⁷, metodik olarak da insanoğlunun sınırsız ihtiyaçlarını karşılayan vasıtalarından en iyi şekilde fayda sağlamak ve onları idare etmek gibi de tarif

⁸⁵ A.g.e., 208-222.

⁸⁶ Ercan, *Para ve Kapitalizm*, 347-348.

⁸⁷ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2008), 26.

edilmektedir.⁸⁸ İktisatçılar tarafından ise, “sınırsız olan insan ihtiyaçlarının, sınırlı olan kaynaklarla karşılanması” olarak tanımlanmaktadır.⁸⁹ Hem sosyologlar, hem de iktisatçılar tarafından yapılan bu tanımlamalar, iktisat kavramından farklıdır. Bu farklılıklar içerisinde iktisadi faaliyet, insanoğlunun hayatını sürdürebilmesi için gösterdiği çabayı ifade eden ekonomik etkinlikleri anlatırken, bunun yanında ahlaki boyutları da vurgulayarak “kapitalizm” olarak adlandırılmaktadır.⁹⁰

Weber, kapitalizmin “elde etme güdüsü”, “kazanç uğraşısı” olarak tanımlandığını, ancak mevcut olan en fazla miktardaki parayı kazanma çabasının doğrudan kapitalizm ile hiçbir ilgisi olmadığını söyler. Yeryüzünde, bütün tarihi dönemlerde ve bütün topluluklarda, her koşulda yaşayan insanlarda bu uğraşı vardı ve var olmaya devam edecektir, yeter ki objektif bir biçimde bunun mevcudiyeti sağlansın. “Sınırsız kazanma arzusu, hiçbir şekilde ne kapitalizm ile aynıdır; ne de onun ruhu ile aynıdır”, der. Kapitalizm, kazanç uğraşısı ile özdeştir; ancak realist, sürekli ve kapitalist olan işletmenin yani süreklilik arz eden kazancın peşindedir, kısacası verimliliğin peşindedir.⁹¹

Kapitalizmde girişimcinin asıl amacı, belirli bir birikim koyarak başladığı işte daha fazla bir getiriye sahip olmak “fazlalık”, Marks’a göre “artık değer” ortaya çıkarmaktır.⁹² Sombart, kapitalizmi üç unsurla açıklamaktadır; “ruh”, “örgütlenme biçimi” ve “teknoloji kullanımı”. Sombart, ekonomi, kültür hayatı dışında düşünülemez, der. O iktisadi düşünceyi incelerken, insanlarda üç farklı yansıması olduğunu ifade eder. Birincisi, insanlar iktisadi faaliyetlerinde ya ihtiyaç tatminini ya da kâr prensibini göz önünde bulundururlar. İkincisi, üretimde zaruri olan araçları ya amaçlarına hizmet edip etmeyeceklerine göre belirlerler ya da geleneklerine göre karar

⁸⁸ Gustav Mensching, *Dini Sosyoloji*, çev: Mehmet Aydın, (Konya: Tekin Kitabevi, 1994), 109.

⁸⁹ Z. Osman Orhan ve Seyfettin Erdoğan, *İktisada Giriş*, (Ankara: Palme Yayınları 2010), 4.

⁹⁰ Satılmış Öz, “Kapitalizmin Ruhü Problemi: Werner Sombart”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 29 (2013): 143-144.

⁹¹ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü*, 16-17.

⁹² Werner Sombart, *Burjuva*, çev: Oğuz Adanır, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008).

verirler. Üçüncü faktör de, toplumsal olandır. İnsanlar bütün bu fiillerinde bulunduğu topluma karşı ya “diğergam” davranışlar sergilerler ya da “egoistçe” hareket ederler.⁹³

Bireylerin sahip oldukları maldan veya paradan, bir başkası için vazgeçmeleri bir yana, bu maldan veya paradan ayrı kalmaları bile onlarda eksiklik yaratmış, bu mahrumiyeti gidermenin yolları her zaman onlar için problem olmuştur.⁹⁴ Bu problem iki şekilde giderilebilir; birincisi verdiği fazlasıyla geri almak, diğeri de verdiği bağışlamak ve bundan huzur duymaktır. Birincisi için de iki yol vardır; ya kişinin ayrı kaldığı malına ya da parasına daha önce kararlaştırılmamış oranda veya miktarda fazlasını alarak kavuşması ya da fazlalık oranına veya miktarına önceden karar verilerek geri alınmasıdır. Burada ikinci yolda, mahrumiyetin tazmini söz konudur.⁹⁵ Faizin meşruiyet arayışındaki bu tartışmalara, ilk çağlardan itibaren tüm dinler tarafından hüküm verilmiş ve düşünürler bu konularla ilgili fikir ileri sürmüşlerdir.

Batı, kapitalizm konusunda önemli bir ölçü ortaya koymuş ve bu temel ölçüye dayalı kapitalizm ile gelişen uygulamalar, şekiller ve eğilimler başka yerde yoktur. Tüm dünyada toptan veya perakende, yerel ya da denizaşırı yollarla ticaret yapan tüccarlar olduğu gibi, peşin ya da ödemesiz satışın da her çeşidi yapılmaktadır. 16. yüzyıldaki bankaların faaliyetlerine benzer faaliyetler yerine getirilirken, deniz ticareti, bununla ilgili krediler ve alışveriş türleri yaygındır. Kamu kuruluşları için parasal olarak fon ihtiyacında, Atina, Babil, Roma, Çin ve Hindistan’daki gibi borç verenler de her dönemde olmuştur. Özellikle savaşlar için, korsanlığa ve bina yapım işlerine destek sağlamışlardır. Her çeşit para oyunları için bile spekülatif olarak, para desteği sağlanmıştır. Bu tip işverenlere, kapitalist maceracılara, dünyanın her tarafında rastlanır.⁹⁶

⁹³ Sabri F. Ülgener, *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, (Ankara: Mayaş Yayınları, 1984), 6-11.

⁹⁴ Yaron Brook, “The morality of moneylending: A short history”, *The Objective Standard*, C.2, S. 3 (2007): 10.

⁹⁵ Emin Ertürk, “Kilise, Faiz, Kapitalizm: Günahattan Meşruiyete Sancılı Bir Geçişin Anatomisi”, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, C. 8, S. 20 (2019): 110.

⁹⁶ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 19.

Eylemlerin ana noktasında, ticaret, kredi alışverişi ve bankacılık işlemleri olduğu gibi, yalın, realist olmayan ve spekülâtif bir özellik taşıyan savaş, yağma, devamlı haraç alma gibi yollarla kazanç elde etme niteliği de vardır. Girişimcilerin dışında büyük spekülâtörler tarafından da, çağdaş diye nitelenen mali kapitalizm, özellikle savaşa göre ayarlanmıştır ve Batı’da da bu damgayla anılır. Ancak Weber’e göre, Batı Yeniçağ’da tamamen farklı bir tür kapitalizmle tanıştı, bu dünyanın hiçbir yerinde gelişmemiş biçimiydi: “biçimsel özgür emeğin rasyonel kapitalist işletme olarak örgütlenişi”. Ortaçağda yalnızca üretme çiftliklerinde ve çok sınırlı ölçüde özgür olmayan emeğin örgütlenişi rasyonel bir düzeye ulaşmış ve Yeniçağ’da bu rasyonellik düzeyi, sırf emeğe dayalı ev endüstrisinde ve feodal çiftliklerde daha düşük görülmekteydi. Weber, kapitalizmde ana sorunu kapitalizmin sürekli değişen şekillerde kendini ortaya koymasında görmektedir; yani asıl sorun ticari, işletme, savaş ya da maceraperest, kazanç ve siyaset biçimlerine göre kapitalizmin tanımlanmasında değil, daha çok özgür emeğin rasyonel bir biçimde örgütlenerek bir burjuva işletme kapitalizminin olmamasındadır, der.⁹⁷ Ancak bir sınıfın oluşumu anlamında “burjuva sınıfı” zaten Batı kapitalizminden önce de vardı ama yine sadece Batı’da mevcuttu.

Son olarak, Piketty ise⁹⁸ kapitalizmin temel çelişkisini anlatırken; kapitalizmde özel sermayenin getiri oranı, gelir ve üretimdeki artış oranından daima daha büyüktür, der. Kapitalizm, bilgi ve beceri kaynaklarından, teknolojik gelişmelerden kaynaklı önemli yakınsama kuvvetlerinin yanında, demokratik toplumlara, sosyal adalet değerlerini bozarak bir tehdit oluşturan iraksama kuvvetlerini de içerisinde barındırmaktadır.

2.4.1.1. Kapitalizm’in Ortaya Çıkışı

XVIII.yy’ın ikinci yarısında, hem İngiltere’de hem de Batı Avrupa’nın birçok bölgesinde, hatta New England (Amerika)’da makine ile ilgili buluşların sayesinde ekonomik yaşamda değişimler başlamıştır. Dokuma ve tekstil alanındaki yenilikler ve buhar makinesinin icadı bu değişimin güven kazanmasına neden olmuştur.⁹⁹ Sanayi Devrimi’nin yaşandığı dönemlerde başka bir devrim de ekonomik düşüncede

⁹⁷ A.g.e., 20-23.

⁹⁸ Thomas Piketty, *Yirmibirinci Yüzyılda Kapital*, çev: Hande Koçak (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 625-626.

⁹⁹ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 15.

yaşanmaya başlamıştır. Ekonomik yaşam, o zamana kadar kişinin ve ailesinin gıda, giyim ve barınma (konut) ihtiyacından oluşurken, ki bunların üçü de topraktan gelmekteydi, yiyecek maddeleri, giyim için hayvan derileri, konut için ise ormanlar ya da topraktan elde edilen tuğla vb. gibi. Sanayi Devrimi'nden önce ve ondan sonra uzunca bir süre daha iktisadi hayat tarıma dalı olmuştur. Güç, o dönemde devletten toprak sahibine ve ondan da tarım işçisine doğru azalırken, gelir ise yukarıya devlete doğru artarak ulaşıyordu. İngiltere, haklar konusunda daha iyi durumda, Fransa'da ise toprağı işleyen işçiler daha korunmasız durumdaydı. Avrupa'nın geri kalanında, Doğu'da ve Asya'da ise koşullar bu bölgelerden daha da ağırdı.

İlk iktisatçı olarak kabul edilen Adam Smith, İskoçya'da iktisadi alanda yetişmiş en ünlü kişi olarak kabul edilir ve iktisatçılar arasında ekonominin babası olarak da tanımlanır. Adam Smith, 1750'li yıllarda Glasgow Üniversitesi'nde ahlak profesörü olarak görev yaptığı dönemde çağdaşı olan Benjamin Franklin tarafından eğitildiği bilinmektedir. Kişisel çıkarı Smith'i de 1763'te prensibini değiştirmeye itmiş ve profesörlükten istifa ederek özel ders verdiği bir aile sayesinde Avrupa turuna çıkmıştı. Smith'in yolculuğu esnasında Fransa'da, iktisadi düşünce tarihinde **fizyokratlar** olarak da bilinen grup tarafından tek temel sanayinin tarım olduğu düşünülüyordu. Smith seyahati esnasında, Paris'de fizyokratlardan Quesnay'le tanışmış ve onun eserindeki *Tableau Economique* (Ekonomi Tablosu) da çiftçiler, toprak sahipleri ve tüccarların ürün ve geliri hakkında verilen bilgilerin, özel hiçbir yararı olmadığı kanısındaydı. Ancak 1773'te Leontief, "girdi-çıktı sistemi" üzerinden sanayideki ilişkileri açıklayan çalışmasını Quesnay'in verilerinin üzerine inşaa etmiş ve Nobel Ödülü almıştır. Daha sonra Smith, Turgot'u ziyaret ettiğinde onun devletin sınırlandırılması ve vergi yükünün halktan alınması düşüncesini kabul ettirmek istediğini, ancak başarılı olamadığını, bu sayede tavanda reform yapılmayınca da, tabanda devrimin yaşandığını gördü. Smith yolculuğunu bitirdiğinde, edindiği tecrübelerle İskoçya'ya dönerek kitabını tamamladı, 1776'da da yayımladı. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* – Ulusların Zenginliğinin Yapısı ve Nedenleri Üzerine Bir Araştırma adlı eserinde; bir ulusun zenginliği, yurttaşın kendi çıkarına hareket etmesinin bir sonucudur, demiştir. Smith, önceleri "Ahlaki Duygular Teorisi" eserinde erdem sahibi insanı dikkate alırken, Ulusların Zenginliği'nde homo-economicus yani ekonomik insanı öne çıkarmıştır. 1759'daki ilk kitabında, arzularını dizginlemeye ve nefsinin kontrol etmek için çaba sarfeden bir insan analiz edilirken,

1776'daki eserinde sınırsız ihtiyaçları ve kendi çıkarı peşinde koşan bir insan vardır. Ancak Smith'in tercihinin erdemli toplumdan ziyade, Batı'nın ihtiyaç duyduğu açgözlü ve bencil ekonomik insandan yana olduğunu açıkça belirtmek gerekir.¹⁰⁰ Bireyin faydasının da, toplumun faydasına dönüşeceğini açıklarken; kıt kaynakların olduğu bir ortamda, insanlar önce kendi gereksinimleri düşünürler ve bunun yararına çalışırlar, bireyin yararı toplumun yararına yol açar, demiştir. Smith'in ünlü deyişiyle; bireyin bunu yapması için “görünmez el” in ona yol gösterdiğini söyler, bu el devletin elinden daha iyidir.¹⁰¹ Smith'e göre, bireylerin içindeki ticaret eğilimi doğuşandı. Bu eğilim, önce fert, sonra toplum, sonra bölgeler ve son olarak da ülkeler arasında işgücünde uzmanlaşmaya yol açarken, bu sayede “ulusların zenginliğinin” en yüksek düzeye ulaşacağını iddia etmiştir. Daha sonra da adına kapitalizm denilen (Smith bu sözcüğü kullanmamıştı) bir ekonomik sistemle bu sürecin en iyi şekilde başarılabileceğini vurgulamıştır.¹⁰²

Ticaret özgürlüğü, zaman içerisinde bireyin özgürlüğünü genişletmiştir ve bu uluslararası ticarete de geçerlidir. Bu özgürlük, toplumun yararına hizmet etmiş olur. Ona göre; devlet vergi koyarak ticarete önemli bir engel oluşturmuş ve aynı zamanda işadamları da engelin diğer tehditini oluşturmaktadır.¹⁰³ Smith, bu düşünceyle anonim şirketlere de karşı olmuş ve hisse senedi sahipleri için de onların bir şeyden anlamadığını, sadece yöneticilerin kendi kazançları kadar patronlarının işini önemsediklerini ve bunun da savurganlığa, ihmale yol açtığını söylemiştir.¹⁰⁴ Daha sonra David Dale'in XVIII.yy'ın sonlarında New Lanark deneyi ile kapitalizmin kişisel çıkar hedefinin yanında, ahlaki düşünceyle birleşen sanayinin insancıl yüzü olabileceğini iddia eden çalışması gelmektedir. Yapılan bu deneyle yetimhanedeki gençler, hem eğitim alıp hem de yararlı iş sağlama adına fabrikada çalışacak ve işçi yatakhanelerinde kalacaklardı. Avrupa'nın çevresindeki birçok reformcu tarafından ziyaret edilen bu bölgedeki çalışma daha da ileri götürülerek Wabash ırmağının

¹⁰⁰ Mehmet Bulut, “Medeniyet ve İktisat”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, S.59 (2020): 103.

¹⁰¹ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 16-24.

¹⁰² Merry Wiesner & Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, (Cambridge University Press,2006), 279-280.

¹⁰³ Smith, *Wealth of Nations (Ulusların Zenginliği)*, 144.

¹⁰⁴ A.g.e., 264.

kenarında bir işbirliği cennetine dönüştürülmüştür. Burada amaç; kişisel çıkar değil, başkalarına hizmet etmek gibi yüce bir idealdi.¹⁰⁵

Kapitalizmin gelişmesi yavaş olduğu kadar aynı zamanda düzensiz ve karmaşık olmuştur. Üretim yöntemleri ve paranın yönetimindeki birtakım değişikliklerle üretim artışları gerçekleşirken ve bununla Avrupa ekonomisi gelişirken nüfus da hızla artmıştır. Devlet yönetimdekiler ve krallar bunu iyi olarak görmüşler; çünkü daha fazla insan, daha fazla askeri ve ekonomik güç demektir.¹⁰⁶ Adam Smith’le bu dönemde gelişen iki düşünce oluşmuştur; biri “emek-değer kuramı”; diğeri ise insanoğlunun her zaman kendi doğurganlığının veya nüfus patlamasının kurbanı olmasıdır. David Ricardo ve Thomas Malthus, bu iki düşünceyi 25 yıl sonra tekrar ele almışlardır. Malthus’un *Nüfus Kuramı*’na göre, karşı cinsler arasında ihtiras olduğu sürece, nüfus geometrik hızla artacaktır, 2, 4, 8, 16 gibi... Buna karşılık ise, gıda maddeleri aritmetik hızla 2, 3, 4, 5 gibi artacaktır. Aralarındaki bu dengesizliği çözmek için; ilk yol savaş, doğal afetler, hastalık gibi doğal yolları beklemek ve diğeri de ahlaki olarak bir sınırlama getirerek maddi imkanı olmayanların evlenmelerini ya da çocuk yapmalarını gönüllü olarak engellemektir.¹⁰⁷ Adam Smith, kişisel çıkar, serbest ticaret ve işbölümünü tanımlayarak geleceğe iyimser bakarken; Malthus ve Ricardo için ekonomi iç karartıcıydı. Ricardo biriktirilen zenginliğin toprağın işlenmesine yada yatırıma harcanacağını, ki bu da Jean Baptiste Say’ın Say Yasası’na göre üretilenin her şekilde harcanacağı anlamına geliyordu; Malthus ise bunun harcanabileceğini ya da saklanarak satınalmanın daralacağını söyleyerek çekimser kalmıştır.

XIX. yy’ın ilk yarısında, bu düşünceler, İrlanda’da bir sınava tabi oldu. İrlanda nüfusu, 1780’den 1840’a kadar 60 yıl içerisinde 4 katına çıkarak geometrik olarak artarken gıda maddeleri de artmış, özellikle patates üretiminde devrim yaşanmıştı. İrlanda nüfusu artarken, toprak sahipleri malikanelerde yaşamadığından kiralari artırıyordu, tahıl ise kirayı ödemek için kullanılıyordu. Çünkü öncelikli kira ödenemezse topraklardan atılma ve tamamen açlığa mahkum olabiliyorlardı. Ricardo ve Malthus’un İngiliz hükümeti ile ilgili öngörülerini de gerçekleştirmiş ve fiyatları düşürmek için mısır dışalımını yapılmasına rağmen parası olmayana bu yardımın etkisi olamamıştı, bu

¹⁰⁵ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 30-31.

¹⁰⁶ Wiesner & Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, 281.

¹⁰⁷ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 34.

nedenle 1845'te kamusal yardım programı yapıldı. Smith, Ricardo ve Malthus'un kuramları, Yeni Dünya düzeninde yeniden gözden geçirilmeliydi. Nüfus baskısının yarattığı zorluk, büyük bir gücü ortaya çıkarmıştı ve besin sorunu bir yüzyıl ötelenmiş oldu. Bu da kişisel çıkar ve girişim, Eski Dünya'da dünyevi bir inançken Yeni Dünya'da bir din gibi ortaya konmuştu.¹⁰⁸ XX. yy'da ise Adam Smith'in düşünceleri ağır darbeler almıştır; Marx'ın devrimci saldırısı ve sonrasında Keynes'in devlete bağlanan umutları daha ılımlı olsa da büyük zarar vermiştir. Çağdaş kapitalizmin temsilcisi Keynes, bizi neyin yönettiğini açıklarken; “ekonomik sorunların çözümünde alınan kararları etkileyen sadece düşünceler ve elde edilmiş haklar değildir; karşımızdakinin sağcı ya da solcu; liberal ya da muhafazakar; hür teşebbüsün ya da sosyalizmin temsilcisi olmasının büyük önemi vardır” demiştir. Ekonomik sorunlardan olan işsizlik, enflasyonun önlenmesi veya hava kirliliğinin giderilmesi gerekiyorsa, sosyal demokratların, muhafazakarların ya da liberallerin alacağı önlemler arasında çok büyük farklar yoktur. Düşünceler, her zaman elde edilmiş haklardan daha üstün olabilir; ancak bunlar çoğu kez kazanılmış haklardan doğarlar.¹⁰⁹

2.4.1.2. Bankacılık Sistemi

XV.yy'da en önemli bankalar, Avrupa'da Venedik, Floransa ve Cenova'da kurulmuş olan İtalyan tüccarların işlettiği bankalardır. Bu bankalar, hem şahıslara hem de hükümetlere borç para vermek dışında, döviz alım-satımı yapma, mevduat kabul etme ve denizaşırı yolculukları sigortalama gibi faaliyetleri de yerine getiriyorlardı. Büyük şehirlerde bu bankalar zaman içerisinde yaygınlaştı, ancak bu bankalar spekülasyon için genellikle borç veriyor ve ödenemediğinde zarar ediyorlardı. Bu zararların telafisi için, devlet tarafından kontrol edilen ve denetlenen kamu bankaları ortaya çıktı. 1401 yılında Barselona'da kurulan Taula de Canvi Bankası ilk bankadır. 16.yy'ın ortalarında Palermo ve Napoli'de de kamu bankaları kurulmuştur. Bundan sonra sırayla Kuzey İtalya'da, Yeni Dünya'daki sömürgelerden gelen altın ve gümüş işlemleri için Cenova'da, 17.yy'da Amsterdam ve Kuzey Alman şehirlerinde kamu bankaları açıldı.¹¹⁰ Kamu bankaları ve özel bankalar, o dönemde çeşitli kağıt paralar

¹⁰⁸ A.g.e., 35-41.

¹⁰⁹ John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, (New York: Brace and Co, 1936), 383.

¹¹⁰ Wiesner & Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, 305-311.

ve mevduat senetleri çıkarsalar da, 15.-16. yüzyıllarda ticarete çoğunlukla sikke kullanılmaktaydı. Tüccarların ve soyluların büyük ölçekli alışverişlerinde düka, florin, noble veya ekü kullanılırken, kiralar ve büyük alımlarda da gümüş ve bakır sikkeler kullanılıyordu. Darphaneler, o dönemde özel işletmelerdi, parayı onlar basıyorlar, hükümet tarafından da denetimi yapıp vergilendiriliyordu. Hükümetlerin paraya ihtiyacı olduğu dönemlerde, darphanelere daha küçük sikke basmalarını ve değeri düşük maden kullanmalarını emrediyorlardı, böylece daha fazla vergi alıyorlardı. Tüccarlar çoğu zaman parayı saymak yerine tartarak işlem yapıyorlardı. 16. yüzyılın ilk yarısında dünyanın en zengin şehirlerinden biri ve Avrupa'nın en büyük finans merkezi olan Anvers, Doğu Hint seferleri sonucu Portekizlilerin önemli miktarlarda baharatı getirmesiyle birlikte baharat dağıtım merkezi olmuştu. Anversli bankacılar ve tüccarlar, Habsburg imparatorları tarafından da tercih ediliyorlardı. Çoğu Londralı tüccarlardan oluşan ve kumaş ticareti yapan İngiliz Yatırımcı Tüccarlar Konfederasyonu (*Merchant Adventurers*) kıtadaki merkezini Anvers'te kurdu. İlk borsa (*bourse*) 1460 yılında orada açıldı ve 1531 yılında da dünyadaki ilk binasına taşındı.

Bankalar için en karlı iş alanı, hükümetlere borç para vermektir, çünkü faiz oranları son derece yüksekti ama aynı zamanda da riskliydi. Anvers, Cenova, Amsterdam ve Londra'daki tüm bankacılık şirketleri, enflasyonun ve savaşların olduğu dönemlerde hükümetlere büyük borçlar veriyor ve hükümet borcun bir kısmını ödeyemediğinde bunu almanın da yolu yoktu. Anvers 1560'larda Hollanda'da zenginliğin zirvesindeyken, isyan çıkınca ve İspanya iflas edince askerler ayaklandı, her yeri yağmaladılar, 6-7 bin kişi öldürüldü, Anvers'in denize çıkışı kapatıldı. Bu sayede Anvers'in yerine Amsterdam finans merkezi oldu. 15.-16. yüzyıllardaki en önemli bankalar olan Floransa'daki Augsburglu Fuggerler tarafından yönetilen tüccar bankalarının rezervleri düşük olduğu halde, yüksek krediler vermesi iflasa yol açarken kamu bankaları kurulmuştu. Anvers, Amsterdam, Londra, Hamburg gibi şehirlerdeki tüccarların bankalardan aldıkları makbuzları el değiştirerek banknotlara dönüştürmeleri ve çok sayıda kişinin para çekmek için bankalara gitmesiyle 1664'te Stockholm'da, 1720'de Fransa'da bankalar battı, halkın güveni azalınca da 1800 yılına kadar başka bir kamu bankası açılmadı.¹¹¹

¹¹¹ A.g.e., 657-661.

17.-18.yüzyıllarda bankacılık ve iş organizasyonu konusundaki değişimler bütün Avrupa’da görülürken, bu konudaki önderlik İtalyan şehir devletlerinden Kuzeybatı Avrupa’ya geçmiş ve 1500 yılında finansın merkezi Cenova iken, 1700’de Amsterdam, 1800’de ise Londra olmuştur. Bu değişimin tek nedeni; bankacılıktaki yenilikler değil, bununla birlikte tarım, üretim ve taşımacılıktaki değişimler de bunda etkilidir. Kuzeybatı Avrupa’da ekonomi gelişirken, şehirleşme, yoğun ticaret ağları, teknolojik ilerlemeler de gelişmiş, tüketim mallarına olan talep artmıştır. Buna sermaye birikimine sevkeden kurumlar ve okuma-yazma oranının katkısı oldu denilebilir, bunların eksikliği de Doğu Avrupa’nın geri kalmasına yol açmıştır. Ayrıca finans merkezlerinin bu değişiminde, 15.-16.yüzyıllarda Portekiz ve İspanyol seferlerinin de etkisi olmuş, bu seferlerle ticaret zaman içerisinde Akdeniz’den Atlas Okyanusu’na kaymış ve Akdeniz ticaret hacmi değer kaybetmiştir. Sonraki yüzyıllarda yani 17.-18. yüzyıllarda ise, Fransız, İngiliz ve Hollanda ticaret gemileri ile sömürgelerdeki yatırımlar Amsterdam ile Londra’yı finans merkezleri haline getirmiştir.

Bu dönemlerde, ticari bankaların kredi ve mevduat işlemleri sayesinde oluşan para üretme ya da yaratma süreci, çok yüksek sınırlara ulaşmıştır. Ticari bankalar ölçüyü kaçırdığında, İngiltere Merkez Bankası kendi kredi musluklarını kısmış, elindeki tahvillerle, senetleri satışa çıkarmıştır. Ticari bankalar da, borç karşılığı verdikleri senetleri almak için ellerindeki altın ve gümüşü Merkez Bankası’na yatırmak zorunda kalarak rezervler azalınca da, bankalar müşterilerin para çekmesine karşılık tedbirli olma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bugün buna serbest piyasa işlemleri denmektedir. Ayrıca ikinci bir önlem olarak da; günümüzde “clearing bankaları” adı verilen ticari bankalar, rezervlerini takviye için Merkez Bankası’ndan borç alabilirler, ancak faiz haddinin yükseltilmesiyle onları yine kısıtlamak mümkündür.¹¹² Bu önlemler bir süre daha bankaların ayakta kalmasını sağlasa da, ekonomik krizlerde yine toplumda bankalara olan güvenin zayıfladığını ve bunun da bankaların iflasına yol açtığını çeşitli ülkelerde görmek mümkündür. Para sisteminin içerisinde hiyerarşik olarak en üstte olan merkez bankası, “*parasal sistemin gardiyanı*” olarak kabul edilir, tek etkisi bireysel bankaların yarattığı para üzerinde değildir, aynı zamanda bankaların hayali para yaratmalarını ve hayali depozito yaratmalarını önlemek ya da bunun önünü açmak için,

¹¹² Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 148-149.

bankaların yatırdığı depozitolar üzerinden ayrılması zorunlu olan karşılıkları azaltıp, çoğaltabilir ya da merkez bankası kendi parasal işlemleri ve piyasa faiz haddi üzerinde belirleyici olabilir.¹¹³

Çalışmasında açık bir şekilde Minsky¹¹⁴, merkez bankalarının temel fonksiyonunun “son borç veren mercii” olarak, finansal kriz dönemlerinde zararın en aza indirilmesi amacı ile bankaları yeniden finanse etmek olduğunu ve bu şekilde bankaların portföy zararının en az düzeye indiğini belirtir. Merkez bankalarının müdahalesi ile krizin belirli düzeyde şiddeti azaltılır, ancak merkez bankalarının ekonomik yapıyı tamamen dengeye getirme gibi bir gücü yoktur. ABD’de ise merkez bankası kurulana kadar, kağıt para Amerikan Devrimini finanse etmiştir denilebilir, ancak peşinden de enflasyonu getirmiştir. ABD Anayasası eyaletlerin, hatta federal hükümetin para basmasını da yasaklamış, ancak iç savaştaki ihtiyaçlarda basılan dolarlar yasal para kabul edilmiş ve bu dönemde yasaklanmış bankaların da varlığı yasallaşmıştır. Alexander Hamilton’a kadar bankaların para basması ve bunun getirdiği ticaretteki zorluklar tüccarları sağlam para arayışına sokunca, Hamilton sıkı bir para disipliniyle hareket eden Birinci Merkez Bankası’nı kurdu muştur. Ancak bu durum piyasada hoşnutsuzluk yaratınca, 1810 yılında bu yasa geçersiz kalmış, 1930’lara kadar sağlam para yanlıları ve karşılıksız para yanlısı olanların arasındaki karmaşa hiç bitmemiştir.¹¹⁵

19. yüzyılda Avrupa’daki bankalar İngiltere Merkez Bankası’nı örnek alsalar da altın, gümüş tartışmaları devam etmiş ve 1867 yılında Avrupa’nın ileri gelen devletleri Paris’te toplanmışlardır, o tarihten itibaren işlemlerin altın esası üzerinden yapılması kararlaştırılmıştır. Dünyada “Altın Standardı Sistemi” aslında yalnızca birkaç yıl işlerliğini korumuştur. I.Dünya Savaşı’nda silah ve cephane satın almak için Avrupa’daki altın dışarıya akınca Avrupa’da sistem fiilen ortadan kalkmıştır. ABD’ye akan altın o denli fazlaydı ki, para işlevini koruyamamış ve güvenin kaybolduğu bir

¹¹³ Alain Lipietz, *The Enchanted World: Inflation, Credit and the World Crisis*, (London: 1985), 93-95.

¹¹⁴ Minsky Hyman Phillip, *Can It Happen Again? A Reprise*, (Hyman P. Minsky Archive, 1982).

¹¹⁵ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 154-159.

dönemin ilk kurbanlarından olmuştur.¹¹⁶ Bu da altın standardına dönülemeyeceğinin bir işaretidir. Altın standardının kalkmasıyla, bu kez merkez bankalarının sınırsızca para yaratma yetkisi ortaya çıkmış ve bu yetkinin düzenlenmesi zorunlu hale gelmiştir. Sanayileşmiş devletlerin merkez bankaları, 1929'lardaki krizin başında korumacı bir politika izlemişler, altın standardı yeni sona erdiği için de bankaların likidite sıkıntısını gidermeyi reddetmişlerdir. Bu da krizin daha da derinleşmesine ve banka iflaslarını ortaya çıkarmıştır. Bu tecrübeyle merkez bankalarının temel görevi; fiyat istikrarını sağlamak olarak kabul edilmiştir. Kriz halinde, gerekli likiditeyi sağlayarak bankaları iflastan koruyan kurum olmuşlardır.

Friedman ve Schwartz'ın 1963 yılında yayımlanan "*Monetary History of the United States*" (ABD'nin Parasal Tarihi) isimli eserinde 1929 krizinin yarattığı ve sonrasında gelen karanlık yıllar incelenmektedir.¹¹⁷ Friedman, bu eserde Amerikan Merkez Bankası'nın politikalarının borsa ile başlayan krizi nasıl kredi krizine dönüştürdüğünü, ekonomiyi nasıl deflasyona ve bunalıma sürüklediğini anlatmıştır. Kapitalist sistemde büyümenin şartı, para politikası yoluyla para arzındaki artıştır. Kapitalizmin getirdiği sorunları gidermek için devlet müdahalesine ihtiyaç yoktur ve Merkez Bankası düzgün işlediği sürece sorunlar giderilir. Tüm iktisatçıların - Keynes'ciler, neoklasikler, parasalcılar ve diğerlerinin hemfikir olduğu nokta; merkez bankaları hangi politikayı uygularsa uygulasin, finansal sistemin "son ödünç veren"i olarak sistemin çöküşüne izin vermemelidir.¹¹⁸

Merkez bankası düzenlemelerinden olan rezerv gereksinimi veya rezerv oranı, bir bankanın tutması gereken minimum rezerv miktarını belirlemektedir. Ancak Kanada, Birleşik Krallık, İsveç, Avustralya, Hong Kong ve Yeni Zelanda gibi bazı ülkeler rezerv gereksinimleri uygulamamaktadır. Bunun yerine, bahsedilen ülkelerdeki bankalar sermaye gereksinimleri ile sınırlandırılmıştır. Herhangi bir ticari bankanın rezervi yetersiz kaldığında, merkez bankaları gereken rezervi sağlamak için devreye girer.¹¹⁹ Aslında, altın ticareti döneminde tüm insanların aynı anda mevduatlarına

¹¹⁶ A.g.e., 160.

¹¹⁷ Milton Friedman ve Anna J.Schwartz, *A Monetary History of the United States, 1857-1960* (Princeton: Princeton University Press, 1963).

¹¹⁸ Piketty, *Yirmibirinci Yüzyılda Kapital*, 600.

¹¹⁹ "Fractional Banking",

ihtiyaç duymadığının farkına varılmasıyla, *fraksiyonel bankacılık* kavramı ortaya çıktı. Fraksiyonel bankacılık sistemi, mevduat sahiplerinin çok sayıda para çekerek banka işlemlerine yol açtığı “Büyük Buhran” sırasında karşılaşılan sorunlara bir çözüm olarak devreye girmiştir. Hükümet, tasarruf sahiplerinin paralarının riskli yatırımlara yönlendirilmesini kısıtlamaya yardımcı olmak için rezerv gerekliliklerini uygulamaya koymuştur. Özetle; Galbraith’in de belirttiği gibi bankacılık sistemi para yaratmanın en kolay yoludur ve bu dijital para arzı sayesinde insanların tek çaresi bankaya güvenmektir. Mal para, önce kağıt paraya dönüşerek sonra da digital para haline gelerek finansal sistem ve maalesef finansal kurumlar suistimale açık hale gelmiştir.

2.4.1.3. Anonim Şirketler

Kapitalizm ile ekonomik ilişkiler gelişmiş ve finans ihtiyacı artmıştır. Bu artan ihtiyaç kendisiyle birlikte önemli bir mekanizmanın da varlığına neden olmuştur. Bu mekanizma, hisseli şirketlerin yani *anonim şirketlerin* kuruluşudur. Anonim şirketlerinin kuruluşu ve gelişimi, finansal ihtiyacın ve para-sermayesinin kesiştiği alanda gerçekleşmiştir. Bu iki unsur, sermayenin birikimi ve merkezileşmesi ile birleşince böyle bir organizasyonu da kaçınılmaz kılmıştır. Belirli bir dönemde belirli koşullara bağlı faiz/kâr getirisi olan değerli kağıtların piyasaya çıkarılması, ikinci el piyasalarda alınıp satılması ve hisse senetlerinin kâr üzerindeki “*hak istemi*” ile “*sermaye artan oranda*” katlanmıştır. Sermayenin fiziksel varlığı yanı sıra değerli kağıtlar aracılığıyla yaratılan değere *hayali sermaye* denir. Hayali sermayeyi ortaya çıkaran temel etkenler ise, sermaye birikiminin daha üst seviyeye çıkarılma isteği ve herhangi bir krize karşı ayakta kalabilme mücadelesidir.¹²⁰

Modern şirketlerin yükselişi, iktisadi mübadelede de dönüşümler meydana getirmiştir. Mübadelenin büyük bölümü görünmez elin anonim dünyasından, planlama ve koordinasyonun somut düzlemlerine kaydı.¹²¹ Daha önceleri Ronald Coase’a göre;

<https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/finance/fractional-banking/>
[01.08.2021].

¹²⁰ Ercan, *Para ve Kapitalizm*, 403-404.

¹²¹ Mustafa Özel, “İktisat, Fiyat ve Adalet Üzerine”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* (1996): 149.

modern şirket, piyasa mekanizmasının bastırıldığı mübadele alanıydı.¹²² Braudel de, kapitalizmi tanımlarken bu noktaya varmıştır. Ona göre,¹²³ kapitalizm piyasaları boğan bir sistemdir. Şirketler, büyük ölçüde siyasi otoritenin onlara sağladığı teminat ve destekler sayesinde, fiyat oluşumuna ince bir tarzda müdahale ederek tekel ya da yarı-tekeller oluştururlar. Tam rekabetçi piyasalar fiiliyatta nadir olarak görülmektedir.

İslami devirlerin başında devlet-piyasa ilişkileri üzerine çalışmalar yapan Cengiz Kallek, büyük şirketlere sadece büyük oldukları için karşı çıkılmaması gerektiğini söyler.¹²⁴ İktisadi güç, genellikle büyük ölçekli ve verimli yatırımlarla sağlanmaktadır. Ona göre; Batılı ülkeler, bu gücü kendi sınırlarını da aşacak şekilde faaliyet gösteren dev ölçekli şirketler aracılığıyla sağlamışlardır. Büyük şirketlerin tekelci temayüller içerisinde girmesi muhtemel iken, İslam iktisadına göre bu tekelci eğilimlerin önlenmesi için birtakım tedbirler alınmalı ve bu şirketlerin piyasayı sömürmesine izin verilmemelidir.

2.4.1.4. Borsa

Servet sahibi Museviler, altın ve gümüş gibi taşınabilir servetlerini başka ülkelere taşımakta oldukça deneyimliydi ve kilise tarafından tefecilik yasaklanınca bankerlik ya da bankacılık işini üstlendiler, bu şekilde de borsanın kurulmasında öncülük¹²⁵ ettiler. Museviler, tefeciliğe gelen bu yasakla finansman sıkıntısına düşen idareci ve kralların da koruması altına girmişler ve finans sektöründe uzmanlık kazanmışlardır. Bankacı olarak bilinen ailelerle (özellikle Rothschild şirketleri) birlikte dünyanın önemli şehirlerinde bankacılık faaliyetleri yürütmüşler ve Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya’da para ve mal hareketlerine hakim olmuşlardır.

Küçük tasarrufları birleştirerek, bu tasarrufları büyük şirketlerde biriktirme amacına yönelik piyasaya tahvil veya hisse senedi sürme faaliyeti¹²⁶ Musevilere aittir. Böylece

¹²² Ronald Coase, “The Nature of the Firm”, *Economica*, No.4 (1937): 386.

¹²³ Fernand Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, (İstanbul: İz Yayınları, 1996), 129.

¹²⁴ Cengiz Kallek, *Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, (İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 1992).

¹²⁵ Kürşat Haldun Akalın, “Werner Sombart ve Avrupa İktisat Tarihinde Museviler”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol.5, 10 (2015): 39-40.

¹²⁶ Werner Sombart, *The Jews and Modern Capitalism*, (Kitchener, Ontario: Batoche Books

halkın küçük tasarruflarla yatırıma katılıp büyük şirketlerin hissedarı olması ve ekonomik ilişkilere katılması sağlanıyordu. Şirketler için de borçlanmak yerine hisse senedi ve tahvil satarak parayı toplamak çok daha elverişliydi. Ekonomik hayatın ticarileşmesinde bankalar ve borsalar, en son ulaşabilecekleri noktaya kadar gittiler. Spekülatif bankalar, tahvil veya hisse senedi satışlarını öylesine artırdılar ve kârları da öyle noktaya geldi ki, borsanın yerini bankaların alacağı bile konuşuldu.

Sombart'a göre, borsa ve bankacılık faaliyetleri aracılığıyla kapitalist sanayinin oluşumunu sağlayan sermaye birikiminde de Musevilerin rolü büyüktür. 16.yüzyılın başlarında Almanya'da getto denilen küçük mahallelerde yaşamaya zorlanmalarına ve hiçbir meslek edinmelerine izin verilmemesine rağmen, bu zorluklardan güçlenerek çıktıkları söylenebilir. Bu kısıtlamalar onların yenilikçi işler yapmalarına engel olamamıştır. 16.yüzyılda Hollanda'ya, 17.yüzyılda da İngiltere'ye yerleşmişler ve önce Amsterdam'ı sonra da Londra'yı finans merkezi haline getirmişlerdir.

2.4.2. Sosyalizm ve İlkeleri

Sosyalizm, İngilizce ve Fransızcadaki “social” kelimesinden türemiş, “dostluk ve yoldaşlık eden, toplumu gözetin” anlamlarına gelmektedir. Latince “socialis” kelimesinden alıntıdır. Sosyalizm, bir toplumun ekonomik faaliyetlerinin kamuya ait olması ve hem sosyal hem de ekonomik alanda yine toplumsal refahın da devlet tarafından sağlandığı siyasi bir teoridir.¹²⁷

Sosyalizm, kapitalizmin gayri-ahlaki ve gayri-adil oluşuna karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır. Tüketimde, iktisadi hasılanın paylaşımındaki dengesizliği ve adaletsizliği gidermeye çalışma gayretiyle ortaya çıkmış olmasına rağmen, bunda başarılı olamamıştır. Bunun altında yatan en büyük sebep ise; rekabete dayalı sistemde tam rekabet olamadığı için ve tekellerin de bunu engellemesiyle adaletin sağlanamamasıdır. Sosyalizm 90'larda ortadan kalkınca, kapitalizm “sosyal piyasa ekonomisi”nden bahsetmeye başlanmıştır. Aslında sosyal piyasa ekonomisinde aranan şey, adil bir iktisadi sistemdir. Bu adil sistem de İslam iktisadında mevcuttur. Çünkü İslam iktisadı, serbest piyasa ekonomisinin ahlak ile düzenlenmiş halidir.¹²⁸ Bu

Limited, 1911), 79.

¹²⁷ Ludwig von Mises, *Sosyalizm*, çev. Yusuf Şahin, (Ankara: Liberte Yayınları, 2007), 4-11.

¹²⁸ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 18.

Batı’da tam olarak bilinemediği gibi, Doğu’da da tam olarak bilinmemektedir. İslami finans okuryazarlığının artmasının ve dünyaya da anlatılabilmesinin, sadece İslam topluluklarına değil, tüm dünyaya faydası olacağı düşünülmektedir.

2.4.2.1. Sosyalizm’in Ortaya Çıkışı

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda, liberal kapitalizmin en güçlü uygulayıcısı olarak kabul edilen İngiltere’de burjuva sınıfının önderliğinde piyasa ekonomisi, dış ticarete ve emek-sermaye piyasalarında hayata geçirilince¹²⁹ bunun sonucunda İngiltere’de büyük sosyal maliyetler ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru, İngiltere’ye gelmiş olan Karl Marx, durumu Engels ile beraber gözlemleyip burjuvanın kâr ve çıkar hırsını tespit etmiştir. Bu tespitten sonra, Manchester ve Londra sokaklarında kadınlar ve çocuklar dahil tüm işçilerin içinde buldukları durum ve karşılaştığı sosyal krizi görmüşler, bunun çözümü olarak da, kapitalizmin kutsal saydığı “özel mülkiyet” yerine “kamu mülkiyeti”nin esas kabul edildiği “sosyalist sistem”in kurulması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹³⁰ 1848 yılında Marx, “ayaklarındaki parangalarından başka kaybedecek bir şeyi olmayan” olarak tanımladıkları işçileri ve toplumu harekete geçirebilmek için “Komünist Manifesto”yu yayınlamıştır. Ona göre, kapitalizm üretimde başarılı, ancak bölüşmede adaletsiz olunca emek de sömürülmüş ve sermaye sahiplerinin ve patronların insafına bırakılmıştı. Bu sayede kapitalizme alternatif olarak *sosyalizm* dünya gündemine girmiş oldu.

Emek gelirinden başka kaynağa önem vermeyen Marx, aynı zamanda faizi de “gayri-ahlaki bir gelir” olarak değerlendirmiştir. Aydınlanmanın önemli isimlerinden olan Kant, Hegel ve diğer takipçilerinin ahlakı önceleyen çalışmalarının etkisi kaybolmuş ve Marx yeniden ahlaka dönüş hareketi başlatma gayreti ile emeği “değer yaratan yegâne unsur” olarak tanımlamıştır. Paranın patronu olarak herkes tarafından bilinen

¹²⁹ Bu yaklaşımın temelinde “serbest piyasa anlayışı” vardır. Burada Karl Polanyi’nin “The Great Transformation, the Political and Economic Origins of Our Time” (Büyük Dönüşüm, Zamanımızın Politik ve Ekonomik Kökenleri) adlı eserinde “serbest piyasa/pazar yaklaşımı” son derece önemlidir. Dolayısıyla Avrupa’da ortaya çıkmış olan anlayış sadece “serbest piyasa” ile düzenlenemez. Özellikle modern dünyada kapitalizmin ruhu ve kurumsal yapının piyasa üzerindeki etkisi, belirleyiciliği ve kontrolü konuları derin analizler gerektirir.

¹³⁰ Mehmet Bulut, “Modern İktisat-Finans Geleneği ve Osmanlılar”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, S. 1 (2017): 40.

Yahudi karakterini de şeytanlaştırmıştır. Aslında kendisinin Alman Yahudi bir aileden gelmiş olması, bu bakış açısını daha da önemli hale getirmektedir. Ancak Marx'ın hem manifestosu, hem de emek-değer teorisi kapitalizm selini durduramamıştır.

Bu sistemin zaaflarından biri, bürokratların iktisadi faaliyetleri yönetmesi ve yönlendirmesidir. Bürokrat sınıfı, neyin, ne zaman, nasıl ve nerede üretileceğini belirler, hatta paylaşımın kurallarına da siyasi gücü elinden bulunduran bürokratlar karar verir. Elde edilen hasılanın bir kısmı, bürokratların kurduğu sisteme göre işçiye ücret olarak verilir, kısacası istihdam edilen emeğin ücreti bürokratlar tarafından belirlenir. Üretilen hâsılanın nasıl ve nerede kullanılacağına da devlet mekanizması karar verir. Üretim ve paylaşım ile ilgili kararlarda emek sahiplerinin karar verme yetkisi yoktur, hatta kararlara katılma yetkileri bile yoktur. Üretim araçları, devletin belirlediği küçük bir gruba aittir. Sosyalizmde sermaye, devlet tarafından oluşturulur ve kapitalizmde olduğu gibi iktisadi faaliyetlerdeki karar alma süreçlerinde sermayedarlar değil, siyasiler etkilidir.¹³¹

Zaim'e göre, sosyalizm ve kapitalizm arasındaki rekabet sayesinde diğer topluluklar, özellikle İslam ülkeleri bu rekabetten olumlu etkilenmiş ve İslam ülkelerinde uyanış başlamıştır. Batı dünyası bunun farkında olarak, yeni bir toparlanma süreci ile ülkeleri ekonomik açıdan kategorize etmiş ve İslam ülkelerini "az gelişmiş ülkeler" kategorisine koyarak onlara karşı ortaklaşa bir politikaya başlamıştır. Sonra SSCB ve ABD birlikte dünyayı paylaşmak (coexistence) konusunda anlaşmışlardır. ABD Dışişleri Bakanı H.Kissinger'in takip ettiği politika şudur: Çin'i de aralarına alıp dünya düzenini yeniden kurmak ve yönetmeye çalışmak.¹³²

Marks, kapitalizmin tekelci ve sömürüyü esas alan sistem olduğunu, önünde sonunda kapitalizmin yayıldığı ülkelerde sosyalizmin ortaya çıkacağını ve sistemin muhakkak değişeceğini ön görmüştür. Bu beklenti uzun bir süre gerçekleşmemesine rağmen, sosyalizm 1917 ihtilaliyle kapitalist bir ülke olmayan Rusya'da başlayarak, bu tarım ülkesinde uzunca süre etkili olmuştur. XX.yüzyılda Çin, Küba, Yugoslavya gibi bazı

¹³¹ Arif Ersoy, "İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtri İktisat ve İktisadi Yapısı", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*, S.1 (2015): 44.

¹³² Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 15.

ülkelere de yayılmış ve oralarda da uygulanmıştır. 1989 Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve 1990'da SSCB'nin de etkisiyle bu ülkelerde de sosyalizm sona ermiştir.

Liberalizm serüveninin sonunda sosyalizm ve komünizmin de başına bunun geleceği belliydi. Birçok edebiyat okulu nasıl ki sona erdiyse, liberalizm - kapitalizm ve sosyalizm - komünizm iktisadi sistemlerinin yerine yeni iktisadi sistemlere ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Aslında kapitalizm ve sosyalizm sıkı bir uygulama doktrinleri değil, çoğunlukla farklı doğrultularda olan prensip yığınlarıdır. Kapitalizme göre, çalışma, icat, hürriyet, müteşebbisin hakkı gibi müsbet çıkış noktaları görülür. Oysa kapitalizmde tüm bu yollar zaman içerisinde tıkanmıştır. En iyi medeniyetin Batı medeniyeti olduğu iddia edilir ve yine merhametle hareket ettiği söylenen Hristiyanlığın engizisyonla sonuçlandığı görülür.¹³³ Sosyalizm için de aynı şey geçerlidir; eşitlik, hak, hürriyet ve kardeşlik sloganlarıyla ortaya çıkmıştır. Bunun uygulandığı ekonomik sistem olan komünizmde ise, insan eşya gibi görülmüş ve çeşitli zulümler altında ezilmiştir. Gidiş yolları farklı olmakla birlikte nihayetinde aynı yere varmışlardır. Hem Batılı devletler hem de komünist rejimler tarihin en büyük sömürünü yapmışlardır.

Dünyada modern Batı'nın dışında diğer bölgelerde ne rasyonel iş örgütleri olmuş, ne de rasyonel sosyalizm olmuştur. Yani kapitalizm ve sosyalizm, Batı'nın ürünü olarak doğmuştur. Bazı toplumlarda “prensliklere bağlı devlet ekonomisi”, “devletin beslenme siyaseti”, “merkantilizm” ve “refah siyasetleri” olduğu gibi, ekonomik yaşamın düzenlenmesi, küçük endüstrileri koruma ve “laissez faire” kavramları aynı dönemde Çin'de de vardı. Bununla birlikte dünyanın çeşitli bölgelerinde, çok çeşitli özellikleri olan sosyalist ve komünist ekonomik sistemler görülmüştür: dini, ailevi ve askeri şartlarla sınırlanmış komünizm, devlet sosyalizmi, Mısır'daki monopol karteller ve çeşitli tüketici örgütleri şeklinde komünizm örneklerine de rastlanmıştır.¹³⁴ Sınıflaşma ve sınıf çatışmalarına dünyanın çeşitli bölgelerinde rastlanmaktadır; borç veren-borçlanan, toprak sahibi-topraksız çalışanlar, serfler-kiracılar, tüccarlar-tüketiciler gibi... Ancak çağdaş sosyalizmdeki sorunlar, henüz kapitalizmdekiler kadar hiçbir dönemde şiddetlenmemiştir.

¹³³ Sezai Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1967),17-18.

¹³⁴ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 21-22.

Zaim, sosyal adaleti açıklarken, bunun gerçekleştirilmesini, sosyalizmi benimseyerek ve uygulayarak değil, “içtimâî siyaset tedbirleri”yle bunun mümkün olacağını belirtmiştir.¹³⁵ Bu içtimâî siyaset tedbirlerinin de teorik adının “refah ekonomisi tedbirleri” olduğunu söylemiştir. Bu tedbirlerin ortaya koyduğu devlet sistemi, “refah devleti”dir. Sosyal siyaset, sosyalizme yani Marksizme karşı siyasettir, aynı zamanda kapitalizmin 19.yüzyıldaki materyalist (maddî kapitalizm) yönünü ıslah eden düzenleyici tedbirler manzumesidir. Yine sosyal siyaset; “mevcut düzeni ve hukuk düzenini bozmadan, bu düzeni ahlâkî ve mânevî açıdan ıslah etmek gayesiyle aksayan bütün noktalarını düzenleyici tedbirler ve cemiyette sefaleti ve sefaheti önleyici tedbirler” bütünüdür.

2.4.2.2. Sosyalizm’in Temel İlkeleri

Karl Marx ve Engels’in oluşturduğu teoriye göre, kapitalizmden sonra sosyalizmin geleceği, sınıfsız bir toplumun oluşacağı ve kurulacağı iddia edilmiştir. Şeriati’ye¹³⁶ göre komünizmin temel ilkeleri şunlardır:

- * Tanrının olmaması; Marx, bir çalışmasında insanoğlunun dünyadaki haksızlığı ve insafsızlığı farketmesine dinin engel olduğunu ve insanoğlunu yatıştıran bir afyon görevi gördüğünü, bunun da fikri köleleşmeye sebep olduğunu söylemektedir.
- * Ferdi mülkiyetin kaldırılması ve bütün malların proletaryanın ya da onları yöneten hükümetin eline geçmesi,
- * Dahili ticaretin kaldırılarak ihtiyaçlar için karne sistemine geçilmesi ve dış ticaret ise bireylere tamamen yasaklanmalı,
- * Ücret meselesi, “herkesin kapasitesine ve ihtiyacına göre” olmalı.

19. ve 20. yüzyılda sosyalist düşünce sistemi İslam dünyasında da yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Bu tartışmaların öncülerinden, Cemalettin Efgânî, Mustafa Sibâî, Nurettin Topçu ve Şeriati gibi şahsiyetler, sosyalizm ile komünizm arasında ayrıma gitmişlerdir. Bu tartışmalarda sosyal adalet ve ferdi mülkiyet konularını

¹³⁵ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 188.

¹³⁶ Ali Şeriati, *Marxizm*. çev. Yakup Arslan-Kenan Çamurcu, (İstanbul: Dünya Yayınları, 1994), 98-121.

incelemişlerdir. Sıbâî¹³⁷ gibi düşünürler, sosyalizmi İslam akidesinin parçası olarak görürken, bazı İslam alimleri ise sosyalizmin, Allah inancını reddettiği ve aile sistemini tehdit ettiği için İslam’la bağdaşmadığı yönünde fetvalar vermişlerdir. Çağdaş ilim adamlarından Sezai Karakoç¹³⁸ ise İslâm ile sosyalizmi bağdaştırmaya çalışanları eleştirmiştir, tarihi süreç içerisinde oluşan İslam iktisadının ne sosyalizm, ne liberalizm, ne de komünizm ve kapitalizmle açıklanamayacağını söylemektedir.

2.4.3. İslam İktisadı ve Tarihsel Gelişimi

Günümüzde İslam iktisadı alanındaki çalışmaları, dört farklı ana yaklaşım altında toplamak mümkündür; birincisi, klasik İslami ilimlerinin fıkıh âlimlerince yorumlanan ve fıkıh sistematiğine dayanan bugünkü karşılığı ile malî ve iktisadî konulara değinilen “Fıkhu’l-İktisad” alanıdır. İkincisi, modern iktisadın araç ve modellerini içeren ve o çerçevede geliştirilen “Islamic Economics” alanıdır. Üçüncü ise, İslam İktisat Tarihi çalışmalarından oluşan, “toprak”, “mülkiyet”, “ticaret” ve “fiyat sistemi” konularını kapsayan İslam iktisadî düşünce alanıdır.¹³⁹

İslam İktisadı insanı merkeze alan bir ekonomik düzendir, İslam iktisadında kurumların gayesi, insanın mutlu ve huzur içinde yaşamasını temin etmektir. Kur’an’da yeryüzünün, insan için yaratıldığı ve bütün kaynaklarının da beşeriyetin ortak malı olduğu şu ayetle açıklanmaktadır; “Allah’ın göklerde olanları da, yerde olanları da buyruğunuz altına verdiği, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz?”¹⁴⁰ İslam iktisadında iktisadi ilişkilerde kişinin ve toplumun menfaat çatışması değil, menfaat uyumu söz konusudur. Taraflar arasında, kâr-zarar ortak olarak paylaşılır, emek zarara katılmaz. İslami finansta, iktisadi ilişkilerde irade ve rıza beyanı sözlü ve yazılı sözleşmelerle belirlenir.¹⁴¹

¹³⁷ Mustafa Sıbâî, *İslam Sosyalizmi*, çev. Yaşar Nuri Öztürk, (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2011), 87-91.

¹³⁸ Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 18-25.

¹³⁹ Tabakoğlu, “Bir İlim Olarak İslam İktisadı”, *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.16, (2010): 13.

¹⁴⁰ Lokman, 31/20.

¹⁴¹ Arif Ersoy ve M. Büşra Altundere, “The Market Institute and The State In Islamic Economics: From Past To Present and Future”, (2016): 7. (Bu tebliğ, Malezya Uluslararası

İslami finansın onu geleneksel emsallerinden ayıran ve benzersiz kılan bazı temel ilkeleri şunlardır: *faiz ve tekelleşme yasağı*. İslam iktisadında adil ve dengeli bir toplum için çaba sarfedilir, buna göre birçok yasadır (örn. faiz, kumar, aşırı riskler, vb.), piyasa işlemlerine dahil olan tüm tarafların çıkarlarını ve menfaatlerini korumak ve sosyal uyumu teşvik etmek için eşit bir oyun alanı sağlamak içindir.¹⁴² Örneğin; geleneksel bankacılık sistemindeki hakim faiz uygulaması, borçlulara karşı adaletsizlik içerir, çünkü işlerinin sonuçlarına bakılmaksızın kredilerinin faizinin ödenmesi gerekir. Herhangi bir riske katlanmayan borç veren taraf ise, yapılan işler kâr da etse zarar da etse her zaman faiz gelirini elde eder. Benzer şekilde, faiz getiren sözleşmeler, özellikle bankalar tarafından girişimcilere kanalize edilen mevduat getirileri yatırımın gerçek performansı ile orantılı olmadığından kredi verenler için adaletsizlik ortaya çıkar.¹⁴³ Aynı zamanda faizli işlemlerin tekelleşmeye neden olduğu, her türlü tekelin ise güçlüyü haklı konuma getirdiği savunulmaktadır. Tekel konumunda olanlar zorla ve baskı ile menfaatlerini kabul ettirdiklerinden dolayı, bir bakıma tağutlaşırlar.¹⁴⁴

İkincisi, İslam iktisadı bir öz sermaye paylaşımı, risk paylaşımı ve pay alma sistemi anlamına gelen kardeşlik ve işbirliği ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Fon sağlayıcısı (yatırımcı) ile fon kullanıcısı (girişimci) arasında bu tür paylaşımı ve işbirliğini teşvik eder.¹⁴⁵ Üretimde ve paylaşımında karar alma sürecinde, hasılanın nasıl paylaşılacağına tarafların kendi irade ve beyanları ile önceden yapılan sözleşmelere göre karar verilir. Faktör sahiplerinden birinin diğeri üzerinde baskısı ya da tahakkümü söz konusu değildir.¹⁴⁶ “Hak Merkezli Dayanımcı Dünya Görüşü”ne (HMDDG) göre, haklı

İslam Üniversitesi tarafından 11-13 Ekim tarihlerinde Kuala Lumpur’da düzenlenen “11th International Conference of Islamic Economics and Finance Conference” da sunulmuştur.)

¹⁴² M.Umer Chapra, “Why has Islam prohibited interest: rationale behind the prohibition of interest”, *Review of Islamic Economics*, Vol. 9 (2000): 5-20.

¹⁴³ M. Iqbal & P. Molyneux, *Thirty Years of Islamic Banking: History, Performance and Prospects*, (Palgrave Macmillan, New York, NY, 2005).

¹⁴⁴ Şakir Görmüş, vd., *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, (TKBB Yayınları, 2019), 45.

¹⁴⁵ Iqbal & Molyneux, *Thirty Years of Islamic Banking: History, Performance and Prospects*.

¹⁴⁶ Görmüş, vd., *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, 44.

olanın güçlü olduğu esası mevcuttur. Ersoy'a (2015)¹⁴⁷ göre; bu düzene "Silm Nizamı" (Barış Düzeni) denir. İslam dini, bu düzeni tesis etmenin yol haritası ve İslam İktisadı ise, barış düzenine göre kurulmuş nimet-külfetin adil olarak paylaşıldığı "Ortaklık Ekonomisi"dir.

Klasik ekonomide, bireylerin davranışları, tercihleri ve zevkleri göz önüne alırken; İslam iktisadında konuya bu şekilde yaklaşılmaz. İslam iktisadı, ferdi ve toplumsal gelişmenin, reformun ahlaki değerlerin gelişimi sayesinde olabileceğini vurgular. Allah (C.C.), peygamberlerini dünyaya bu amaç üzerine göndermiştir. Ahlak gelişirken, insan davranışında, tercihlerinde ve zevklerinde de değişim hedeflenir ve dolayısıyla toplumun refahını ön planda tutan ve destekleyen bir fiyat mekanizması ile sistem tamamlanır. Aynı zamanda bu anlayış, maddi kaynaklardaki israfı, gösteriş amaçlı tüketimi ve ihtiyaç olmayan gereksiz hak taleplerini de filtrelemiş olur. Böyle bir fiyat mekanizması ile, maddi kaynaklar üzerindeki talepler azaltılmaya ve dolayısıyla piyasa dengesi sağlanmaya çalışılır. Bu iki filtre sayesinde ekonomi için, maddi kaynaklar en uygun düzeyde kullanılır, tüm insanlığın hem maddi hem de manevi ihtiyaçları karşılanır ve servetin belirli ellerde toplanması engellenir, tasarruflar artırılır. Bununla, daha verimli yatırım ve çalışma alanları oluşturulur.¹⁴⁸

Klasik ekonominin göz ardı ettiği "*yaratılıştan gelen iyi olma niteliği*", İslam ve diğer İbrahimi dinlerin üzerinde önemle durduğu kavramlardandır. İnsanoğlu, bu özelliği ile sadece kendi çıkarı için yaşamaz, aynı zamanda fedakârdır ve başkalarına iyilik yapma konusunda da isteklidir. İslamdaki ahiret inancı, bireyin çıkarını bu dünya ile sınırlandırmaz ve öldükten sonraki yaşamı da dahil edecek şekilde bu menfaat kavramının kapsamını genişletir. Bu dünyadaki sınırlı hayatımız içerisinde kişisel çıkarlarımız için ailemize, diğer insanlara, doğaya ve hayvanlara karşı olan davranışlarımızda ihmalkar, bencil veya yalancı olabiliriz, ancak sonsuz ahiret hayatı göz önüne alındığında bu tercihler kişisel çıkarımıza asla hizmet etmez. Bu perspektiften bakıldığında yaratılıştan iyi olan kişinin kendi menfaati için hem etkin olma, hem de şefkatli ve adil olması daha uygundur. Sonuç olarak klasik ekonominin

¹⁴⁷ Ersoy, "İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı:İnsan Merkezli Fıtri İktisat ve İktisadi Yapısı", 39.

¹⁴⁸ M.Umer Chapra, "İslam Ekonomisi Nedir ve Nasıl Gelişmiştir?", *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, Der.Sercan Karadoğan. (İstanbul: Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları, 2017), 104.

üç ana kavramı olan “*rasyonel ekonomik insan, pozitivism ve bırakınız yapsınlar*” yaklaşımları İslami düşüncenin ileri gelenleri tarafından entellektüel manada onay alamamıştır.¹⁴⁹ Adalet, sosyal hayatın mihranı olmakla birlikte, İslamiyet’te de son derece yüce tutulan bir kavramdır.¹⁵⁰ Allahü Teala, Kur’an-ı Kerim’de adaleti ayakta tutmaktan şu şekilde bahsetmektedir; “Ey iman edenler! Adaleti ayakta tutan ve kendiniz, ana-babanız ve yakın akrabalarınız aleyhinde de olsa, yalnız Allah için şahitlik eden kimselerden olun. Zira zengin de olsa, fakir de olsa, Allah ikisine de sizden daha yakındır. Nefsinizin arzusuna uyarak adaletten uzaklaşmayın.”¹⁵¹

Batı toplumlarında Rönesans’tan bu yana insan, hem yalnızlığa hem de diğer insanlar karşısında tek başına kalmaya mahkum edilmiştir. Bu da “Amerika’yı işgale giden İspanyol maceracılar” döneminden başlayarak birbirleriyle iletişim kurmayan “yalnız kalabalıklar” dönemine kadar durmadan azgınlaşan bir bireycilik anlayışı yüzünden olmuştur. Pazar ekonomisinde vahşi rekabetin artmasıyla, pazarlama ve reklam alanlarında en kaba şeklini alan ihtirasların kamçılanması teknikleri sayesinde, bireycilik iyice şişirilmiş, bencil istek ve arzuların gereksiz yapay ihtiyaçları insanlara gerçek ihtiyaçlar gibi sunulmuş ve bu sistem yoksulların hiç vicdan azabı duymayanlar tarafından ezilmesine sebep olmuştur.¹⁵²

“Rasyonel ekonomik insan” tanımı İslam iktisadında yoktur. İslami finasta “rasyonel” kavramından anlaşılacak; bir bireyin dünya hayatındaki faydasına hizmet etmesi değildir. Bunun aksine, dünya hayatı yanında ahiret hayatını da içine alarak ahlaki değerler ile uyum içerisinde yaşamak olarak tanım genişletilir. Ahlaki değerlerle kişinin arzuları dizginlenerek, toplumun çıkarı korunmaya çalışılır. El-Maverdi ve İbn-i Haldun gibi birçok müslüman düşünür; kişisel zevklerin ve tercihlerin ahlaki değerler yoluyla dizginlenmesine ihtiyaç olduğunu ve ahlaki uyumun

¹⁴⁹ Chapra, “İslam Ekonomisi Nedir ve Nasıl Gelişmiştir?”, *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, 105-106.

¹⁵⁰ Özel, “İktisat, Fiyat ve Adalet Üzerine”, 149.

¹⁵¹ Nisa 4/135.

¹⁵² Garaudy, *Geleceğimizde İslam Var*, 80.

kıskançlığı ve karşılıklı rekabeti ortadan kaldırıp, sosyal yapıyı kuvvetlendireceğini ve doğru olanın bulunacağını ifade etmişlerdir.¹⁵³

İbn-i Haldun, insanın kendisine sunulan nimetlerden faydalanabilmesi için, bir arada hareket etmesi ve çeşitli iktisadi faaliyetlerde bulunması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵⁴ Burada İbn-i Haldun'un sözünü ettiği bir araya gelme kavramı, toplumdaki bireylerin emek ve birikimlerini birlikte kullanmalarından ziyade, toplumdaki iş bölümünü ifade etmektedir. Ona göre, insanoğlu ihtiyacını tek başına karşılayamazken, en basit ihtiyaçlarında bile başkalarının ürettiği mal ve hizmetleri satın almak, bunun karşılığında da başkalarının ihtiyaçlarını sağlayacak üretimde bulunmak zorundadır. Tüm bu ifadelerde İbn-i Haldun; “insanoğlunun yaşam döngüsünde iktisadi faaliyetlerden ayrı düşünülemeyeceğini, hatta iktisadi faaliyette bulunmanın Allah'ın bir emri olduğunu” anlatmıştır.¹⁵⁵ Onun ortaya koyduğu bu anlayış, ortaya konan çabayı sosyal dayanışma ile bütünleştirmiş ve bu anlayışı ne menfi ne de müspet anlamda kapitalizm ya da diğer ekonomik sistemlerle ilişkilendirmek mümkün değildir.

Benzer şekilde, klasik ekonomideki “sonuçlar arasında tamamen nötr kalmak”¹⁵⁶ veya “herhangi bir etik konumdan veya normatif yargılamadan bağımsız olmak”¹⁵⁷ şeklindeki “*pozitivizm*” düşüncesi de, İslami entellektüel düşünce içerisinde kendine bir yer bulamamıştır. Çünkü insanın tüketmekte olduğu tüm kaynaklar, aslında Allah'tan ona verilen bir emanettir ve her insan bu emanetlere karşı sorumludur. Dolayısıyla bu kaynakları, insana verilen emanetin gereği neyse ona göre kullanmaktan başka bir seçenek de yoktur. Bu gerekler ise, inanç ve ahlaki değerlerle sınırlandırılmaktadır. Eğer emanet edilen kaynakların tahsisinde ve dağıtımında adalet

¹⁵³ Chapra, “İslam Ekonomisi Nedir ve Nasıl Gelişmiştir?”, *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, 106-107.

¹⁵⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev: Z.Kadiri Ugan, (İstanbul: MEB Yayınları, 1991), 100-103.

¹⁵⁵ A.g.e., 327.

¹⁵⁶ Lionel Robbins, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, (London: Macmillan, 2nd ed., 1935), 240.

¹⁵⁷ Milton Friedman, *Essays in Positive Economics*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1953).

sağlanamazsa, İslam'ın temel prensiplerinden olan “insanların kardeşliği” ifadesi anlamsız olmaktan öteye geçemeyecektir.¹⁵⁸

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Batı dünyasının kapitalizm ve sosyalizm diye ikiye bölünmesi ile İslam dünyasının önü açılmış ve İslam aydınları, iktisadi istiklal peşine düşmüşlerdir. İslam dini, “*iman*” (itikat), “*ibadet*” ve “*amel*” (ahlak, hukuk, iktisat, siyaset) olarak üçe ayrılırsa; üçüncü kısımdan yani insanlar arasındaki münasebetlerde, bütününe uygulanmasından epeyce uzaklaştırıldığı görülmüştür. Bir toplumun sadece iktisadi yönünü ele alarak, iktisadi yapıyı kurmaya çalışmak imkansızdır. Toplumun kültürü ve dini yapısının üzerine iktisadi yapı kurulmalıdır, batıda sistemler böyle yapılmıştır. İslam dünyası üç asır boyunca batılılaşmaya çalışmış, ancak Batı'nın kültürel yapısını sahiplenemediğinden toplum buna uyum sağlayamamıştır.¹⁵⁹

1970'li yıllarda Umer Chapra (1992, 2000), Khurshid Ahmad (1979, 1994, 2003), M.Nejatullah Siddiqi (1981), S. Naqvi (1981, 1994, 2003) gibi birçok akademisyen modern anlamda İslam iktisadının kurucuları olarak ilk teorik temelleri atmışlar ve İslam bankacılığı ve finansını inşa etme teşebbüsünde bulunmuşlardır. İslam Ahlâk İktisadı, modernist bir hareket olarak bu süreçte İslami ontolojinin “toplumsal anlamı” içerisinde inşa edilmiştir.

Chapra (2019)¹⁶⁰, eserinde İslamî para sistemi için bütüncü ve kapsamlı bir çalışma yapmış, eser İslami çevrelerdeki hastalık gibi yayılan rehavete bir ilaç niteliği taşımaktadır. Eserde para, finans ve bankacılığa dair İslamî duruş titiz ve özgün bir şekilde yeniden ifade edilmiştir. Chapra'nın adaletsizlik, suistimal ve yapısal değişimin iyileştirilmesine yönelik tespitleri, sadece ikaz değil gelecekte yapılacak reformlara ve yeniden imara zemin hazırlayacaktır.

İslami iktisadının oluşumunda ilk girişimlerin amaçları şu şekildedir;¹⁶¹

¹⁵⁸ Chapra, “İslam Ekonomisi Nedir ve Nasıl Gelişmiştir?”, *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, 107.

¹⁵⁹ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 15-17.

¹⁶⁰ M.Umer Chapra, *Adil Bir Para Sistemine Doğru*, çev: Ömer Faruk Tekdoğan, (İstanbul: İktisat Yayınları, 2019).

¹⁶¹ Mehmet Asutay, “A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic

1. “Bireyin Yaradan ile münasebetlerinde denkliğinin dikey ahlaksallığı ve Allah'ın lutfettiği ihsanlardan faydalanmada fırsat eşitliği yani *tevhid*”.
2. “Tevhidi çerçeve içerisinde bireyler arasında eşitliği sağlayan *sosyal adalet* ve *ihsan*”.
3. “Yatay ve dikey ahlaki aksiyomların doğrudan bir sonucu olarak İslam Ahlâk İktisadı, tezkiye (arınma) manevi çerçevesi içerisinde bireysel, sosyal, iktisadi ve biyolojik çevrenin paydaşları arasında dengeli bir büyüme”yi taahhüt eder.
4. “İslam İktisadı bu aksiyomların bir sonucu olarak ameli açıdan etkin bireyler, toplum ve doğal çevre taahhüt eder ki, böylece tevhidi çerçeve içerisinde Allah'ın herşey ve herkes için tabiatları gereği seçtiği yolda kendi mükemmelliklerine ulaşabilsinler. Bu rububiyet'i tarif eder”.
5. “Bireyin, toplumun, ekonominin ve çevrenin tüm veçhelerinde rububiyeti yerine getirmek için, tezkiye süreci bireyler ve toplum arasındaki anlaşmazlıkların üstesinden gelinmesini sağlar.” Böylece İslam İktisadı, bu ihtilafların çözümünde gönüllü hareket etmenin yeterli olmayacağını, bu nedenle topluma yönelik iktisadi yükümlülüklerin “zorunlu” veya “farz” haline getirilmesini, bu sayede ahlaki iktisata ulaşabileceğini taahhüt eder.
6. “Tüm bu beklentilerin işlevsel hale gelmesinde, bireyler tevhidi çerçevenin bir parçası olarak ‘Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi, halifesi’ kabul edilir ve toplumsal, iktisadi ve diğer alanlarda vazifelerini yerine getirmeleri ve kararlarını ahlaki bir süzgeçten geçirerek almaları beklenir. Diğer bir deyişle,

Understanding for an Alternative Economic System”, *Kyoto Journal of Islamic Area Studies*, Vol. 1, No. 2 (2007): 3-18.

Mehmet Asutay, “Conceptualisation of the Second Best Solution in Overcoming the Social Failure of Islamic Banking and Finance: Examining the Overpowering of Homoislamicus by Homoeconomicus”, *IIUM Journal of Economics and Management*, Vol. 15, No. 2 (2007): 167-195.

Syed Naqvi & Nawab Haider, *Ethics and Economics: An Islamic Synthesis*, (Leicester: Islamic Foundation, 1981).

Khurshid Ahmad, “Islamic Approach to Development: Some Policy Implications”, *Islamabad: Institute of Policy Studies* (1994).

bireylerin Allah'ın dünyadaki temsilcisi kabul edilmelerinden dolayı bu rol ve sorumlulukları yerine getirmeleri beklenir.”

Bu amaçlar İslam iktisadının kalkınmacı ve sosyal yönlerinin doğrudan sonuçları ile ilintilidir. İslam iktisadının temel çerçevesini oluşturan bu aksiyomlar, “insan refahının gerçekleştirilmesi” olarak tanımlanan “maqasid al-Shari'ah” veya “şeriatın amaçları” sürecinin işlevselleştirmesi ve açık bir şekilde dile getirilmesidir. Diğer bir deyişle; İslam iktisadının tüm amacı ve onun şer'i operasyonel yönü, tüm çabaların temel amacı olan “insan refahına” hizmet etmektir.¹⁶²

İslam iktisadının üçüncü alanı olan İslam iktisat tarihinde, mülkiyet kavramına bakış açısı şu şekildedir; İslami prensiplere göre mülkiyet Allah'a aittir. Charles Gide, *Ekonomi Politik (Siyasi İktisat) Elkitabı*'nda, şu noktaya değinir; “İslam hukuku, özel mülkiyeti ancak o toprağı bilfiil işlemekte olana tanır.” Mülkiyet konusunda Kur'an, İslam'ın ilk yıllarında da kazanılan askeri zaferlerde ve fetihlerde topraklara el koyma hakkını yasaklayarak, sadece cizye alınması yetkisini veriyordu.¹⁶³

Bir diğer iktisadi husus olan “pazar” konusunda da, şeriat hükmü oldukça manidardır. Batı'da pazar esas itibariyle (en azından liberalizm dönemindeki tasarlanmış haliyle), bir toplumun ihtiyaçlarının belirlenip dile getirildiği daimi bir halk oylamasıdır. Oysa kapitalist sistemin yani devletin tekelci kapitalizminin çöküş döneminde ürün sürüm zincirinin yönü değiştirilir ve en güçlü üreticiler kendi ürünlerini piyasaya sürmek için pazarlar oluştururlar. İslam iktisadı, prensip olarak bu kapitalist pazar anlayışının liberal şekliyle de, tekelci biçimiyle de uyuşmaz. Pazar meşru kabul edilir, ancak piyasa başlı başına bir gaye değildir. Pazar gerçek ihtiyaçları karşılamalıdır. Dolayısıyla da, piyasa amaçları ve araçları bakımından (pazarı da, içinde işlediği toplumu da aşan) belli bir hedefe yönelik bir yönetime bağlı, işleyişi de İslamın kurallarına uygun olmalıdır. Bu ise adil bir dağılımı ve fiyatların gerçek maliyeti yansıtmasını engelleyen tekelleri reddeder. Demek ki İslam, hiçbir zaman rakipler arasında tarafsız olmamıştır. Sözkonusu olan sadece muamelelerin işleyişini

¹⁶² Mehmet Asutay, “İslami Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramsallaştırılması: İslam Ahlâk İktisadının İdeallerine Karşı İslami Finansın Gerçekleri”, çev: Mustafa Kenan Erkan, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1 (2015): 127.

¹⁶³ Garaudy, *Geleceğimizde İslam Var*, 89.

denetleyerek kontrol etmek de değildir, bu İbn-i Haldun'un ifadesiyle *muhtesibin* işidir.¹⁶⁴ İslami topluluklarda önemli olan şey, konulan hedeflerdir ve burada pazar, sadece bu hedeflere erişmek için bir vasıta. Nitekim Kur'an; "*ne ticaretin, ne kazanma hırsının, namazdan ve zekattan alıkoyamadığı kimselerden*"¹⁶⁵ söz eder.

Tamamen İslam iktisadına özgü bir başka yenilik ise, dolaylı vergilerin lüks ürünlere konulmasıdır. Ayrıca toplumun güvenliği ve huzuru ile ilişkili tüm ürünler için farklı bir gümrük sistemi ve devlet tekelleri oluşturulmuştur. 10.yüzyıldan itibaren bu sistemin esasları İslam hukukunda mevcut olduğundan ve bu mevzuatı alınıp Avrupa'ya aktarıldığı ve Almanya'ya da uygulatıldığı için Hohenstufen Hanedanı'ndan Kutsal Roma İmparatoru ve Sicilya Kralı II. Frederic modern devlet adamlarının ilki olarak görülmüştür.¹⁶⁶

Özetle; İslami prensipleri temel alan ekonomi, Batılı büyüme modelinin tamamen karşıtıdır. Batı modelindeki üretim ve tüketim anlayışında, insani gayeler hiç hesaba katılmaz, faydalı, faydasız, hatta zararlı ve öldürücü herhangi bir şeyi bile daha fazla, daha hızlı üretmek ve tüketmek başlı başına bir amaçtır. İslam iktisadında ise, Kur'an'ın prensibi gereği *büyüme* değil, *denge* hedef alınır. İslami finans, ne Amerikan tipi kapitalizmle, ne de Sovyet tipi sosyalizmle özdeşleştirilebilir. İslam iktisadında en temel özellik; içerisinde kendi gayelerini taşıyan ekonominin kör çarklarına itaat etmemek vardır ve aksine amaç birbirini tamamlar şekilde "*insani ve ilahi*" yüce hedeflere boyun eğmektir. Çünkü, insan ancak ilahi olana tabi olmakla gerçekten insan olur.¹⁶⁷

Makasidü's-Şeria (İslam hukukunun gayeleri)'nin öncüsü el-Şaitibi (d 790H) ve Gazzâlî (d 505H) Makasid'in önemli üç ana kategorisini şu şekilde dile getirir; el-Darruriyyat (esaslar), el-Haciyyat (Tamamlayıcı) ve el-Tahsiniyyat (süslemeler). Laldin¹⁶⁸, el-Daruriyyat'ın "yaşam ve varoluş için hayati ve vazgeçilmez olan ve İslam

¹⁶⁴ A.g.e., 89-90.

¹⁶⁵ Nur, 24/37.

¹⁶⁶ Sigrid Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi*, çev. Servet Sezgin, İstanbul: Bedir Yayınları, 1963.

¹⁶⁷ Garaudy, *Geleceğimizde İslam Var*, 91.

¹⁶⁸ Mohamad Akram Laldin, *A Mini Guide to Shariah and Legal Maxims*, (Malaysia: CERT

hukukunun en yüksek amacını oluşturan şeyler olduğunu, İslami değerlerin hiyerarşik düzeninde en yüksek konuma sahip olduklarını" belirtir. Bu kategoriye giren konular, kim olursa olsun korunmalıdır; bireyler, hükümet veya işletmeler. Bu değerlerden herhangi birinin çökmesi kaosa ve toplumun normal düzeninin ölümüne neden olacaktır.¹⁶⁹ El-Daruriyyat beş ana değeri kapsar; din, yaşam, haysiyet veya soy, aklın ve mülkiyetin korunmasıdır.

Makasid'in bir sonraki seviyesi, el-Haciyyat veya tamamlayıcı çıkarlardır. Tamamlayıcı sayılsa da bu kategori altındaki konular, Darurriyyat'ı desteklemeye ve korumaya çalıştığı için tamamen ayrı bir kategori olarak görülmemektedir. El-Haciyyat, ihmal edilmesi halinde topluma zorluk çıkaracak, ancak normal yaşamı tamamen kesintiye uğratacak düzeyde olmayan ilgi türlerine odaklanır. Bunun bir örneği, İslam hukukuna göre alkolün tüketimini önlemek için alkol satışı ve dağıtımının yasaklanmasıdır. Burada satış ve dağıtım yasağı, tüketim yasağını (Darurriyyat) tamamlayıcı niteliktedir (Haciyyat).

Makasid'in son seviyesi süslemeler veya el-Tahsiniyyat'tır. Tahsiniyyat, ihmal edildiğinde yaşam konforunu olumsuz etkileyebilecek ancak gerçekleştirildiğinde, hayırseverliğin özendirilmesi, temizlik, ahlaki erdemler ve savurganlıktan kaçınma gibi her düzeydeki insanların gelenek ve davranışlarında incelik ve mükemmelliğe yol açacak olan çıkarları ifade eder.¹⁷⁰ Kritiklik seviyesi Darurriyyat ve Haciyyat'ın altındadır ve Şeriatın genel karakterini geliştirmeye hizmet eder.

Müslüman dünyasında ve dünyanın diğer bölgelerindeki kalkınma ihtiyacı göz önüne alındığında, "ahlaki" yönelimi olan finansmanın önemi inkâr edilemez. Sosyal endekslere ve insani gelişmişlik endeksine bakıldığında, İslami Bankacılık ve İslam İktisadının içselleştirilmesi gerekliliği açıktır ve faaliyetlerinin de bir parçası olmalıdır.¹⁷¹ İslami Bankacılık ve İslami Finans'ın başındaki "İslami" ön eki "sosyal

Publications, 2007).

¹⁶⁹ M.H. Kamali, *Al-Maqasid Al Shariah: The Objectives of Islamic Law*, (United Kingdom: Association of Muslim Lawyers UK, 2002).

¹⁷⁰ Asyraf Wajdi Dusuki & Irwani Abdullah Nurdianawati, "Why do Malaysian customers patronise Islamic banks?", *International Journal of Bank Marketing*, Vol. 25, No. 3 (2007): 142-143.

¹⁷¹ Asutay, "İslami Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramsallaştırılması:

adalet”, “sosyal fayda” ve “ahlaka dayalı kalkınmacılığı” ifade eder ve dolayısıyla bu finansal kurumların kendilerine yüklemiş olduğu sorumlulukları yerine getirmesi gerekir. Bu nedenle İslami Bankaların, konvansiyonel bankalar ve finansal kurumlarla birlikte hareket etmesinden kaynaklı gelecekte ortaya çıkabilecek riskleri önleme adına, İslam Ahlâk İktisadının esaslarının hassasiyetle ön planda tutulması elzemdir. Bu odaklanma ile, “İslami sosyal bankacılığı”¹⁷², “İslami mikro-fınansmanı”¹⁷³, “iktisadı güçlendirmeye odaklı vakıflar”, “kalkınma için zekat fonları”, “ar-rahn veya İslami rehin sandığı kurumları”¹⁷⁴, “İslami kalkınma bankaları”, “sosyal yatırım kurumları” ve “etik fonlar” gibi kurumları da içerebilecek yeni kurumlar kanalıyla “şeklin” değil, “özün/muhtevanın” önemli olduğu vurgulanmalıdır. Bu da, İslam dünyasının ekonomik büyümenin yanında kalkınmacı beklentilerine doğrudan katkı sağlayacaktır.

Bugün İslam toplumlarında yorumlanan iktisat ilmi, Batı’daki iktisat teorilerinin bir tekrarı gibi iktisadi olayları Batılı kavramlarla yorumlama hatasına düşmektedir. Bu metot, her şeyden önce iktisadi yaşam ve sosyal hayat arasındaki bağları hiçe saymakta ve Batı’nın tecrübesi ile oluşmuş kavramları Doğu’da ve İslam ülkelerinde benzerini uygulayarak içinden çıkılmaz bir kokuşa sebep olmaktadır.¹⁷⁵ Halbuki, İslam

İslam Ahlâk İktisadının İdeallerine Karşı İslami Finansın Gerçekleri”, 140.

¹⁷² M. A. El-Gamal, *Islamic Finance: Law, Economics and Practice*, (New York: Cambridge University Press, 2006).

Asutay, “Conceptualisation of the Second Best Solution in Overcoming the Social Failure of Islamic Banking and Finance: Examining the Overpowering of Homoislamicus by Homoeconomicus”, 167-195.

¹⁷³ H. Ahmed, “Frontiers of Islamic Banking: A Synthesis of Social Role and Microfinance”, *The European Journal of Management and Public Policy*, Vol. 3, No. 1 (2004): 120-140.

Mehmet Asutay, *Islamic Microfinance: Fulfilling Social and Developmental Expectations*, in *QFinance ed.*, *Islamic Finance: Instruments and Markets*, (London: Bloomsbury, 2010): 25-29.

¹⁷⁴ A. Abdul-Razak, “Economic and Religious Significance of the Islamic and Conventional Pawnbroking in Malaysia: Behavioral and Perception Analysis”, (Unpublished Ph.D Thesis, Durham Centre for Islamic Economics and Finance, Durham University, UK, 2011).

¹⁷⁵ Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 7.

iktisadının bakış açısı, İslam Devleti'nin Medine'de kuruluşundan günümüze kadar yaşamış tüm İslam toplumlarına uygulanmıştır ve iktisadi olayların akışı içinde belli bir iktisadi strüktürü doğurmuştur. Bu iktisadi yapı, İslam dışı sistemlere kaydırılmak istense bile bugün İslam ülkelerinde İslam'ın etkisinden tamamıyla sıyrılmış değildir. İslam'ın iktisadi doktrini ve iktisat sistemi, olayların akışı içinde gelişerek bir iktisat düzeni doğurmakla birlikte kendine mahsus bir “**iktisadi içyapı**” oluşturmuştur. Bunun özü yakalanmalı ve bu iktisadi yapının orijinalliği kabul edilmeli, verilen hükümlerde Batı sistemlerini temel almak yerine bu kaostan kaçınılmalıdır.¹⁷⁶

Yapılan yüzeysel tartışmalarda, İslam iktisadının diğer iktisadi sistemlerle benzeyen yönleri ön plana çıkarılmakta ve İslam iktisadının önermelerinin kapitalizm ve bazen de sosyalizmden çok da farklı olmadığı öne sürülmektedir. Bu, en temel handikapların başında gelmektedir. Aslında burada vurgulanması gereken şey, **benzerlikler değil benzemezliklerdir**. “*Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimseler gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların; alım-satım da tıpkı faiz gibidir, demeleri yüzündendir. Halbuki Allah alım-satımı helal, faizi ise haram kılmıştır.*”¹⁷⁷ Bu ayette, benzerlik üzerinden yapılan meşrulaştırma çabası çarpıcı bir şekilde ele alınmıştır. İkinci önemli husus ise; mevcut sisteme uyum sağlama çabasıyla, sistemin İslam'a uydurulması yaklaşımına ikna olmuş olmalarıdır, yani “derinlikten uzak İslamileştirme” çabalarıdır. Bu yaklaşım da, çok ciddi sorunlara yol açmaktadır. Adeta “**tevhid**” ile “**teslis**” gibi birbirinden tamamen zıt iki unsurun uyumuna çalışmak gibi...¹⁷⁸ Bu ve benzer gerekçeler yüzünden İslami okur-yazarlık konusunda eksiklikler ortaya çıkmış ve bu eksikliklerin giderilerek öze dönülmesi konusu tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Küresel krizin getirdiği olumsuzluklar, nasıl ki Batı'da sosyal finans ve etik bankacılık kavramlarının tartışılmasına neden olduysa, Doğu'da da tekrar “makasid’u-ş şeria”ya uygun ekonomik önermelerin konuşulması, tartışılması gerekmektedir.

¹⁷⁶ A.g.e., 8-9.

¹⁷⁷ Bakara, 2/275.

¹⁷⁸ Sercan Karadoğan ve Sıtkı Abdullohoğlu, *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, (İstanbul: Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları, 2017), 21-22.

2.4.3.1. Hz. Peygamber Dönemi İktisadi Faaliyetleri

İslam, yaratıcı katında geçerli olan tek din, ilahi bir sistem ve yönetim biçimidir. İslam, sadece rasyonel bir düşünce sistemi değil, bir filozofun zihninden gelen bir düşünce ürünü de değildir.¹⁷⁹ Allah, gönderdiği elçi için ayetlerinde insanlara şöyle buyurur: “O kendi heva ve hevesinden bir şey söylemez, kendinden bir şey konuşmaz, O’nun söylediği herşey vahiydir.”¹⁸⁰ Son peygamber olarak Rasulullah, inanç ve ibadetler manzumesi bırakırken, aynı zamanda insanlar arası ilişkileri, ahlâkî yapıyı, bir toplumun yapılandırmasını düzenleyen bir yönetim biçimini de müslümanlara bırakmıştır. Bunun için İslam tüm yönleriyle incelendiğinde Rasulullah’ın bir başkan ve aynı zamanda komutan olduğu, hem dış dünya ile ilişkileri takip edip hem de içerde valileri, hâkimleri, kumandanları atayan bir yönetici olduğu görülmektedir. O dönemde mülki idare olarak belli bir mülki idaresi, ordusu, bürokratları, adliye teşkilatı, kâtipleri, bugünkü belediyeyi ve emniyeti kapsayacak şekilde bir hizbe teşkilatı vardı. Ayrıca bu yapının yani devletin hazinesi “Beyt-ül-mal”i, maliye teşkilatı ve maliye görevlileri de vardı.¹⁸¹ O dönemin şartlarında iyi işleyen bir devlet mekanizması vardı denilebilir.

İktisadi hayatı düzenleyen sistem, Kuran-ı Kerim’de Bakara Suresi’nde sermaye ile ilintili ayetlerde anlatılır. Bu ayetlerde sermaye; iş, ticaret ve kâr karşılığı kredi kullanımı ile bağlantılı olarak izah edilir. Ayette; “*Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah’a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse işte onlar cehennemliklerdir, orada ebedi kalacaklardır.*”¹⁸²

Yine bir diğerinde; “*Ey inananlar, karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı batıl yollarla aranızda yemeyin. Şüphesiz Allah çok merhametlidir.*”¹⁸³ Hz. Peygamber’in bir hadisinde ise; “Ben arkadaşlarına ihanet etmeyen iki ortağın

¹⁷⁹ A. Ağırakça, “Hz. Muhammed Dönemi’nde Bir Yönetim Biçimi Var Mıydı”, Beyaz Tarih, 2015.

¹⁸⁰ Necm, 53/3, 4.

¹⁸¹ Ağırakça, “Hz. Muhammed Dönemi’nde Bir Yönetim Biçimi Var Mıydı”.

¹⁸² Bakara, 2/275.

¹⁸³ Nisa, 4/29.

üçüncüsüyüm, eğer ortaklar hıyanette bulunurlarsa aralarından çıkarım”¹⁸⁴ denilmektedir. Bu hadis ile insanlar ortaklaşa şirket kurmaya teşvik edilmekte ve hatta cesaretlendirilmektedir. O dönemde İslam sadece vahiylerle değil, ortamından dolayı da ticaretle iç içeydi. Ortaçağ’da müslüman tüccarlar ticaretin aktif olduğu toplumda doğuyorlar ve hatta Peygamber Efendimiz ve çevresi de ticaretle iştiğal etmekteydi.

Aynı dönemde Avrupa’da tarım ön planda, ticaret ve endüstri tarımdan sonra geliyordu, buna karşılık Doğu’da gelişen ticaret ekonomisi zirveye ulaşmıştı. Tekstil dönemin önemli sektörü olduğu için yün eğirme ve dokumacılığına dair tesisler kurulmuştu. İlk finansal kurumlar da funduq (Arapça otel)¹⁸⁵ tabir edilen ticaretin, alışverişin olduğu, hatta ilk ticaret borsasının da işlem gördüğü tesislerdi. Yine Efendimiz’in Hz. Hatice ile yaptığı *mudaraba*, ilk ortaklık çeşitlerine örnek olarak verilebilir. Sermaye-emek ortaklığına dayalı bu sistem, kârdan herkesin payını aldığı bir ortaklık çeşididir. İslam toplumlarında ticari hayatın gereği olarak uygulanan tüm ortaklık türlerinden *mudaraba*, *müşareke (inan)*, *mufavaza ve vücuuh*, hem hukuki ve hem de iktisadi olarak gerçekleştirilebilmiştir. Ticaretin amacı kâr olduğu için, ticaretin meşru görülmesi kârın da meşru görülmesi anlamına gelmektedir. Bunun neticesi olarak, kâr elde etmek meşru olduğundan bu kârdan bir hisse almak da meşru kabul edilir.¹⁸⁶

Bu ortaklık çeşitlerinin arasında en yaygın olanı ve en bilineni mudarabadır. Mudaraba, günümüz risk sermayesine (joint venture) çok benzeyen bir uygulamadır ve mudarabada iki taraf bulunmaktadır.¹⁸⁷ Mecelle’nin 1404. maddesinde mudaraba “bir taraftan sermaye, diğer taraftan sa’y ve amel olmak üzere bir nevi şirket” olarak tanımlanmıştır. Sermaye sahibi parasını, işletmek üzere aracıya teslim etmekte ve bir sözleşme ile daha önce anlaştıkları oranda elde ettiği kârdan pay almaktadır. Kâr

¹⁸⁴ Ebu Davut, “Buyu”, 26.

¹⁸⁵ Subhi Labib, “Capitalism in Medieval Islam”, *The Journal of Economic History*, Vol.29, No.1 (1969).

¹⁸⁶ Mustafa Özel, “İktisad ve Din, İstanbul”, (İz Yayınları, 1997).

¹⁸⁷ Fatih Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü, XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998).

miktar cinsinden belirlenmez, oran cinsinden belirlenme zorunluluğu vardır ve bu da ortaklık türünü dinamik kılmaktadır.¹⁸⁸

Diğer ortaklık türlerinden biri olan “müşareke”de, mudarabadaki girişimci ortağın ortaklığın başında sermaye koyması ile süreç başlamaktadır. Aslında iki sermaye sahibi de bu ortaklık türünde aynı işi yapmak için bir araya gelmekte ve her iki taraf da riski ortaklaşa yüklenmektedir. Bu iki ortaklık türünün yaygın olarak kullanıldığını, İslam hukuk tarihindeki dava kayıtlarından görmek mümkündür.¹⁸⁹

Mufavaza ise, çağdaş uygulamalardaki “komandit şirket” ile önemli benzerlikler taşımaktadır. Bu ortaklık türünde ticari faaliyetlerini ortaklık kapsamında yürüten taraflar, her açıdan hem tamamı ile hem de birbirlerine kefildirler. Ortaklar, sermayenin tamamı üzerinde tek başlarına özgürce hareket etme yetkisine sahiplerdir. Bir diğer ortaklık türü ise; “züğürt ortaklığı” da denilen itibar sahibi iki ortağın finansman ihtiyacını karşılayabilmek için kurduğu, ancak sermayesi olmayan bir ortaklık türüdür, bu vücut şirketi olarak adlandırılır. Bu şirket türünde genellikle bir süredir ticari hayatı devam eden, piyasada itibar kazanmış kişiler sermaye artırımını için bunu araç olarak kullanırlar.

Hız. Peygamber döneminde oluşturulan Medine toplumunda mülkiyet konusundaki anlayış, Roma’daki anlayışın zıddıdır. Roma hukukundaki mülkiyet anlayışı, “kullanma ve kötüye kullanma / *jus utendi et abutendi*” hakkını ifade eder. Mülk sahibi, kendi mülkünde istediği gibi yani keyfi olarak kullanım hakkına ve takdir yetkisine sahiptir. Temel prensiplerden biri olan bu hak, Napolyon kanunnamesinde ve bütün iktisadi sistemlerin de içerisinde yer alır. Bu hukuki anlayışta, mülk sahibi için gerçek ilahi bir hak tanınmıştır. Kişi cezalandırma korkusu olmadan, sahip olduğu şeyleri tahrip ve imha edebileceği gibi, bunu yaparken toplumu da hayati açıdan zaruri olan mallardan yoksun bırakma yetkisine sahiptir. Bu sayede, servetini sınırsız şekilde de biriktirebilir. Örneğin; Fransız hukukunda işletme, miras hukukunun bir uzantısı olduğundan dolayı işletme sahipleri dilediğinde faaliyetini devredebilir, durdurabilir ya da personelini işten çıkarabilir vs. Oysa İslam hukukundaki anlayışa göre; mülkiyet

¹⁸⁸ Lütfi.Sunar, *Türkiye’de İş Ortaklıkları, Durum, Çözüm, Öneriler*, (İGİAD Yayınları, 2010).

¹⁸⁹ Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortakları Tarihi*, Çev. Şehnaz Layıkel, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999).

Allah'a dayandırıldığı için mülk, ne bireylerin, ne herhangi bir grubun, ne de devletin hakkıdır. Mülk sosyal bir fonksiyona sahiptir. Mülk sahibi ister şahıslar olsun, ister devlet olsun, isterse de ortaklar olsun, serveti ile ilgili hesabı topluma vermek zorundadır. Çünkü burada o, aynı zamanda bu mülkten sorumlu bir idareci ve vekil konumundadır.¹⁹⁰

Hristiyan inançlarını ortaya koyan kilisenin yasakladığı, fakat Batı'da uzunca bir zamandır unutulmuş olan şu ilkelerle karşılaşmaktadır; “*çalmak, insanın ihtiyaç duyduğu şeyi alması değil, tam aksine ihtiyacı olmadığı şeyi yığıp biriktirmesidir*”. Bunlar bir toplumun dini anlayışının gerekleridir. Kur'an'da; “*malı toplayarak onu tekrar sayan*¹⁹¹; *cimrilik eden ve kendi kendine yeterli olduğunu zanneden*¹⁹²; *servet toplayıp da yağın ve hayırda harcamayan*¹⁹³ ve *malı mülkü sınırsız bir sevgiyle seven*”¹⁹⁴ kimselerin lanetlendiği görülür. Servet dağıtımında miras ve hibe yoluyla edinilen özel mülkiyet hakkı olduğu gibi servet edinmede en esaslı rol, çalışma kabul edilmiştir.¹⁹⁵ Hz.Peygamber'in bir hadisinde bundan şöyle bahsedilir;

“Allah buyurur ki;

Toprağa ancak ona emek veren sahip olabilir.”

2.4.3.2. Osmanlı Dönemi İktisadi Faaliyetleri

Osmanlılar, devlet ve kurumlarını hem İslam gelenekleri ve İslam hukuku, hem de Türk gelenekleri üzerine inşaa ettikleri için kendilerine özgü (suijenerist) bir iktisadi yapıları¹⁹⁶ vardı, aynı dönemde Modern Batı toplumu da üç önemli ekonomik anlayışa göre iktisadi sistemini geliştirmişti: 1500-1775 yılları arasında “merkantilizm” (ticaret kapitalizmi), 1750-1870 yılları arasında “sanayi kapitalizmi” ve 1870'den günümüze de “finans kapitalizmi” dönemi. Osmanlılar'ın, kendilerinden önceki devletlerin, Türk,

¹⁹⁰ Garaudy, *Geleceğimizde İslam Var*, 87 - 88.

¹⁹¹ Hümeze, 104/2.

¹⁹² Leyl, 92/8.

¹⁹³ Mearic, 70/18.

¹⁹⁴ Fecr, 89/20.

¹⁹⁵ Garaudy, *Geleceğimizde İslam Var*, 88 - 89.

¹⁹⁶ Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*.

İran ve İslam devletlerinin mirasını devam ettirerek, “Ebu Hanife”, “Ebu Yusuf”, “Muhammed Şeybani”, “İmam Züfer” gibi Hanefi geleneğinin önemli alimleri başta olmak üzere, “Ebu Yusuf Yakup El Kindi” (801-873), “Muhammed El Farabi” (870-950), “İbn-i Sina” (980-1037), “Ömer Hayyam” (1048-1131), “Muhammed El Gazali” (1058-1111), “Nasiruddin Tusi” (1201- 1274), “Kutbuddin El Shirazi” (1236-1311), “İbn-i Haldun” (1302-1406) gibi düşünürlerin de etkisinde Anadolu’da bir iktisadi yapı¹⁹⁷ kurmuşlar ve bu kurdukları sistemi modern zamanlarla birlikte altı yüz yıldan fazla sürdürmüşlerdir.

Osmanlıların dünya görüşünde ve değerler sisteminde “iktisat”, ahlak ilminin bir alt dalı olarak değerlendirilmiştir. Yine eski Yunan’da “ekonomi” kavramı, “tutumluluğu ve ev yönetimi”ni ifade edecek şekilde kullanılırken orda da ahlakın alt bölümlerinden biriydi. Eski Yunan filozoflarına göre; ahlak ilminin alt bölümleri, “ethique” (ahlak düşüncesi), (insanın kendisini yönetmesi), “economie” (ev yönetimi) ve “politique” (kent yönetimi) olarak sınıflandırılıyordu. Osmanlılar’da da, kişinin kendini yönetmesi ve daha geniş anlamda tüm varlıklarla arasındaki ilişkiyi düzen sokması-“ilm-i ahlak” (ethique), öncelikle evi olmak üzere sorumluluğundaki alanın yönetimi-“ilm-i tedbir-i menzil” (economie) ve şehrin ve ülkenin yönetimi ise “ilm-i tedbir-i medine” (politique) anlamında¹⁹⁸ kullanılmıştır.

Osmanlı iktisadı üzerine en önemli eserlerden olan Kınalızade Ali Efendi’nin “*Ahlakı Alai*”sinde, ailede insanların birarada yaşaması üzerine *ilm-i tedbir-i menzil* bölümünde, bu ilişkilerin nasıl yönetileceği anlatılmıştır. Malın edinilmesini anlatırken, ticaret, veraset, imaret ve sanattan bahsedilmiş, İslam alimleri arasındaki tartışmalara yer verilmiş, el emeğine dayalı işçiliğin üstünlüğü vurgulanmıştır. İtidal ölçüsüne en yakın olan, kimsenin hakkını gasp etmeyen, övülmeye layık geçim şeklinin “emek” olduğu söylenmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Bulut, “Modern İktisat-Finans Geleneği ve Osmanlılar”, 42.

¹⁹⁸ A.g.e., 43.

¹⁹⁹ Kınalızade Ali Efendi, *Ahlak-ı Alai*, çev: Ayşe Sıdıka Oktay, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 2-18.

Osmanlılar, uzun süre sürdürdükleri iktisadi hayatta kendilerine özgü politikalarıyla başarılı olmuş ve ayakta kalmıştır. Mehmet Genç'in tanımladığı üç unsurdan²⁰⁰, “*tradisyonalizm*”, “*fiskalizm*” ve “*provizyonizm*” prensipleriyle devlet, iktisadi hayatını devam ettirirken; İslami prensipleri yani Kur'an-ı Kerim ve Sünneti Seniyye'yi temel dayanak olarak alıyordu. Osmanlı'da İslami prensiplerin uygulandığı ilke tradisyonalizm olmuş, yüzlerce yıl bu ilke etrafında devam edilmiş ve başarılı olunmuş, 19.yy'ın ikinci yarısında bu kadimden uzaklaşmaya başlanmıştır. Bu değişim ve Batı'lı uygulamalara yönelme, İslami prensiplerin eskide kaldığı yorumlarına neden olmuştur. Oysa İslami değer ve prensiplerin temelinde hak ve adalet, dayanışma ve yardımlaşma olması, iktisadın insan ihtiyaçlarını karşıladığı gibi toplumsal kalkınma ve refahı sağlamada da dil, din ve ırk ayrımı yapmadan başarılı olduğunu kanıtlamıştır. Batı'da feodalizm, merkantilizm ve son olarak kapitalizm yaşanırken, Osmanlı 650 yıllık ömründe, kendi değerleriyle özünden sapmadan bu kalkınmayı ve büyümeyi sağlamış bir imparatorluk olarak en güzel örnektir.

Osmanlı Devleti İslam geleneğinden gelen bir yapı üzerine inşaa edildiğinden, iktisadi yapısında da öncelikle bu uygulamaları görüyoruz. Devletin ilk dönemlerinde sermaye ihtiyaçlarını karşılamak için büyük ölçüde iş ortaklığı (şirket) yöntemlerini uygulamıştır. Bu iş ortaklıklarından en yaygın olanı “*mudaraba*”dır. Sermaye gereksinimi yanında iş gücü ihtiyacını da bu ortaklık çeşidi ile karşılamışlardır. Ortaçağ'daki ticari ilişkiler sayesinde tüccarlar aracılığıyla bu ortaklık türü Avrupa'ya geçmiş, “*commenda*” adıyla yüzyıllar sonra Avrupa'da uygulanmaya başlamıştır. Aynı zamanda diğer ortaklık türlerinden *müşareke*, *mufavaza* ve *vücu* da uygulanan yöntemlerdendir. Ortaklıklarda temel gaye; belirli bir sermaye miktarına ulaşmak ve yapılan işin karşılığında elde edilen kârı paylaşmaktır.²⁰¹ İslam hukukunda da tavsiye edilen şey; “hangi türden olursa olsun sermayelerin atıl bırakılmaması ve bu sermayenin ticari hayatta sürekli değerlendirilmesi”dir.

XVI. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti doğu-batı ve güney-kuzey ekseninde neredeyse tüm ticaret yollarına hakim konuma ulaşmış ve bu konumunu da XIX. yüzyılın ortalarına kadar koruduğu söylenebilir. Bu ticaret rotaları sayesinde İstanbul,

²⁰⁰ Mehmet Genç, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi”, 5. *Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarih Kongresi*, (Ankara: TTK yayınları, 1990): 13-25.

²⁰¹ Sunar, *Türkiye'de İş Ortaklıkları, Durum, Çözüm, Öneriler*.

Bursa, Halep gibi birçok şehirde iktisadi ve ticari hayattaki canlılık devam etmiştir. Coğrafi keşifler nedeniyle ticaret yollarının değiştiği ve ticaret hayatındaki canlılığın çok azaldığı tezlerinin yapılan son çalışmalarda yanlış olduğu tespit edilmiştir. Tersine bu dönemde çeşitli tedbirler alınarak hem imparatorluğun içinde hem de dışında ticaretin ciddi ölçüde arttığı görülmüştür. Bu canlı ticaret hayatı içerisinde Gedikli'nin bahsettiği gibi şirket türlerinden yüzlerce ortaklığa rastlanmaktadır.²⁰² Osmanlı mahkeme kayıtlarının iyi korunması, günümüze ulaşması ve ortaklıkların mutlaka yazılı bir akitle kurulması sayesinde bu kayıtlar kolaylıkla ele geçirilmektedir.²⁰³

Osmanlı'da ortaklık yöntemleri dışında iktisadi hayata yön veren diğer bir kurumsal yapı da *Ahilik Teşkilatı*'dır. 13. yüzyıldan itibaren Osmanlı'da yüzyıllarca etkili olmuş ve ahlaki, siyasi alanların dışında ekonomik alanlara da yön vermiştir. Bugün esnaf odaları, sendikalar, kooperatifler gibi iş ahlakını oluşturan kurumların atası olarak kabul edilebilir.

İslam medeniyetinde toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın yanında sosyal ve ekonomik hayatın önemli unsurlarından bir diğeri olan *vakıflar*, Osmanlı Devleti'nde Beyt'ül mal (merkez hazinesi) ve tımar sisteminden sonra üçüncü bir ekonomik kurum olarak ortaya çıkmaktadır. Osmanlı ekonomik hayatında vakıfların ve vakıfların da bir çeşidi olan *para vakıflarının* incelenmesi oldukça önem arz etmektedir. Para vakıfları, genellikle tüccarlar tarafından kurulmuş olup dükkan, çarşı ve kervansarayların da içinde olduğu ticaret merkezleri olarak faaliyet göstermişlerdir. Bu sayede vakıflar, Osmanlı'da yüzyıllarca ekonomik sisteme mali destek sağlayan kurumlar olma özelliğini taşımışlardır. Her ne kadar ekonomik şartlar yüzyıllar içerisinde keşiflerle değişse de, bu değişimlere karşılık Osmanlı'da geleneksel vakıf anlayışı nakde dayalı bir şekle dönüştürülmüştür. Para vakıfları ile esnafa, tüccara fon sağlayan bir nevi bankacılık faaliyeti yürütülmüş ve bunun yanında finansal riskleri de içerecek şekilde sigortacılık hizmetleri de verilmiştir.

²⁰² Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü, XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması*.

²⁰³ R.C. Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records", *Journal of Economic and Social History of Orient* (1973).

Osmanlılar uzunca yıllar yani merkantilizm ve sanayi kapitalizmi döneminde (1500-1870) toplumun içerisinde güveni esas alan, değerler sistemi ile uyumlu, tüm toplumu kuşatan, her birey için sosyal ve ekonomik garantiyi temin eden sistemlerinde ısrar etmişlerdir. Kendi kurdukları sisteme ve yapıya olan özgüvenleriyle hareket eden Osmanlıların, (1870 ve sonrası) özellikle de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yani finans kapitalizmi döneminde kurdukları sistemden tereddüt ettiklerine dair ciddi işaretler görülmeye başlandı ve sonuç olarak Osmanlılar, bu dönemde Batı'yı merkez eksene alan bir kurumsal yapı inşaa etme ve modernleşme sürecine girdiler.²⁰⁴

2.4.3.3. Günümüzde Dünyadaki İslami Finans Uygulamaları

1963'te Mısır'da "Mit Ghamr Tasarruf Bankası", 1974'te Cidde'de "İslam Kalkınma Bankası", 1975'te Dubai'de "Dubai İslam Bankası" kurularak klasik bankaların İslam dünyasına girmesi ve yaygınlaşmasına karşı girişimde bulunuldu. Mit Ghamr Tasarruf Bankası'nın İslam hukuku gerekliliklerine bağlı kalması ve birçok insan için İslami bir bankanın yetenekleri ve potansiyelleri konusunda göz açıcı olması, İslami bankacılık açısından önemli bir adımdı.²⁰⁵

Erken dönem yazarlarının İslami Bankacılık alanındaki teorileri ve çalışmaları şunlardır;

- Dar gelirlilere zarar veren ticari kredilere izin verilmemeli, devlet bu işi üstlenmeli,
- Bankanın faaliyetleri faiz temelli değil, kâr-zarar ortaklığı olmalı (mudaraba ortaklığı),
- Hamidullah, yardım dernekleri aracılığıyla bu faaliyet yürütülmesi gerektiğini söylerken, Kureyşi ve Mevdudi'ye göre bankalar kârlı proje ve yatırımlara sermayedar olabilirdi,
- Ahmed Erşad'a göre, ziraat, sanayi ve iskan gibi konularda bankalar kurulabilir,

²⁰⁴ Bulut, "Modern İktisat-Finans Geleneği ve Osmanlılar", 41.

²⁰⁵ Amirul Afif bin Muhamat, et al., "The Development of Ethical Banking Concept Amongst the Malaysian Islamic Banks", *Jurnal Pengurusan Awam*, (2012): 119.

- Muhammed Abdullah el-Arabi ve En-Neccar'a göre, ticaret ve kalkınmaya yönelik devletlerarası bankaların kurulması ve bu konularda düzenleyici olması,
- En-Neccar'a göre, bankaların faaliyetleri yanında zekat fonundan da faydalanılarak sosyal hizmetlere fayda sağlanması,
- Muhammed Aziz yurt dışı işlemlerin devlet bankalarına bırakılmasını, kısa vadeli (1 ay-3 ay) yurt içi işlemlerin gelirinin yıllık kazancın ortalamasına göre hesap edilmesini,
- Muhammed Necatullah Sıddıki ise, İslami merkez bankalarının ticari bankalarla ilişkisini düzenleyecek bir takım önerilerde bulunmuşlardır.
- Ayrıca, Kureyşi ve Mevdudi cari hesabı olanlara finansman kolaylığı sağlanmasını,
- Ali Abdurrasul, ticari evrakta iskonto yapılabileceğini,
- Mevdudi, bankaların zekat toplama ve dağıtma gibi işlerle meşgul olmaması gerektiğini,
- Kuveyt Finans Kurumu'nun kuruluş çalışmalarında mudarebe yönteminin çeşitlendirilmesi gerektiğini,
- Ödenmeyen alacaklar için kayıpları önleyecek bir sigorta sistemi kurulması gerektiğini savunmuşlardır.²⁰⁶

İslam'ın 7. yüzyılda yükselmeye başlamasından itibaren İslam ülkeleri içerisinde her dönemde "riba" içeren her türlü işlem yasaklanmıştır. İslam hukunda riba kavramının bir çeşit eşitsizliği barındırdığı kabul edilmiş ve bankacılık sistemindeki "faiz" olarak tanımlanmıştır. Müslüman aydınlar riba ve faiz arasındaki ilişkiye odaklanmışlardır. Örneğin; 1899-1955 yılları arasında Sudan'da Anglo-Mısır hakimiyetinin ilk dönemlerinde Posta Ofisi Tasarruf Bankası, tasarruf sahiplerine hesaplarındaki mevduat için verilen faizi reddetme olanağı sunmuştur. 20. yüzyılın başlarında El-Menar dergisinin baş editörü olan Reşid Rıza, Mısır hükümetinin "Sanduq al-Tawfir" (Tevfir Sandıkları) adı ile hizmet veren sandıktaki mevduat sahiplerinin üç binden fazlasının faizi reddettiğini kaydetmiştir.²⁰⁷ Güney Asya'daki İslami tecdid hareketinin

²⁰⁶ M.Ahmet Zerka & Abdülaziz En-Neccar, İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta, çev: Hayreddin Karaman, (İz Yayıncılık, 2003), 26-28.

²⁰⁷ Chibli Mallat, *Islamic Law and Finance*, (London: Graham & Trotman, 1988).

öncülerinden Mevdudi, faiz ve riba arasındaki ilişkiye ilk olarak 1941’de şu şekilde değinmiştir: “İslam hukukunda biriktirilen tasarrufların faiz ile borç verilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Eğer paranızı birisine borç verecekseniz, şahsi ihtiyaçlar veya iş amaçlı fark etmeksizin, tek bir kuruş fazla almadan sadece anaparayı geri isteyebilirsiniz.”²⁰⁸ Ayrıca Mevdudi modern iktisadi kurumları da incelemiş ve bunların nasıl yenileneceği üzerine yollar araştırmıştır. Örneğin; refahı yeniden dağıtmadaki hükümetin rolünü kabul etmiş, ancak kapitalist sistemdeki mali politikaların fakir ile zengin arasındaki eşitsizliği düzeltmedeki başarısızlığını eleştirmiştir. Buna karşılık, İslam’ın beş şartından biri olan zekâtın gelir dağılımı üzerindeki etkisini kullanarak kurumsal bir reform önerisinde bulunmuştur.

1940’larda İslam iktisatçılarından Enver İkbâl Kureyşi de konu ile ilgili şunları belirtmiştir: “İslam faizi yasaklar fakat kâra ve ortaklığa müsaade eder. Eğer bankalar endüstriye borç vermek yerine kâr-zarar ortaklığı kurarlarsa, İslami sistemde bu bankaların mahsuru yoktur”.²⁰⁹ Kureyşi bu ifadesiyle, mudâraba ve müşâreke olarak adlandırdığımız ortaklığa dayalı finansal işlemleri en uygun yöntem olarak göstermektedir. Bununla birlikte Mahmud Ahmad, ortaklık temelli sistemi tercih ettiğini şu şekilde ifade etmiştir: “Ortaklık bankaları sanayi ve ticarete ortaklık temelinde borç para vermelidir, bu da sanayi ve ticaret üzerinde sabit oranda faiz yükü oluşturmak yerine borçlularla kârı paylaşmaları demektir.”²¹⁰

İslami bankacılık faaliyetleri, yerel bankacılık girişimlerinden sonra uluslararası alanda da sağlam ilkeleri ve potansiyelleri açısından keşfedilmeye ve incelenmeye başlanmıştır. Llyods, HSBC ve Standard Chartered başta olmak üzere birçok uluslararası banka tarafından da İslami bankacılık Batı’da benimsenmiş ve Birleşik Krallık’ta dünyanın en önde gelen finans merkezinde, İslami bankacılığa gösterilen ilgi sayesinde kurumsallaşma hazırlıkları başlamıştır. Birleşik Devletler’deki ilk tam

²⁰⁸ Mevdudi Ebu’l-A’la, *İslam’da İnsan Hakları*, (Lahore: Flatties Hotel’de Medeni Haklar ve Özgürlükler Forumu, 1975).

²⁰⁹ Enver İkbâl Kureşi, *Faiz Nazariyesi ve İslam*, (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966).

²¹⁰ Mahmud Ahmad Shaikh, *Economics of Islam: A Comparative Study*, (Lahore: Muhammad Ashraf, 1947).

teşekküllü İslami banka'nın Britanya İslami Bankası (Islamic Bank of Britain Plc) olduğu bilinmektedir.²¹¹

Akabinde 1970'lerde Körfez bölgesinde İslami finans kuruluşları faaliyet göstermeye başlamıştır. Bunlardan Dubai İslam Bankası, dünyadaki ilk ticari İslami banka kabul edilmiş ve 1975 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Bununla birlikte, Doğu'da diğer Arap ülkelerinde de birçok İslami banka kurulmuştur.

1980'lerde, Pakistan, Sudan ve İran kendi ekonomik sistemlerini İslami prensiplere uygun hale getirmek için kapsamlı reformlar uygulamaya koymuşlar ve üç ülke de, bankacılık sektöründe faiz temelli faaliyetleri tümüyle ortadan kaldırmayı denemişlerdir. Bu ülkelerde İslami finansa dönülmesi için ortaya konulan bu plan, bazı sebeplerden dolayı maalesef gerçek anlamda başarılı olamamıştır. İslam iktisadında ideal olanı arzu edenler ve mudâra mutabakatına bağlı kalmayı savunanlar, sürekli vazgeçmeden ortaklık temeline dayalı finansal sistemin geçerliliğini aramışlardır. Örneğin; Mohsin Khan 1987 yılındaki çalışmasında, resesyon durumlarında bankaların bilançolarından toparlanma süreçlerine odaklanmış ve geleneksel bankalar ile İslami bankalar arasındaki toparlanma hızlarını karşılaştırmıştır. Çalışmasına göre, iki aşamalı olarak mudâra planı uygulayan İslami bankaların, varlıklarında ve borçlarındaki birleşim nedeniyle, daha hızlı toparlandıklarını, diğer taraftan geleneksel bankaların varlık ve borçları arasındaki ayırım nedeniyle bilançolarını toparlamakta daha fazla zamana ihtiyaç duyduklarını göstermiştir. Bu nedenle, İslami bankaların konvansiyonel bankalardan daha istikrarlı bankalar oldukları sonucuna varmıştır. İkinci olarak; İslami finansın ekonomik açıdan uygulanabilirliğine önem verenler ise realiteyle yüzleşerek, İslami finansın murabahayı benimsemedeki mevcut durumu da kabul etmektedirler. Ayrıca bunlar İslami finans endüstrisi içerisinde piyasa taleplerini de dikkate almışlar ve yeni birtakım finansal ürünlerin üretilmesinde ve geliştirilmesinde yardım etmişlerdir. Mesela; "sukuk" adıyla bilinen İslami tahvillerin, "emtia murabahası" olarak bilinen likidite yönetim araçlarının ve İslami olarak kullanılan kredi kartları gibi birçok uygulamanın gelişmesine ve 2000'lerden sonra İslami finansın hızla büyümesine yardımcı olmuşlardır. Bu sayede, beklenti İslami finansın günümüzdeki finans piyasası içerisinde rekabet edebilir hale gelmesi ve

²¹¹ "İslami Bankacılık Verileri", <http://www.islamic-bank.com>, (December 16, 2009).

mevcut kapitalizmin güdümünde olan ekonomik düzene karşı alternatif bir seçenek olarak varolması yönündedir.

1983 yılında Malezya'da ilk İslami banka olarak Bank Islam Malaysia Berhad (BIMB) kurulmuştur ve kuruluş nedenlerinden biri de; halkın faiz (riba), aşırı belirsizlik (garar) ve kumar (maysir) unsurlarının olmadığı alternatif bir finansal sistem oluşturmaktır. Daha sonra, hükümet tarafından konvansiyonel finans kurumlarının müşterileri için İslami bankacılık hizmetleri sunan “Faizsiz Bankacılık Planı” başlatılmış ve uygulanmıştır. Yine Bank Muamalat Malaysia Berhad (BMMB)’ın kuruluşu ile ülkenin finans sektörü yeni bir görünüm kazanmıştır. Malezya Finans Sektörünün (2001-2010) planı; hükümetin desteğiyle İslami finans sektörünün aşamalı olarak serbestleştirilmesi, eğitilmiş insan sermayesi ile yetiştirilmesi, İslami finans konularında sağlam bir yargı sistemi ve bankacılık sektöründeki İslami bankacılık pazar payını % 20'ye çıkarmak, bu sayede Malezya'yı bölgesel İslami finans merkezi haline getirmekti.²¹² Bu plan doğrultusunda 2004 yılında Kuwait Finance House (KFH), Malezya'da faaliyete geçme lisansı aldı ve ayrıca Al-Rajhi Banking Et Investment Corporation ve ilk yabancı konsorsiyum olarak Asya Finans Bankası kuruldu. Sonuç olarak Malezya'da üç yabancı İslami banka oldu.²¹³

Furneaux ve Hijazi (2008) tarafından yapılan bir çalışmada, İslami varlıkların 2008'de 700 milyar dolar'a, 2010'da ise 1,4 trilyon ABD Doları'na ulaşacağı tahmin edilmiştir. Konvansiyonel bankaların küresel mali krizle başa çıkmak için mücadele ettiği bir dönemde, İslami bankalarda büyüme grafiği oldukça yüksektir. Dünyanın en büyük 100 İslami bankasının, 2008'de varlıklarını ortalama %29,7 oranında büyütmeyi başardıkları görülmüştür.²¹⁴

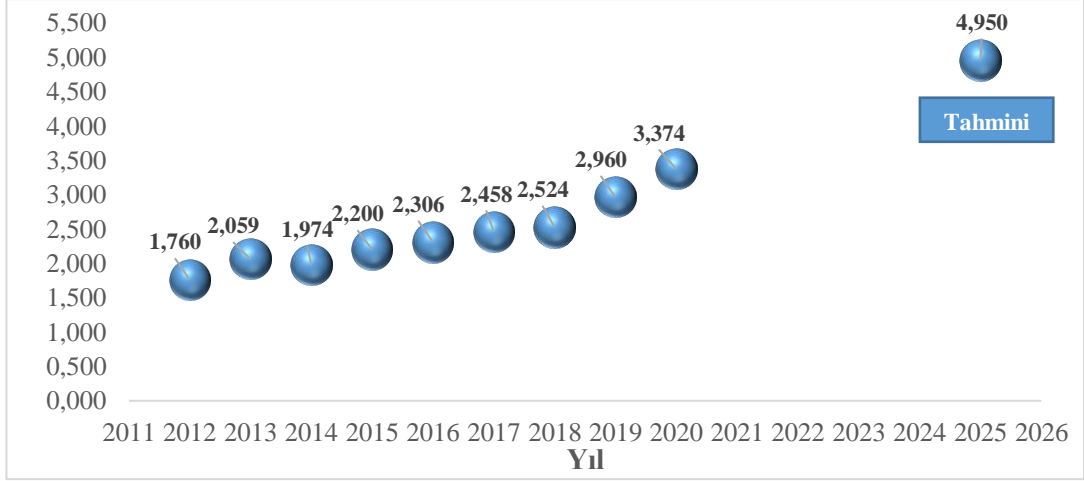
Son dönemlerde yapılan gelişim izleme raporlarından olan İslami Finans Geliştirme Raporu (Islamic Finance Development Report 2021)²¹⁵ Şekil 2.1'de gösterilmektedir;

²¹² Sudin Haron & Wan Nursofiza Wan Azmi, *Islamic Finance and Banking System: Philosophies, Principles and Practices*, (Malaysia: McGraw Hill, 2009).

²¹³ B.K. Sidhu, “Saudi bank launches first overseas ops.”, <http://thestar.com/mynews/story.asp?file=/2007/2/6> (accessed December 17, 2009).

²¹⁴ “İslami Finans Verileri”, <http://www.islamicfinancenews.com>, (16 Aralık 2009).

²¹⁵ “Islamic Finance Development Report 2021”,

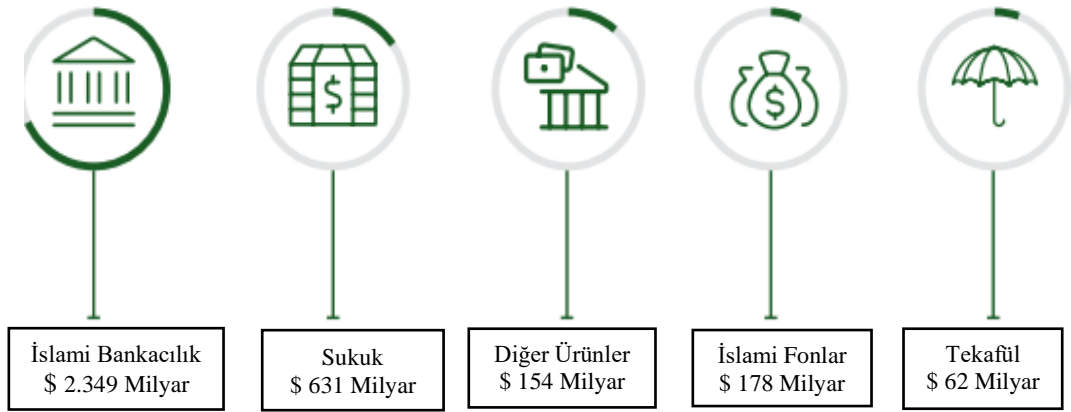


Şekil 2.1: İslami Finans Varlıklarının Gelişimi (Trilyon ABD Doları)

Kaynak: ICD - Refinitiv (Islamic Finance Development Indicator).2021

Buna göre, İslami finans sektörünün varlıkları 2017'de 2,46 trilyon ABD dolarından %3 artarak 2018'de 2,52 trilyon ABD dolarına yükselmiştir. Bu büyümenin, önceki yıllara göre çok daha yavaş seyrettiği göze çarpsa da, daha sonraki yıllarda artış hızlanmıştır. 2020'de %14'lük büyüme ile 3,4 trilyon dolara yükselmiş ve 2025'te %8 büyüme oranıyla 4,9 trilyon dolar olması beklenmektedir. Ayrıca, bu raporla dünya genelinde endüstrinin sağlığı için yıllık bir puan toplanmaktadır. İslami Finans Gelişim Göstergesi (Islamic Finance Development Indicator-IFDI), 135 ülke için beş bileşen alanında “sayısal gelişim, bilgi, yönetim, kurumsal sosyal sorumluluk ve farkındalık” puanları oluşturmaktadır. 2020'deki pandemi şartlarına rağmen 2021'de İslami finans varlıklarındaki büyümeye paralel olarak IFDI puanlarında da küçük bir artış olmuş, bu artış İslami finans endüstrisinin devam eden gücünü ve gelişimini göstermektedir.

[https://www.refinitiv.com/content/dam/marketing/en_us/documents/gated/reports/report-2021,\(20.02.2022\).](https://www.refinitiv.com/content/dam/marketing/en_us/documents/gated/reports/report-2021,(20.02.2022).)



Şekil 2.2: Küresel İslami Finans Varlıklarının Dağılımı, Aralık 2020

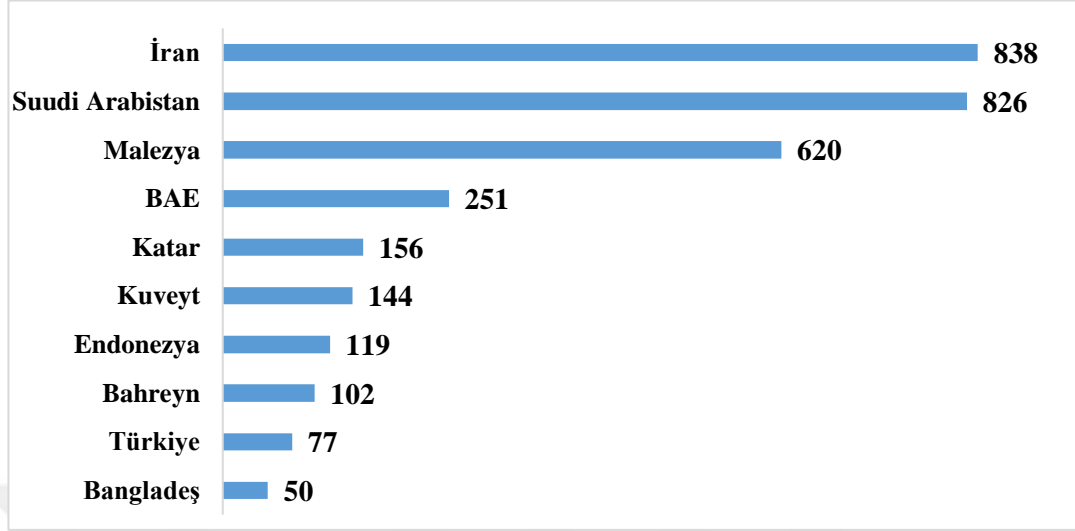
Kaynak: ICD - Refinitiv (Islamic Finance Development Indicator).2021

Şekil 2.2’de görülen 2020 yılsonu İslami finans varlıklarının dağılımına göre tekafül ve diğer İslami finans kurumları (OIFI’ler), sırasıyla 62 milyar ABD Doları ve 154 milyar ABD Doları olarak gerçekleşmiştir. Tekafül yalnızca %2 oranında büyümüş ve OIFI’ler 2017’den itibaren düşüşe geçmiş olsa da, her iki sektör de ana pazarlarında, özellikle Suudi Arabistan ve BAE’de, önümüzdeki yıllarda daha iyi bir büyümeye yol açması gereken dönüşümsel faaliyetler olarak görülmektedir. Diğer sektörlerin aksine, küresel yavaşlama sukuk varlık sınıfının güçlü büyümesini sürdürmesine engel olamamış ve 2020’de %19 artarak 631 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. 2018 ve 2019’da vakıf, blok zinciri ve altın bazlı sukuk gibi yenilikçi sukuk formları ve yapıları ortaya çıkmıştır. 2017 yılında güçlü bir performans sergileyen İslami fonlar, 2020 yılında %5 artışla 178 milyar ABD dolarına yükselmiştir.²¹⁶

IFDI’nin varlık getirisi (ROA) yoluyla ölçtüğü kârlılığı etkileyen pandemi zorluklarına rağmen, İslami finans kurumlarının toplam varlıkları 2020 boyunca artmaya devam etmiş ve bazı sektörlerde bazı ülkelerde çift haneli büyüme kaydedilmiştir. Ancak varlıklardaki artış, kârlılıktaki düşüşü telafi etmeye yetmiştir. Sonuç olarak, İslami bankacılık, tekafül ve diğer İslami finans kuruluşları alt gösterge puanları bir önceki yıla göre neredeyse yatay seyretmiştir. Bazı gösterge bileşenlerindeki iyileşme nedeniyle sıralamalarda en dikkate değer yukarı yönlü hareketlere sahip ülkeler

²¹⁶ A.g.e., 8-10.

Hindistan, Avustralya, Pakistan ve Etiyopya'dır. Şekil 2.3'te ilk 10 İslami varlığa sahip ülke sıralaması yer almaktadır.



Şekil 2.3: Ülkelere Göre İslami Finans Varlık Büyüklüğü (Milyar ABD Doları)

Kaynak: ICD - Refinitiv (Islamic Finance Development Indicator), 2021

2000'li yıllardan sonra İslami finans sektörünün hızlı büyüme göstermesi, İslami finans uygulamaları üzerine de yeni bir soruyu gündeme getirmiştir. Eleştiriler, mevcut İslami finans ürünlerinin bir bütün içerisinde birbiri ile uyumlu olup olmadığı ve amaçlarına uygun olup olmadığı ile ilgilidir. Bu alternatif ürünlerden sukuk, İslami türev ürünleri ve emtia murabahası aslında finans dünyasının hızlı büyümesiyle uyumlu olmak ve bu sistemde rekabet edebilmeyi sağlamak için oluşturulduğu görüşü ortaya çıkmıştır.²¹⁷

Yine son zamanlarda zekat ve vakıf gibi geleneksel İslami finans kurumlarına odaklanılmıştır. Bu kuruluşların uygulamaları, genellikle çoğu bölgelerde azalmış olsa da çağdaş İslam dünyasında hala yaşamaktadır. Bazı ülkelerdeki İslami finans planları arasında bu kurumlar aktif hale getirilmeye çalışılmaktadır. Bu İslami finans piyasası için de yeni bir haberdir. Mesela; Singapur'da vakıfları aktif hale getirebilmek için birçok İslami finans kanalının kullanıldığı görülmektedir. Sukuk aracılığıyla kaynak yaratma ve müşareke sayesinde vakıfların özelliklerinin yenilenmesi gibi.

²¹⁷ N. Shinsuke, "Critical Overview of the History of Islamic Economics: Formation, Transformation, and New Horizon", *Asian and African Area Studies* (2012).

İslami bankalar, müslüman toplumların yaşayan bir organizma olarak parçalarını birbirine bağlayan bir zincir olmak durumundadır. Bir İslami bankanın kalkınması sadece bankanın yönetimi ve hissedarları arasında alınan kararlar değil, diğer girişimcilerle, merkez bankasıyla, bankalarla, hükümetle ve aynı zamanda toplumla kurduğu ilişki ile mümkündür. Bu kalkınma ve yapılanma müslüman dünyasının tümüne de yayılabilir. Tevhidin anlam olarak karşılığı; katılımcı, bütünleştirici ve artan bir ilişkisel kalkınma kapsamında açıklanır. Bu bütünlük içinde de, piyasalar, kurumlar, toplum, para ve finans tüm unsurlar birleşir. Sonuç olarak, İslam hukuku kaideleri ile finansal araçların tamamının harmanlanması ile İslami bankalar, toplumun servetini ve refahını muhafaza eden, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik düzenin sürdürülmesini sağlayan yatırım odaklı finansal araçlar haline gelecektir.²¹⁸

Tüm bu raporlar, İslami finans sektörünün geldiği noktayı ve geleceğini göstermektedir. İslami bankacılık ve etik bankacılık arasında ortaklaşa bir çalışma son yıllara kadar yapılamamıştır. Batı'daki etik bankacılık uygulamalarının kurumsallaşması adına 2003 yılında biraraya gelen Ekvator İlkeleri (Equator Principles) ve Dünya Bankası ortaklaşa faaliyete geçmiş ve bankalardan sosyal, çevresel politikalara uymalarını sağlayarak, ilkelere saygı göstermeleri beklendiği duyurulmuştur. Bugüne kadar Ekvator bankası olarak ilan edilen 68 banka vardır, ancak bunların hiçbiri İslami banka değildir.²¹⁹ Batı'daki etik bankacılık kapsamında faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Dünya Bankası'nın çevre standartlarına ve Uluslararası Finans Kurumu'nun (IFC) sosyal politikalarına dayalı olarak, Ekvator anlaşmasında belirtilen ilkelere genel olarak konular; insan güvenliği, mülk, kültürel miras, flora ve faunanın korunması, sürdürülebilir enerji ve doğal kaynaklarla ilgilidir. Geleneksel etik davranış tanımının ötesine geçen ve sürdürülebilirlik kavramı ile eşanlamlı konulardır. Bunun aksine, maalesef İslami bankaların açıkça bu konuları ele alan belirli bir politikası veya

²¹⁸ M.A. Choudhury, "Development of Islamic Economic and Social Thought", *Handbook of Islamic Banking* (2007).

²¹⁹ Muhamat, et al., "The Development of Ethical Banking Concept Amongst the Malaysian Islamic Banks", 121.

kılavuzu yoktur.²²⁰ Malezya İslami Bankacılık Kurumu Derneği (AIBIM), Ekvator Prensipleri'ne dahil olup olmamaktaki endişesini şu şekilde web sitesinde²²¹ yayınlamıştır:

“Ekvator Prensipleri yalnızca proje finansmanı ile sınırlı bir kuruluş değildir, gerçek sorun, kriterleri entegre bir şekilde değerlendiremeyen konvansiyonel finans yapısında yatmaktadır. Eleştirmenler, Ekvator Prensiplerini, hiçbir izleme prosedürleri olmadığı ve ilkelere aykırı olan imzacılar herhangi bir ceza uygulanmadığı için reddediyorlar.”

Aslında, AIBIM, sosyal refahı ana hedeflerinden biri olarak yerleştiren İslami hukuk kriterlerine dayandığı için ve İslami bankacılığın doğası gereği etik olduğunu söylemeye, programın parçası olmaya veya belirli bir politika veya programa çok az ihtiyaç olduğunu öne sürmeye devam etmiştir.²²²

İslami bankaların etik bankacılığına ışık tutan Abuznaid²²³, Müslüman için ahlakın iki boyutu olduğunu açıklamaktadır; Allah'a ve diğer insanlara karşı. Çoğu İslami literatür onlar hakkında tartışmış olsa da, çoğu müslümanın canlıların başka bir bileşenini, yani doğayı (flora ve fauna) gözden kaçırdığı görülmektedir. Örneğin; Malezya İslami bankalarında ürünlerin şeriata uygun olmasını sağlamaya çok kararlı olmalarına ve finansman faaliyetlerinin haram işlerine dahil olmamasına rağmen, İslami bankalar ticari faaliyetlerinin doğaya olan etkisini ihmal ediyor gibi görünmektedir.

Etik ve İslami bankacılık kavramı arasındaki temel ayrımın, ilkelerin formülasyonu veya varlığından kaynaklandığını belirtmek gerekir. Wilson, "...dini öğretimden türetilen etik uygulamalar ile popüler laik ahlaka başvurmak üzere tasarlanmış olanlar arasında temel farklılıklar olduğunu açıklıyor. İslami finansla uğraşanlar, en nihayetinde kutsal vahye dayandıkları için etiklerini kalıcı olarak kabul ederler, sosyal

²²⁰ A.g.e., 122.

²²¹ “Malezya İslami Bankacılık Kurumu Derneği”, <http://aibim.com/content/view/2224/77/> (20.09.2021).

²²² Muhamat, et al., “The Development of Ethical Banking Concept Amongst the Malaysian Islamic Banks”, 122.

²²³ S.A. Abuznaid, “Business Ethics in Islam: the Glaring Gap in Practice”, *International Journal of Islamic Et Middle Eastern Finance Et Management*, Vol. 2, No. 4 (2009): 278-288.

değerlerden türetilen etik ise kaçınılmaz olarak daha geçicidir".²²⁴ Bu nedenle etik terimi, koşullara ve topluma bağlı olarak zaman içinde değiştirilebilir. 1800'lü yıllarda Batı dünyasında tabu sayılan bir şey artık kabul edilebilir olarak kabul ediliyor. Evlilik öncesi çocuk sahibi olmak buna bir örnek; bu örnek oldukça uç bir örnek olsa da, şu anki Batı toplumunda gerçekte var olan şey budur, bu nedenle evlilikten önce çocuk sahibi olmak toplumda normal kabul edilir. Bunun aksine Kur'an-ı Kerim'de belirtilen helal ve haram nettir ve her zaman geçerlidir.

2.4.3.4. Türkiye’de İslami Finans’ın Tarihsel Gelişimi

18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başında Türkiye’de Adapazarı İslam Ticaret Bankası ve Ziraat Bankası adıyla kurulan faizsiz bankacılık girişimi dışında uzun yıllar bu alanda başka bir bankacılık faaliyeti görülmemiştir.

Daha sonra Türkiye’de, faizsiz bankacılık kurumları olan “Özel Finans Kurumları” 1984 yılında faaliyete başlamıştır. 1985’te Albaraka Türk Özel Finans Kurumu, faaliyet izni alarak kurulan ilk özel finans kurumu ünvanını elde etmiştir. 1985 yılında Suudi Arabistan merkezli Faisal Finans, 1989 yılında Kuveyt merkezli Kuwait Finance House grubunun kurmuş olduğu Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu, 1995’de İhlâs Finans Kurumu ve 1996’da ise Asya Finans Kurumu özel finans kurumu olarak faaliyete başlamışlardır.

Türkiye’de önce “Özel Finans Kurumu” adı ile anılan faizsiz finans kurumları, 2005 tarih ve 5411 sayılı bankacılık kanunu ile “Katılım Bankaları” olarak isim değiştirdi. Katılım bankacılığı kavramı, katılım felsefesinden doğmuştur. Katılım felsefesi ise, insanlığın ve dünyanın olumsuz gidişatına karşılık, “kurucu ve inşa edici” felsefeye olan ihtiyaçla gündeme gelmiştir. Katılım felsefesinin temel ilkeleri arasında tevhit, adalet, mizan, ahlak, toplum, emek, servet paylaşımı, faiz yasağı, zekat, ihsan, infak gibi unsurlar yer almaktadır. Bizatihi katılım bankacılığı da, bu katılım felsefesinin unsurlarını içeren, katılımın ve ortaklığın uygulandığı finansal sistemi tanımlamaktadır.²²⁵

²²⁴ Rodney Wilson, “Parallels Between Islamic and Ethical Banking”, *Review of Islamic Economics*, (2002): 2.

²²⁵ Temel Hazıroğlu, *Katılım Ekonomisi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 186-194.

Faisal Finans, 2001’de ortaklık değişiminden dolayı Family Finans Kurumu adını almıştır. Daha sonra 2005’de Anadolu Finans Kurumu ile birleşerek Türkiye Finans Katılım Bankası olarak isim değiştirmiştir.

2001 yılında İhlâs Finans kapanırken, 2016 yılında Asya Finans Kurumu’nun (Bank Asya Katılım Bankası) faaliyetlerine son verilmiştir. Katılım Bankacılığı’na yeni katılan kamu bankaları ise 2015’te Ziraat Katılım Bankası, 2016’da Vakıf Katılım Bankası, 2019’da Emlak Katılım Bankası olmuştur. 2016 yılı itibariyle Türkiye’deki faizsiz bankacılığın global İslami bankacılık içerisindeki payı %27 idi.²²⁶ Türkiye Katılım Bankaları Birliği verilerine göre 2021 Aralık ayı itibariyle ise Türkiye’deki katılım bankacılığının bankacılık sektöründeki payı fon kullandırım bazlı olarak %6,9’dur. Tablo 2.1 ve 2.2’de katılım bankalarının sektördeki büyüklükleri gösterilmektedir;

Tablo 2.1: Türk Bankacılık Sektörünün Büyüklüğü (Aralık,2021)

BANKALAR	Kuruluş Sayısı	AKTİFLER		Toplanan Fonlar		Kullandırılan Fonlar	
		Milyon TL	Payı (%)	Milyon TL	Payı (%)	Milyon TL	Payı (%)
Mevduat ve Yatırım Bankaları	47	8.498.125	92,2%	4.746.930	89,5%	4.564.966	93,1%
Katılım Bankaları	6	717.338	7,8%	556.418	10,5%	335.912	6,9%
Toplam	53	9.215.463	100%	5.303.348	100%	4.900.878	100%

Kaynak: BDDK (2021/Aralık) raporlarına göre hazırlanmıştır.

Tablo 2.2: Katılım Bankalarının Finansal Büyüklükleri (Mio TL)

Finansal Başlıklar		KATILIM BANKALARI			BANKACILIK SEKTÖRÜ		
		2021/Aralık	2020/Aralık	Değişim %	2021/Aralık	2020/Aralık	Değişim %
Toplanan Fonlar	TL	148.867	102.620	45,1%	1.880.342	1.553.985	21,0%
	YP	407.551	219.397	85,8%	3.423.006	1.910.236	79,2%
	Toplam	556.418	322.017	72,8%	5.303.348	3.464.221	53,1%
Kullandırılan Fonlar		335.912	240.133	39,9%	4.900.878	3.675.203	33,3%
Takipteki Alacaklar		11.225	8.713	28,8%	160.104	152.202	5,2%
Toplam Aktifler		717.338	437.092	64,1%	9.215.463	6.107.832	50,9%
Özkaynaklar		35.310	27.603	27,9%	713.946	600.804	18,8%
Net Kâr		5.468	3.716	47,1%	92.942	59.973	55,0%
Personel Sayısı		17.147	16.849	1,8%	202.136	203.224	-0,5%

²²⁶ IFSB Stability Report.

Şube Sayısı	1.311	1.255	4,5%	11.098	11.189	-0,8%
-------------	-------	-------	------	--------	--------	-------

Kaynak: BDDK (2021/Aralık) raporlarına göre hazırlanmıştır.

Katılım Bankacılığı 1980'lerden bu yana faaliyetlerinde ağırlıklı fon kullandırım yöntemi olarak murabaha enstrümanını kullanmıştır. Katılım bankacılığının öncelikli olarak bu yöntemi tercih etmesinin sebeplerden birisi de, ortaklık esaslı “mudarabe” ve “müşareke” ürünlerinin önündeki engellerdir. Bu engelleri özetleyecek olursak;²²⁷

- Fonların vade yapısı; fon kaynakları sadece hissedarların sermayesi ve mudilerin mevduatlarından oluştuğu için sınırlıdır ve kısa dönemlidir.
- Kısa vadede kâr beklentisi; ortaklık yöntemlerinde vade uzun olduğundan kârı planlamak ve hesaplamak zordur. Murabahada yatırımcıların kâr beklentisine karşılık, getiriye planlamak ve hesaplamak kolay iken, ortaklık yöntemlerinde, yatırımın getiri sağlayacağı dönemi beklemek gerekir.
- Denetim çekincesi; finans kuruluşlarının ortaklık esaslı girişimlerde ticari riski oldukça yüksektir, oysa bankalar riski daha düşük ve yüksek getirili bir stratejiyi benimsemişlerdir.
- Uzman insan kaynağındaki yetersizlik; katılım bankalarında hızla büyüme stratejisiyle mevcut yetişmiş personel yetersiz kalmış ve İslami finans ürünlerinin çeşitlendirilmesinde yetişmiş uzman personel ihtiyacı artmıştır.

2.4.4. Geleneksel İktisat ve İslam İktisadının Karşılaştırılması

Batı dünyası, kapitalizm ve sosyalizm arasındaki rekabeti “coexistence”²²⁸ (birlikte var olma) şeklinde dizayn etmeye çalışırken, 70 yıllık tecrübesi olan Marksizm birden 70 günde yıkılmıştır. Doğu-Batı uyumunu sağlamaya çalışan Batı, sosyalizm ve kapitalizm arasındaki birleşmeyi sağlayamadığı gibi, sosyalizm de, kapitalizme reaksiyon olarak ortaya çıkmıştır. Bu çatışma esnasında, İslam toplumları uyanışa

²²⁷ Zafer Demir ve İbrahim Güran Yumuşak, “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Problemlerinin Çözümünde Girişim Sermayesi Fonlarının Önemi ve Rolü: Katılım Bankacılığına Yeni Bir Model Önerisi”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, Vol. 4 Issue 2 (2018): 158-159.

²²⁸ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 18.

geçmiş ve sosyalizmin yıkılmasıyla da 20.yüzyılın sonlarında İslam İktisadı kapitalizme alternatif olarak araştırılmaya başlanmıştır.

Tablo 2.3: Geleneksel İktisat ve İslam İktisadı'nın Karşılaştırılması

	Kapitalizm	Sosyalizm	İslam İktisadı
İnsan modeli	ekonomik insan	ekonomik insan	müslüman insan
	"homoeconomicus"	"homoeconomicus"	"homo İslamicus"
Piyasa modeli	la-ahlaki	la-ahlaki	ahlaki
	(ahlaki değerlerden soyutlanmış)	(ahlaki değerlerden soyutlanmış)	değer temelli
	Devlet piyasadan kovulmuştur	İnsan piyasadan kovulmuştur	Devlet ve fert işbirliği, uyumu vardır
Temel dayanağı	pozitif bilime dayanır	pozitif bilime dayanır	pozitif bilime dayanır
	objektiftir	objektiftir	hem objektiftir
	değer temelli değildir	değer temelli değildir	hem de normatif yönü vardır
Prensipler	kul yapısıdır	kul yapısıdır	Allah yapısıdır
	akla dayanır	akla dayanır	ilahi prensiplere dayanır
	"laissez faire" esasına dayalıdır	"laissez faire" esasına dayalıdır	sosyal / ahlaki normlara dayalıdır
	kollektivist güdümlüdür	kollektivist güdümlüdür	toplumun refahını hedef alır
Menfaat	sadece ferdi menfaat sözkonusudur	sadece ferdi menfaat sözkonusudur	ferdi menfaat ve toplum menfaati uyumu vardır
Üretim	İnsan, üretim faktörü olarak mekanik bir unsur gibidir	İnsan, üretim faktörü olarak mekanik bir unsur gibidir	İnsan, eşrefü'l-mahlukat sıfatıyla bir bütün olarak kabul edilmiştir
	Üretim faktörleri; emek, sermaye, teşebbüs ve tabi kaynaklar olarak dört çeşittir	Üretim faktörleri; emek, sermaye, teşebbüs ve tabi kaynaklar olarak dörde ayrılır	Sermaye ve teşebbüs birbirinden ayrılmaz, faktörler; emek, sermaye(teşebbüs) ve tabi kaynaklar olarak üçe ayrılır
	Üretimde sermayedar söz sahibidir	Üretimde devlet söz sahibidir	Üretimde emek-sermayedar işbirliği vardır
Tüketim	Gelirin fonksiyonudur	Gelirin fonksiyonudur	Sadece gelirin fonksiyonu değildir
	Sınırsızdır	Sınırsızdır	Gayri-meşru mallar için sınırlıdır

	Kaynak dağılımında herhangi bir sıra gözetilmez	Kaynak dağılımında herhangi bir sıra gözetilmez	Kaynaklar en uygun yerlere aktarılır
Paylaşım	Sermayedar güçlüdür	Devlet güçlüdür	Emek ve sermaye işbirliği söz konusudur
	Paylaşımında sermayedar söz sahibidir	Paylaşımında devlet söz sahibidir	Nimet-külfetin adil paylaşıldığı ortaklık ekonomisine dayanır
Kazanç	kazanç sınırsızdır	kazanç sınırsızdır	kazanç sınırlıdır, helal olandır
	tekelleşme iktisadidir	tekelleşme siyasidir	tekelleşmeye karşıdır
	ihhtikar (mal biriktirip saklamak) yasak değildir	ihhtikar yasak değildir	İhtikar yasaktır
	iktinaz (parayı biriktirip saklamak) yasak değildir	iktinaz yasak değildir	iktinaz yasaktır
	spekülasyon, kumar, şans oyunları yasak değildir	spekülasyon, kumar, şans oyunları yasak değildir	spekülasyon, kumar, şans oyunları yasaktır
Gelir (Ücret, Kira Faiz/ Kâr)	Ticaretteki kâr, getiri aracıdır	Ticaretteki kâr, getiri aracı değildir	Ücret, kâr, kira helaldir
	Faiz de getiri aracıdır	Faiz de getiri olarak kabul edilmez	Faiz yasaktır (paradan para kazanılmaz)
	İnsanın tabiatına sınır konulmaz	İnsanın tabiatı görmezden gelinir	İnsanın tabiatına alan açılmıştır
	Ücret de getiri aracıdır	Ücret, getiri aracıdır	Ücret, emeğin karşılığıdır
	Kira da getiri aracıdır	Kira da, getiri aracıdır	Teşebbüsün kâr -zarar riski karşılığıdır (kâr, kira)
Finansal Kurumlar (Bankalar)	Konvansiyonel	Konvansiyonel	İslami Bankalar
	Faizli bankacılık sistemi	Faizli bankacılık sistemi	Kâr -zarar ortaklığı / faizsiz bankacılık
	Tüm sektörleri finanse eder	Tüm sektörleri finanse eder	Reel sektörü finanse eder
İstihdam	Sadece gelir olarak incelenmiştir	Sadece gelir olarak incelenmiştir	Hem gelir hem de yardım olarak incelenmiştir
	Bireysel kazanç olarak bakılmıştır	Bireysel kazanç olarak bakılmıştır	Toplumsal kazanç/fayda olarak bakılmıştır
	Sadece çalışma arzusunda olanlar işgücüne dahildir	Sadece çalışma arzusunda olanlar işgücüne dahildir	Çalışma yaşında olanların tümü işgücüne dahildir
	Ev hanımları, hayır işleri kapsam dışıdır	Ev hanımları, hayır işleri kapsam dışıdır	Ev hanımları, hayır işlerinde çalışanlar da kapsama dahildir

Kaynak: S. Zaim (2014), A. Ersoy (2015), S. Karakoç (1967) eserlerinden derlenerek yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sistemlerin farklı oldukları ilk konu; aralarındaki “*insana bakış açısı*” dır. Hem kapitalizmde, hem de sosyalizmde insan modeli “ekonomik insan” (iktisadi adam / homoeconomicus) dır, attığı her adımında menfaati ön planda tutar. Kendi menfaati için helal, haram, gayri-meşru her yoldan gelir elde etmeye çalışır, çünkü sınırları kendi ahlaki değerlerine bağlıdır. İslam iktisadında ise, “müslüman insan” (homo Islamicus) modeli ile eşitlik, kardeşlik, hürriyet, adalet gibi değerleri ön planda tutan ve temelini İslam prensiplerinden alan bir insan modeli söz konusudur.²²⁹ Çağdaş sistemlerdeki insanın konumlanmasına karşı İslam’da en temel belirleyici, kendi kendine yetebilen “müstakil insan”dır. Bu insan, Batı’daki homo-economicus’dan farklı olarak hayatta kalmak ve karın tokluğu için değil, temel ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde ibadet ve topluma karşı olan sorumluluklarını da yerine getirmek için çalışan, ekonomik ihtiyaçlarla sınırlanamayacak kadar sosyo-kültürel ve manevi sermayelerle donatılmış bir insandır.²³⁰ İnsanı buna teşvik eden yapılardan örnek verecek olursak; Osmanlı’daki “iaşecilik”²³¹ uygulamasıdır. Devlet ve toplum tarafından kurulan vakıflar ve Ahilik gibi organizasyonlar aracılığıyla insanın kendi ayakları üzerinde durması sağlanmıştır. Mümin hem bu dünyayı, hem de ahireti ister, her an ölecekmiş gibi ahiret için çalışırken hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için çalışır. Devamlı bir iktisadi büyüme yerine, topluma yayılan bir kalkınma söz konusudur. Devamlı büyüme zaten sosyal dengeyi de zamanla bozar. Devlet ve insan uyum içerisinde çalışır. Oysa kapitalizmde devlet, sosyalizmde ise insan piyasadan kovulmuştur.²³²

İkinci ayrıştıkları konu; “*piyasa modeli*” dir. Seküler iktisatta la-ahlaki piyasa modeli olduğu gibi, İslam iktisadında piyasa ahlakidir. Ahlaki kaygılar dikkate alınmadan teoriler geliştirilir ve muhakemeler yapılır. Oysa ahlaki prensiplere göre

²²⁹ A.g.e., 19-20.

²³⁰ Şennur Özdemir, “İslamî Bir Ekonomi Nasıl Mümkün Olur?”, *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, der. Taha Eğri, Oğuz Karasu, Necmettin Kızılkaya, (İstanbul: İGİAD Yayınları, 2014): 172.

²³¹ Genç, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi”, 13-25.

²³² Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 47.

tüm müminlerin diğeriyle kardeşliği, kişinin Allah'ın kulu olması, imkanlarını kullukta birer araç olarak kullanması, ahiret inancı gibi sebeplerle münasebetlerinde emanete riayet, diğergamlık esas alınmalı, kul hakkı yenmemelidir.²³³

Üçüncü konu; “klasik iktisat objektif, değer temelli olmayan sistem” dir. İnsanın iktisadi konularda da çevresinden soyutlanması mümkün değildir. İlim adamı bile çevre etkisinden kendini kurtaramaz. Buna karşılık İslam iktisadı, değerlere bağlı bir sistemdir. Yaratıcının bizlere tavsiye ettiği değer hükümlerine bağlı olmayı, samimiyetle dikkate alır. İslam iktisadı pozitif ve normatif kaidelere sahiptir. Yani hem pozitif yönüyle iktisadi olayları ve insanın iktisadi davranışlarını inceler, hem de Allah'ın bildirdiği hükümleri, yani nas'ları ve olması gerekeni ortaya koyar. Özet olarak, İslam iktisadı değer hükümlerine dayanır, ahlakidir.²³⁴

Dördüncü fark; “kapitalizm ve sosyalizm, Batı modeli insan yapısı”dır, akılla oluşturulmuştur. İslam iktisadı ise, Allah yapısıdır, ilahi prensiplere dayanır. Bununla birlikte, Kur-an'ın ilkeleri “dogmatik ilkeler” değil, kimya ve fizik kanunları gibi ilmi ilkelerdir. Kur'an, her konuda bütün insanlığı aklın süzgecinden geçirmeye davet etmektedir. “Eğer kulumuza (Muhammed) indirdiğimiz Kur-ân'dan şüphe içinde iseniz, haydi onun gibi bir sûre getirin, Allah'tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın; eğer doğru iseniz”.²³⁵ Kur-an'ın içeriğindeki ilkelerin ilmi olduğu şu ayetle bildirilmektedir: “Ey Muhammed! De ki: "Yemin olsun, eğer insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine yardımcı olsalar bile, yine onun bir benzerini meydana getiremeyeceklerdir”.²³⁶ Kur-an'a inanan insanlar, Kur-an'daki iktisadi konularla ilgili kaidelerin belirli bir zümrenin menfaatlerine değil, tüm insanlığa hizmet ettiğini bilirler. Bu yönden İslam iktisadı, insanı merkeze alan doğal bir iktisat düzenidir. Kur'an'ın iktisadi ilkeleri ile iktisat biliminin evrensel ilkeleri arasında çelişki yoktur.²³⁷ Batı modelinde, “laissez faire” (bırakınız yapsınlar)

²³³ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 23.

²³⁴ A.g.e., 24.

²³⁵ Bakara, 2/23.

²³⁶ İsra, 17/88.

²³⁷ Ersoy, “İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fıtri İktisat ve İktisadi Yapısı”, 41.

esasına dayalı mutlak bir liberal ekonomi ile kollektivist güdümlü sistemin arasında çeşitli ara modeller mevcuttur. İslam iktisadında ise, ne kollektivist güdümlü ne de “laissez faire” anlayışı hakimdir, sosyal ve ahlaki normlara dayalı bir sistemdir. Her türlü aşırılıktan uzaktır, toplumun refahını hedef alan piyasa ekonomisidir.²³⁸

Beşinci fark; “Batı modelinde ferdi menfaat ve toplum menfaati arasında benzerlik” olduğu varsayılmıştır. Oysa 18. yüzyılda din için yaşanırken, zaman içerisinde bunun bozulduğu ve bireysel menfaatlerin ön plana çıktığı görülmüştür. Thomas Carlyle konu ile ilgili tespitini şu şekilde yapar; “19.yüzyıl Avrupası, dev gibi bir iktisadi ve teknolojik gelişmenin beraberinde, dev gibi sefaleti birlikte sürüklediği bir çağdır”. Carlyle, insanlık tarihinde peygamberler içerisinde seçtiği kahramanın Hz.Muhammed (sav) olduğunu söyler.²³⁹ Daha sonra, çocukların maden ocaklarında çalıştırılmaları, mesai saatlerinin gayri-insani seviyelere çıkması vb. ortamlar sosyalist sistemi hazırlamıştır.²⁴⁰ İslam iktisadında ise, ne toplumun ne de ferdin tek başına hakimiyeti söz konusudur. Toplumun ve ferdin menfaati ilahi prensiplere göre dengelenmiştir.

Altıncı fark; “üretim, tüketim ve paylaşım” konusudur. Kapitalizmde üretim ve tüketim sürecinde insan, mekanik bir unsur olarak kabul edilmiştir. Üretim faktörleri ayrı ayrı ele alınarak, her biri bir zincirin halkası sayılmış, “emek, sermaye, teşebbüs ve tabii kaynaklar” olarak ayrılan bu dört faktörden ikisi zaten insanla ilgilidir. Teşebbüs ve emek faktörleri, üretime katılan birer mekanik faktör gibi düşünülmüş ve emeğin insanı temsil ettiği unutulmuştur. Oysa emek-sermaye münasebetlerinde emek, üretime katılmış olan bir vida gibi düşünülmüştür, ruhu ve iç dünyası olan bir insan gibi değil. İslam iktisadında ise, insan eşrefü’l-mahlukattır, yani varlıkların en şerefliisidir.²⁴¹ İşveren, işçiye karşı davranışlarında İslami prensiplerden kaynaklanan bir sorumluluğa sahiptir. Sendikalar ve bunun gibi kurumlarla bu ilişki dengelenir. Tüketim konusundaki fark ise; Batı’da tüketim gelirin fonksiyonu iken, İslam

²³⁸ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 24.

²³⁹ Thomas Carlyle, *On Heroes, Hero -Worship and the Heroic in History*, çev: Behzat Tanç, Kahramanlar, 1841 ed., (İstanbul: Beyaz Balina, 2000).

²⁴⁰ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 25-26.

²⁴¹ A.g.e., 31-32.

iktisadında sadece gelirin fonksiyonu değil, kişinin geliri yüksek olsa bile, gayri-meşru mallarda tüketim yapamama sınırı konmuştur. Batı'da geliri olanın tüketimi sınırlanmaz, hâlbuki İslam iktisadında meşru alanlarda bile, zaruri ihtiyaçlardan başlanır ve hayatı kolaylaştırıcı, güzelleştirici ihtiyaçların tatmini sağlanır. Bu şekilde, kaynaklar doğru yerlere aktarılır. Bugün batı modelinde en önemli sorun, kaynakların dağılımında herhangi bir sıranın gözetilmemesidir. Kısacası, kapitalist sistem üretimde başarılı olurken, paylaşımında dengesizliği çözememiştir. Sosyalizm ise paylaşımında dengeyi sağlamış, üretimdeki sorunları çözememiştir. İslami iktisatta ise, üretim-tüketim dengesi insanın iktisadi davranışlarına getirilen ilahi sınırlamalarla sağlanmıştır.

Yedinci fark; “kazanç prensibi” dir. Kapitalizmde sınırsız kazanç prensibi varken, İslam'da hedef helal kazançtır ve sınırsız değildir. İslam her türlü tekelleşmeye karşıdır. Güçlünün haklı olduğu “Kuvvet Merkezli Çatışmacı Dünya Görüşü’ne” (KMÇDG) göre, kurumlarda işbirliği ve dayanışma, egemen güçler tarafından bireyin rızasına dayanmadan zorunlu olarak sağlanır, bunlar tekelci sistemlerdir. Eğer sistemde egemen olan siyasiler ise buna sosyalizm, egemen olan iktisadi yönden güçlüler yani sermayedarlar ise buna kapitalizm denir.²⁴² İslam iktisadında tekelleşme ile birlikte ihtikâr yani “malı biriktirip saklamak” ya da iktinaz “parayı biriktirip saklamak” yasaklanmıştır. Bunun dışında spekülasyon, kumar ve şans oyunları da yasaktır. İddihar'a yani yığmaya, biriktirmeye zekât yoluyla negatif faiz konmuştur. Bu şekilde, öncelikle faiz gelirinin yasak edilmesi, sonra ihtikar ve iktinazın yasaklanmasıyla, paranın üretime katılması sağlanmıştır.²⁴³ Batı modelinde açıkça yasaklanmayan her şey mübahken, İslam iktisadında açıkça izin verilmeyen her şey yasaklanmıştır. Batı'da alkol, sigara, hatta kanunun izin verdiği ölçüde uyuşturucu bile üretilip satılarak kâr edilir.

Sekizinci fark; “faiz yasağı” dır. “Allah, ticareti helal, faizi haram kılmıştır” açık ayeti ile, İslam'a has bir ekonomik yapının temel prensibi ortaya konmuştur. Kapitalizmde, hem ticaretteki kâr, hem de faiz helal iken; sosyalizmde, hem ticaretteki kâr, hem de faiz yasaklanmıştır. İslam iktisadında ise, farklı bir ekonomik sistem ile,

²⁴² Ersoy, “Paylaşımçı Demokraside Cumhurbaşkanının Görev ve Sorumluluğu,” *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, ESAM*, S.2 (2007): 103.

²⁴³ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 34.

ticaret helal, faiz haram kılınmıştır.²⁴⁴ Sosyalizmden ticaretin helal oluşuyla, kapitalizmden de faizin haram kabul edilmesiyle ayrılır. Biri insanın tabiatını görmezlikten gelir, diğeri ise, insanın tabiatına kontrol ve sınır koymaz. Oysa İslam’da insanın içgüdülerine bir ölçüde alan açılmıştır. Mutluluk da bu şekilde sağlanır.²⁴⁵ İslam’da, girişimcinin kâr -zarar riskine katılmadan ve emeğin karşılığı olmadan gelir elde edilmez. Gelirin meşru olabilmesi için bu iki ölçü gereklidir, faiz yasağı da buradan kaynaklanır. Ayrıca paradan para kazanılmaz, para sadece mübadele aracıdır, bizzat emek sarf edilmesi gerekir. Peygamberimiz (sav) “İnsan emeğinin mahsulünden daha hayırlı bir şey yememiştir.”²⁴⁶ diyerek emeği her zaman teşvik etmiştir. İslam iktisadında kredi, yatırım amaçlı değilse, gelir (faiz) sağlama için kullanılmaz, sadece sosyal amaçla kullanılır. Adına da “karz’ı-hasen” (güzel borç) denir. Ayrıca faiz, geleceği iskonto etmektir, iktisadi olarak istikrarsızlığı getirir, servetin kötü dağılımıdır²⁴⁷, kazanılmamış ve hak edilmemiş gelirdir, ihtiyacın sömürülmesidir, çifte faturadır gibi birçok eleştiriye konu olmuş ve bunlar faiz yasağının sebepleri arasında sayılmıştır²⁴⁸. Diğer yandan kapitalist sistemin temelinde faiz vardır. Batı’da katoliklerdeki faiz yasağı, protestanlık tarafından serbest bırakılmış ve meşruiyete kavuşturulmuştur. Daha önce üretim faktörleri içerisinde sermaye ve teşebbüs, faktör gelirlerinde de faiz ve kâr birlikte dikkate alınırken, faizin meşrulaşmasıyla gelirler ve faktörler dörde çıkarılmıştır. İslam iktisadında, faiz yasaktır ve üretim faktörleri sermaye - emek - tabii kaynaklar olarak üçe ayrılır. Bunların gelirleri de kâr - ücret - kira olarak üçe ayrılır.²⁴⁹

Dokuzuncu fark; “finansal kurumları” dır. Batı’da tasarrufları yatırıma yönlendirmek için faizli bankacılık modeli benimsenmiştir. İslam iktisadında ise, tasarrufları yatırıma yönlendirecek finans kurumları, sadece zenginler tarafından

²⁴⁴ Mahmud Ahmad, *Towards interest-free banking*, (Delhi: Adam Publisher, 1999).

²⁴⁵ Karakoç, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, 47.

²⁴⁶ Buhâri, “Büyu”, 15.

²⁴⁷ Calvin Elliot, *Usury, A Scriptural, Ethical and Economic View*, (Omnia Veritas, 1902), 175-183.

²⁴⁸ F.A. Qureshi, *History of usury prohibition*, Hfc chairman, (January 13, 2016).

²⁴⁹ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 40-41.

kurulmamış, mevduat ve ikraz (borç verme) yoluyla alışverişten ziyade, tabana yayılan tüm büyük-küçük tasarruf sahiplerinin iştirak ettiği faizsiz finans kurumlarıdır. Bu kuruluşlarda kâr - zarar paylaşım esası vardır, günümüzde çoğu ülkede İslami Banka ya da Türkiye’de Katılım Bankacılığı adıyla faaliyetlerini yürütmektedirler. Ayrıca, İslami kardeşlik ve işbirliği ilkelerine uygun olarak, bankaların öz-sermaye paylaşımı, risk paylaşımı ve riskten pay alma temelinde faaliyet göstermesi beklenmektedir. Bu etik ve sorumlu bankalar ve kamu yararına katkıda bulunan bir toplum varlığının parçası olan bankalar, toplumun tüm üyeleri arasında dürüstlüğü, bütünlüğü, hesap verebilirliği, sorumluluğu ve şeffaflığı teşvik etmekle yükümlüdür.²⁵⁰ İslami bankacılıkta faizin yasaklanmasının iki sonucu vardır; birincisi işletmelerin finansmanında yatırım caizdir, ancak önceden miktarı belirtilen bir faiz söz konusu değildir, diğeri ise, işletmelerin finansmanı için reel sermaye koymak meşrudur, ancak bu konulan sermayeden faiz elde etmek yasaktır. Faizli bankacılıkta, bankanın geliri kabul edilen faizin içerisinde üç unsur vardır; a) temel faiz tutarı, b) risk primi, c) idari masraflar.²⁵¹ İslami bankacılıkta ise, sadece sonucusu yani idari masraflar meşrudur. İslami bankacılıkta, müşareke ve mudaraba yoluyla farklı akitler yapılarak, projelerin finansmanı sağlanır.

Onuncu fark; “istihdam konusu” dur. Kapitalizmde istihdama sadece gelir olarak ve bireysel planda bakılmıştır. Çalışma arzusunda olanlar işgücüne dahil edilmiştir. Tam istihdam olarak tanımlanan, sadece işgücüne dâhil olanlara iş imkânı sağlamak olarak kabul edilir. Geliri olup çalışmayanlar, ev hanımları, hayır işlerinde çalışanlar bu sistemin dışındadır. Oysa İslam iktisadında, işgücü, istihdam ve işsizlik farklı tanımlanmıştır. İslam’da çalışmak ibadet olarak kabul edilir. Kur’an-ı Kerime göre; “İnsan için çalışmasından daha iyi bir şey yoktur”²⁵². Hz. Ali ise bu konuda, “Çalışanlar fenalık düşünmeye vakit bulamaz; çalışmayanlar ise kendilerini fenalıktan kurtaramaz” diyerek çalışmanın önemine dikkat çekmiştir. Tüm devlet kademelerinde baştan sona herkes işçi kabul edilir ve sadece hastalar muaftır, emeklilik kavramı bile yoktur. Çalışma yaşına gelenler, ev hanımları, hayır işlerinde çalışanlar veya vakıflar

²⁵⁰ B. Maali, et al., “Social reporting by Islamic Banking”, *Discussion papers in accounting and finance*, (Southampton: University of Southampton, 2003).

²⁵¹ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 41.

²⁵² Necm, 53/39.

aracılığıyla halka hizmette bulunanların da tümü çalışan kavramı içerisindedir. Devletin de görevi arzuya göre değil, herkese uygun iş sahaları açmaktır. Geliri olduğu halde çalışmayanlar, zararlı görülür, ferdi kazanç önemli değil toplum kazancı/faydası önemlidir.²⁵³



²⁵³ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 42-43.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALTERNATİF EKONOMİK SİSTEMLER

Ahlak ile iktisat arasındaki ilişkinin ekonomik hayattan soyutlanması, bununla birlikte ortaya çıkan çıkar ilişkileri, yeni sosyal zümreler, ekonomik sistemlerin sosyal konularda başarısızlığı ve son olarak yaşanan buhranlar, hem Batı’da hem de Doğu’da yeni alternatif ekonomik sistem arayışına toplumları itmiştir.

Dünyada başıboş bırakıldığını zanneden, hukuki ve ahlaki olarak sınır tanımayan, çağımızın iktisat biliminin haz ve zevki önceleyen “homo-economicus” bireyinin karşısında, yaradılışına uygun akıl, ruh ve beden ihtiyaçlarını birlikte düşünerek dengede tutacak, kainatla barışık yeni bir insanın varlığına pratikte olduğu kadar teoride de ihtiyaç vardır.²⁵⁴ Yunus Emre’nin “bir ben vardır benden içeri”, eski Yunan Filozofu Sokrat’ın “kendini bilmek” olarak tanımladığı “eşref-i mahlukat”ın keşfedilmesiyle ahlak ve iktisat arasında yeni bir tanımlama ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak; bu anlayış hem Batı’da hem de Doğuda sosyal finans kavramı ile tanımlanarak bankacılık sektöründeki etik ihtiyaca cevap verme niteliğindedir.

3.1. Klasik Sistemin Sorunları ve Çözüm Arayışları

Bankalar ve finansal kurumlar, ekonomik kalkınmaya sundukları katkılarından dolayı tarih boyunca övülmekle birlikte, aynı zamanda ekonomik ve sosyal krizlere sürükleyen sorumsuz davranışları nedeniyle de hep eleştirilmişlerdir. Batı’da bu eleştiriler, bankacılık düzenlemelerinin sınırlarına ve piyasalardaki faaliyetlerinin nasıl kontrol edilip denetlenebileceğine odaklanırken, İslam ülkelerinde, tartışma finansal kurumların faaliyetlerinin dini statüsü ile ilgilidir.²⁵⁵

19.yüzyıla gelindiğinde Kuzeybatı Avrupa’da sanayileşme süreci ile birlikte modern iktisada geçilmiş ve bu bölge toplulukları sanayileşmenin etkisiyle diğerlerine göre daha hızlı bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde Osmanlı sanayileşmedeki

²⁵⁴ Bulut, “Ahlak ve İktisat”, 115.

²⁵⁵ Servet Bayındır ve Murat Ustaoglu, “The issue of interest (riba) in the Abrahamic religions”, *International Journal of Ethics and Systems*, Vol.34, Issue 3 (2018): 283.

gelişmelerde hızla arayı açmış, ancak Osmanlı'nın batı modelindeki gibi sanayileşme, iktisadi büyüme, sermaye birikimi ve kapitalistleşme konularında gönüllü olup olmadıkları hala tam olarak bilinmemektedir. Kapitalizmin yükseliş süreci içerisinde Osmanlılar'ın "bolluk ekonomisi" adıyla farklı bir ekonomi-politik tercihinde buldukları anlaşılmaktadır. Öncelikle bolluk ekonomisiyle piyasada ucuz ve bol mal bulundurma anlayışını benimseyerek "İbadullahın terfi-i ahvali"²⁵⁶ (Allah'ın kullarının refahını yükseltmek) ni öneledikleri ve buna göre dış-ticaret politikalarını yürüttükleri görülmektedir. Osmanlı düşünürlerinden Kınalızade'den yakın geçmişteki Namık Kemal'e kadar her dönemde ahlak ve iktisadın iç içe olduğu görülmektedir.

Sanayileşme ile hız kazanan iktisadi gelişmeler ve buna karşın gelir dağılımı adaletsizliğindeki artış dikkate alındığında, tüm insanoğlunun aynı gemide olduğu geminin batması durumunda hem zenginlerin hem de en alt tabakadaki yoksulların aynı sonuca maruz kalacağı unutulmamalıdır. Batı'daki diğer bölgelere kıyasla Kuzeybatı Avrupa'daki zenginleşme başarısı ortada iken, sosyal, ahlaki ve hukuki ihlallerin artışı da tüm toplumları endişeye sevk etmektedir. Açlık, gelir adaletsizliği, çatışma, terör, göç dalgaları gibi toplumsal sorunlar yoksul kesimleri olduğu kadar, artık zengin toplulukları da çareler aramaya itmiştir.

3.1.1. Kapitalizmin Sosyal Başarısızlığı

Kapitalizmin bireysel menfaat ve çıkar üzerinden ifade ettiği yaşam biçimi, Durak ve İrgat'ın (2016)²⁵⁷daki çalışmasında, "para-hazcı ahlakın değer dünyası" olarak tarif edilmiştir. Bu dünya, insanın enfüsî (nefste meydana gelen/subjektif) yanını göz ardı eden, onu kendine yabancılaştırmış, daha çok rakamlarla ölçülen finansal bir değer dünyasıdır. Bilindiği gibi, insanoğlunun manevî dünyasındaki hiçbir kavramın rakamsal olarak ya da maddi bir karşılığı yoktur. Buna karşılık para-hazcı sistem, rakamlar aracılığıyla insana değer biçmektedir. Dolayısıyla bu değerler sisteminde, insan da kendini sahip olduğu rakamlarla ifade edip, onun toplum içerisindeki

²⁵⁶ Bulut, "Ahlak ve İktisat", 115- 116.

²⁵⁷ Nejdet Durak ve Muhammet İrgat, "Değersizleşme ve Yabancılaşma Bağlamında Tüketim Ahlakı ve İnsan", *İlahiyat Akademi Dergisi*, C. 2, S. 3 (2016): 85.

konumunu, statüsünü belirlemede yani “finansal değerlenme” yaşamaktadır. Böylece günümüzdeki ön planda olan bu değer dünyasında, insanın mânevi yönü ihmal edilmekte, üstelik görmezden gelinmektedir.

Kapitalizmde, zenginliğin ya da kazancın oluşturduğu bu değerler dünyası ve en önemlisi bu değerlerin paylaşımı, en çok üzerinde durulan, tartışılan konulardan biri olmuştur. Bazı ilim adamları eşitsizliklerin sürekli artmasından dolayı, “dünya her zaman adaletsizdir”, der. Bazıları ise, “eşitsizliklerin doğal yollarla azaldığı ve ahenge kavuşacağı üzerinden, bu dengeyi bozan hiçbirşeye izin verilmemelidir”, der.

3.1.1.1. Paylaşım Sorunu ve Toplumsal Eşitsizlik

18. ve 19.yüzyıllarda İngiltere ve Fransa’da klasik ekonomi-politik doğduğu dönemde, sanayi devrimi ve köyden kente göç başlamış, dolayısıyla bu dönem demografik değişimlere de neden olmuştur. Her ekonomik analizin merkezinde, köyden kente göçle oluşan toplumun yapısal sorunları ve en önemlisi sınıflar arası paylaşım problemi yer almaktadır.

18. yüzyıl Fransa’sı incelendiğinde, üretici güçlerin toplumda herhangi bir değişime neden olacak gücü olmadığı, tarım açısından bu güç oldukça zayıfken, endüstride ise ortaya çıkan farkedilebilir gelişmeler sadece bölgesel ve yerel bazda olduğu bilinmektedir. Diğer yandan ticari dünyada ise; mübadelede hem talebi hem de oluşan arzın koşullarını değiştiren sınırsız bir büyüme varken, ticari burjuva sınıfının aklında da özgürlük düşüncesi çığ gibi büyüyerek devam etmekteydi. Bu değişimler, nüfusun yeni zenginleşen aktif ve etkili kesiminin eski toplumlardan kalan değerlerini yani hukuki eşitsizlikler ve iktisadi ayakbağlarının oluşturduğu kamburu bundan sonra taşımaması için yeterli gerekçeler sunuyorlar; örneğin, kapitalist gelişime engel olduğu düşünülen kendini yeniden üretebilme özelliğinden yoksun köylülerin tasfiyesi gibi çözümler üretiliyordu.²⁵⁸

1798 yılında “An Essay on the Principle of Population” (Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme) isimli eserinde Maltus; “aşırı nüfus artışı en büyük tehdittir” demiş ve Fransız Devrimi’nden kısa süre önce, Fransa’yı baştan başa dolaşan İngiliz ziraatçi Arthur Young’dan etkilenecek söylediklerinde bazı haklılık payı olduğunu göstermiştir. İngiltere’de o dönemde nüfus 8 milyon civarındayken, Fransa’da nüfus

²⁵⁸ Burke, et al., *Tarih ve Tarihçi – Annales Okulu İzinde*, 142.

yaklaşık 20 milyon ve 1780'lerde ise nüfus 30 milyona doğru yaklaşmıştı. Bu demografik hareketlilik tarım ücretlerinde durgunluğa ve toprak kiralalarında artışa neden olmuş, 1789 öncesi mevcut politik rejim bu sebeplerden saygınlığını yitirmiş durumdaydı. Ancak Malthus'un düşüncelerinde haklılık payı olduğu gibi, 1798'de eserini yayımlayarak aşırı nüfus artışının dünyada yoksulluğa sebep olacağı endişesiyle, doğum kontrolünün yürütülmesi gibi aşırı öngörülerini de anlamak mümkün değildir.²⁵⁹

19.yy'da Malthus ve Young'dan sonra gelen önemli ekonomistlerden David Ricardo ve Karl Marx'da o döneme karamsar bakanlar arasındaydı. 1817 yılında "On the Principles of Political Economy and Taxation" (Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri) adlı eserinde Ricardo problemin asıl nedeninin, toprağın fiyatındaki ve uzun vadede toprak rantındaki değişim olarak göstermektedir. Ricardo'nun Malthus gibi istatistiki bir kaynağı yoktu, ancak yaşadığı dönemde kapitalizmi gözlemleyerek problemi tanımlamasına da engel değildi. Malthus kadar karamsar olmasa da, nüfus ve üretim arttıkça toprakta bir kıtlık olacağını, bu da arz-talep yasasına göre toprağın fiyatının artmasına, toprak sahiplerinin de milli gelirden aldıkları pay artarken diğer kesimlerin payının düşeceğine yani toplumsal dengenin bozulacağına işaret ediyordu. Çözüm olarak da; sadece topraktan alınacak verginin artırılmasını öneriyordu. Ancak haklı olmadığı, zaman içerisinde görüldü. Uzun bir süre toprak rantı yüksek seviyelerde kalmış olsa da, tarım sektörünün milli gelirdeki ağırlığı azalınca, toprağın da fiyatı diğerlerine göre yüksek oranda düşmüştür.

Piketty 21.yy'da zenginliğin küresel paylaşımı analizinde; Ricardo'nun "Kıtlık Teorisi" nin öneminin göz ardı edilmemesi gerektiğini söyler. Ricardo'nun modelindeki tarım arazisi fiyatlarının yerine, 21.yy'da büyük başkentlerdeki gayrimenkul fiyatları ya da petrol fiyatları konulursa Ricardo'nun mesajı anlaşılacaktır, der.²⁶⁰ Onun asıl söylemek istediği, her ne kadar arz-talep kanununda arz yetersizse mala olan talep zaman içerisinde azalır ve bu da fiyatın düşmesine neden olur gibi bir denge varsa da, büyük fiyat değişikliklerinde zenginlikte "kalıcı bir iraksama" yani "eşitsizliğin artması" sözkonusu olacaktır.

²⁵⁹ Piketty, *Yirmibirinci Yüzyılda Kapital*, 4.

²⁶⁰ A.g.e., 7.

Marx, Ricardo'dan yarım yüzyıl sonra 1867 yılında, "Kapital" isimli eserini yayınladığında, dönemin ekonomik ve toplumsal gerçekleri değişmişti. Artık sorun; tarım ve nüfus arasındaki ilişki ya da toprağın fiyatının artıp artmayacağı değil, dönemin hızla gelişen sektörü olan sanayi kapitalizmini anlamaktı. En önemli olay ise, sanayileşme ile oluşan proletaryanın sefaletidir. Ekonomideki büyüme ile köyden kente göçün hızlanması ve insanların düşük ücretlerle sanayide kötü şartlarda çalıştırılması kent yaşamındaki sorunları ve sefaleti artırıyordu. 19.yy'ın ilk yarısında sermayenin milli gelirden aldığı pay, hem Fransa hem de İngiltere gibi ülkelerde artmıştı, yüzyılın ikinci yarısında ise ücretlerde önemli bir artış yapılsa da, eşitsizlik çok da telafi edilememiştir. 1840-1850 yılları arasında emek faktörünün geliri durgunken, sermaye sahiplerinin ve endüstrinin kârlarındaki artış, ilk komünist, sosyalist hareketlerin doğmasına neden olmuştur. Yarım yüzyıl gibi kısa bir süreçte, endüstriyel büyüme ile yaşam koşullarının sefalete sürüklenmesi, bu göçlerin ve emeğin kime hizmet ettiğinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Marx, "Avrupa'da komünizmin hayaleti dolaşüyor" diyerek 1848 yılında Komünist Manifesto'sunu yayınladı ve kapitalizmin de çöküşünü anlatan Kapital'in ilk cildini yayınladıktan sonra vefat etti.

Smith'in "görünmez el" ya da Jean Baptiste Say'in "her arz kendi talebini yaratır" yasasında öne sürülen piyasanın kendi kendini düzenleyen bir sistem olarak tanımlanması Marx'a göre doğru değildi, kapitalizm sadece sermayenin sınır tanımaksızın biriktirilmesi ve bu sermayenin çok az kişinin elinde toplanma eğiliminde olduğuydu. Daha sonra bunu, Ricardo'nun sermayenin fiyatı ve kıtlık prensibi modelinin üzerine, sermayenin sadece tarım değil, endüstriyel olduğu ve birikebildiğine dayalı bir analizle de açıkladı. Sermayenin getiri oranı azalır, sermaye sahipleri arasında bir çatışma çıkacağını, tam tersi olursa da, sermayeden aldıkları payın sınırsız olacağını ve bunun işçi sınıflarının ayaklanmasına sebep olacağını öngörmüştür. Bu öngörü Ricardo'nunki gibi gerçekleşmese de, 19.yy'ın sonlarında sermaye eşitsizliği aynı kalmış ve satınalma gücündeki iyileşme herkese yayılarak, komünist devrim sadece Rusya'da gerçekleşmiştir. Marx'ın analizinde verimlilik artışı gözardı edilmiş, ancak onun çalışmalarındaki en önemli nokta, sermaye birikiminin belirli ellerde yoğunlaşmaya başlamasıdır. Belki bu sınırsız değildir ama "*sermaye birikiminin yoğunlaşması*" da toplumda refah ve istikrarı bozacak en önemli sebeplere dendir.

Ona göre, bu yoğunlaşmanın sonucunda kapitalistler bireysel olarak daha da güçlenecekler ama sistem bir bütün olarak zamanla daralacak, zayıflayacak ve çıkmaza girecektir. Kâr hadlerinin düşmesi ve artarak devam eden ciddi bunalımlarla birlikte bu zayıflama, sistemi aşamalı olarak yıkılmaya elverişli hale getirecektir. Sonuç olarak; sistemin yarattığı öfkeli, çalışma düzenine göre disipline edilmiş ve sömürüldüğünün farkında olan işçi sınıfı ile nihai saldırı ve asıl çöküş başlayacaktır.²⁶¹

Toplumdaki bu değişim sürecinin tüm avantajlarını ele geçiren ve tekelleşen sermayedarların sayısı sürekli azaldıkça, baskı, kölelik, yoksulluk ve sömürü de artmaktadır. Buna karşılık işçi sınıfının başkaldırışı da artmakta ve güç kazanmaktadır. Sermayenin tekelleşmesi, aynı zamanda kendisiyle birlikte ortaya çıkan ve onun yönetiminde gelişen üretim tarzına vurulan bir zincirdir. Üretim araçlarının merkezileşmesi ve emeğin sosyalleşmesi, önünde sonunda kapitalizmin kabuğuna sığamayacak bir noktaya ulaşır ve bu kabuk parçalanır. Marx, kapitalist özel mülkiyetin ölüm çanlarının artık çaldığını söylemektedir. Başkalarının mallarını elinden alanların, mallarına el konur, der.²⁶²

20. yy'da Marx ve Ricardo'dan sonra yaptığı istatistiki analizlerle ön plana çıkan Simon Kuznets'e göre; kapitalizmin sonraki aşamalarında devletlerin politik tercihleri toplumdaki gelir eşitsizliklerini azaltacak ve istikrar yakalanacaktır. Yine Kuznet; "büyüme belirli bir seviyeye geldikten sonra herkesin faydalanacağı bir hal alacaktır", demiştir. Aynı dönemlerde Robert Solow'da 1956'daki analizinde "dengeli büyümenin yolu"nu tanımlamış ve sermaye, üretim, gelir, ücret ve kâr gibi tüm değişkenlerin aynı oranda artacağını, bu şekilde toplumun her kesiminin büyümeden aynı oranda faydalanacağını iddia etmiştir. Kuznets'in Amerika'da yaptığı 35 yıllık çalışması (1913-1948 yılları arası), 1953'te yayımlanmıştır. "Shares of Upper Income Groups in Income and Savings" (Yüksek Gelir Gruplarının Gelir ve Tasarruf İçindeki Payı) adlı eseriyle bu dönemin verilerine erişilmiş ve bu eser toplumsal eşitsizliği ölçen ilk ampirik çalışma olarak kabul edilmiştir. Marx, Malthus ve Ricardo yıllarca yöntem ortaya koymadan eşitsizliği anlatırken, Kuznets'in analizi, eşitsizliğin azaldığını ortaya koyan bir çalışma olarak önemlidir. Ancak bu çalışma politik olarak kullanılmış

²⁶¹ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 104-105.

²⁶² Marx, *Capital: A Critique of Political Economy*, Cilt I, Chicago (Charles H. Ker and Co, 1926), 836-837.

ve bu çalışmada 1930'lardaki kriz ile II.Dünya Savaşı'nın etkileri dikkate alınmamış, bunlar doğal bir süreç olmadığından hariç tutulmuştur. Dolayısıyla eşitsizliklerin 1970'lerde tekrar yoğunlaştığı, hatta 1910-1920 dönemindeki seviyeyi geçtiği görülmüştür. Bu yeni eşitsizlik durumu, Solow ve Kuznets'in "dengeli büyüme" çalışmalarında şüpheler uyandırmıştır.²⁶³

Tablo 3.1: Emek Gelirindeki Eşitsizlik (Dönemlere ve Ülkelere Göre)

Emek Gelirleri Toplamında Yer Alan Gruplar	Düşük Seviyedeki Eşitsizlik (İskandinav ülkeleri, 1970'ler ve 1980'ler)	Orta Seviyedeki Eşitsizlik (Avrupa 2010)	Yüksek Seviyedeki Eşitsizlik (ABD 2010)	Çok Yüksek Seviyedeki Eşitsizlik (ABD 2030?)
En Zengin % 10 "Üst Sınıflar"	% 20	% 25	% 35	% 45
En Zengin % 1 "Hakim Sınıflar"	% 5	% 7	% 12	% 17
Geriye Kalan % 9 "Müreffeh Sınıf"	% 15	% 18	% 23	% 28
Ortadaki % 40 "Orta Sınıflar"	% 45	% 45	% 40	% 35
En Yoksul % 50 "Halk Sınıfı"	% 35	% 30	% 25	% 20
Karşılık Gelen Gini Çarpanı	0,19	0,26	0,36	0,46

Kaynak: piketty.pse.ens.fr/capital21c.

Piketty dönemler ve ülkeler bazında emek gelirindeki eşitsizliği Tablo 3.1'de göstermiştir. Bu çalışmaya göre; 1970 – 1980 dönemi İskandinav ülkeleri, emek gelirindeki eşitsizliğin düşük olduğu ülkelerdir. Toplam emek gelirinin % 20'sine ise, nüfusun en yüksek geliri elde eden % 10'luk kesimi sahiptir. En yoksul olan % 50'lik halk kesiminin aldığı pay % 35 iken, % 40'lık orta sınıfın payı ise % 45 civarındadır.

²⁶³ Piketty, *Yirmibirinci Yüzyılda Kapital*, 12-13.

Bu bölgedeki Gini çarpanı 0,19'dur. Yine tabloda 2010 yıllarındaki Avrupa ve Amerika'daki emek gelirlerine bakıldığında eşitsizliğin daha da sınıflar arası arttığı ve ayrışmanın boyutu gözlenmektedir.

Eşitsizlikleri değerlendirirken ücret eşitsizliği yanında sermaye gelirlerindeki eşitsizliğe de bakılması gerekir. 1970'lerden bu yana sermaye gelirlerindeki eşitsizlik, toplam gelir eşitsizliğindeki artışın üçte birine eşittir. Wolff ve Zacharias'ın²⁶⁴ yaptığı çalışmaya göre; en üst gelire sahip % 1'lik kesim, her zaman birçok toplumsal kesimi yani hem en yüksek emek gelirlerini, hem de en yüksek sermaye gelirlerini kapsar ve biri diğerinin yerini alamaz. Ayrıca günümüzde 2007'de sermaye gelirlerinin emek gelirine baskın gelebilmesi için yol alınması gereken daha çok basamak vardır. 1929'da sermaye gelirleri en yüksek gelirin %1 (yüzde bir)'ini oluşturuyordu, bugünlerde ise eşitsizlik daha da arttı ve % 0,1 (binde bir)'ini oluşturuyor. Burada üzerinde durulması gereken en önemli nokta, büyük şirketlerin "üst düzey yöneticiler"e verdiği primler bu artışın sebebi olarak görünüyor. Borsaya kote olan ilk beş büyük şirketin yöneticisine bakıldığında, % 0,1'lik kesimin çoğunluğunun bu birkaç kişiden oluştuğu görülüyor. Daha önce en zengin üst sınıfın çoğunluğu sporcular, sanatçılar ve aktörlerden oluşuyor iken, bugün en üst sınıfta "süper star" toplumundan "süper yönetici" toplumuna geçildiğini görebiliyoruz. Bireysel verimlilik net ölçülemediğinden, ücret konusunda kesin bir sınır yoktur. Bu bazen 1 mio, bazen 5 mio, bazen 10, hatta 50 mio avro olabilir.²⁶⁵

Tablo 3.2: Sermaye Mülkiyetindeki Eşitsizlik (Dönemlere ve Ülkelere Göre)

Sermaye Mülkiyeti Toplamında Yer Alan Gruplar	Düşük Seviyedeki Eşitsizlik (gözlenmedi, ideal toplum?)	Orta Derece Eşitsizlik (1970-1980 İskandinav ülkeleri)	Orta Üstü Derecede Eşitsizlik (Avrupa 2010)	Yüksek Derecede Eşitsizlik (Avrupa 2010)	Çok Yüksek Derecede Sermaye Eşitsizliği (Avrupa 1910)
---	---	--	---	--	---

²⁶⁴ Edward N. Wolff & Ajit Zacharias, "Household wealth and the measurement of economic well-being in the United States", *Journal Economic Inequal*, (2007): 92-94.

²⁶⁵ Piketty, *Yirmibirinci Yüzyılda Kapital*, 321-323. "Bill Gates tipi 'süper girişimciler'in sayısı çok az olduğu için, bu kategori gelir analizine dahil değildir ve bu kategoriyi en iyi biçimde ancak servet ve farklı servet gruplarının evriminin analizi dahilinde incelenebilir."

En Zengin %10 “Üst Sınıflar”	% 30	% 50	% 60	% 70	% 90
En Zengin % 1 “Hakim Sınıflar”	% 10	% 20	% 25	% 35	% 50
Geriye Kalan % 9 “Müreffeh Sınıf”	% 20	% 30	% 35	% 35	% 40
Ortadaki % 40 “Orta Sınıflar”	% 45	% 40	% 35	% 25	% 5
En Yoksul % 50 “Halk Sınıfı”	% 25	% 10	% 5	% 5	% 5
Karşılık Gelen Gini Çarpanı	0,33	0,58	0,67	0,73	0,85

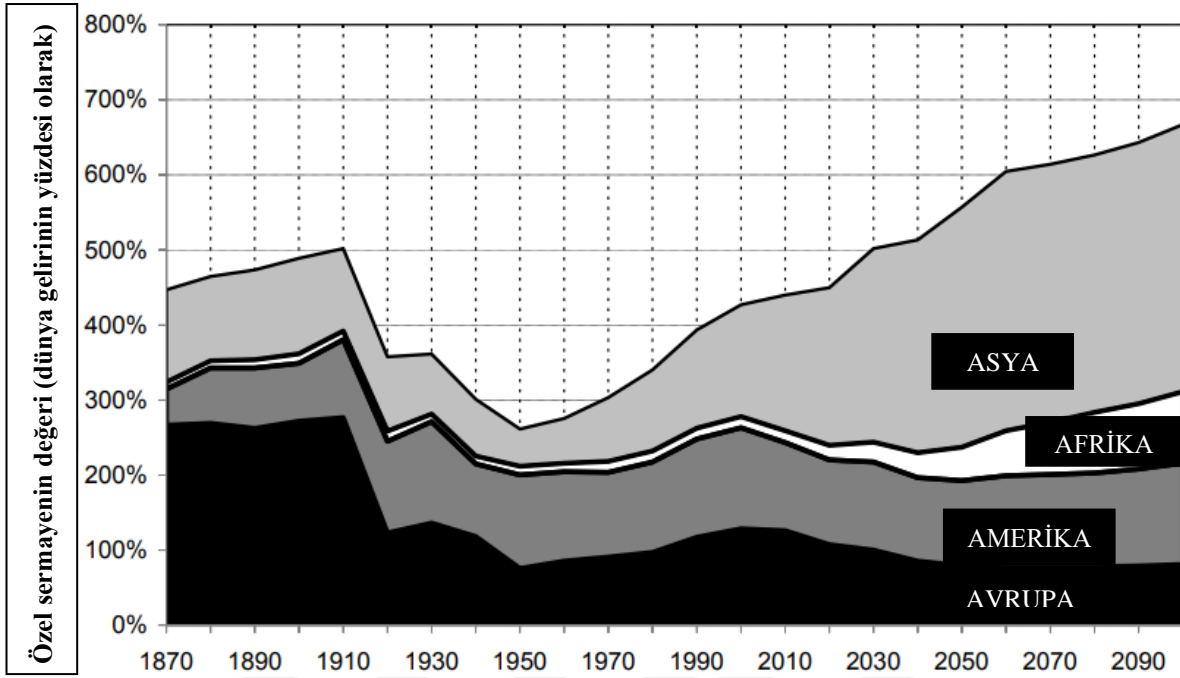
Kaynak: piketty.pse.ens.fr/capital21c.

Piketty'nin hazırladığı dönem ve ülkeler bazındaki sermaye mülkiyetindeki eşitsizlik tablosunda, düşük seviyede eşitsizlik hiçbir bölgede görülmemiştir. “Orta derecede” eşitsizliğin olduğu ülkeler 1970’ler ve 1980’lerin İskandinav ülkeleri olarak görünüyor. Nüfusun sermaye toplamının en yüksek olduğu % 10’luk kesimi, toplam servetin yaklaşık olarak %50’sine sahiptir, en yoksul % 50’lik halk kesimi ise, %10’luk servet payına sahiptir, % 40’lık orta sınıf ise servetin % 40’ına sahiptir. Buna karşılık gelen Gini çarpanı 0,58’dir.

Servet eşitsizliğinin sebeplerinden birisi, girişimcilerin emek sahiplerinden daha fazla risk alması olarak gösterildiği gibi bunun yanında icatlar ve yeniliklerin de etkisi olsa da, bu eşitsizliğin meşru olduğu söylemek doğru değildir. Girişimciler sadece nesiller geçtikçe değil, belli bir ömür içinde de rantiyelere dönüşebilirler. Örneğin; Bill Gates ya da Liliane Bettencourt’ta olduğu gibi, bazen servetleri 20 yıl içinde 10 katına kadar çıkabilir. Servet, kısmen meşru olsa da, kısmen potansiyel olarak aşırı sayılabilir. Servet edinmede, “düpedüz hırsızlığa” da, “mutlak erdem”e de az rastlanır.

Ülkeler arasında tarihi gelişmelere bakıldığında, politik ve sosyal dinamikler farklı toplumlarda farklılık gösterdiği için, sonuçları da farklı olmuştur. 21.yüzyılda bugün, kapitalizmin sürdürülmesiyle bireysel gelişme ve servet edinme toplumların gelişimine yansımamış, kapitalizmin öngörüsü yerine gelmemiştir. Sermayenin hangi

ülkeler arasında paylaşılacağı ve hangi ülkenin daha ileride olacağı, hangisinin daha geride kalacağını bu sayede tahmin etmek mümkün değildir.



Grafik 3.1:Dünyada Sermaye Dağılımı (1870 - 2100)

Kaynak: piketty.pse.ens.fr/capital21c.

Asya ülkeleri, Piketty'nin öngördüğü temel senaryoya göre 21.yy'ın sonunda dünyadaki sermayenin neredeyse yarısına sahip olacaktır. Burada Çin'in etkisi oldukça büyüktür. 19. yy'da Avrupa teknolojik avantajı ele geçirerek sömürgecilik hırsına bürünürken, 21.yy'da Çin'in aynı şekilde yeni bir hakimiyet arzusuna bürüneceği ilk akla gelen tahminler arasındadır. Petrol ihraç etmeyen ülkelerin ve Çin'in gelişmiş ülkelere yetiştiği anda büyümesinin yavaşlayacağı öngörülmektedir. Kısaca, petrol rantı, dünyanın geri kalanının satın alınmasına ikna edilecek nitelikte iken, Çin ve Hindistan'daki nüfusun yoğunluğu da, tasarruf oranının diğer bölgelerden (Avrupa ve Kuzey Amerika) fazla olacağı senaryolarına neden olmaktadır. Mesela; 2100 yılına kadar Çin, % 20 milli gelirden tasarruf ederken ABD ve Avrupa ise sadece % 10 tasarruf ederse, Yeni Dünya'nın mülkiyetinin büyük bir kısmı Çin'e (emeklilik fonlarına) geçecektir.²⁶⁶

²⁶⁶ A.g.e., 478 - 499.

Özetle; somut verilerle ve grafiklerle anlatılan son yüzyılda hızla değişen güç dengeleri, insanoğlunun maddi yaşamın peşinde koşarken ne denli manevi yaşamdan uzaklaştığını gözler önüne sermektedir. Günümüzde manevi ihtiyaçların göz ardı edilmesi ile insanın ruhundaki çöküntü ve sosyal problemlerin yarattığı kaygı ve stres, insanın çaresizliğini göstermekte, ölüm gibi bir gerçeğe karşı insanın sıkıntılarının manevi yolla değil de, haz yolu ile tedavi edildiği görülmekte ve yaraları sadece uyuşturulmaya çalışılmaktadır. Paranın değeri rakamlarla ölçülür ve insanın duyguları da bu sayısal büyüklükten anlamaz, istatistiki değerler hiçbir zaman insan duygularını ölçemez. Kısacası, insanoğlu paranın ifade edemediği değerlere sahip iken, bu değerlerin yoksunluğunu para ile satın alabileceği haz ile kısa vadede çözmeye çalışan bir yaklaşıma bağlanıp kalmıştır.²⁶⁷

3.1.1.2. Sömürgecilik

XIX. yüzyılda kapitalizmin fikir akımlarının uygulama alanı, sadece dünyanın küçük bir bölümü olan Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Oysa Ortadoğu, Doğu Avrupa devletleri, Hindistan, Çin, Afrika veya Latin Amerika'da bu fikir akımlarının o dönemde bir önemi yoktu. Dünyanın bu bölümlerinde ne kapitalistler, ne proleterya, ne de önemli sanayi vardı. Halkın bu bölgelerde çoğu ya çiftçi ya da toprak sahibiydi; feodalitenin egemen olduğu bu toplumlarda henüz kapitalizmin etkileri yoktu ve Marx'ın sözünü ettiği ilerici atılımı beklemekteydiler. Bu ülkelerin çoğu gelişmiş (sanayileşmiş) ülkelere sömürge olarak bağımlıydı. Adam Smith'in, sömürgecilğe dair kendine özgü ilgilendiği tek şey; ülkesini ticaretin tekelleşme çabalarına karşı uyarmasıydı. İngiltere sömürgeleriyle olan ticaretini (tütün, şeker pekmezi, balina ürünleri vb.) tekelleştirmemeli diyerek bu konuda Doğu Hindistan Şirketi'ni suçluyordu²⁶⁸; "Bu tür tekeller her bakımdan bir baş belasıdır; kuruldukları ülkeler için az ya da çok dert kaynağı olurlar ve bu tür şirketlerin egemenliğine girmiş ülkeler içinse yıkım anlamına gelirler" diye tekelleşmeyi ifade ediyordu.²⁶⁹

²⁶⁷ Muhammet Caner Ilgaroğlu, "İbn Haldun Düşüncesinde Sosyo-Ekonomik Değişme ve Ahlak", *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*, Volume 3, Issue 1 (2019): 16.

²⁶⁸ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 113-114.

²⁶⁹ Smith, *Wealth of Nations (Ulusların Zenginliği)*, C. II, (Londra: Methuen and Co., 1950),

Malthus “Nüfus İlkesi Üzerine Deneme” eserinde birkaç satırla tekelci şirketlerden bahsederken, Ricardo “İlkeler” eserinde bir ülkenin, sömürge ülkeleriyle ticaretinde birtakım avantajlar sağlayabileceğinden bahsetmiştir. James Mill de “Britanya Hindistanı’nın Tarihi” adlı büyük yapıtında; Doğu Hindistan Şirketi’nin ticaret tekeline nefret ettiğini belirtse de, sömürgecilik konusunu ekonomik değil, siyasal ve yönetsel açıdan desteklediğini anlatıyordu. Marx, sömürge ülkelere hücumu, kapitalist üretim için pazarlar elde etmenin bir yolu olarak görüyordu. Sömürge dünyasında, ne burjuvazi, ne de proleterya vardı. Bu nedenle de, üretimi değişime uğrattak ve disiplinli bir devrimci proleterya geliştirecek olan kapitalizmdi. Dolayısıyla sömürge dünyasında kapitalizm, gerekli bir güdü ve ilerici bir güçtü. O da sadece sömürgeciliğin bu yönüyle ilgileniyordu. Klasik kapitalizmin fikir adamları, kısacası sömürgeciliği yeryüzünün doğal gerçeklerinden biri gibi kabul etmişler ve bunun gelişmiş ülkeler açısından sağlayacağı ilerlemeyle ilgilenmişlerdir.²⁷⁰ Onlar için tüm toplumların arasında ortaya çıkan eşitsizlik ve adalet kavramı önemli değil, sadece içlerinde buldukları toplumun çıkarları önemliydi.

Sömürge yönetimi, bir topluma coğrafi ve etnik olarak uzak başka bir toplum tarafından hükmedilmesi demektir ve bu, büyük bir sebat ve bağlılık gerektirir. Bu bağlılık er ya da geç sona erer, ancak hem hükmedip gidenler hem de kalanlar için genellikle kanlı bir son vardır. İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, Amerika ve daha çok Hollanda ile Belçika’nın kurduğu tüm modern imparatorluklar, sömürge halkını değerli bulmamışlardır, çünkü bilsalar sömürgelerini korurlardı. Öncelikle para ve kan dökmeye niyetli olmayan ülkeler, artık amaçları ile ilgili kuşkular yaratmadan gitmek istiyorlardı. Çünkü dünyada artık kimse, hükmedenlerin kendilerini sömürgelerine adadıklarına ve gurur, saygınlık ya da maddi çıkar gibi adi gerçekler karşısında yüce amaçlar peşinde koştukları efsanesine inanmamaktaydı.²⁷¹ Sömürgecilik denildiğinde ilk akla gelen, Avrupalıların Batı’ya yani Yeni Dünya’ya doğru akınları olur. Batı Avrupalıların ilk büyük sömürgecilik girişimi ise, dokuz yüzyıl önce Birinci Haçlı Seferleri’yle başlamış ve uzun süre devam etmiştir. Amaç, Kudüs’ü dinsizlerin elinden almak ve Türklerin egemenliğinde bulunan güneyli Hristiyanları korumaktı. Hiç de

158.

²⁷⁰ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 115.

²⁷¹ A.g.e., 117-121.

yüce kabul edilemeyecek amacı ise, toprak ve diğer zenginlikleri elde etmektir. 1204'te IV. Haçlı Seferi'nde İstanbul yağmalanması ile tarihte bu hareket, Bizans sakinlerinin Türklerin egemenliğini özlemelerine sebep olmuştur. Papa III. Innocent bile "Latinler yalnızca kötülüğün ve adaletsizliğin örneğini sergilediler" demekten kendini alamamıştı. İki buçuk yüzyıl sonra ise, toprak sahipliği peşinde koşanlar sadece genç soylular değildi, Haçlı ordusundaki din adamları da bunun için çaba sarfedenler arasındaydı. Bunlar zamanla çok başarılı uluslararası bankacılar haline geldiler ve elde ettikleri faiz gelirleri o dönemin maliye dünyasının hayranlığını kazanacak düzeydeydi. İslam dünyasının belleğinde ise bu kuşatmalar, çok uzaklardan gelen insanların Kudüs'ü kurtarmak için dinsel ve kutsal amaçlarla yola çıkmış, ancak toprak ve öteki zenginliklere el koymaları ile sonuçlanmış olarak yer etmiştir.

Ayrıca, İslam coğrafyası'nın Batılılar tarafından sömürülmesi ve işgali, İslam toplumlarının dünya görüşünden ve değer ölçülerinden hile ile uzaklaştırılması sonucunu da doğurdu. Bu coğrafyadaki işgalci ve sömürgeci güçlerin "parçala, böl, yönet ve sömür" stratejisi merkantilizmin bir ilkesi gibi uygulandı. Hem ırkçılığı hem de mezhepçiliği teşvik ederek bunları kendi ülkelerini güçlendirmek için kullandılar, ayrıca bölücülüğün de aracı haline getirdiler.²⁷² XV. yüzyıldan itibaren dünyanın birçok bölgesinde yaptıklarına benzer uygulamaları Türkiye, İran ve Afganistan dışındaki İslam Coğrafyası'nda da yaptılar.

Güney Amerika'daki Meksika, Peru ve Küba gibi ülkelerin İspanya tarafından sömürülmesi, doğuda Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerin İngiltere tarafından sömürülmesi, güneydeki Kuzey Afrika ülkelerinin ise Fransa tarafından sömürülmesi çok uzun yıllar sürdü ve bu sömürülme için harcanacak bedellerin karşılığında o kadar değer o bölgelerde kalmaması ancak sömürgecinin son bulmasına neden oldu denilebilir. Sömürgeciliğin sona erdiğini de söylemek çok da doğru değildir. Ancak eski tarihlerdeki benzer, uzak ülkelere yönetimsel olarak biçim vermek çok ihtiyat gerektirmektedir.

²⁷² Ersoy, "Medeniyetimizin Dayandığı Dünya Görüşü ve Değer Ölçüleri: İnsan Merkezli Yeni bir Medeniyetin İnşa Felsefesi", *İmkânlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, 13-15 Kasım 2015. (2015): 140.

20. yüzyılda birçok ülke bağımsızlığını elde etmesine rağmen, yine halk ile idare edenler arasında çatışmanın çıkmasını sağlayacak farklı yöntemler kullanmaya devam edildi, zaman zaman çeşitli şekillerde darbelere zemin oluşturuldu, ayrıca son dönemlerde vekalet savaşları aracılığıyla çatışmalar çıkartıldı. Karşılıklı iki tarafı silahlandırarak halkın birbirini öldürmesini sağlandı. Post-modern sömürgecilik yöntemleriyle Orta-doğu ve İslam coğrafyasını yeniden dizayn etmeye gayretine girildi. Irkçı ve sömürgeci güçlerin koruduğu mevcut global sistem, sorunları çözmeye yeterli olmadı. Her ne kadar bu sistem çeşitli uğraşlarla sürdürülmeye çalışılsa da, engellenemeyen baskıcı sosyalizm gibi çökmeye mahkum görünmektedir. Ersoy'a göre²⁷³; tevhid ve adalet eksenli yaşayan topluluklar, geçmişte tarihin belirli dönemlerinde nasıl bu eksenle barışı getiren medeniyetler kurduysa, bugün de kendi dünya görüşleri ve değerleri etrafında toplanarak İslam alimlerinin de önderliğinde yeni bir barış medeniyeti inşa edecektir.

3.1.1.3. Şirketlerin Gücü

Çağımızın şirketleri, yaşamımızı en çok yönlendiren kurumlar olduğu gibi, zaman içerisinde değiştiğini de farkedemediğimiz kurumlardır. Günlük yaşantımızda bu kurumlar giderek üniversitelerden, sendikalardan, politikacılardan, hatta hükümetlerden daha büyük etkiye sahip hale gelmişlerdir. Şirket hakkındaki var olan efsane; dinamik bir liderin başkanlığında, iyi disipline edilmiş, kendilerini işlerine adanmış, iyi para ödenen bir ekip tarafından yönetilen, öteki tüm firmalar gibi mal üreterek para kazanmak amacıyla olan kuruluşlardır. Nobel Ekonomi Ödülünü alan Samuelson, “tüketici kraldır, öyle bir kral ki; yapılmasını istediği şey için oy olarak parasını kullanır” der. Oysa şirketler, tüketicilerin fazlaca etkileme olanağı bulamadığı fiyatları oluşturmaya başlar ve tüketicinin zevklerini bile kendi ürünlerine göre biçimlendirme yeteneğine sahiptirler. Aynı zamanda hükümet aracılığıyla gücünü kullanır ve bu gücü kamu görevlilerine ödediği paralarla elde eder. Sonuç olarak, bu bedelin insancıl amaçlarla ödendiğini söylemek doğru değildir. Büyük şirketlerin pazarın oyuncağı haline geldiği ve tüketicinin de her zaman hizmetinde olduğu

²⁷³ Ersoy ve Altundere, “İslam Coğrafyasının İktisadi Sorunları ve İslam İktisadının Vadettikleri”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2018): 17.

efsanesi, şirketin gücünü sürdürmesine yarayan bir araçtır, tıpkı sömürgecilikte yüksek ahlak değerleri yayma efsanesi gibi.²⁷⁴

Şirketlerle ilgili kuşku ve huzursuzluğun asıl kaynağı; şirketin, endişe derecesine varan çok uluslu alandaki girişimleridir ki, bunların içerisine çeşitli hükümetlerle kurduğu ilişkiler girdiği gibi, silahlanma konusunda oynadığı rol de girer. Örneğin; Fransızlar ya da Kanadalılar, bir dereceye kadar yabancı şirketlerce yönetilmektedir. Bunun nedeni büyük bir yerli şirket, hükümeti ikna etme konusunda etkiliyken, çok uluslu şirket dışardan gelmenin etkisiyle biraz daha temkinli olabilir. Sonuç olarak; tüm sanayi ülkelerinde şirketlerin gücünün varlığı yadsınamaz derecede önemlidir. Büyük yatırımlarda (mesela; petrol çıkarmak, altyapı yatırımları vb.gibi) işin ehli olan büyük bir şirketle çalışmak ülkeler için herşeyden daha önemlidir, dolayısıyla bu şirketleri denetleyen, kamu çıkarlarını ön planda tutan yasa ve kararnamelerle bunu organize etmek gerekir.²⁷⁵ Eğer tersi olursa, şirketlerin idari yönetimi yönlendirerek kendi çıkarları doğrultusunda hareket edilmesinin önü açılmış olur.

3.1.1.4. Ekonomik Krizler

Kapitalizmin diğer sosyal başarısızlıklarından biri de, son yüzyılda sürekli finansal krizlerin ortaya çıkışıdır. Zaman içerisinde ortaya çıkan ve hızla artan emek ve sermaye mülkiyetindeki eşitsizliğin finansal krizlere yol açıp açmadığı tartışma konusudur.

1920-1930'larda Büyük Buhran sırasında yaşanan finansal istikrarsızlığı anlatan Kindleberger²⁷⁶'in yaklaşımı, menkul kıymet ve gayrimenkul fiyatlarındaki yükseliş ve sonraki çöküşlerle ilgili tarihi kayıtlara dayanmaktadır. Minsky, kredi arzındaki değişimin döngüsel bir eğilim gösterdiğini yani arz artışlarının yükselişteki genişlemeyi uzattığı ve azalmaların da sonraki çöküşü şiddetlendirdiğini söylerken, bankacılık krizini ulusal bağlamda değerlendirmiştir. Buna karşılık Kindleberger ise, bu krizi uluslararası bağlama yükseltmiş ve Ohio'daki bankanın batışının Hamburg ve İspanya'da kredi sıkıntısına neden olduğunu söylemiştir.

²⁷⁴ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 251-253.

²⁷⁵ A.g.e., 262-265.

²⁷⁶ Charles P. Kindleberger & Robert Z. Aliber, *Finansal Krizler Tarihi – Çılgınlık, Panik ve Çöküş*, çev. Ümit Şensoy (İstanbul: T.İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 12.

İkinci bankacılık krizi, 1990'ların başında Japonya merkezli olarak ortaya çıkmış ve menkul kıymet ve gayrimenkul fiyatlarının sert bir şekilde düşmesiyle neticelenmiştir. Finlandiya, Norveç ve İsveç eşzamanlı olarak finansal kriz yaşarken, varlık fiyatlarıyla kur fiyatları gerilemiş ve bankaların çoğu batmıştır.

Diğer bir tartışma konusu da, 2008 krizinde ABD'deki sermaye ve emek eşitsizliklerinde gözlenen artışın finansal krizlere etkisi olup olmadığıdır. Global krizin, ABD'deki finansal sistemin kırılganlığını artırdığı konusunda şüphe yoktur. Çünkü ABD'deki eşitsizlik arttığından, halk ve orta sınıfın satınalma gücünde durgunluk ortaya çıkmış ve bu da hanehalkının borçlanmasına yol açmıştır. Diğer yandan refahı artan üst sınıf, sisteme yüksek tutarda finansal tasarruflarını enjekte etmiş ve buna karşılık beklediği yüksek getiri için titiz davranmayan bankalar ve aracı kurumlar, hanehalkına giderek daha kolayca ve kuralsız şekilde kredi vermeye başlamışlardır.²⁷⁷ Eğer ABD'deki eşitsizliğin artış oranı ile ekonomideki büyüme eşdüzeyde olsaydı, durum daha farklı olabilirdi. 1977-2007 yılları arasındaki döneme ait büyüme önce çok yavaştı ve bu da düşük ve orta gelirli halkı neredeyse durgunluğa sürükledi. Bu dönemde ABD'de GSMH'nin % 15'lik kısmı en yoksul % 90'dan, en zengin % 10'luk kısma aktarılmıştır. Bu transfer, 2000'ler boyunca ABD'nin verdiği dış ticaret açığının da 4 katıydı. Diğer yandan ticari fazla veren Almanya, Çin ve Japonya'ya karşı verilen bu açık, ABD ve küresel finans sisteminin istikrarsızlığına neden olan en büyük uluslararası dengesizliktir, denilebilir. 2008 krizindeki en büyük neden bu olsa da, Avrupa'daki sermaye/gelir oranındaki yapısal artış ve uluslararası finansal pozisyonlardaki büyüme de önemli bir nedendir.

Son otuz yılda meydana gelen hemen her bankacılık krizine, sınır ötesi yatırım akışının yavaşlayarak ülke parasının değerinde bir düşüşe yol açması eşlik etmiştir. Bir bankacılık krizine sürüklenen her ülke, önce ekonomik bir patlama yaşamış ve yatırım akışı yavaşlayınca da bu çöküşe dönüşmüştür. Bankacılık krizinin kaynağında sınır ötesi yatırım artışlarının yer aldığı görüşü, 2008 bankacılık krizinin Countrywide

²⁷⁷ Piketty, *Yirmibirinci Yüzyılda Kapital*, 316-317. Bkz. "Bu iddia giderek daha çok kabul görmektedir. Örneğin; Michael Kumhof & Romain Ranciere tarafından savunulmaktadır." ("Inequality, leverage and crises", IMF, 2010). Ayrıca bkz. Raghuram G.Rajan, *Fault Lines* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2010); ama bu eserde gelir eşitsizliğindeki artış dikkate alınmamaktadır.

Financial, Lehman Brothers, Northern Rock ve diğerlerinin sorumsuz davranışlarından kaynaklandığı şeklindeki politik görüşe meydan okumaktadır. Finans merkezleri (merkez bankaları ve yasal düzenleyiciler) krizin belirtilerini nedenleriyle karıştırmışlardır. Bu firmalar birinci sınıf borçlular ile ikinci sınıf borçluların borç senetlerini satın alarak kredi yarattılar, kredi koşullarındaki genişlemeyle birlikte daha çok ipotek satın aldılar. Kredi arzındaki yükseliş, yatırım akışındaki artıştan ve iç parasal genişlemeden kaynaklanmaktaydı.²⁷⁸

Gelişmekte olan ülkeler açısından ise tehlike farklı şekilde ortaya çıkmıştır; ülke içerisinde yüksek faizler ile birlikte baskı altına alınan kurlar sayesinde ülkenin öncelikle kur-faiz kısılcasına hapsedilmesi sağlanmış, sonra bu durum sayesinde ülkeler sıcak para hareketlerinin nemalanma alanı haline getirilmiştir. Düşük kurlar nedeniyle ülkeye gelen kısa vadeli sermaye hareketleri kısa süre içerisinde yüksek faizlerden dolayı kayda değer getiriler elde ederek, ilk fırsatta geri çekilme eğilimi göstermişlerdir.²⁷⁹

Sonuç olarak; finans tarihi bankaların çöküşüne neden olan aşırılıklarla dolu olduğundan, son kredi veren merceinin uluslararası olması gerekir, ancak bunun da yokluğu finansal çöküşün ardından her zaman ekonomik çöküşlerin gelmesinden anlaşılıyor.

3.1.1.5. Yoksulluk

Dünya üzerindeki insanların çoğu için henüz en önemli ekonomik sorun; **“yoksulluk”**tur. Bunun nedenleri ile ilgili birçok görüş öne sürülmüştür;

- * İnsanların çalışma enerjisinden ve hırsından doğal nedenlerle yoksun olması,
- * Irk ayrımı ya da dini farklılıklar,
- * İçinde yaşadıkları ülkelerin doğal kaynaklardan yoksun bulunması,
- * Ekonomik sistemlerin, kapitalizm, sosyalizm ve komünizmin yanlış olduğu,
- * Yeterince tasarruf ve yatırımın yapılmaması,

²⁷⁸ Kindleberger & Aliber, Finansal Krizler Tarihi – Çılgınlık, Panik ve Çöküş, 14.

²⁷⁹ İbrahim Güran Yumuşak, “Para - Kur Sistemi ve Ahlak: Kötü Para İyi Parayı Kovar”, *IV.Ahlak Şurası, İnsan, Ahlâk ve İktisat*, (2018): 367.

- * Mülkün, kazancın ya da emek gelirinin güven içinde olmayışı,
- * Eğitimin yetersizliği,
- * Teknik, bilim ve yönetimde yeterli işgücü eksikliği,
- * Sömürgecilik döneminin etkileri vb.

Aslında yoksulluğun tek bir yanıtı ya da sebebi yoktur, dolayısıyla tek bir tedavi yöntemi de yoktur. İnsanoğlunun yaşam mücadelesinde ilk kurtuluşunu sağlayan yiyecek, giyecek ve ilkel barınak gibi şeyler, topraktan sağlanmıştır. Bunlar günümüzde de sağlanamazsa yoksulluk var demektir. Pakistan, Hindistan ve Bangladeş gibi ülkelerin halkları arasında din, dil, kültür farkı ve toplumsal çatışmalar olsa da, ilk akla gelen sorun; yoksulluktur. Bunun çözümü için toprak ve tarım teknolojilerini geliştirmek bir zorunluluk olarak görülmüş, ancak bu ülkelerdeki artan nüfusa oranla tarımdaki artış fayda sağlayamamıştır.²⁸⁰

Sonuç olarak; yoksulluk, kapitalizmin neden olduğu sosyal sorunlardan biri olsa da, tek başına kapitalizm sebep değildir, toplumların çözüm için ekonomik sistemle birlikte çalışma, yeni teknolojik sistemlere açık olma ve toplumun dayanışmasını sağlayan kurumların (vakıflar) var olması gibi kültürel değişimlere de ihtiyacı vardır.

3.1.1.6. Kent Yaşamındaki Sıkıntılar

Kapitalizmin neden olduğu toplumsal sorunlardan bir diğeri ise, kentsel yaşamın insanlara getirdiği yüklerdir. Kapitalizm ve kente göç ile kentsel yaşamda “otomobil”, “uyuşturucu madde”, “alkol” sağlamakta üstün bir beceri gösterilirken, buna karşılık kent sakinlerinin en çok gereksinim duyduğu şeyler sağlanamamıştır. Sanayileşme ile gelen köyden kente göç ve nüfus yoğunluğunun iyi idare edilememesi, sadece sanayinin teknolojik gelişmelerle birlikte ekonomik büyüme aracı gibi görülmesi, oysa içinde yaşayan üretimdeki en önemli faktör olan emeğin sosyal hayattaki ihtiyaçlarının yani insan faktörünün göz ardı edilmesi gibi sorunlar, kapitalizmin iştahıyla içinden çıkılmaz hale gelmiştir.

Kapitalizm hiçbir zaman ve hiçbir yerde ucuz fiyata iyi konutlar sağlayamazken, geniş kapsamlı sağlık hizmetleri de sağlayamamıştır, ayrıca kentlerde taşıma olanakları da iyi değildir. Batı Avrupa ve Japonya’da kapitalizmin konut, sağlık, taşımacılık

²⁸⁰ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 269-275.

alanlarında başarısızlığı tümüyle değilse bile genellikle kabul edilen bir gerçektir. Kapitalizmin sonucu olarak zenginlerde, hatta yoksullarda özel gelirden ayrılan paralarla sağlanan hizmetler, kent tarafından sağlanan hizmetlerden çok daha üstündür. Evler temiz, sokaklar pistir. Özel gelir artarken, bu gelirleri koruyacak çok az sayıda polis görevlidir. Televizyon her yerde vardır, ancak okullar yetersizdir. Kapitalizmin etkili olduğu ülkelerde kentin kamusal hizmet gereksinimi artmakla birlikte, sokaklarda dolaşacak otomobil sayısı çoğalmaktadır. Çöpler yığılmakta, solunacak temiz havayı bulmak zorlaşmakta ve asgari düzeyde bile bir kent yaşamı sağlanamamaktadır. Metropolün sosyal özelliği; ekmek, peynir gibi satılan giyecek maddeleri, konut, sağlık hizmetleri, sokak temizliği ve çocuk parkları demek değildir. Kent dizaynının sanatsal bir bütünlük içinde olmasıdır. Örneğin; St. Peterburg’u herkes ziyaret etmek isterken, Birmingham’ı kimse görmek istememektedir. Bunun için de çözüm milyonlarca insanın sürtüşmesi yerine, kent arsalarının kamu mülkiyetine aktarılmasıdır. Ancak şu ana kadar bu konuya ilgi gösterilmemiştir.²⁸¹

Tüm bu sorunlar hergün çeşitli platformlarda “insan hakları” ve “doğanın korunması” adı altında tartışılrsa da çözüm konusunda ülkeler çok istekli değildir, çünkü sanayileşmenin yavaşlatılması ya da doğa dostu üretim yerleri kurulması ülkeler açısından çok maliyetlidir. Son yüzyılda yaygınlaşan kapitalist anlayışın etkisiyle, hedef sadece kendi çıkarını maksimize etmek olunca, kainatın “eşref-i mahlukat”ı ve “mükerrerrem varlığı” olan insan başta olmak üzere doğada yaşayan tüm canlıların hayat hakkı bir tarafa bırakılarak doğal düzen büyük tehdit altına girmiştir. İnsanlığın en temel hakkı olan temiz su ve doğal beslenme başta olmak üzere temel ihtiyaçlarla ilgili yüzlerce sorun insanlığın önünde çözüm beklemektedir. Ahlaki değerler ve bu çerçevede insanın sadece “insan” olduğu için saygıyı hak etmesi, insanın hak-hukuk ihlallerinde ulaştığı seviye, ahlak ile ekonomi ve ahlak ile hukuk arasındaki ilişkileri yeniden düşünmeye hepimizi itmektir.²⁸² Böylece gidilen yolun sorgulanması, tartışılması ve yeni bir iktisat-ahlak ilişkisinin ortaya konması gerekmektedir.

²⁸¹ A.g.e., 292-295.

²⁸² Bulut, “Ahlak ve İktisat”, 113.

3.1.1.7. Çatışma

Kapitalizmle bireycilik ön plana çıkarılarak, bunun toplumun faydasına da hizmet edeceği düşünülmüştür, ancak zamanla sistem şiddeti doğurmuştur. Çünkü bireyciliğin faydası uğruna ortaya konan hırsları kamçılama teknikleri, şahıslarda sınırsız ve dizginlenemeyen bir arzu oluşturmuş, bu da hayal kırıklığına uğramış yığınlarca genç gruplara neden olmuştur. Bu gençlerin içinde buldukları toplumda gördükleri şey; servet veya bilgiye miras yoluyla konanların, spekülasyon, hile ya da düzenlerle hatta yasal yoldan, ceza da görmeksizin her gün servetlerine servet katmasıdır. Bundan dolayı, servet sahiplerinin mallarını doğrudan doğruya şiddete başvurarak ele geçirmeye yeltenenlerin sayısı günden güne artmıştır. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, “*benim hürriyetim başkasının hürriyetinin başladığı yerde biter*” kuralının ilanıdır. Demek ki, burada başkasının hürriyeti, benim kendi hürriyetimin şartı değil, sadece sınırı olarak öngörülmüştür. Böyle bir bireycilik, mecburen herkesin herkese karşı savaşını hazırlar. Ve bir an gelir, kendi mantığı çerçevesinde totalitarizme varır. Dört asırdır, “cangıl bireyciliği” ile “karınca totalitarizmi” arasında Batı toplumları sürekli gidip gelmektedir.²⁸³

Çağımızın ülkelerarası hiçbir sorunu, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki silahlanma rekabeti kadar önem taşımaz. Bu silah yarışı ile iki toplum birbirini karşılıklı olarak ve dünyayı birkaç saat içinde yok etmesine yol açacak araçları geliştirmiştir. Sözüünü ettiğimiz silahlanma rekabeti, iki büyük fikir akımına dayanmaktadır. Her ikisinde de yapıları nedeniyle birbirine karşıt ekonomik, siyasal ve sosyal sistemlerden doğan bir çatışma vardır: komünizm ile kapitalizm, otoriter disiplinle kişisel özgürlük, Tanrı’ya inançsızlıkla inanç arasında uzlaşma olmaz. Önceleri savaş nedeniyle silahlı kuvvetler ABD’de prestij kazanmış ve savaşla silah üretimi de hız kazanınca işadamlarının kazançları da, nüfuzları da artış göstermiştir.²⁸⁴ Hiçbir inanç, bu silahlanma yarışını insanlığa reva göremez. Aslında her iki ülke de bir kapan içinde tuzağa düşmüştür.

Ayrıca ABD’ye tehdidin sürdüğü dönemde, kazançlar da devam etmekteydi. Bu yeni tehdiye aday olan ülkeler Almanlar, Fransızlar ya da İngilizler değildi, Sovyetler’di. Bu tehdidin devamını gerekli görenler arasında gerçek amaçlarını kendilerine itiraf

²⁸³ Garaudy, *Geleceğimizde İslam Var*, 80-81.

²⁸⁴ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 226-230.

eden çok az kişi olmuştur. Çatışmanın kaçınılmazlığını savunan işadamlarının yanında, bunlara inanmayı tercih eden bazı aydınlar da olmuştur. Mesela; 1948 Mayıs'ında Çekoslovakya'da komünist rejim iyice yerleşirken, yine 1949 sonunda Çin'de zafere ulaşmışlar ve 1950 günü United Press haber ajansında şöyle bir haber yer almıştı; “Sovyetler’in desteklediği Kuzey Kore komünistleri, ABD’nin desteklediği Güney Kore Cumhuriyetini işgal ettiler.” Geçmişte savaşlar gerekçeleriyle birlikte gelirler ve savaştan toprak ya da ganimetle dönülürdü. Günümüzdeki savaşlarda ise artık, silahlı kuvvetlere ve savaş aracı üreten sanayi koluna yararlı olduğu ya da işsizliği gidermeye veya ekonomik üretimi artırmaya yaradığı için makbul birşey olduğu öne sürülemez. O tarihlerde komünizme karşı özel teşebbüsün savunulması gerekçe olarak gösterilemezdi, özgürlüğün savunulması fikriyle ortaya çıkmak daha uygundu. Soğuk Savaş’a temel oluşturacak öğretiyi John Foster Dulles bulmuştur. Özgürlükten söz edilirken aynı zamanda manevi değerler için soğuk savaşa girişilmesi öğretilmesine dayandırılması düşünüldü; iyinin kötüye karşı, doğrunu yanlışla karşı, dinin dinsizlere karşı girdiği bir Haçlı Seferi gibi.²⁸⁵

Dulles, 11 Ekim 1953 günü babasının rahiplik yaptığı yer olan Watertown Kilisesi’ndeki sözlerinde bunu şu şekilde açıklamıştır;

“Dünyanın bazı bölgelerinde yer almakta olan dehşet verici olayların nedeni, siyasal ve sosyal uygulamaların manevi değerlerden uzak olmasıdır. Bu uygulamaların manevi değerlerini yitirdiği, Sovyetler’in komünist dünyasında bütün çıplaklığıyla görülmektedir. Oradaki yöneticilerin itibar ettikleri maddeye inanış, manevi değerlerin varlığını inkar eder. İnsanların manevi varlıklar olduklarını yadsır. Ebedi gerçekler diye birşeyin varlığını reddeder. Bunun sonucu olarak Sovyetler, insanlara devlet için ne kadar mal üretebildikleri açısından önem verirler ve bu köle çalışmasıdır. Yöneticilerin bu daha fazla güç kazanmasını sağlamak üzere, askeri ve maddi güç açısından devlete katkıda bulunmaya yönelik bir çalışmadır. Bu koşulları anlamamız önemlidir, bu dinsizliktir.”²⁸⁶

²⁸⁵ A.g.e., 231-234.

²⁸⁶ John Foster Dulles, *Faith of Our Fathers*, (New York: ABD Devlet Yayınları Bölümü 5300, Genel Dış Politika Dizisi 84, 1954), 5-6.

Artık günümüzde ABD Silahlı Kuvvetleri'nin ve silah firmalarının varlıklarını sürdürmek için silah üretmek zorunda olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Sovyetler de bunların varlığının gerekçesini oluşturmuştur. İki devlet arasındaki çatışmanın gerekli ya da kaçınılmaz olduğuna artık dünyada diğer toplumlar tarafından inanılmamaktadır. Tüm temiz düşüncede olan iktisatçılar, çağdaş ekonominin ayakta kalabilmesinde askeri giderlerin oynadığı rolü kabul ederler. Ancak sağlık hizmetleri, konut yapımı, vergi indirimi gibi önlemlerin aynı rolü üstleneceğini de savunanlar vardır. Bu görüşte olanlar “kapan”dan habersiz gibiler, kapanı destekleyen ve kapılarını kapalı tutan ekonomik gücün farkında değiller.²⁸⁷

Özetle; kapitalizmin ilk evrelerinde, onu yorumlayan düşünce adamlarının dürüst ve içten olduğu söylene de, sonraları birçok konuda eylemin altında yatan nedenlerin iyi biçimde gizlenmiş oldukları görülmüştür. Başkalarını inandırmak için insanın önce kendini inandırması gerekir. Bu inancın altında da her zaman yüce bir amaç olduğu vurgulanmış, yoksa silah endüstrisinin hızla geliştiği bir ortamda savaflara neden olacağı ve insanları öldüreceğini söyleyebilmek çok da mümkün değildir, burada hep efsaneler önemli rol oynamışlardır. Eğer gerçek sebepler ve amaçlar en başta ortaya açık bir biçimde konmuş olsaydı, hepsi çok bencilce görünecek ve dile getirilmesi bile etik sayılmayacaktı.

Ne yapılması gerektiği aslında ortadadır. Fakat hırs, maddi çıkar, bilgisizlik ya da nemelazımcılık yüzünden bildiğimizi söylemek her zaman mümkün değil. Zengin ülkelerle yoksul ülkelerin arasındaki temel eşitsizlik sorunu, zenginliğin yeniden dağılımıyla mümkündür. Ancak bunu da çözüme kavuşturmak isteyen yöneticiler yok denecek kadar azdır. Zengin ülkelerin diğerlerine yiyecek, konut, sağlık hizmetleri, eğitim ya da para biçiminde mali yardımda bulunması zorunlu hale gelmiştir. Ancak o yardımlar şu anda ülkelerin gelirleriyle ölçülemeyecek derecede azdır.

3.1.2. Batı'nın Alternatif Sistem Arayışları

Batı, kapitalizmin günden güne artan sıklıkta ekonomik krizlere ve dolayısıyla sosyal sorunlara yol açtığını bilse de, bunu akademik çevreler ve politika yapımcılar arasında

²⁸⁷ Galbraith, *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*, 248-249.

dile getiren oldukça azdır. Bu sorunların tartışıldığı ortamlarda aranılan çarelerden bazıları şöyle sıralanabilir;

- **Servetin Yeniden Dağılımı için Vergi Çözüm Olabilir mi?**

Kapitalizmin eşitsizliğine çare olarak; Hak mantığı üzerine yeniden dağılım gibi kavramlar konuşulmuş, ancak modern yeniden dağılım zenginden alıp fakire dağıtmayı kapsamaz. Daha çok, eğitim, sağlık ve emeklilik alanında herkes eşit derecede kamu hizmeti ve sosyal ödenek finanse etmeyi kapsar. Gelir düzeyi ne olursa olsun, herkes bu hizmetlerden eşit derecede faydalanmalıdır. Amerika'nın 1776 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi herkesin mutluluk peşinde koşmaya hakkının olduğunu; 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi insanların haklar bakımından eşit olduğunu (*ortak fayda*) söyler. ABD'li felsefeci John Rawls'un *Theory of Justice* (Adalet Teorisi) isimli eserinde "farklılık prensibi"ni öne sürmüştür.²⁸⁸ Hintli ekonomist Amartya Sen'in herkes için azami ve eşit bir kapasiteyi öngören "kapasite yaklaşımı" da benzer bir mantık üzerine kurulmuştur.

Tarihte, milli gelirin sadece % 10-15'lik kısmının vergilerden ibaret olması, bir devletin güvenlik, hukuk, eğitim ve sağlık için yapacağı harcamaların tamamını karşılamasını mümkün kılmamaktadır. Hemşirelere, öğretmenlere ödenecek ücretlerin çok düşük kalmasına sebep olmaktadır, bu da devlete olan güveni azaltır, bu vergileri artırmayı tamamen güç duruma sokar.

Özetle; devletin inşası ile vergiye dayalı sosyal bir devletin gelişimi birbiriyle bağlantılıdır. Devletin gelir dağılımı politikaları ile bu eşitsizliği azaltmak mümkün olabilir, bunlardan bazıları şunlar olabilir; asgari geçim indirimi altında kalan kesimlerin vergiden muaf tutulması, geliri olmayan yoksul kesime kamu harcamaları yolu ile sigorta sistemi kurarak sosyal güvenlik kuruluşlarından destek sağlanması, işsizlik tazminatı, refah programları, gıda ve hizmet yardımı gibi.²⁸⁹ Ancak gelişmiş

²⁸⁸ John Rawls, *A Theory of Justice*, (Cambridge, MA: Belknap Press), 15. "Social and economic inequalities.... are just only if they result in compensating benefits for everyone, and in particular for the least advantaged members of society" ("Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler.... ancak herkese, özellikle de toplumun en dezavantajlı üyelerine yarar sağladıkları sürece adildir.") 1971 yılına ait bu bölüm, 1993 yılında yayımlanan *Political Liberalism* isimli eserinde yinelenir.

²⁸⁹ Muhammed Karataş, "Gelir Dağılımının Teorik Yapısı", *Hak-İş Uluslararası Emek ve*

lkeler, bu sorunları aşmak için kendi tecrübelerinden dersler çıkaramamış ve az gelişmiş ülkeleri deneme tahtası olarak kullanmışlardır.²⁹⁰

- **G, Sosyal Adaleti Sağlamada Barışcıl Bir çare mi?**

Küresel servet ve zenginlikteki eşitsizliği çözmede, vergi ile yeniden dağılım sıkıntılı bir süreçken, g ile yani işgücünün başka yere taşınmasıyla insanların daha yüksek ücret alması sağlanabilir mi? ABD'nin bağımsızlık savaşı ile nüfusunun 3 milyondan bugün 300 milyona çıkması g dalgaları ile oluşmuştur. G Amerika'yı birarada tutmuş ve birikmiş sermayenin Avrupa'daki kadar belirleyici olmasından ziyade istikrarı sağlamıştır. Çünkü yoksul ülkede doğan bir birey, g aracılığıyla gittiği ülkede bulunduğu noktadan daha üst bir seviyeye çıkmayı başardığı için ülkedeki eşitsizliği de bir nebze önemsiz bulmaktadır. Geri kalmış Afrika lkelerinde ise servet yoğunlaşması ve yağmalama, yöneticilerin servetleriyle birlikte ülkelerini terk etmelerine sebep olmuştur. zm aslında, finansal sistemin şeffaflaşması ve sermayenin dünya genelinde artan oranlı bir şekilde vergilendirilmesindedir.²⁹¹

G aynı zamanda servet dağılımının bozulmasında etken olarak gören görüşler de mevcuttur. Dış g, kanuni yollardan ya da kanuni olmayan yollardan başka bir ülkeye gelen insanlar olarak tanımlanırsa; i g de, aynı ülke içerisinde başka bölgeye yerleşen insanlar olarak ifade edilebilir. Yasal olarak g edenler çoğunlukla eğitimi, yetenekli ve kalacak yeri olan insanlardan oluşur, yasal olmayan yollardan göç edenler ise bu özellikleri taşımazlar. Yasal olmayan yollardan gelenlerin, her türlü sosyal güvenlikten uzak oldukları ve düşük ücretlerle çalıştırıldıkları için ülkedeki gelir dağılımı ve kamu düzeninin bozulmasına neden olarak hem kamu ahlakı hem de iş ahlakına zarar verebilecekleri düşünmüştür.²⁹²

Toplum Dergisi, C. 8, S. 21 (2019): 67-71.

²⁹⁰ Piketty, *Yirmibirinci Yüzyılda Kapital*, 530-531. Yoksul ülkelerin sağlık ve eğitimine dair bugün karşılaştığı sorunlar ülkelerin kendilerine özgüdür ve gelişmiş ülkelerin tecrübeleriyle çözülemezler (AIDS sorunu gibi). Örneğin; bkz. Abhijit Banerjee ve Esther Duflo, *Poor Economics* (New York: Public Affairs, 2012).

²⁹¹ A.g.e., 586 - 588.

²⁹² Charles T. Stewart, *Inequality and equity*, (London:Greenwood Press Westport, 1998), 63.

Dünyada göç aracılığıyla yeniden servet dağılımı, bazı bölgeler için sorunun bir kısmını çözebilir gibi görünse de, dünyada servetin belirli zümrelerde yoğunlaşması sorununa global ölçekte çok da etki ettiği söylenemez.

- **Ülkelerin Üzerinde Bölgesel Bir Politik Entegrasyon Gerekli mi?**

Piketty, 21. yy'da servete dayalı küresel kapitalizmin etkin biçimde düzenlenmesini sağlayacak tek şeyin, ülkelerin üzerinde bölgesel seviyede kurulacak politik entegrasyon olduğunu söylemektedir, AB'nde olduğu gibi. Kapitalizmin kontrolü ele geçirilecekse, artan oranlı sermaye vergisi gibi çözümleri uluslararası eşgüdümle birlikte uygulamak doğrudur. ABD ve Çin'in dinamikleri farklıdır, ancak Avrupa ülkeleri için bu entegrasyon şart gibi görünmektedir.

Ancak dünyadaki gelişmiş ülkeler kategorisinde ilk iki sırada yer alan ABD ve Çin, bu entegrasyona sıcak bakan ülkeler arasında olmadıkları için ve üstelik AB'ne üye gelişmiş ülkeler arasındaki son dönemlerde yaşanan fikir ayrılıkları ve sorunlar göz önüne alınırsa, bu entegrasyon çözümünün de yeniden dağılıma etkisinin çok az olacağı söylenebilir.

Kapitalizmi ya da yerine gelecek alternatif sistemi yeniden yazmak ve kuralları oluşturmak kolay değildir, hatta buradaki zorluk teknoloji ya da ekonomi ile ilgili de değildir. Burada, geleceğe yönelik en kritik tartışma,²⁹³ hükümetin büyüklüğünden ziyade hükümetin kimin için olduğuyla ilgilidir. Yeniden tasarlanacak olan merkezi seçim “serbest piyasa” ile hükümet arasında değil; geniş tabanlı refah için organize edilmiş bir piyasa ile neredeyse tüm kazanımları tepedeki birkaç kişiye ulaştırmak için tasarlanmış bir piyasa arasındadır. Buradaki mesele de, zenginlerden ne kadar vergi alınacağı ve olmayanlara ne kadar dağıtılacağı değil; bu, piyasanın kurallarının nasıl tasarlanacağıdır. Aslında ülke vatandaşlarının çoğunluğu, piyasanın kurallarını değiştirme gücüne sahiptir. Ancak bu gücü kullanmak için çıkarlarının nerede olduğunu anlamaları ve bir araya gelmeleri gerekir. Daha önce de tarihte defalarca farklı toplumlarda bunun örnekleri görülmüştür. Tarih eğer bir rehber olarak görülürse ve sağduyunun etkisi keşfedilirse, tekrar yapılamaması için bir engel yoktur.

²⁹³ Robert B. Reich, *Saving Capitalism, For the Many, Not the Few*, (New York: Penguin Random House LLC, 2015), 221-222.

3.1.2.1. Sosyal Finans

Son yıllarda modern ticari bankalar, kârlarını maksimize etmek için ekonominin aşırı finansallaşmasına katkıda bulunmaya, finansal bir kaldıraç kullanmaya ve kriz koşulları yaratmaya güçlü bir şekilde yönelmiştir. Maddi duran varlıklara kıyasla finansal varlıkların önem ve değerinde artış meydana gelmiştir. Bu artan finansallaşma, sanayi sektörü, finans sektörü ve işgücü piyasası arasındaki çatışmalara neden olmaya başlamıştır. Bu durum, istihdam alanını ve dolayısıyla ekonomilerin sosyal birliğini olumsuz etkilemiştir. 60'lı ve 70'li yıllardan itibaren sosyal hareketin gelişmesiyle birlikte etik veya sosyal olarak da adlandırılan sürdürülebilir bankacılığın doğuşu gözlemlenmeye başlamıştır.

Sosyal finans ve sosyal bankacılıkta, reel ekonomi ve toplumdaki mevcut ihtiyaçların karşılanmasına odaklanıldığı gibi, onların sosyal, kültürel, ekolojik ve ekonomik sürdürülebilirlikleri de göz önünde bulundurulur. Son yıllarda yaşanan global krizin yansıması sonucunda, birçok insan sosyal bankacılığın geleneksel ve ana akım bankacılığa göre toplumun gelişimine daha fazla önem verdiğini görmeye başlamıştır. Sosyal bankacılığın gelecekte daha fazla kriz yaşanmaması için bankacılık ve finans sektörü için önemli dersler verebileceği öngörülmektedir.²⁹⁴

Benedikter,²⁹⁵ sosyal bankaları “vicdanlı bankalar” olarak tanımlamaktadır. Sosyal bankalar, topluma yatırım yapmaya, dezavantajlı bireylere fırsatlar sunmaya ve sosyal, çevresel ve etik gündemleri desteklemeye odaklanırlar. Aynı zamanda paralarını yalnızca belirli kesimler için özel kâr sağlamak ve sermaye biriktirmek yerine, toplumun daha iyi olmasını sağlayan sektörlere yatırmaya çalışırlar. Ayrıca Benedikter ana akım bankalar ile sosyal bankalar arasındaki temel farkı açıklarken; ana akım bankaların çoğu durumda yalnızca kâr maksimizasyonu ilkesine odaklandığını, oysa sosyal bankacılığın kâr-insanlar-gezegen üçlü ilkesini uyguladığını vurgulamıştır. Sosyal bankalar, kâr elde etmenin yanında aynı zamanda insan ve çevre refahını da

²⁹⁴ Krishn A. Goyal & Vijay Joshi, “A Study of Social and Ethical Issues in Banking Industry”, *International Journal of Economics and Research*, Vol.2, Issue 5 (2011): 53.

²⁹⁵ Roland Benedikter, *Answers to the Economic Crisis: Social Banking and Social Finance* (New York: Spice Digest, Springer, 2011).

teşvik eder. Bu, sosyal bankaların finansal kararlar alırken “sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliği” göz önünde bulundurduğu anlamına gelir.

a) Sosyal Finans'ın Ortaya Çıkışı

1990'dan beri yapılan ampirik araştırmalar, bankaların kendi çevresel durumlarıyla veya müşterilerinininkiyle ilgilenmediği sonucuna varmıştır. Finans sektörü alanında bazı değişikliklere ve bununla birlikte artan bir farkındalığa tanık olunmaya başlanmıştır; çevresel yatırım fonları, krediler, yeşil bankacılık, küresel bankacılık, kırsal bankacılık, tarım bankacılığı, sosyal bankacılık ve etik bankacılık. Son global ekonomik kriz, binlerce şirketin iflasına ve milyonlarca iş kaybına neden olurken, büyük ekonomilerin de yeniden ivme kazanması yıllar alacak gibi görünmektedir. Bu küresel krizin bir sonucu olarak, sosyal bankacılık ve sosyal finans, ABD ve Avrupa'daki banka müşterileri arasında önemli trendler haline gelmiştir. Krizle birlikte, sosyal bankalar niş kurumlar olmaktan çok daha fazla herkesin görebileceği oyunculara dönüştü. Bunun nedeni, Avrupa'daki banka müşterilerinin sayısı arasında daha az spekülatif, daha sorumlu, etik ve toplum odaklı olan sosyal bankacılık hakkında artan farkındalık düzeyidir.²⁹⁶

Bugün gelişen dünyada, Batı ve İslam dünyasının birlikte değişimini sürdürdüğü görülmektedir. Batı dünyası çoğunlukla teknolojik gelişmelere odaklanırken ve bu konudaki üstünlüğünü birkaç yüzyıldır devam ettirirken, mana dünyasını tamamen bitirmiştir; diğer yandan İslam dünyası ise tekrar uyanma çırpınışları içerisindedir. II.Dünya Savaşı'ndan sonra Batı dünyasının kapitalist ve sosyalist olarak ikiye bölünmesi, şerden bazen hayır doğar düşüncesiyle; İslam dünyasına fayda sağlamıştır. İslam dünyasında ülkeler teker teker siyasi bağımsızlıklarına kavuşurken diğer yandan Batı, iktisadi açıdan ülkeleri “az gelişmiş ülke”, “gelişmiş ülke” gibi kategorilere ayırmıştır. 20. yüzyılın ortalarında ABD ve SSCB iki büyük güç olma ve dünyayı paylaşma kararı verdiğinde ise, İslam ülkeleri henüz bu durumun farkında olamamışlardır.²⁹⁷ Ancak yüzyılın sonlarına doğru İslam toplumları da bu yarışa katılmış ve geçmiş deneyimlerinden hareketle finans dünyasında var olma mücadelesinde yerlerini almaya başlamışlardır.

²⁹⁶ Goyal & Joshi, “A Study of Social and Ethical Issues in Banking Industry”, 53.

²⁹⁷ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 15-16.

b) Sosyal Finansla Ortaya Çıkan Kavramlar

Sosyal finans kurumlarıyla birlikte ortaya çıkan ve tartışılan kavramlar arasında şunlar sayılabilir;

- **Sürdürülebilir Finans (Sustainable Finance)**

“Sürdürülebilir” yatırımlar ve kredi uygulamaları, mümkün olan en fazla sayıda insan için daha iyi bir yaşam kalitesi üreten, etkileri ilk yatırımdan daha uzun zaman sonra görülen ve çok sayıda olumlu etki yaratmaya devam eden yatırımlardır. Sosyal bankacılığın finansal faaliyetlerde insani ve hümanist kavramlarını içermesi nedeniyle günümüzde sosyal bankalar kültürel bir güç haline gelmektedir.²⁹⁸

Sürdürülebilirlik kavramı ilk olarak çevreciler tarafından ortaya çıkmakla birlikte çevresel boyutunun yanında zamanla ekonomik ve sosyal boyutları da geliştirilmiştir. Tanım olarak farklı kesimlerce yorumlanmakla birlikte, Birleşmiş Milletler Brundtland Komisyonu tarafından oluşturulan genel bir tanımı vardır;

“Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamalarını tehlikeye atmadan, bugünün ihtiyaçlarının karşılanmasında sağlanan gelişmedir.”

(Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987)

Önce devletler, sonra da şirketler kendi operasyonel süreçlerinde sürdürülebilirlik kavramını uygulamaya başlamışlar ve 1992’de Rio de Janeiro’deki Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın Dünya Zirvesi bu konuda dönüm noktası olmuştur. Aynı zamanda Dünya İş Konseyi’nde sürdürülebilirliğin iş planlarına dahil edilmesine yönelik adımlar da atılmıştır.²⁹⁹

Bankalar, özellikle hızla büyüyen gelişmekte olan ülkelerde finansal ve ekonomik kalkınmada kritik bir rol oynamaktadır. Yıllar geçtikçe bunun önemi artmakla birlikte, bankaların farklı konularda faaliyet gösteren finansal kurumlar olarak etik rollerini yerine getirmeleri de gerekmektedir. Genel olarak sosyal ve ekonomik zorlukların en

²⁹⁸ Goyal & Joshi, “A Study of Social and Ethical Issues in Banking Industry”, 53.

²⁹⁹ Radek Halamka, “Ethics as a Way to Sustainability in Banking?”, (Masters Thesis, Institute of Economic Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University of Prague, 2014), 16.

çok hissedildiği gelişmekte olan ülkelerde, bankaların çok büyük bir kurumsal sosyal sorumluluğu (CSR “Corporate Social Responsibility”) vardır.

- **Kurumsal Sosyal Sorumluluk (CSR)**

KSS/CSR, küresel krizle birlikte finansal sistemlerin toplumu olumsuz etkilememesini sağlamak için bankalara daha fazla sorumluluk yüklemektedir. Dünya Bankası (World Bank), Uluslararası Para Fonu (IMF), Küresel Raporlama Girişimi (Global Reporting Initiative) ve Ekvator Prensipleri (Equator Principles) gibi kurumlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde KSS politikalarını ve uygulamalarını giderek daha fazla teşvik etmeye çalışmışlardır. Buna ek olarak, hükümet politikası da, bankalar arasında kurumsal sosyal sorumluluğun iyileştirilmesinde değerli bir unsurdur.³⁰⁰

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramının ortak konuları: sorumlu davranış, çevre sorunları, sürdürülebilir kalkınma ve sosyal davranıştır. Finansal risklerin yönetilmesinde, borçluların izlenmesinde, finansal varlıkların fiyatlandırılmasında ve değerlendirilmesinde ve çeşitli ödeme yöntemlerinin düzenlenmesinde bankalar toplumu etkiler. Bu nedenle, vatandaşların kurumsal sosyal sorumluluğu benimsemeleri gerekir, çünkü küresel durgunluk döneminde, kurumsal başarı kavramına karşı önem kazanan toplumun refahıdır.³⁰¹

Toplumda bir amacı olan bankalar gibi kurumların “toplumun” ne olduğunu, onlar için ne yaptığının ve onlardan neye ihtiyaç duyduğunun farkında olması gerekir. Bu nedenle, bankaların ortak yararı, tüm paydaşların her birinin makul bir şekilde beklediğini başarmasını sağlayacak amaçları gerçekleştirmektir. Bankalar uzun vadeli yatırımlar yoluyla işletmeye ve topluma fayda sağlayan faaliyetleri belirleyebilir, böylece kazan-kazan politikasını yakalayabilir. Sosyal ve ekonomik faydaların uzlaştırılması yoluyla kazanç, tüm paydaşların yararına yeni iş fırsatlarının yanı sıra, artan iyi niyet ve hayırseverlik uygulamaları şeklinde olabilir.

³⁰⁰ Nirmala Dorasamy, “Corporate Social Responsibility and Ethical Banking for Developing Economies”, *Journal of Economics and Behavioral Studies*, Vol.5, No.11 (2013): 777.

³⁰¹ I. Ali, et al., “Corporate social responsibility influences, employee commitment and organizational performance”, *African Journal of Business Management*, Vol. 4, No.12 (2010): 2796.

Kurumsal sosyal sorumluluğun temel fikri; kurumların, çalışanlarla ve yerel topluluklarla birlikte çalışarak sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya katkıda bulunma taahhüdünün bir parçası olarak bir dizi paydaşın ihtiyaçlarını karşılama yükümlülüğüne sahip olmasıdır.³⁰²

İslam Bankacılığı ve Finansı, tanımı ve kurgusu bakımından, kurumsal sosyal sorumluluk beklentileriyle uyumlu bankacılık sistemidir. İslam Ahlâk İktisadı aksiyomlarının tamamı, fakat bunlar içerisinde özellikle “tevhit”, “adalet”, “rububiyet”, “tezkiye” sosyal gelişmeye, çevresel endişelere, insani ve iktisadi kalkınmaya doğrudan atıfta bulunur. Bu nedenle İslam Ahlâk İktisadının beklentisi, finansal açıdan şer'i uygunluğuna ek olarak İslam Bankacılığı ve Finansı'nın kurumsal sosyal sorumluluk ile uyumlu olması gerektiğidir.³⁰³

- **Green Financing (Yeşil finansman)**

1972'den beri, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UN Environment Programme), çevre konusunda önde gelen küresel otorite olarak hizmet vermektedir. BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemi şemsiyesi altında çalışarak zamanını en ilgili çevre sorunlarını belirleyip ele alan, çevresel projeleri finanse eden ve gelirinin %95'i gönüllü katkılara bağlı olan bir kuruluştur. Çevre Fonu (The Environment Fund), dünya çapındaki çalışmaların temelini oluşturan temel esnek fon kaynağıdır. Örneğin; 193 üye devlet, çalışma programının uygulanmasını destekler.

Yeşil finansmanın (green financing) amacı; sürdürülebilir kalkınma önceliklerine bağlı kalarak kamu, özel ve kâr amacı gütmeyen sektörlerden oluşan bankacılık, mikro-kredi, sigorta ve yatırım araçlarıyla finansal akış düzeyini artırmaktır. Bunun önemli bir kısmı, çevresel ve sosyal riskleri daha iyi yönetmek, hem makul bir getiri oranı, hem de çevresel fayda sağlayan fırsatları değerlendirmek ve daha fazla hesap verebilirlik sağlamaktır.

³⁰² World Business Council for Sustainable Development, “The business case for sustainable development: Making a difference towards the Johannesburg Summit 2002 and beyond” (2001): 25. (<http://www.wbcsd.org>, 2 December 2012).

³⁰³ Asutay, “İslami Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramsallaştırılması: İslam Ahlâk İktisadının İdeallerine Karşı İslami Finansın Gerçekleri”, 136.

Yeşil finansman, ülkelerin düzenleyici çerçevelerindeki değişiklikler, kamu mali teşviklerinin uyumlaştırılması, farklı sektörlerden yeşil finansmandaki artışlar, kamu sektörü finansmanı karar alma sürecinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin çevresel boyutuyla uyumlu hale getirilmesi, temiz ve yeşil teknolojiler, sürdürülebilir doğal kaynak temelli yeşil ekonomiler için finansman ve iklim akıllı mavi ekonomi, yeşil tahvil kullanımının artırılması vb. konulardaki çalışmalarla daha ileriye götürülebilir.³⁰⁴

BM Çevre Programı (UN Environment Programme), finansal sistemleri 2030 sürdürülebilir kalkınma gündemine uyumlu hale getirmek ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin gerçekleştirilmesini destekleyecek finansal akışları yönlendirmek için ülkeler, finansal düzenleyiciler ve finans sektörü ile birlikte çalışmaktadır. Günümüzün küreselleşmiş ekonomisinin merkezinde, bankaların ve yatırımcıların farklı sektörlerle sermaye tahsis ettikleri finansal piyasalar da bulunmaktadır. Bugün ayrılan sermayenin, ekosistemleri ve yarının üretim ve tüketim kalıplarını şekillendireceği düşünülmektedir.

Yeşil finansmanla ilgili mevcut çalışmaların önemli alanları şunlardır³⁰⁵:

- Etkin ortam yaratmada kamu sektörünü desteklemek,
- Yeşil tahviller (green bonds) gibi finans mekanizmalarında kamu-özel ortaklıklarının teşvik edilmesi,
- Ortaklık işletmelerinin mikro-kredi konusunda kapasitelerini geliştirmek.

Green banking ile ilgili dünyadaki önemli örneklerden biri Triodos Bank'tır ve dünyanın en acil çevre sorunları pahasına kâr elde edilmemesi gerektiğine inanmaktadır. Bu nedenle, organik gıda ve tarım işletmelerinden ve yenilenebilir enerji işletmelerine öncülük eden kuruluşlardan, geri dönüşüm şirketlerine ve doğa koruma projelerine kadar kuruluşları finanse etmektedir. Yine Citizens Bank of Canada, karbon emisyonlu arabalar için kredi faiz oranını düşürerek çevre projelerine öncülük sağlayan kuruluşlardandır. Bu tür çabaların, diğer bankaları yeşil bankacılığa motive

³⁰⁴“Green Financing”, <https://www.unep.org/regions/asia-and-pacific/regional-initiatives/supporting-resource-efficiency/green-financing> [01.08.2021].

³⁰⁵ A.g.e., 2.

edeceği ve sonuç olarak uzun vadede çevre sorunlarının çözümünde fayda sağlayacağı düşünülmektedir.³⁰⁶

BM Çevre Programı, aynı zamanda kaynak verimliliği programı aracılığıyla, ülkelere, finansman sistemi için politikalarını gözden geçirme ve sürdürülebilir finans yol haritalarını geliştirme hizmeti sunarak, merkez bankalarına ve otoritelere ulusal finans piyasalarının düzenlemelerini en iyi şekilde nasıl iyileştirecekleri konusunda yardımcı olmayı hedeflemektedir. Yine, özel iklim finansmanı gibi mevcut girişimler üzerine, politika yapıcılar ve özel sektör liderleriyle birlikte çalışmaktadır. BM Çevre Programı, hem kamu hem de özel yatırımcılara ilham veren ve onları bilgilendiren politika eylemini de katalize etmeyi planlamaktadır.³⁰⁷

3.1.2.2. Etik Bankacılık

Etik kavramı; insan fiil ve davranışlarında ahlak ve gelenek kurallarının bulunması şeklindeki felsefe olarak tanımlanırken; ekonomik-etik de, bireysel eylemin, sosyal tutumların ve sosyo-ekonomik kurumların ekonomideki davranışlarının biçimi olarak ifade edilir.³⁰⁸ Etik bankacılık ise, sosyal ekonomideki şirketleri, STK'ları, sosyal ve doğal çevrelerine karşı sorumlu davranan şirketleri finanse etmekte uzmanlaşmış bankacılık işletmeleri olarak tanımlanmıştır. Diğer yandan olumlu bir sosyal etkiye sahip olan ekonomik faaliyetleri finanse etmeye çalışan kuruluşlar olarak da kabul edilmektedir.

Son yıllarda artan sayıda yatırımcı, varlık yöneticisi ve finansal aracı kurumlar, iş uygulamalarına sürdürülebilirlikle ilgili ilkeleri dahil etmişlerdir. Bankacılık sektöründe ise durum biraz daha yavaş işlemektedir. Konvansiyonel bankacılık ile etik bankacılıkta, bankaların iç denetleme kurumları, etik ilkelerin uygulanması konusunda aynı içerikte bir denetim gerçekleştirilmemektedir. Konvansiyonel bankalarda, kredi kullandırılan bireylerin ya da kurumların ürettiği ürünlerin sağlığa zararlı olup olmadığı, müşterilerin çevreye zarar verip vermediği, silah üretimi gibi doğayı olumsuz etkileyen sektörlere kredi verilip verilmediği gibi konular

³⁰⁶ Goyal & Joshi, "A Study of Social and Ethical Issues in Banking Industry", 54.

³⁰⁷ "Green Financing", 2021.

³⁰⁸ Aslı Yüksel Mermod, "Bankacılıkta Etik Kavramı ve Banka Üst Düzey Yöneticilerinden Beklentiler", *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt XXV, Sayı 2 (2008): 501.

incelenmemektedir. Ancak buna karşılık etik bankacılıkta, kredinin kimlere ve hangi amaçla verildiği en önemli unsurlardandır.³⁰⁹ Örneğin; Alman bankası olan Ethikbank tarafından, silah üretimi yapan şirketlere, nükleer santral işletmelerine, fosil yakıt üreten şirketlere, genetiği değiştirilmiş bitki üreten işletmelere, çocuk işçi çalıştıran kuruluşlara, kozmetik ürünleri için hayvan deneyi yapan şirketlere, rüşvet ve yolsuzluk davası bulunan, pornografik malzeme üreten şirketlere, bahis ve kumarhane işletmeleri gibi toplumsal değerlere zarar veren kuruluşlara finansman sağlanmamaktadır.

Sürdürülebilir bankalar, geleneksel bankalardan daha yoğun bir şekilde, hem ortak bir bankacılık sisteminin dışında kalan varlıkların hem de tasarruf edenlerin ve yatırımcıların ihtiyaçlarına cevap vererek, tasarruflarının sosyal yönünü şekillendirir. Ekolojik tarıma, yenilenebilir yeşil enerjiye, sosyal girişimler de dahil olmak üzere sosyal ekonomi varlıklarına yatırım yaparak sermaye toplama ve kullanma sürecinde olumlu bir sosyal veya ekolojik etkiyi amaçlarlar. Bir diğeri ise, genellikle kârlardan farklı amaçları gerçekleştiren özel kuruluşlardır. Bu kurumların önceliği, sahipleri ve ilgili taraflar için finansal fayda sağlamak değil, hem üyelerinin hem de toplumun ihtiyaçlarına yönelik ürün ve hizmetler sağlamaktır. Ancak, bu kurumların bir başka özelliği, geleneksel bankacılıktaki gibi fon toplama olanağından yoksundur. Bu nedenle, kamu yardımına ve dış yatırımcılardan gelen sermayeye güçlü bir şekilde bağımlıdır. Ayrıca yatırım güdüleri bir yandan ekonomik, diğer yandan sosyal faktörler tarafından belirlenir.³¹⁰

Bankacılıkta son yıllarda yaşanan olaylar, bankacılık endüstrisinin etiği ve mevcut bankacılık sisteminin sürdürülebilirliği hakkında soruları gündeme getirdi. Artan mali düzenleme gibi ahlaki olmayan önlemlerde çoğunlukla bir tepki gerçekleşti ve diğer olası çözümlere marjinal alan verildi.³¹¹ Son otuz yıl içerisinde etik yatırım endüstrisinin büyümesi, şirketlerin sosyal ve etik davranışlarına yapılan vurgunun bir başka güncel göstergesidir. Şirketlerin etik ve sosyal sorumlu olarak inandıkları bir

³⁰⁹ Aysel Gündoğdu, “Etik Bankacılık ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *İş Ahlakı Dergisi* (2018): 260-267.

³¹⁰ Paweł Mikołajczak, “Sustainable Banking, Implications for an Ethical Dimension of Finance of Social Enterprise Performance”, *Studia Prawno-Ekonomiczne*, Vol. 104 (2017): 288.

³¹¹ Halamka, “Ethics as a Way to Sustainability in Banking?”, 1.

rekabet avantajı vardır.³¹² Sosyal, çevresel ve ekonomik katkıları hakkında etkin bir şekilde iletişim kurarak markalarını güçlendirebileceklerini, müşteriler ve tedarikçiler nezdinde kurumsal itibarlarını artırabileceklerini, kendini adanmış ve vasıflı bir işgücünü çekip elde tutabileceklerini öngörürler.³¹³ Gerçekten de, mevcut literatür, etik ve sosyal sorumluluğa bağlılığın kârlılık, rekabetçilik ve risk yönetimi açısından daha iyi performansa yol açacağını iddia etmektedir.

Kooperatif bankacılık modeli, banka şubelerinde sağlanan doğrudan, kişiselleştirilmiş müşteri hizmetlerine dayalıyken, etik bankacılık modeli elektronik bankacılık ve az sayıda şubeye dayanmaktadır.³¹⁴ Etik bankacılık, sosyal açıdan sorumlu yatırımı kurumsallaştırmayı amaçlar. Sosyal açıdan sorumlu yatırım, etik ve finansal kriterlere dayanmaktadır. Örneğin; İslami bankacılık, hissedarlar ve ortaklar arasında kâr ve zarar paylaşımı ilkesini takip eder.³¹⁵ Buna göre, bu tür yatırımlar sadece finansal koşulları değil, aynı zamanda bu yatırımların alıcıları tarafından fonların kullanımını da dikkate alır. Bu yaklaşım, sorumlu yatırım fonlarının ve kurumsal sosyal sorumluluk kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu terim bankacılık etiği, etik fonlar, dayanışma yatırımı, sosyal sorumluluk ve etik bankacılığı kapsar.

Etik bankacılık tarafından ***finanse edilen projeler*** aşağıdaki ilkelere dayanmaktadır:

- ***Eşitlik:*** Finanse edilen projeler ve şirketler, organizasyonun tüm üyelerinin aktif katılımını teşvik etmeli ve yöneticilerin maaşları ile çalışanların maaşları arasında küçük farklar olan ücretlendirme sistemleri oluşturulmalıdır.

³¹² M.E. Porter & M.R. Kramer, “The competitive advantage of corporate philanthropy”, *Harvard Business Review*, Vol. 80, (December, 2002): 56-65.

³¹³ D.B. Turban & D.W. Greening, “Corporate social performance and organizational attractiveness to prospective employees”, *Academy of Management Journal*, Vol. 40, No.3 (1997): 658-672.

³¹⁴ Joan Ramon Sanchis & E. Pascual, “Ethic bank and cooperative bank. A comparative analysis through the study of Caixa Popular and Ethical Banking Fiare”, *Revista de Estudios Cooperativos*, Vol. 124 (2017): 152–174.

³¹⁵ Imran Khan, et al., “Performance comparison of Islamic and conventional banks: Empirical evidence from Pakistan”, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, Vol. 10 (2017): 419–433.

- **İstihdam edilebilirlik:** Finanse edilen projeler ve şirketler, en büyük dışlanma riski altındaki gruplar için istikrarlı istihdamı ve istihdama erişimi teşvik etmelidir.
- **Çevre:** Finanse edilen projeler, sürdürülebilir büyümeyi garanti etmelidir.
- **İşbirliği:** Finansman, şirket içi işbirliğini (kuruluş ve çalışanları arasında) ve şirket dışı işbirliğini (diğer kuruluşlarla) teşvik eden projeleri ve şirketleri desteklemelidir.
- **Çevreye bağlılık:** Finanse edilen projeler ve şirketler, yerel topluma ve diğerlerine katkıda bulunmalı, topluma yardımcı olacak faaliyetleri desteklemelidir.
- **Yeniden Yatırım (reinvestment):** Finanse edilen projeler, kârlarının bir kısmını topluma yeniden yatırmalıdır.

Etik bankaların yaptığı projeler örnek vermek gerekirse; Birleşik Krallık'taki The Cooperative Bank, müşterilerine dayanıklı tüketim malları alımlarında ev enerjisini derecelendirme teklifinde bulunmakta ve burada amaç, bir mülkün enerji açısından ne kadar verimli olduğunu ve nasıl iyileştirmeler yapılacağını daha iyi anlamalarını sağlamaktır. Ayrıca, bankanın ipoteklerinde karbonu dengeleme özellikleri yer almaktadır. Yani, bir müşterinin ipotek sahibi olduğu her yıl, banka tipik bir hane halkının enerji tüketiminden kaynaklanan karbondioksit emisyonlarının beşte birini azaltmıştır. Yine 2003 yılında bu para, yerel halkı enerji verimliliği sağlayan sobalar üretmek için eğiten bir Bangladeş projesinde, mikro hidro-elektrik üretimini destekleyen bir Bulgaristan projesinde ve Uganda'daki yeniden ağaçlandırma projesinde kullanılmıştır.³¹⁶

Sürdürülebilir bankacılıkla ilgili zaman zaman çeşitli ikilemler de gündeme gelmekte ve tartışılmaktadır. Sosyal girişimcilerin güdülleri ve tutkuları karmaşık ve çok boyutlu olduğu düşünülmektedir. Sosyal refah yaratma iradesi, büyük bir değişim umuduyla ve hatta ciddi eşitsizliklerin bulunduğu bir sosyal sistem için yeni bir denge kurma arzusuyla belirlenir.³¹⁷ Baker ve Nelson³¹⁸, bazen önemli finansal araçlarla birlikte

³¹⁶ Goyal & Joshi, "A Study of Social and Ethical Issues in Banking Industry", 54.

³¹⁷ J. Gregory Dees, "Enterprising nonprofits", *Harvard Business Review*, Vol.76, No.1 (1998): 55–66.

³¹⁸ Ted Baker & Reed E. Nelson, "Creating Something from Nothing: Resource Construction

reformları başlatmak için oluşan motivasyonun, yapılan eylemleri sıkıntılı hale getirebileceğini öngörmüşlerdir. Ayrıca sosyal girişimcilerin, üstlenilen eylemlere desteklerini veya rızalarını almaları için başkalarını manipüle etmeye ve hatta baskı yapmaya çalışabileceği, her ne kadar bu girişimcilerin katkıları, toplumsal refaha ya da yoksulluğun azalmasına sebep olsa bile, bu manipüle edici davranışların doğru kabul edilemeyeceği belirtilmiştir.

Etik bankacılıkla ilgili bir diğer husus ise, etik finans sektöründeki birçok kurumun her birinin üzerinde çalıştığı ilkeler arasında önemli derecede bir örtüşme olmasına rağmen, bugüne kadar etik bankacılık sektörü İslami finans sektörüyle tam olarak ilgilenmemiştir. 1-2 Eylül 2015'te İskoçya'nın Edinburgh kentinde düzenlenen son Küresel Etik Finans Forumu (Global Ethical Finance Forum), bu sektörler arasında bir diyalog başlatma gereğini ortaya koyan ilk adımdır. Bu forumda, iki sektörü aynı paydada bir araya getirmenin ne kadar önemli olduğu ve doğru entegrasyondan çok uzakta bulunduğu gerçeğiyle yüzleşilmiştir.³¹⁹ Yine de bu forumdaki en iyi kazanım, etik finans ve İslami finans aynı çatı altında bir araya geldiklerinde ortak fırsatlar ve ortak zorluklar hakkında tartışacak çok konuları olduğudur. Bu alandaki önemli konulardan biri, hem çevresel, sosyal ve yönetim (ESG) hususları, hem de İslami sektörde kaldırılacakla ilgili endişe içeren yatırım fonları için fırsatlar değerlendirilmiştir.

a) Etik Bankacılık'ın Ortaya Çıkışı

Ekonomik düşünce, etiğin kardeşi olarak doğmuş olmasına rağmen, birbirlerinden ayrı gelişmişlerdir. Sanayileşme ve modern iktisadın mühendislik yaklaşımına artan öneminin bir sonucu olarak aralarında bir boşluk oluşmuştur.³²⁰ Tüketici tercihlerini mikro düzeyde veya ekonomik politikayı makro düzeyde açıklayan modellerin geçmişte bu kadar hızlı gelişmesinin nedeni, nicel ekonomik olgulara uygulanan mühendisliktir.

Through Entrepreneurial Bricolage”, *Administrative Science Quarterly*, No.50 (2005): 330–365.

³¹⁹ Blake Goud, “Uncharted Waters For Ethical and Islamic Finance”, *The European Financial Review* (2015): 2.

³²⁰ Amartya Sen, *On Ethics and Economics*, (Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 2000).

Ekonomi bir sosyal bilimdir ve bu nedenle karmaşık ve çoğu zaman gizli insan özellikleri ve ilişkileriyle dolu gerçeklikle ilgilenir. Bu nedenle, sadece mühendislik yöntemlerinin kalibre edilmesi değil, aynı zamanda varsayımların da bir geri bildirim döngüsüne tabi tutulması çok önemlidir. Aksi takdirde, “gömülme”³²¹ sorununa, yani ekonomik eylemlerin diğer insan faaliyetlerinden ayrı olarak ele alınmasına yol açabilir.

Kişisel çıkarın, etik değerlendirme ile bazen ilgisi olmadığı söylenir, hatta bazen tüm ekonomik faaliyetlerin ahlak dışı olduğu bile ileri sürülür. Aksine, ekonomik kararlar çoğu zaman diğer gerçekliklerden hiç de kopuk değildir. Duygular iktisatta yeni bir kavram değildir, aslında Adam Smith'in kurduğu modern iktisadi düşüncenin en başında durmaktadırlar. İnsani değerler ve beklenmedik kararları potansiyel olarak açıklayan duygular, ekonomik girdi ve çıktılarda daha fazla bilginin dikkate alınmasına izin verir ve sonunda etik değerlendirme yapılmasını sağlar.³²² Kişisel çıkarı ekonomik eylem için tek temel olarak kullanmanın öncüsü olarak kabul edilen Adam Smith'in, konseptinde bağlamından kopmuş bir karmaşıklık olduğu görülmektedir.³²³ Smith'in iddia ettiği gibi, her insan doğasında empati gücüne sahiptir. Sonuç olarak; bu kendi çıkarına göre, hem kendisinin hem de başkalarının iyiliğini önemsemesine neden olur.³²⁴

Etik bankacılık tartışmaları çok yeni gibi görünürken, dünyada etik bankacılığın ilk örnekleri 1462'de Avrupa'da “Montes de Piedad”a kadar uzanır. 18. yüzyılın ikinci yarısında bu kuruluşlardan kredi birlikleri ve tasarruf bankaları şeklinde tasarruf kurumları ortaya çıkmıştır. 1976'da ilk etik banka olan Grameen Bank³²⁵ Bangladeş'te kuruldu. Bu banka ve diğer benzer işletmeler, mikro-kredi aracılığıyla yoksulların

³²¹ Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, 2nd ed. s. L, (Beacon Press: 2001).

³²² Halamka, “Ethics as a Way to Sustainability in Banking?”, 3-4.

³²³ Coase, “Adam Smith's View of Man”, *Journal of Law and Economics*, C.19, S.3 (1976): 529-546.

³²⁴ Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, 2000 ed. (New York: Prometheus Books, 1759).

³²⁵ Muhammad Yunus, “Grameen Bank, Microcredit and Millennium Development Goals”, *Economic and Political Weekly*, Vol. 39 (2004): 4077–4080.

temel ihtiyaçlarını karşılamak için kendi emeklerini ve yaratıcılıklarını kullanmalarına yardımcı olmada etkili olmuşlardır. Yunus, etik bankacılık için küresel bir ölçüt oluşturmuş ve buna benzer kuruluşlar dünya çapında ortaya çıkmıştır. Benzeri etik bankalar dünyadaki dikkate değer örneklerdir: Hindistan'da Sewa Bank, Fransa'da Caisse Solidaire ve Chicago'da South Shore. Hollanda'da 1980'de Triodos Bank, Avrupa'da etik bankacılığın öncüsü olmuştur. İspanya'da ise, Etik ve Ekolojik Bankacılık Birliği (Association for Ethical and Ecological Banking-ABSE) adlı alternatif bir banka yaratmaya yönelik erken girişimler çeşitli nedenlerle başarısız olurken ardından 1990'da etik bankacılığı geliştirmeye ilgi yeniden ortaya çıkmıştır. Daha sonra 2003 yılında Güven Projesi (Trust Project), İspanya'daki ilk sosyal bankayı başlatmak için Triodos Bank ile bir anlaşmaya varmış ve bu nedenle 2003 yılı İspanya'da etik bankacılığın doğuşu olarak düşünülmüştür.

b) Etik Bankacılık'ın Temel İlkeleri

Etik bankacılığın amaçları, ekonomik faydaların ötesine geçerek insanları, dünyayı ve kârı içeren üçlü sonuç açısından sosyal hedefleri kapsamaktadır.³²⁶ Etik bankalar, paydaşlarına paranın nereye ödünç verildiği konusunda yüksek düzeyde şeffaflık ve daha ayrıntılı bilgi sağlar. Bankalar ile paydaşları arasındaki ilişki, bankalardan etik davranış talep edenle oluşan güvene dayandığından, bankalar dürüstlük, sorumluluk ve yakınlık açısından görev üstlenmelidir. Bu anlamda San-Jose ve arkadaşları, aşağıdaki üç sorumluluk düzeyini belirlemiştir.

- ***Dürüstlük*** - bankalar, yoksulluk, etnik köken veya bağlılıklar nedeniyle bireyleri veya grupları dışlayarak münhasırlık üzerine işlememelidir.
- ***Sorumluluk*** - bankalar, davranışlarının sosyal ve ekonomik sonuçlarından sorumlu olmalıdır.
- ***Yakınlık*** - bankalar yatırımlarda olumlu kriterler benimsemelidir.

Bankaların etik banka olabilmesi için, öncelikle varlıklarını pozitif sosyal katma değeri olan ve küresel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gereken projelere yerleştirmeleri gerekmektedir. Etik bankalar, verdikleri kredinin türü, projenin amacı ve yaptıkları yatırımların diğer özellikleri hakkında kapsamlı bir şekilde bilgi verirler. Ayrıca, etik

³²⁶ L. San-Jose, et al., "Are ethical banks different? A comparative analysis using the radical affinity index", *Journal of Business Ethics*, Vol. 100 (2011): 151.

bankaların paralarını sosyal katma değeri olan pozitif projelere yatırırken ve bu bilgileri kamuya açıklarken her türlü çabayı göstermeleri de önemlidir.³²⁷

Etkili ve sorumlu izleme mekanizmaları, bankanın esas sözleşmesine ve mali raporlarına odaklanarak bankacılık uygulamalarındaki yeniliklerin izlenmesini sağlar. Örneğin; İslami bankalar, Şeriat Denetleme Kurulları (Shari'ah Supervisory Boards) tarafından bu tür bir dış denetime tabi tutulur ve bu, KSS faaliyetlerini ve bildirim yetkilendirme hakkına sahiptir. KSS faaliyetleri hakkında raporlama, izlemenin önemli bir yönüdür. Gelişmekte olan ekonomilerde, özellikle yüksek düzeyde yolsuzluğun olduğu yerlerde, tüm banka paydaşlarını etkileyen etkin risk yönetimini sağlamak için dönüşümün bankacılık sektöründe daha etik değerlendirmelere doğru ilerlemesi gerekmektedir. İçinde açgözlülük barındıran materyalizm tarihine bakıldığında, bu bakış açısının ticari işlemlerde sorumsuz eylemlere ve etik değerlere aldırış edilmemeye yol açtığı görülmüştür. İş hayatında etiğin doğası gereği, ahlaki bir ekonomi şarttır ve bankacılığın bu tür hedefleri yerine getirmesi beklenir.³²⁸

Kriz dönemlerinde banka tasfiyeleri, milli gelir kaybına ve kıt kaynak israfına yol açtığı için toplum üzerinde zaman zaman yıkıcı, bazen de ciddi zararlara sebep olan bir sosyal etkiye sahiptir. Bankalar krizin etkisiyle sıkıntı yaşadığında, genellikle ekonomideki diğer mal ve hizmetlerin üretimine yatırılacak kıt kaynakların çoğunu da kullanırlar. Bankalar ayakta kalabilmeleri için kâra ihtiyaç duyarken, sağlıklı ve istikrarlı bir ekonomi için de kâr gereklidir. Bankaların kârının sürdürülebilir olması önemlidir. Bankaların tasfiyesi ile, sadece toplum sıkıntıya girmez, aynı zamanda halkın güveni de aşınır. Dolayısıyla bankalardan ekonomik, yasal ve etik sorumluluklarının dışında, yasaların gerektirmediği veya etik anlamda beklenmeyen sosyal faaliyetlerde bulunmaları da toplum tarafından beklenir.

Gelişmiş ülkelerin yanında, özellikle gelişmekte olan ülkelerde bankalar gibi kurumlar arasında etik değerlerden bir diğeri olan çevre bilinci henüz emekleme aşamasındadır. Riskten kaçınma teorisi ile, rasyonel yatırımcıların potansiyel riski azaltmanın bir yolu olarak verimli yatırım aradıkları iddia edilmiştir. Bu nedenle, güvenilir bir çevresel sicile sahip sosyal olarak sorumlu bir kurum seçilerek potansiyel risk azaltılır.

³²⁷ A.g.e., 159.

³²⁸ Dorasamy, "Corporate Social Responsibility and Ethical Banking for Developing Economies", 779.

Bankalar çevresel itibarlarını oluşturmak için daha fazla yatırım yaparsa, o zaman daha fazla yatırımcı çekebilirler.³²⁹

Bankalar, tarım ve imalat gibi diğer sektörlerle karşılaştırıldığında, daha düşük doğrudan çevresel etkiye sahiptir. Bununla birlikte, bankaların çevreye zarar veren faaliyetlerin kolaylaştırıcıları olarak, politika ve uygulamalarında çevreye duyarlı konuları dikkate almaları gerekmektedir. Bankalar, bu nedenle kredi verme ve yatırım politikalarının çevreye zararlı faaliyetleri kolaylaştırmamasını sağlamakla yükümlü olmalıdır.

Tüm bu ilkeler ve değerler Türkiye bankacılık sisteminde de etik ilkeler adı altında takip edilmektedir. *Türkiye Bankalar Birliği* tarafından yayınlanan *Türkiye Bankacılık Etik İlkeleri* şöyle sınıflandırılabilir;³³⁰

- a) **Dürüstlük;** “faaliyetlerini yerine getirirken müşterileri, çalışanları, hissedarları, grup şirketleri ve diğer banka, kurum ve kuruluşlar ile olan ilişkilerinde dürüstlük ilkesine bağlı kalırlar.”
- b) **Tarafsızlık;** “İnsana saygının başarının temeli olması, ilkesinden hareketle gerek çalışanları gerekse müşterileri arasında ayırım gözetmez, önyargılı davranışlardan kaçınırlar. Hizmet sunarken ulus, din, finansal ve toplumsal statü, cinsiyet gibi farklılıklar gözetmezler.”
- c) **Güvenilirlik;** “Bankalar, tüm hizmet ve işlemlerde, müşterilere karşılıklı güven anlayışı içerisinde açık, anlaşılır ve doğru bilgi verirler, müşteri hizmetlerini zamanında ve eksiksiz yerine getirirler.”
- d) **Saydamlık;** “Bankalar, müşterilerini, kendilerine sunulan ürün ve hizmetlere ilişkin hak ve yükümlülükler, yarar ve riskler gibi konularda açık ve net biçimde bilgilendirirler. Bir ürün, hizmet ya da tavsiye vermeden önce, müşterilerini ve müşterilerin finansal kapasitelerini, durumlarını ve

³²⁹ A.g.e., 780.

³³⁰ “ Bankacılık Etik İlkeleri”,

https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/822/Etik_Ilkeler_27.08.2014.pdf
[27.09.2020].

ihtiyaçlarını etkili şekilde değerlendirerek bu çerçevede ürün ve hizmet önerirler.”

- e) **Toplumsal Yararın Gözetilmesi ve Çevreye Saygı;** “Bankalar, tüm faaliyetlerinde kârlılık yanında, toplumsal yararın gözetilmesi ve çevreye saygı ilkeleri ışığında sosyal ve kültürel etkinliklere destek sağlamaya özen gösterirler.”
- f) **Suçtan Kaynaklanan Malvarlığı Değerlerinin Aklanması ve Terörün Finansmanı ile Mücadele;** “Bankalar, uluslararası normlar ve ulusal mevzuat hükümleri çerçevesinde, suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerinin aklanması, yolsuzluk ve benzeri suçlarla mücadeleyi önemli bir ilke olarak benimseyerek gerek kendi aralarında, gerekse konuyla ilgili diğer kurum ve kuruluşlarla ve yetkili mercilerle işbirliği yapmaya özen gösterirler. Kendi iç bünyelerinde de bu amaca yönelik gerekli önlemleri alır ve personeli için eğitim programları düzenlerler.”
- g) **Bilgi Suistimali;** “Bankalar, kendilerine ve müşterilerine ait içerden öğrenilen bilgilerin suistimalinin önlenmesi için gerekli her türlü tedbiri alırlar.”

Ayrıca bankalar kendi aralarındaki ilişkilerde; rekabet, ilan ve reklam konularında, bilgi alışverişi ve personel hareketleri, müşteri ile aralarındaki ilişkilerde; müşterileri bilgilendirme, müşteri sırrı, hizmet kalitesi, güvenlik konularında, çalışanları ile ilişkilerinde; işe alma ve kariyer gelişimi, çalışanların genel nitelikleri, mesai saatleri, çalışma ortamı, çalışanların hakları konularında, kamu kurum ve kuruluşları ile ilişkilerinde; hesap verebilirlik, dürüstlük ve saydamlık ilkeleri gibi etik kurallara riayet ederler.

Bugüne kadar bankacılık sektöründeki etik ilkeler ve bankaların denetimi ile ilgili kurallar, bir açıdan kurumsal sorumluluk kapsamında norm koyma zorunluluğundan doğmuşlardır.³³¹

c) Dünyada Faaliyet Gösteren Etik Bankalar ve Uygulamaları

Sürdürülebilir, etik veya sosyal bankacılık sektörüne yönelik araştırmalara dayanan ve dünyada faaliyet gösteren ilişkili kuruluşlar ekte olup, tahminlere göre "reel ekonomide insan ihtiyaçlarını karşılamaya odaklanmış" etik banka sayısı 2000

³³¹ Mermoud, Bankacılıkta Etik Kavramı ve Banka Üst Düzey Yöneticilerinden Beklentiler,516.

civarındadır. Bu kapsamlı bir kuruluş listesi olmamakla birlikte öncü kuruluşları kapsamaktadır.³³²

Tablo 3.3: Etik Bankacılıkla İlgili Kuruluşlar

Kuruluşlar	Kısaltılmış Adı	Web Sitesi
Global Alliance for Banking on Values	GABV	www.gabv.org
European Federation of Ethical and Alternative Banks	FEBEA	www.febea.org
International Association of Investors in the Social Economy	INAISE	www.inaise.org
Women’s World Banking	WWB	www.womensworldbanking.org
Triodos Investment Management	TIM	www.triodos.com/en/investment-management
responsAbility	resp	www.responsability.com
Aga Khan Fund for Economic Development	AKFED	www.akdn.org/akfed
B Corporation	B Corp	www.bcorporation.net
Accion	Accion	www.accion.org
Access Microfinance Holding	Access	www.accessholding.com
FINCA	FINCA	www.finca.org

d) Etik Bankalar ve Konvansiyonel Bankaların Karşılaştırılması

Etik bankacılık ile konvansiyonel bankacılık arasındaki temel fark; etik bankacılığın hem sosyal hem de finansal hedefleri takip etmesidir, ikincisi birincisine ulaşmak için gereklidir.³³³ Bununla birlikte, konvansiyonel bankacılığın amaçları tamamen finansaldır yani kâr amaçlıdır. Bu nedenle, ticari bankalar kârı maksimize etmeye çalışırken, etik bankalar etik bankacılık felsefesi ile uyumlu projelere verilen kredi

³³² SFRE (Sustainability Finance Real Economies) Fund; reel ekonomideki bireylere ve işletmelere hizmet etmeye odaklanan banka segmentini desteklemek için önemli miktarlarda uzun vadeli sermaye dağıtmak için oluşturulan ilk küresel yatırım şirkettir.

³³³ J. Surroca, et al., “Corporate Responsibility and Financial Performance: The Role of Intangible Resources”, *Strategic Management Journal*, Vol. 31 (2010): 463–490.

hacmini maksimize etmeye çalışırlar.³³⁴ Cornée ve Szafarz³³⁵, düşük kısa vadeli kârlılığın, daha yüksek sürdürülebilirlik dönemleriyle dengelendiğini doğrulamaktadır. Geleneksel bankalara göre bu fark, KSS'nin maliyeti olarak adlandırılabilir. Her iki banka türü arasındaki temel benzerlik, her ikisinin de aynı sermaye kısıtlamalarına sahip olmasıdır: temerrüt sayısı arttığında rezervlerin artırılması yasal bir zorunluluktur. Etik bankacılığın ortak sosyal ve finansal hedefi³³⁶, sosyal projelere para yatırıldığında müşterilerinin daha düşük getiri elde etmesi gerçeğiyle yansıtılmaktadır. Ek olarak, müşterilerin aldığı faiz oranları piyasa oranından daha düşükken, uygulanan faiz geleneksel bankalarından çok farklı değildir. Bu koşullar göz önüne alındığında, etik bankaların geleneksel bankalardan daha fazla kâr yapması gerekirken, etik bankaların elde ettiği kârlar aslında üç nedenden dolayı geleneksel bankalardan daha düşüktür:

- Spekülasyona dayalı işlemleri yoktur: yüksek kârlı olsa bile, sosyal ve çevresel maliyetleri olan tüm yatırımlar finanse edilir, örneğin; borsadaki spekülasyon yatırımları reddedilir.
- Zaman süreci uzundur: Etik bankalar genellikle kısa vadeli yatırımlar yerine uzun vadeli yatırımlar yaparlar. Sosyal projelerin harekete geçmek için zamana ihtiyacı olduğu, bu nedenle yatırım getirisinin hemen olmadığı ve zamanla azaldığı kabul edilir.
- Ek maliyetler: Kredi tutarları küçük olduğu için kredi vermek pahalıdır, dolayısıyla kâr marjı dardır. Etik bankalar, kredi garantisi istemedikleri için daha büyük risklerle karşı karşıyadır. Ayrıca projelerin teknik takibini yapmakta, ek bir maliyet gerektiren tavsiye ve eğitim vermektedirler.

Etik bankacılık, müşterilerin tasarruflarını, nereye yatırım yapacaklarını sorumlu bir şekilde seçmelerini sağlar. Ayrıca etik bankacılık, “bir kişi, bir oy” (one person, one vote) ilkesine dayanmaktadır, bu nedenle tüm üyeler aynı haklara sahiptir.

³³⁴ Mariene A. Karl, “Are Ethical and Social Banks Less Risky? Evidence from a New Dataset; Work Package 602 MS219”; “Best Paper Award II”; Working Paper 96; WIFO Studies (Vienna, Austria: 2015).

³³⁵ Simon Cornée & Ariane Szafarz, “Vive la Différence: Social Banks and Reciprocity in the Credit Market”, *J. Bus. Ethics*, Vol. 125 (2014): 361–380.

³³⁶ San-Jose, “Are Ethical Banks Different?”, 151–173.

Konvansiyonel bankacılık, aksine, “bir hisse, bir oy” (one share, one vote) kuralına tabidir. Ancak sadece belirli etik kriterleri benimsemek bir bankayı etik yapmaz. Bu kriterler yalnızca belirli bir yatırım fonunu etkileyebilir veya herhangi etik kurallara uymayan diğer yatırım fonlarıyla birlikte var olabilir. Geleneksel bankalar, bu etik kriterleri, kârlarını artırmak için bir pazarlama aracı olarak kullanır. Bu nedenle, Cowton ve Thompson'a³³⁷ göre, etik bankacılık girişimleri kendilerini geleneksel bankacılıktan farklılaştırmaya çalışır. Tüm bankacılık kurumları etik davranışlardaki sürekliliğe göre sınıflandırılabilir de, etik bankacılık ile geleneksel bankacılık arasında net bir ayırım yapmak için bir bükülme noktası tanımlanabilir.

Son olarak, etik bankacılık, geleneksel bankalardan daha az ürün sunar ve farklı çalışma kriterlerine sahiptir. Mevduatları, ideolojisi, tasarruflarının yatırım projelerine yardım etmesini istedikleri anlamına gelen insanlardan ve marjinalleştirilmiş veya dışlanmış bireyler olarak yüksek riskli statüleri nedeniyle geleneksel bankacılık kanallarına giremeyen insanlardan gelir. Ekteki tabloda, etik ve geleneksel bankacılık arasındaki temel farklılıklar özetlenmektedir.

Tablo 3.4: Etik ve Konvansiyonel Bankacılık Arasındaki Farklar

	Konvansiyonel Bankacılık	Etik Bankacılık
	Sadece kâr etmek	Bankanın sürdürülebilirliği için fırsatlar yaratmak
Faaliyet Amacı	Hissedarlar için piyasa değerine odaklanmak	Sosyal ve çevresel etkide başarı elde etmek
	Yöneticiler sayesinde yüksek performans sağlamak	Ekonomiyi halkın hizmetine sunmak
Yatırım kriterleri ve bağlılık ilkesi	Özkaynak kârlılığı (ROE), varlık kârlılığı (ROA) ve risk çeşitlendirmesi	Olumsuz kriterler: insan haklarını ihlal eden belirli ürünleri (örneğin silah, alkol) ve şirketleri finanse etmeyi reddetme Olumlu kriterler: toplumu olumlu yönde dönüştüren şirketleri ve projeleri finanse etme arzusu

³³⁷ Christopher Cowton & Paul Thompson, “Do codes make a difference? The case of bank lending and the environment”, *Journal of Business Ethics*, Vol.24 (2000): 165–178.

Etik bankacılık ilkelerinin uygulanması: şeffaflık, tutarlılık, katılım ve bağlılık

Kredi verme kriterleri	Tamamen finansal Başvuru sahiplerinden alınan garantiler	Etik kurul aracılığıyla projenin finansal açıdan değerlendirilmesi
Fon hedefi	Finansal olarak kâr getiren projeler	Ortaklar ve müşteriler tarafından paylaşılan değerlere sahip projeler
Kâr	Öncelikli hedef, hissedarları ödüllendirmek	Çoğu etik banka, kâr peşinde koşmaz; kârlar sosyal veya çevresel projelere yeniden yatırılır
Organizasyon modeli	Bir hisse bir oya eşittir	Kooperatif bankalarında (çoğunluk), bir kişi bir oya eşittir
Şeffaflık	Finanse edilen projeler için düzenli bilgilendirme yapılmaz	Finanse edilen faaliyetler hakkında düzenli bültenler yayınlanır
Tutarlılık	Müşteri değerleriyle örtüşmeyen projeler için de finansman sağlanır	Müşterilerin değerlerini yansıtan faaliyetlere yatırım yapılır
Katılım	Sadece yeterli sermayeye katkıda bulunan hissedarlar katılır	Çoğu banka katılımı teşvik eder ve kolaylaştırır
Müşteriler ve mevduatları	Müşteriler paralarının nasıl kullanılacağına karar veremez	Ortaklar veya müşteriler paralarının nasıl kullanıldığını bilir ve karar verir

Kaynak : Entidades Finanzas Éticas (<http://bancaetica.cat/es/banca-etica-finanzas-eticas>)

3.2. İslam İktisadı'nın Sosyal Kurumları

3.2.1. Dayanışma ve Yardımlaşma Amaçlı Ahilik Teşkilatı

Osmanlı toplumundaki esnaflığın, zanaatkarlığın kökeni kendinden önceki Türk-İslam devletlerine kadar uzanır. Her esnaf ve zanaatkar kolunun kendine özgü gelenekleri vardır.³³⁸ Esnafların birarada mesleki ve ahlaki eğitimini aldığı **Ahilik Teşkilatı**, 13.yüzyılda Anadolu'da teşkilatlanmaya başlamış ve yaklaşık 500 yıla yakın o bölgede etkili olmuştur. Ahlaki, sosyal, siyasal ve askeri alanlarda faaliyet gösteren bu teşkilat; günümüzde sosyal güvenlik kurumları, kooperatifçilik, esnaf ve zanaatkâr birlikleri,

³³⁸ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Esnaf.

belediyeçilik ve sendikacılık kurumlarının da başlangıcı sayılır. Ayrıca Ahilik teşkilatı bu vasıflarının yanında *iş ahlakını* şekillendiren bir kurum olarak da, önemli bir görevi yerine getirmiştir. Ahilik, günümüzde sosyo-ekonomik yaşama katkılarıyla ele alınarak değerlendirilmiştir.³³⁹

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, yardım sandıkları da "Ahilik" örgütleriyle beraber ortaya çıkmıştır. Karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma ilkeleriyle faaliyet gösteren bu kurum (Avrupa'daki uygulamalarda olduğu üzere), üyelerinin kaza, ölüm ve hastalık gibi risklerle karşılaşma durumlarında faizsiz para alabilecekleri ortak bir kasaya sahiptir. Ancak, 15. yüzyıldan itibaren zaman içerisinde bu kurumun yerini aynı biçimde meslek örgütü olan ve "*Lonca (guild)*" adı verilen yeni bir sistem almıştır. Loncalar; kaza, hastalık, yaşlılık ve ölüm gibi risklere karşı gelir kaybını önlemek amacıyla "*orta sandığı*" veya "*teavün sandığı*" adı verilen dayanışma sandıkları kurmuşlardır.³⁴⁰ Ahilik teşkilatı ve loncalar, kurdukları bu sandıklarla Osmanlı İmparatorluğu'nda sigortacılığın ilk kurumlarını oluşturmuşlardır. Bu sandıklar bugün de sigorta konusu olan yangın, kaza, hastalık ve ölüm gibi risklere karşı üyelerini koruyan kuruluşlardı. Bu ilk sigorta kurumları dışında, Türkiye'de sigortacılık Batı'ya göre oldukça geç gelişti.

Ahi, Türkçe söyleyişle akı, cömert anlamına gelmektedir. "Ahi" kelimesi, "kardeşim" anlamına gelen Arapça bir kelimedir ve ilk Arapça fütüvvetnamelerden beri kullanılan bu kelimenin tasavvuf erbabı arasında kullanımı oldukça yaygındır.³⁴¹ XIV.yüzyılda, Kuzey Afrikalı gezgin İbn-i Battuta (2005); seyahati esnasında Anadolu'da karşılaştığı Ahilerin esnaflıkla, tasavvufi yaşantılarıyla ve fütüvvet ilkeleriyle yakın ilgilerini anlatmış, Ahi teşkilatlarının hem köylerde hem de şehirlerde ziraat ve sanayiciler olduğunu teyit etmiştir.³⁴²

³³⁹ Nurettin Öztürk, "Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C., S.7 (2002).

³⁴⁰ Gülbiye Yaşar, "Sosyal Güvenlik", *Atatürk Üniversitesi*, (2012).

³⁴¹ Tabakoğlu, "Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik", *XXI.Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, (İstanbul: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986): 42.

³⁴² Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, 198-207.

Ahi teşkilatları kendi içinde gruplara ayrılıyordu. Meslek dallarına göre ayrılan bu teşkilatlanmaya göre, her şehirde farklı meslek gruplarının farklı birlikleri vardı, terzi, sarac (deriden çanta, eyer vs.yapan), kuyumcu, debbağ (deriden ayakkabı yapan) gibi. Ahi birlikleri, fütüvvet oluşumları gibi sadece tasavvufi gruplar değil, ondan ayrı olarak mesleki ve ahlaki kuruluşlardı. Ahilik ve fütüvvet birebir Osmanlı ve İslam devletlerinde aynı görevi ifa eden kuruluşlar değildi. Ahi teşkilatları, fütüvvet sıfatlarına sahip olduktan sonra, kişinin bir meslek, sanat ve zanaat erbabı olması şartını da taşıyordu. Buna karşılık fütüvvet ehli olmak için, meslek ya da sanat erbabı olmak gerekmiyordu.³⁴³

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasında, Ahi teşkilâtının faaliyetleri çok önemli rol oynamıştır. Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebâli'nin ve silâh arkadaşlarının etkisi, Orhan'ın kardeşi Alâeddin'in bu tarikatın üyesi olması, yeniçeriler için Ahi başlığının kabul edilmesi, ilk askerî üniformanın Ahi üniforması oluşu gibi sebepler, bunu doğrulamaktadır.³⁴⁴

Ahilik sisteminde; çalışma ön planda olduğu gibi, emek-sermaye arasındaki dayanışma ve ekonomik denge, üretici ile tüketici, devlet ve millet arasındaki sosyal ahenk, kaliteli mal üretimi, yetişen gençlerin eğitimi, çevrenin temiz tutulması da çalışma kadar önemliydi. Bu ilkelerle Ahilik sistemi, Anadolu'da uzun yıllar sosyo-ekonomik hayatta istikrarın sağlanmasında önemli roller üstlenmiştir. Fütüvvetnamelere göre Ahi teşkilatı üyelerinde, tevazu, cömertlik, doğruluk, güven, arkadaşlarına doğru yolu gösterme, bencil olmama, hata yapanı affetme ve realizm (uyanıklık) gibi özellikler bulunmaktaydı.

Ahi birlikleri Ortaçağ Avrupa'sındaki benzer kurumlardan farklı olarak, daha fazla kazanmak, serbest rekabet ve spekülasyon yerine, sosyal dayanışma ve karşılıklı yardım esaslarına bağlı kalmışlardır. Ahi, kazancının geçiminden sonra kalan kısmını tamamıyla fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım için kullanmayı ahlak kuralı haline getirmişti. Teşkilatta "kazancın şahsiliği" prensibine bile pek rastlanmamaktaydı. Teşkilatta toplanan sermaye ile, herkese alet ve hammadde alınarak, tezgahlar kurulmakta ve tereddütlü şahıslara teşebbüs cesareti verilmekte, ayrıca ihtiyacı

³⁴³ Öztürk, "Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi", 7.

³⁴⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, (İstanbul: Hamle Yayınları, 1993).

olanlara da yardım edilmekteydi. Orta Sandıkları, gerek prensipleri ile, gerekse çalışanlara ve insanlığa tuttuğu ışık ve gösterdiği yol bakımından “*kooperatifçilik*” ilkeleri ile yakın bir kuruluştu.³⁴⁵

Fuat Köprülü'nün düşüncesine göre, Ahilik teşkilâtı sıradan bir esnaf birliği değildi, amacına uygun ilkelerle hareket eden ve bu ilkeleri yayan bir kuruluştu. Yine Taeschner tarafından; Ahilik, Anadolu Selçukluları'nın son dönemlerinden itibaren şehirlerde esnaf ve zanaat erbabı arasında yayılan fütüvvetin Türklere mahsus biçimi olarak ifade edilmişti.³⁴⁶

3.2.2. Sosyal Adalet Kurumu: Zekat

Son yüzyılda dünyada uygulanan neo-liberal ekonomi politikalarının sonucu olarak emek kesimine yönelik gelirin yeniden dağıtım politikalarında ciddi daralmaların olduğu bilinmektedir. 1980'den sonra dünyada refah devletinin krizi konusu en çok tartışılan meselelerden olmuştur. Devletlerin sosyal refah politikaları ve emeğin lehine uyguladıkları politikaların finansmanı³⁴⁷ için vergilerin artırılması ve kamu borçlanmasının artırılarak sorunun çözülmeye çalışılması önemli tartışmalara neden olmuştur.

Tarih boyunca toplumların fakirliği algılayışları ve fakirlik karşısındaki tutum ve davranışları, birbirinden hep farklı olmuştur. Fakirliği kutsal ve Yüce Yaratıcı tarafından insana verilmiş bir lütuf olarak görenler olduğu gibi, Yaratıcı tarafından verildiği için katlanılması gereken bir durum olarak görenler de vardır. İslam'ın fakirlik karşısındaki tutumuna bakıldığında, fakirliği övmediği, hatta insanlara telkin de etmediği görülür. Duha Suresi 8. ayette; “Seni, bir fakir olduğunu bilip de zengin

³⁴⁵ Öztürk, "Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi", 7.

³⁴⁶ Ahmet Kala, "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, C.1, S.1 (2003): 246.

³⁴⁷ Mahmut Bilen ve Günay Terzi, "Türkiye'de Yoksulluk Sorunu ile Mücadelede Zekat Kurumunun Rolü ve Gerekliliği Hakkında Cami Cemaati Üzerine Bir Araştırma", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, C.5, S.2 (2019): 138.

yapmadı mı?” Hz. Peygamberin dualarında da, fakirliğin Allah’a sığınılması gereken bir durum olduğu anlaşılmaktadır.³⁴⁸

İnsanların yaradılışı ve dünyaya geldikleri şartlar gözönüne alındığında, insanlar birbirlerinden farklı fırsatlara sahip olmuşlardır. Kimisi çok yetenekli ve zeki iken, kimisi zengin bir ailede dünyaya gelmiştir, kimileri de hem yetenekleri açısından hem de yoksul bir ailede doğmuş ve hayata bu şekilde başlamıştır.³⁴⁹ Allah herkesin sahip olduklarının bir imtihan vesilesi olduğunu ve gereğinin yapılmasını istediğini açıkça ifade etmektedir.³⁵⁰ Allah, toplumda adaleti temin etmek için zekat ibadetiyle zengin olanları yükümlü kılmış, yoksulların onların mallarından pay sahibi olduklarını çeşitli ayetler ile bildirmiştir.

Bu uygulama modern dünyadaki devletin vergi anlayışından farklıdır. Zekatını ödeyen zenginin kalbinde ihtiyaç sahibi için şefkat ve merhamet duygusu güçlenirken, yoksul olanda ise zenginin malı için negatif bir bakış açısı ve bir tepki oluşmamaktadır. Aksine, bu durum sosyal barışın gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Yapılan çalışmalara göre; zekatın bireysel ve toplumsal barışın yanında ekonomide de büyümeye neden olduğu (Rahim&Fanani, 2014; Syahrullah&Ulfah, 2016)³⁵¹ ve tüketimde ve paylaşımında olumlu etkileri (Abdelbaki, 2013; Nurjanah, Kusnendi & Juliana, 2019)³⁵² tespit edilmiştir. İslam, zenginliğin üretim süreçlerinde aktif olarak

³⁴⁸ Kardavi, *Fakirlik Problemi Karşısında İslam*, 11.

³⁴⁹ Bilen ve Terzi, "Türkiye’de Yoksulluk Sorunu ile Mücadelede Zekat Kurumunun Rolü ve Gerekliği Hakkında Cami Cemaati Üzerine Bir Araştırma", 136-137.

³⁵⁰ Enfal 8/28, Al-i İmran 3/186.

³⁵¹ Shafinah Rahim & Hanani Kaswadi, “An Economic Research on Zakat Compliance Among Muslim's Staff in Unimas”, *International Conference on Masjid, Zakat and Waqf*, (Kuala Lumpur: 2014): 53-65.

Maria Ulfah Syahrullah, “The response of Indonesian Academicians toward Factors Influencing the Payment of Zakat on Employment Income”, *Research on Humanities and Social Sciences*, Vol. 6, No. 10 (2016): 87-94.

³⁵² Hisham H. Abdelbaki, “The Impact of Zakat on Poverty and Income Inequality in Bahrain”, *Society of Interdisciplinary Business Research*, Vol. 2 No. 1 (2013): 133-154.

F. Nurjanah, et al., “The Impact of Economic Growth and Distribution of Zakat Funds on Poverty”, *The 2nd International Conference on Islamic Economics, Business and*

yer almasını teşvik eder. Zengin, malının zekatını verdiğinde, servet belirli zümrelerin elinde toplanmayacak ve düşük gelirlilerin temel tüketim talebinin artmasına neden olacaktır. Bu şekilde, hem mal piyasasında hem de finans piyasasında daha aktif ve istikrarlı bir mekanizma işleyecek, bu da ekonominin istikrarına yardım etmiş olacaktır. İslam'ın bir farzı olarak, zekat sadece kişinin ya da kurumun kazancından veya gelirinden değil, elinde bulunan tüm varlıklardan yani sermayeden de alınan ve sosyal transferleri³⁵³ sürekli olarak yapıp yürütme ve toplumsal hareketliliği sağlama aracıdır.³⁵⁴

Zekat, müslümanlara belirli şartlar altında emredilen ve zorunlu mali yönü olan bir ibadet olarak tanımlanır. Hem geçmişte hem bugün insanoğlunun bir kısmı, yeterli maddi imkanlar içinde hayatını sürdürürken, büyük bir kısmı da asgari geçiminin bile altında hayat yaşamaktadır. Zekatın amacı; zengine sorumluluk yükleyerek yoksulun geçimini sağlamasına yardımcı olmaktır.³⁵⁵ Kur-an'da³⁵⁶ zekatın verileceği kişilerle ilgili ayet-i kerimede sekiz sınıftan şöyle bahsedilmektedir: “Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah en iyi bilendir, hikmet sahibidir.” Ayette tüm bu sınıflarla, yoksul ve geliri geçimini sağlayamayacak düzeyde olan insanlar kastedilmektedir. Bu sınıflara verilecek her yardım (zekat, sadaka), hem yoksulluğun azalmasına, hem de gelir adaletinin sağlanmasına yardımcı olacaktır. Böylece toplumsal dengesizliğin ve adaletsizliğin azaltılması, sosyal barışın sağlanması, toplum hayatında insani değerlerin yüceltilip ortaya çıkan sınıf hiyerarşisinin azaltılarak huzurlu bir ortamın temin edilmesi sağlanacaktır.³⁵⁷

Philanthropy (ICIEBP), 31 March 2019, (Indonesia: 2019): 55-70.

³⁵³ Gelir dağılımını düzeltmeye yönelik aktarımlar ve üretim faktörüne sahip olmayanlara yapılan yardımlar.

³⁵⁴ Garaudy, *Geleceğimizde İslam Var*, 90.

³⁵⁵ Bilen ve Terzi, "Türkiye'de Yoksulluk Sorunu ile Mücadelede Zekat Kurumunun Rolü ve Gerekliği Hakkında Cami Cemaati Üzerine Bir Araştırma", 135.

³⁵⁶ Tevbe, 9/60.

³⁵⁷ Bilen ve Terzi, "Türkiye'de Yoksulluk Sorunu ile Mücadelede Zekat Kurumunun Rolü ve

Bazı Batılı ülkelerde, örneğin Fransa’da ancak 20. yüzyıl ortalarında, asırlarca sürmüş olan sınıf mücadelesini aşmak için uygulanan sosyal güvenliğin bu ilk adımı, İslam’da bindört yüzyıl öncesinde dinin gereği ve emri olarak uygulanıyordu.

3.2.3. Kamu Yararına Kuruluşlar: Vakıflar

Bir malın sahibi tarafından dinî, ictimâî (sosyal) ve hayır amacıyla kendi mülkü olmaktan çıkartılıp kamu yararına adanması olarak tanımlanabilecek “vakıf” kavramı, müslüman toplumları birarada tutan değerlerin başında gelir. Asr-ı saadetten günümüze kadar gelen kervansaraylar, camiler, hamamlar ve sebiller bu örneklerdendir. İslam’ın ana kaynağı olan Kur-an’da direk vakıf kavramı yer almamakla birlikte, ayetlerde “Allah yolunda harcama yapmak, fakir, muhtaç ve kimsesizlere infak ve tasaddukta bulunmak teşvik edilmiş; müminler iyilik yapmaya ve yardımlaşmaya teşvik” edilmiştir. Tüm bu tavsiyeler, müslüman topluluklarda vakıf kurumunun oluşmasına ve gelişmesine temel oluşturmuştur.³⁵⁸

Kâinatın yaradılışından beri topluluklarda bireyler arasında zeka, sağlık, çalışma ve ekonomik olarak farklı nitelikler devam edegelmiştir. Bu farklılıkları ortadan kaldırmak için, dinlerin de teşvikiyle, insani ve ahlakî husus olan *yardım* devreye girmiştir. Yoksullukla mücadele eden kişilere sosyal adaleti sağlamak için yapılan yardımlarla, fertlerin mensubu olduğu toplumlar yoksulluktan kurtulduğu gibi, bireylerin ihtiyaçlarının giderilmesiyle de, hem maddi, hem manevi, hem de psikolojik olarak rahatlama sağlanmaktadır. Bu dayanışma ve yardımlaşmanın istenildiği seviyeye ulaşması ile, toplumlarda ilmî gelişmeler artmış, toplumun birliği güç kazanmış, zengin - fakir arasında uçurum meydana gelmemiş, servet çoğalmış, toplumsal patlamalar olmamış ve en önemlisi suç oranlarının düştüğü görülmüştür.³⁵⁹

Hz.Peygamberin vakıflar aracılığıyla yoksullukla mücadelesinde izlediği yol şu şekildedir; *1.çalışma*; varlıklı olma ve vakfedebilmek için ilk olarak çalışma kültürünü oluşturmuş ve yaymaya çalışmıştır. Küçük yaşta çobanlık yapmış, 10-12 yaşlarında

Gerekliliği Hakkında Cami Cemaati Üzerine Bir Araştırma”, 133-167.

³⁵⁸ Mehmet Ünal, “Vakfi Besleyen Manevi Dinamiklerden Olarak Kur’an’daki İnfak, Sadaka ve Zekât Kavramlarına Genel Bir Bakış”, *Vakıf ve Yoksullukla Mücadele*, Der. Mehmet Bulut, Cem Korkut, Safa Yıldırım, (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2019), 7.

³⁵⁹ Yasin Yılmaz, “Yoksulluğun Önlenmesinde Vakıfların Rolü”, 10.

ticari seferlere katılmış, yetişkin dönemde ise uluslararası ticaretle uğraşmıştır. *2.varlıklı olma*; çalışmanın neticesi olarak ashabını da çalışmaya teşvik ederek çevresindekilerle birlikte varlıklı olmayı önemsemiştir. Kur-an'da da “Seni fakirken zengin yapmadık mı?”³⁶⁰ der. *3.paylaşma kültürü (vakfetme)*; kazandığı malların bir kısmını fakirlerle paylaşmış, yine ashabına da bunu teşvik ederek vakıf kültürünü yaygınlaştırmıştır.³⁶¹ Bir sözünde; “En temiz kazanç, kişinin kendi elinin emeği ile kazandığı, bir de dürüstçe yapılan ticarettir”, der.³⁶² Başka bir sözünde de; “Bir adam, Allah’ın rızasını umarak ailesinin geçimini sağlarsa, harcadıkları o insan için bir sadaka olur.”³⁶³ Yine, paylaşmak ve vakfetmekle ilgili; “Veren el, alan elden daha hayırlıdır/üstündür”³⁶⁴ demiştir.

Vakıf kurumunun işlevi, çevresinde bulunanlara sosyal güvenlik ağı kurmada katkıda bulunmaktır. Vakfın değeri, bir ekonominin ihmal edilmiş veya nispeten dezavantajlı sektörlerine, kaynakların faydalarını etkin bir şekilde dağıtmakta yatar. Bu amaçla, vakıfların sosyo-ekonomik hedeflerini etkin bir şekilde yerine getirebilmesi için kamu ve özel sektör harcamalarındaki mevcut boşlukları ve ihtiyaçları tespit etmek kritik önem taşımaktadır. Ekonominin kaynak sıkıntısı çeken sektörlerini öncelik bazında hedefleyerek, vakıf kaynaklarının faydası burada maksimize edilebilir ve bu da reel ekonominin yapı taşlarını güçlendirir.³⁶⁵

Para Vakıfları;

Osmanlı Dönemi’nde özellikle *para vakıfları*, ekonomik örgütlenmenin ana mekanizmalarından biriydi. Her vakıf, dükkân, çarşı ve kervansaray gibi ticaret merkezlerine mali destek sağlamaktaydı. Kayıtlardan kurucularının ticari faaliyetlerde de buldukları anlaşılmaktadır. Mekânlar ve tüccarların birlikte oluşu, Osmanlı İmparatorluğu’nu 1500-1900 yılları arasında İstanbul’dan Doğu Avrupa’ya ticaret

³⁶⁰ Duhâ, 93/8.

³⁶¹ Mustafa Özkan, “Hz. Muhammed’in Yoksullukla Mücadele Stratejisi”, 14.

³⁶² Ahmet b. Hanbel, Müsned, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, IV, 141.

³⁶³ Buhârî, “İman”, 41.

³⁶⁴ Buhârî, “Nafakât”, 2; Tirmizî, “Zekât”, 38.

³⁶⁵ Mohammad Abdullah, “Waqf, Social Responsibility and Real Economy”, 21.

bölgesi haline getirmişti.³⁶⁶ Ayrıca değişen ekonomik ve siyasi koşullar, yeni ticaret yollarının keşfi, Yeni Dünya'dan gelen gümüş ve altın birikimi ve yeni askeri teknolojiler nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu da, iltizam müesseseleri altında vergi tahsilat mekanizmalarını değiştirirken, geleneksel vakıf müessesesi mal varlığı yerine nakde dayalı yeni bir biçime dönüşmüştür. Diğer bir deyişle, 16. yüzyıldan Tanzimat Dönemi'ne kadar ekonomik yapıya daha merkezi olmayan kurumlar ve para vakıfları hakim olmuştur.³⁶⁷ Para vakıfları, vakıf sisteminin ticari bir kolunu oluşturmanın yanında, bazı yatırımcı gruplara ve esnafa, meslek gruplarına dayanışma ve yardımlaşma amaçlı ortak fonlar sağlayarak esnafın faaliyetinin devamına, sosyal güvenlik ve sigortacılık konularında da destek vererek piyasada finansal istikrarın oluşmasında da büyük etkileri olmuştur.

Para vakıfları, bu dönemde Avrupa'da ortaya çıkan yeniliklerden dolayı Osmanlı Devleti'nin dünya ticaret rotalarındaki egemenliğini korumak, imparatorluğun maliyesini yönetmek ve aynı zamanda ticari yaşamı da canlı tutmak için aldığı tedbirlerin en önemlilerinden biridir. Ayrıca para vakıfları, yeniliklere uyum sürecinde küçük ortaklıklara kredi veren bir tür banka olarak da en tartışmalı olanlardan biridir. Osmanlılarda İslami prensiplere göre faaliyet gösteren vakıf sistemi içerisinde yer almakla birlikte, ekonomik hayatın önemli bir finansal kurumu olmuştur.³⁶⁸ Ekteki tabloda para vakıfları, Batı'daki modern finans kurumlarıyla karşılaştırılarak iktisadi hayata katkıları özetlenmiştir;

Tablo 3.5: Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumları Karşılaştırması

Kurum	Osmanlı Para Vakıfları	Modern Finans Kurumları
İşlemler	İslâmî/Etik	Faize dayalı
Dönem	15. – 20. yüzyıllar arası	15. yüzyıl - günümüz

³⁶⁶ Bora Altay ve Cem Korkut, “Shops, Bazaars, Caravanserais and Ottoman Merchants (tüjjars): The Role of Cash Waqfs on the Ottoman Commerce and Pax Ottomana”, *Vakıf ve Yoksullukla Mücadele*, 23.

³⁶⁷ Altay, “A Long-term Relationship Between the State Finance and Cash Waqfs in the Ottoman Empire”, *Vakıf ve Yoksullukla Mücadele*, 25.

³⁶⁸ Mehmet Bulut ve Cem Korkut, “XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması”, *Adam Akademi*, C.7, S.2 (2017): 190-191.

Kurucular	Yöneticiler, reaya denilen sıradan insanlar	Genellikle büyük ve zengin tüccarlar
Sermaye	Vakfedilen paranın miktarının önemi yoktur	Büyük yatırımlar ve büyük sermaye
İşletim Oranı	% 15	Dönemin şartlarına göre değişebilir
Borçlu	Girişimciler (esnaf, tüccar, üretici gibi)	Herkes
Kredi Çeşidi	Ticaret ve üretime dayalı	Çeşitli
Kredi Büyüklüğü	Mikrokredi – küçük-orta ölçekli girişimcilere sağlanan krediler	Çeşitli
Kredi Vadesi	Genellikle bir yıl	Yapılan sözleşmeye göre değişir
Amaç	Dini, eğitim, altyapı, hayır hizmetleri finansmanı ve Allah'ın rızasını kazanmak	Kâr elde etme
Tüketici Kredisi Verebilir mi?	Veremez (yapılan işlemlerin mal veya ticari metaya dayanması gerekir)	Verebilir
Sermaye Birikimi	Kısıtlı olarak vakfın sermaye biriktirmesine izin verir	Sermaye birikiminin belirli grup veya kişilerde toplanmasını sağlar
Faydası	Vakfın finanse ettiği hizmetler ile bölge halkına ve kullanan herkese	Sahibine ve ortaklara
Coğrafi Yaygınlığı	Bölgesel kurumlar	Yurtiçi ve yurtdışında faaliyet gösterebilir
Yönetim	Kurucunun kendisi veya atadığı mütevellî	Kurucu yahut profesyonel kurum yönetimi (Genel Müdür gibi)
Kaynak Transferi	Para ve bazen vakfın şartları doğrultusunda mal	Her zaman para transferi
Çalışanlar	Gönüllü veya ücret tayin edilmiş ise ücretli çalışanlar	Her zaman ücretli çalışanlar
Devlet Desteği	Yoktur. Sivil inisiyatif	Özellikle büyük tüccarların kurduğu bankalarda devlet desteklerine rastlanmaktadır. Ayrıca devletler de bu kurumlardan borç almıştır.
Öncelik	Sosyal kalkınma	İktisadi Büyüme

Kaynak: Cem Korkut ve Mehmet Bulut

Para vakıflarında, İslami prensiplere göre “*karz-ı hasen*”, “*bey’bi’l-vefa*”, “*bey’bi’l-istiğlal*”, “*muamele-i şer’iyye*”, “*mudaraba*”, “*murabaha*” ve “*bidaa*” gibi uygulamalarla fonlar işletilerek, elde edilen gelirler vakıfta hayır amaçlı sarf edilmiştir. Bu yöntemler, zaman içerisinde günümüz faizsiz finans uygulamalarının da temelini oluşturmuştur.

Çizakça, para vakıflarının günümüz için bir finans kurumu modeli olabileceğini belirtmiştir, aslında siyasi bir kararla Osmanlı’daki özellikle imalatı canlandırmak için alınmış bir tedbirdir. Para vakıfları meselesi, Avrupa’daki gelişmelerden bağımsız olarak ele alınmış ve bu da konunun anlaşılmasına neden olmuştur.³⁶⁹

Para Vakıflarının Kredi Uygulamaları;

Para vakıfları, Avrupa’daki finans kuruluşlarından farklı olarak “devlet destekli kapitalizm”in değil, Osmanlı’da serbest ekonominin ahlaki açıdan sağlandığı bir finans kurumudur. Bu sistemde gaye kâr değil, hayır faaliyetleri yürütmektir, kurum buna göre şekillenmiştir. Mescitler, camiler, tekkeler, medreseler ve imaretler gibi kurumlarda çalışanların maaşları ve kurumların genel giderleri vakıfların gelirleriyle karşılanır.³⁷⁰ Para vakıflarında uygulanan kredi işlemleri şöyledir;

- ***Karz-ı Hasen;*** ödünç verme anlamına gelen işlemden, herhangi bir karşılık beklenmez ve bu verilen ödünçlerin sadakadan daha faziletli olduğu ifade edilir, bundan övgüyle söz edilir.

Vakıflardaki muamelelerden ödünç işlemine az da olsa rastlanmaktadır. Faizli işlemlere karşılık teşvik edilen bu yöntemin, gerçek hayatta yeterince karşılık bulmadığı görülmektedir. İnsanlar arasında karşılıklı duyulan güven eksikliği ve verilen ödünçlerin karşılıksız olma ihtimalinden dolayı, bundan fayda sağlamak isteyen ihtiyaç sahiplerini sıkıntıya sürüklemiş ve insanların da başka yollar aramalarına sebep olmuştur. Sonuç olarak; hem muamele-i şer’iyye,

³⁶⁹ Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortakları Tarihi*, çev: Şehnaz Layikel, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999).

³⁷⁰ Mehmet Bulut ve Cem Korkut, "Financial Stability and Cash Waqfs, Samples of Rumelia Cash Waqfs", *Munich Personal Repec Archive*.

hem de bey' bi'l-vefa ve bey' bi'l-istiğlal gibi yöntemler icat edilerek, mal sahiplerinin ve ihtiyaç sahiplerinin bunlardan istifade etmesi sağlanmıştır.³⁷¹

- **Bey' İşlemleri ;** bey' kelimesinin karşılığı satılmak, satmak ve satın almaktır.

Bey' Bat ; kesin satış anlamına gelmekle birlikte, bir bedel karşılığında malın satışıdır ve çok az uygulanmış yöntemlerdendir.

Bey' bi'l-Vefa ; geri alım şartı ile satıştır, yani bir malın karar verilen bir müddet içerisinde bedelini iade etmek şartıyla satmaktır. XI. yy Hanefi fakihleri tarafından halkın borç temin ederken güçlüklerle karşılaşması durumunda ve sermaye sahiplerinin krediye karşılık bir gelir elde etmelerini sağlamak amacıyla ortaya konduğu söylenmektedir. Bey' bi'l-vefa, XI.yüzyılda Buhara dolaylarında halk tarafından uygulanan bir akit türüdür ve Hanefî fakihleri faize karşılık uygulanan bir akit çeşidi olduğunu söyleyerek, aslında bir “rehin akdi” olmakla birlikte câiz işlemdir, demişlerdir.³⁷²

Bey' bi'l-İstiğlal, ; bey' bi'l-vefa'nın kiralama şartı ile yapılan türüdür. Bey' bi'l-vefa'dan farkı ise, bir kişi malını satarken geriye satın alacağını taahhüt eder ve bununla birlikte akit süresi boyunca malı da kiralar. Örnekle açıklamak gerekirse; nakde ihtiyacı olan kişi, evini ya da dükkânını kendisi oturduğu veya kullandığı halde borç istediği kişiye satar, belirledikleri sürenin sonunda gayrimenkulünü satılan bedelle tekrar geri alır ve içinde oturduğu sürenin kirasını öder. Böylece borç veren kişi, anaparanın yanında aynı zamanda “kira” adı altında bir kâr sağlamış olur. Osmanlı'da uygulanan bey' bi'l-istiğlal akdinde, bey' bi'l-vefaya göre kâr amacı daha açık ve net olarak ortaya konmuştur. Şeyhülislâmın fetvalarına göre, bey' bi'l-istiğlal aracılığıyla kredi temin edildiği söylenmektedir.

- **Muamele-i Şer'iyye;** fıkha göre “bey'u'l-ıyne” olarak adlandırılan ve Osmanlılar'ın “muamele-i şer'iyye” adını verdiği bir kredi türüdür. Riba (faiz)'nin yasak olduğu, ancak insanların da borç verirken getiri elde etmek

³⁷¹ Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003).

³⁷² Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1969).

istedikleri bir iktisadi düzen içerisinde kredi temin etmek amacıyla kullanılmış olan bir yöntemdir.³⁷³ Muamele işlemiyle, bir taraftan karz-ı hasen'deki vade belirsizliği sorunu ortadan kalkmış olur, diğer taraftan vakıflara belirli gelir sağlayacak biçimde ihtiyacı olanlara kredi sağlanmıştır.³⁷⁴

- **İbda'/Bida'a;** lugatta “kesip ayırmak, aşikâr olmak, açıklamak” anlamındaki bad' kökünden türetilmiş olan ibda' kelimesi, diğer anlamlarının yanında “bir malı sermaye olarak vermek” manasına da gelir. İslâm hukukunda ise ibda' (mübada'a) hukukî bir işlem türü olup “kârı tamamen kendisine olması şartıyla bir kimsenin bir kimseye işletmesi için sermaye vermesi” şeklinde ifade edilir.³⁷⁵ Kur'an-ı Kerim'de; yetimlerin haklarının korunması ve gözetilmesine vurgu yapılarak onlar için en güzel ve faydalı olan ne ise onun tavsiye edilmesi,³⁷⁶ hadislerde ise yetim mallarının her yıl ödenen zekâtın dolayısıyla erimemesi için en iyi şekilde işletilmesi öğütlenmiştir.³⁷⁷ Yine aynı zamanda İleri dönem fakihleri tarafından ibda' veya mudaraba yoluyla yetim mallarının işletilmesinin şer'î delilleri anlatılmıştır.³⁷⁸

İfade edildiği üzere, para vakıflarındaki kredi yöntemlerinde nakit kullandırılırken muhakkak reel bir ürüne yahut gayrimenkul vasfı taşıyan bir varlığa dayandırılmak istenmiştir. Bunun nedeninin, vakfın devamlılığının sağlanması ile birlikte istikrarsızlığı ve oynaklığı azaltan bir faktör olduğu söylenebilir. Kullanılan bu yöntemlerin İslami prensiplere uygun olmasının da etkisi önemlidir. Burada amaç; paradan para kazanmak değil, mudaraba ve murabaha gibi gerçek bir ortaklığa (emek-

³⁷³ Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003).

³⁷⁴ Bilal Aybakan, *Muamele*, (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2005), C. 30, 319-320.

³⁷⁵ Mecelle, 1059.

³⁷⁶ Bakara, 2/220; En'am, 6/152; İsrâ, 17/34.

³⁷⁷ Malik bin Enes, *El-Muvatta*, “Zekat”, 21.

³⁷⁸ Abdülkadir Atar, “XVIII Yüzyıl'da Yayınlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı'da İktisadi Hayat” Marmara Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, (İstanbul: 2015).

sermaye ortaklığı) ya da gerçek bir mal ticaretine dayalı yöntemler aracılığıyla dengeli bir finansman piyasasının oluşmasını sağlamaktır.³⁷⁹

Ayrıca tamamen hayır faaliyetleri için kurulmuş olan para vakıflarının, kâr odaklı olmadığı ve İslam'ın önermiş olduğu infak kavramıyla da örtüştüğü söylenebilir. Bu faaliyet türlerinin diğer bir getirisi de, harcama (tüketim) yönlü olmaması, yatırım (üretim) yönlü bir iktisadi yapıyı tahsis etmeye çalışmasıdır. Özetle; Tabakoğlu'nun belirttiği şekilde bu sistemde kapitalist sistemin “insan, ekonomi içindir” tezine karşılık “ekonominin görevi insan refahını artırmaktır” anlayışı hâkimdir.

3.2.4. Reel Ekonomiyi Destekleyen İslami Bankalar/Katılım Bankaları

Son otuz yılda, İslami bankacılık en hızlı büyüyen sektörlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Dünyanın her köşesine yayılmış ve hem müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından geniş kabul görmüştür. İslami bankalar, işlemlerini İslam'ın kural ve ilkelerine uygun olarak gerçekleştirme ihtiyacı dışında, bankaların geleneksel sistemde yaptıklarıyla aynı temel işlevleri yerine getirirler. Günümüzde hizmet sektörünün en önemli oyuncularından biri olan İslami bankacılık, artık sadece müslüman topluluğun dini yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışan bir ticari varlık olarak değil, daha da önemlisi, müşteri kazanmaya kaçınılmaz olarak ihtiyaç duyan bir işletme olarak görülmektedir. Bu, İslami bankaların, müşterilerinin bağlılığını güvence altına almak için hizmet kalitesi ve diğer patronaj faktörleri açısından müşterilerinin kendilerine yönelik algılarını gerçekten anlamalarını gerektirir. Örneğin; Malezya'da, müşterilerin İslami bankacılığa yönelik olumlu algısı çok daha fazladır. Bu, İslami bankaların ikili bankacılık sisteminde köklü geleneksel bankalarla rekabet etmek zorunda olmaları nedeniyle çok önemlidir. 1983'ten bu yana, Malezya'da ikili bankacılık sistemi hakimdir ve bu sayede İslami bankacılık sistemi geleneksel sistemle paralel olarak çalışmaktadır.³⁸⁰

İslam hukukunun etik ve ahlaki çerçevesine dayanan bir sistem olarak, İslami bankacılık aynı zamanda etik normlar ve sosyal taahhütlerle de karakterize edilir.³⁸¹

³⁷⁹ Bulut ve Korkut, "Financial Stability and Cash Waqfs, Samples of Rumelia Cash Waqfs".

³⁸⁰ Dusuki & Nurdianawati, "Why do Malaysian customers patronise Islamic banks?", 142-143.

³⁸¹ Ahmad, "Islamic finance and banking: the challenge and Prospects", *Review of Islamic*

İslami bankacılıkta farklı düzeylerde işleyen, girişimci ve firmanın değerlerini dikkate alan, toplum için olumlu bir sosyal ortamı teşvik eden ve uygun bir yasal çerçeve sağlayan helal (izin verilen) ve haram (yasaklı ve istenmeyen) tanımlarına dayanan bir ahlaki filtre vardır.³⁸² Buna göre, İslami bankalar, bir bira fabrikası, tütün, kumarhane, gece kulübü veya İslam tarafından açıkça yasaklanmış veya topluma zararlı olduğu bilinen diğer faaliyetler gibi İslam'ın ahlaki değer sistemiyle çelişen herhangi bir projeyi finanse edemez.³⁸³

Son yıllarda Birleşik Krallık dahil, birçok ülkede ortaya çıkan ve büyüyen trend sayesinde, İslami bankaların ve etik kurumların, faaliyetlerini kâr getiren faaliyetler ve sosyal sorumluluk arasında dengelemeleri gerektiği ima edilmektedir. Ayrıca İslami bankaların insan kaynaklarının geliştirilmesi, çevrenin korunması, insan haklarının teşviki ve topluluk geliştirme programlarına yapıcı katılım gibi sosyal hizmetlerde öncü bir rol oynaması gerekmektedir. Nitekim İslami bankacılık sistemi, dini emirlerin güçleri tarafından desteklenen finansal bir yörünge içinde yer aldığından, etik ve sosyal sorumluluğu teşvik eden yerleşik bir boyuta sahiptir. Bu dini emirler, İslami mali işlemleri etik ve sosyal olarak sorumlu faaliyetlere yönelik gerçek kaygıyla iç içe geçirir ve aynı zamanda yasadışı faaliyetlere veya sosyal ve çevresel refaha zararlı olanlara katılmayı yasaklar.³⁸⁴

Küresel dönüşüm göz önüne alındığında, hem Batı'da hem de Doğu'da müşterilerin odaklandığı konu, finansal kurumların ve bankaların adil ve dengeli bir toplum için çabalayıp çabalamadığıdır. İslami bankacılığın son yıllarda hızla önem kazanması göz önüne alındığında, kurumun hem borçlulara hem de borç verene haksız olduğu düşünülen geleneksel bankacılık sistemindeki faiz yaratan uygulamalardan kaçınmaya

Economics, Vol. 9 (2000): 57-82.

Abbas Mirakhor, "General characteristics of an Islamic economic system", *Anthology of Islamic Banking, Institute of Islamic Banking and Insurance*, (Der) A. Siddiqi, (London: 2000): 11-31.

³⁸² M.Umer Chapra, *Islam and the Economic Challenge*, (Leicester: The Islamic Foundation, 1992).

³⁸³ Ahmad, "Islamic finance and banking: the challenge and Prospects", 57-82.

³⁸⁴ Dusuki & Nurdianawati, "Why do Malaysian customers patronise Islamic banks?", 145.

çalışmasının önemi daha net anlaşılmaktadır. Çünkü İslami banka tarafından kazanılan veya ödenen faiz değildir, bankaların gerçek performansıyla orantılıdır.³⁸⁵ İslami bankacılık sisteminde herhangi bir faiz kazanma şekli kesinlikle önlenir. Bu, her türlü sömürüden arındırılmış dağıtıcı adaleti tesis etmeyi amaçlayan, her zaman sosyal adalet ve hesap verebilirliği gerektirir.

İslami finasta ahlakın kaynağı, ticari ve finansal faaliyetlerle ilgili dini emir ve yasaklarda vücut bulan dini değerlere dayanmaktadır. Bu rehberlik ve değer kalıpları, finans için etik bir pusula görevi gören ve İslami finans uygulamalarına rehberlik eden birincil kaynaklar olarak Kur'an ve Sünnet'ten kaynaklanmaktadır. İslami finasta etik, şeriat kavramından doğar. Şeriat, İslam'ın iki temel referans kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'teki (Peygamber'in yolu) öğretilere dayanan bir ahlak ve değerler sistemidir.³⁸⁶ Kişisel, sosyal, politik, ekonomik, finansal ve entellektüel dahil olmak üzere insan yaşamının tüm yönleriyle ilgili yönergeleri belirler. İnanç ve uygulamaları (akide), kişisel davranış ve ahlakı (ahlak), insandan Tanrı'ya ibadeti (ibadet) ve iş hayatı ve sosyal meselelerdeki insanlar arası ilişkileri içeren (mua'malat) eksiksiz ve kapsamlı bir yaşam biçimi için yollar ve araçlar sağlar.³⁸⁷

Ayrıca, İslami kardeşlik ve işbirliği ilkelerine uygun olarak, bankaların öz sermaye paylaşımı, risk paylaşımı ve pay alma temelinde faaliyet göstermesi beklenmektedir. Bu, etik ve sorumlu olmaktan fayda sağladığı söylenen etik yatırım endüstrisinin artan büyümesiyle desteklenmektedir. Bankalar, varlıkları toplum tarafından göz yumulan finansal kurumlar oldukları için sosyal olarak sorumlu olmalıdır. Kamu yararına katkıda bulunan bir toplum varlığının parçası olan bankalar, toplumun tüm üyeleri arasında dürüstlüğü, bütünlüğü, hesap verebilirliği, sorumluluğu ve şeffaflığı teşvik etmekle yükümlüdür.³⁸⁸ Bu, tüm uygulamaların ve politikaların sosyal ilkelere uygun olduğuna dair tüm paydaşların güvenini oluşturmak için gereklidir. Kolektivizm fikri, yalnızca sosyal refaha değer veren daha iyi bir toplum oluşturmaya katkıda bulunan

³⁸⁵ A.g.e., 142-160.

³⁸⁶ M.A. Laldin & Hafas Furqani, "The 'Business of Religion' - Is Islamic Finance the Path to a Just and Equitable Global Financial System?", *The European Financial Review* (2015): 3-4.

³⁸⁷ Feisal Abdul Rauf, *Islam: A Sacred Law*, (Kuala Lumpur: Yayasan Dakwah Islamiah Malaysia, 2002).

³⁸⁸ Maali, et al., "Social reporting by Islamic Banking".

ve aynı zamanda herkes için daha iyi bir yaşam sağlamaya adanmış olan daha geniş sorumlulukları ifade eder. Bu, hukuk ve düzenleme sınırlarının ötesinde işleyen rasyonalite, adalet, eşitlik ve etik gibi değerlere bağlılığı gerektiren sosyal adalet ilkesiyle daha da genişletilmiştir. Bu tür bir davranış, eşit fırsat sağlamaya katkıda bulunabilecek ve gösterilen çabaya göre ödüllendirilebilecek adil bir ekonomik sistem için çok önemlidir.

İslami Bankaların finansal uygulamaları ;

İslami bankalar, günümüzde en fazla ticaret (murabaha) ve kiralama (leasing) akitleri yapmaktadır. Aslında, İslam bankacılığındaki işlemler; ***murabaha***, ***mudaraba***, ***müşareke***, ***icare (kiralama)***, ***selem***, ***teverruk*** ve ***sukuk*** şeklindeki işlemlerdir. Murabaha, mal alım-satımıdır (trade); mudaraba, kâr ortaklığı (profit sharing)dır; müşareke, şirket kurmak ya da kurulmuş olan şirkete ortak olmaktır (equity); icare (kiralamak/leasing) ise, menkul veya gayrimenkulünü tedarik ederek kirasını almaktır.³⁸⁹ Bunun yanında çok kullanılmayan selem, peşin ödenen ve vadesi geldiğinde teslim edilen malı ifade eder, ayrıca teverruk ve sukuk da bugün tartışmalı yeni ürünler olarak mevcuttur.

Murabaha; İslami bankaların fon kullandırma yöntemlerinde en sık kullanılan yöntemlerden biridir. İslami Bankalar/katılım bankaları bu yöntemi, hem kurumsal hem de bireysel fon sağlama şeklinde yapmaktadır. Murabaha finansmanında ticari mal, hizmet veya hak alım-satımı söz konusudur. Banka, müşterisinin talep etmiş olduğu mal ya da hizmeti tedarikçiden peşin bedelle alır ve vadeli bir şekilde üzerine kârını ekleyerek müşterisine satar.³⁹⁰

Müşareke; şirket ortaklığı anlamına gelen müşarekede, ortaklığa katılacak kişiler ticaret yaparak elde edilen kâr ya da zararı aralarında paylaşmak üzere anlaşırlar. Sermaye ortaklığı olarak da bilinen inan ortaklığında, sermaye oranı, kâr ve zarar oranı önceden tespit edilir. Kâr ve zarar eşit olmayabilir, aynı zamanda sermaye de eşit

³⁸⁹ Zaim, *İslam Ekonomisinin Temelleri*, 41-42.

³⁹⁰ Bayındır, “Asya ve Afrika Kültürünün Dünya’ya Bir Armağanı: Faizsiz Bankacılık”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Eylül 2007*, 38. *Icanas* (Ankara, 2007a): 17–30.

olmak zorunda değildir. Ortakların aralarında yapacakları akde göre bu ortaklık kurulmaktadır.³⁹¹

Mudaraba; İslamiyet, faizin tek taraflı rizikoya dayanmasından dolayı elde edilen rant gelirini ve her türlü emeksiz kazancı yasaklamıştır. Bunun yanında kâra büyük önem vermiş ve mudâraba ile iki tarafın da riske katlandığı emek-sermaye ortaklığını teşvik etmiştir.³⁹² Mudâraba işleminde banka, müşterinin sunduğu proje için fon desteği sağlayarak ortaklığa katılır. Banka, sermaye riskini üstlenirken diğer yandan müşteri emeğini ve tecrübesini ortaya koyar. Bu sayede yatırım yapılan proje karşılığı kâr elde etme arzusundadır. Projenin her aşamasındaki yönetsel sorumluluk müşteriye ait olmakla birlikte, ortaklığın başlangıcında her iki taraf da projedeki paylarına karar verirler.³⁹³

Müşareke ve mudaraba, genellikle diğer yatırımlardan daha riskli olarak kabul edilir, çünkü yatırımcı kârla birlikte zararı da paylaşmak zorundadır, kayıp oranı da “yatırım oranı” ile belirlenir.³⁹⁴ Ayrıca, kısmi rezerv yapıları nedeniyle, bankalar mevduat taleplerinin tamamını geri alamamaktadırlar ve bu da onları riskli yatırımlara karşı daha duyarlı hale getirmektedir. Buna ek olarak, son zamanlarda İslami bankaların varlığa dayalı finansmanları nedeniyle konvansiyonel bankalara göre şoklara daha dayanıklı oldukları kabul edilmektedir,³⁹⁵ bu nedenle müşaraka ve mudaraba gibi daha riskli yatırımlara gitmek, kâr amaçlı yatırımcıların tercihlerine aykırı olacaktır. İslami bankaların yatırım portföylerinde bu ortaklık yatırımlarının payını artırmaya başlamaları bir niyet ve irade meselesidir.³⁹⁶

³⁹¹ B. Gözübenli., İnan, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000: 260.

³⁹² Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, 120.

³⁹³ H. Ahmed, “Basel III Liquidity Requirement Ratios and Islamic Banking”, *Journal of Banking Regulation*, Vol. 16, No. 4 (2015): 251–264.

³⁹⁴ Muhammad Taqi Usmani, *An Introduction to Islamic Finance*, (Karachi: Maktaba Ma'ariful Qur'an, 2005), 37.

³⁹⁵ Maher Hasan & Jemma Dridi, “The Effects of the Global Crisis on Islamic and Conventional Banks: A Comparative Study”, *International Monetary Fund Working Paper*, 2010.

³⁹⁶ Omar Javaid, “Why Prevailing Framework of Islamic Banks is Incoherent with Philosophy

İcare (kiralama); kiralama işleminde, müşteri, şirket ve üretici olarak üç taraf vardır. Banka, bu işlemde finansmanı sağlayan şirket olarak kendisine başvuran müşteriye ihtiyaç duyduğu malın satın alınması için sözleşme düzenler, malı müşteri adına üreticiden alır ve müşteriye teslim eder. Sözleşme esnasında anlaşılan vade ve ödeme planı dahilinde ödemeler müşteri tarafından yapılır. Müşteri sözleşme şartlarını yerine getirerek tüm ödemeleri yaptıktan sonra sembolik bir bedel karşılığında banka malı müşteriye satmaktadır.

Teverruk; İslami finansın son uygulamalarından ve en ihtilafli olanıdır. Teverruk, para likiditesi için bir tür sözleşmedir. İslami finans pratiği içinde, bir İslami banka ilk olarak bir reel ürünü, acil likidite ihtiyacı olan müşterisi adına belli bir ücretten emtia piyasasından satın alır. Sonra, bu İslami banka bu ürünü murabaha ile müşterisine satar. Akabinde, müşteri bu ürünü, nakit elde etmek için, emtia piyasasına mevcut piyasa fiyatı üzerinden geri satar. Son olarak, müşteri murabaha anlaşmasına göre kararlaştırılan miktarı vadesi geldiğinde öder. Suudi Arabistan'daki Ulusal Ticaret Bankası (UTB), 2000'den bu yana "taysir" adı altında teverruku bir finansal ürün olarak kullanmada öncülük etmiştir. Sonra, Körfez ülkelerindeki pek çok İslami banka teverruku benimsemeye başlamışlardır ve şu anda tüketici kredileri açısından bu finansal ürün oldukça revaçtadır. İslami bankalar bütün teverruk sürecini düzenler ve yönetirler, sadece murabaha planı ve piyasa fiyatı arasındaki farkı elde ederler. Teverruk yapılan eleştirilerden en önemlisi, bu şarta bağlama durumunun teverruku faizli kredilerden kaçınmak için hayali bir araç haline getirdiğini söylemektedir. Bu ifadedeki önemli nokta, bir İslami bankanın vekil olarak müşteri tarafından atanmasına müsaade edilmemesidir. Bu fetva, Körfez ülkesindeki bankacılar arasında tartışmalara neden olmuştur. Çünkü Körfez ülkesindeki pek çok İslami banka vekilleriyle teverruk işlemini kullanmaktadır.³⁹⁷

Sukûk; kelime karşılığı Arapçadaki "sak" kelimesinin çoğuludur ve "yazılı belge, resmi tutanak, sertifika" anlamına gelmektedir.³⁹⁸ AAOIFI'nın standartlarından

of Islamic Finance and Economics?", *SSRN Electronic Journal* (2012): 14.

³⁹⁷ N. Shinsuke, "Critical Overview of the History of Islamic Economics: Formation, Transformation, and New Horizon".

³⁹⁸ Cengiz Kallek, "Bir Hukuk, Maliye ve Ticaret Terimi Olarak SAK", *Ekonomik Kalkınma ve Değerler*, (İstanbul: Utesav, 2008): 157.

17.maddeye göre sukûk; “Mevcut mal (ayn), menfaat veya hizmet halinde bulunan varlıklar üzerindeki mülkiyette veya belirli bir projenin varlıklarında ya da özel bir yatırım faaliyetinde şayi payları ifade eder şekilde ve birbirine eşit değerde ihraç edilen sertifikalardır” şeklinde tanımlanmaktadır Menkul kıymetleştirme ya da ticari bir varlığın gelecekteki nakit akımının şimdiden nakde dönüştürülmesi ya da likit olmayan ticari varlıkların likite dönüştürülmesidir.³⁹⁹

İslami bankalar, son yıllarda etik bankacılık ilkeleriyle uyumlu olduklarını duyurma adına çeşitli çalışmalarda bulundular. 2017’de Malezya Merkez Bankası "BNM", İslami finansın, şer’i hedeflerini daha yüksek oranda karşılamak için İslami bankalarla bir anlaşma yaptı.⁴⁰⁰ BNM'nin sorumlu olduğu bu çalışmada bir finans rehberi yayımlandı: “Değere Dayalı Aracılık için Uygulama Rehberi” (“The Implementation Guide for Value-based Intermediation”-VBI). Yayımlanmadan önceki istişare döneminde CIMB İslam Bankası, İslami bir finans kurumu olarak kurumsal değerlerinin nasıl eyleme dönüştürülebileceğini düşünmeye başladı. Birçok paydaşın dahil olduğu titiz bir iç gözden geçirme süreci yürütmek için farklı iş departmanlarında ve çeşitli düzeylerde önemli çabalar gösterildi. CIMB Ceo’su Haneef: “Bir şirket sürdürülebilirliği yalnızca düzenleyicilerin veya diğer paydaşların beklentilerini karşılamak için benimsiyorsa, sermaye getirisini iyileştirmesi daha az olasıdır, bu da dahili ve harici olarak bu sürdürülebilir hedeflere doğru tam bir geçiş yapmayı gerektirir” diyerek süreci özetledi. CIMB Grubu için süreç iki yıl sürdü ve yönetim, yönetim kurulu ve hissedarlarla başlayarak, çalışanların desteğiyle devam etti. Ayrıca Haneef, kurumun sürdürülebilirlik stratejisini belirlemek için sermaye getirisi, piyasa değerlemesi ve çevresel ve sosyal konulardaki politikaları hakkında yönetime doğru soruları sormanın yararlı olduğunu söyledi. Yönetim kurulunun sorularına daha fazla titizlik katan hissedarların katkısı, genel süreç için yapıcıydı ve yönetim kurulunun sürdürülebilir finansmanı CIMB Grubunun geleceğini şekillendirebilecek stratejik bir farklılaştırıcı olarak görmesine yol açtı. Sürdürülebilirlik, CIMB'nin 2019 - 2023

³⁹⁹ Bayındır, “Menkul Kıymetleştirme Uygulamaları ve Fıkıhtaki Yeri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16 (2007b): 251.

⁴⁰⁰ Bu anlaşmanın hedefleri arasında inancın, hayatın, ailenin, aklın ve zenginliğin korunması; bunun yanı sıra, bireylere ve topluma yönelik faydayı en üst düzeye çıkarma ve zararı en aza indirme hedefleri mevcuttu.

dönemi için yeni stratejik planı olan Forward23'ün beş temel sütunundan biri olarak kabul edildiğinde, iki yıl önce başlayan en üst düzeydeki zihniyet değişimi büyük ölçüde tamamlandı. Hissedarlar, yönetim kurulu üyeleri ve üst yönetimin kilit üyeleri, sürdürülebilirliğin insanlar ve gezegen için olduğu kadar CIMB Grubu için de yapılması gereken doğru şey olduğuna ikna oldular. Haneef son olarak şunları söyledi: “Sürdürülebilirliği sürecimizin stratejik bir parçası haline getirerek, aynı zamanda daha iyi ve güvenilir vatandaşları finanse edeceğimiz için portföyün kalitesinin de artacağını gösterdik. Sadece çevreye değil, aynı zamanda aldıkları finansman için bankalara olan taahhüdünü yerine getirecek firmalar arasında bir bağlantı olduğuna dair kanıtlar var, bu da onu banka, müşteriler, insanlar ve bir bütün olarak gezegen için bir kazan-kazan durumu haline getiriyor.”⁴⁰¹

RFI Vakfı'nın Risk Değerlendirme 2019 raporunda ise Türkiye ile ilgili şu gelişmelere yer verildi; Türkiye'nin son yıllarda birçok yeni katılım bankası ile tanıştığı ve Küresel İslam İktisadı Göstergesi (Global Islamic Economy Indicator)'nde ilk 15 arasında yer aldığı bildirildi. Türkiye'deki Katılım bankacılığının temelleri, İslam'ın belirlediği inanç, ahlâk, hukuk, sosyal hayat ve iktisadi düzenden oluşmaktadır. Belirlenen tüm bu unsurlar birbiri ile yakından alakalı olduğu gibi, asla birbirinden ayrı değerlendirilmemektedir. Katılım Bankacılığı'nın tüm uygulamalarında bu ilkeler ve kurallar göz önünde tutulmaktadır.⁴⁰² Aynı zamanda katılım bankacılığı ilkelerini üç ana başlık altında toplamak mümkündür: (1) karşılıklı rızaya dayalı çalışma, (2) haram ürün ve hizmet sektörlerinden kaçınma, (3) faiz temelli finansal ürünler ve işlemlerden kaçınma.⁴⁰³

Ayrıca katılım bankaları, ülkede finansal raporlama açısından nispeten yüksek şeffaflığa sahiptir. Türkiye katılım bankaları, imalat ve inşaat sektörlerine yönelik finansman payının yüksek olması nedeniyle iş sağlığı ve güvenliği, atık yönetimi ve saha kontaminasyonu konularında daha yüksek risklere maruz kalmaktadır.

⁴⁰¹ RFI Foundation, “Islamic Finance Esg Outlook 2019 Report- Shared Values”.

⁴⁰² Mahmut Özdemir, “Faiz (Riba) Kavramına İslami Bir Yaklaşım”, *Eskiye*, S. 18 (2010): 62.

⁴⁰³ Bülent Sayan, “İslam Ekonomisi Yaklaşımıyla Kobi'lerin Üretim ve Uluslararası Ticaretine Yönelik Bir Model Önerisi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019), 32-33.

Türkiye'deki katılım bankalarının afet, ekosistem ve su kullanım risklerine göreceli olarak maruz kalma oranı daha düşüktür. Bu değerlendirmede incelenen konular diğer piyasalarla karşılaştırıldığında, katılım bankalarının finansman müşterilerinin sektör yoğunlaşmalarından kaynaklanan mütevazı bir çevresel ve sosyal risk düzeyine sahiptir.⁴⁰⁴

3.2.5. İslami Sigorta Şirketleri (Tekâfül)

İslami finansın sosyo-ekonomik hayatı düzenleyen önemli kurumlarından birisi İslami sigorta şirketleridir. Kökeni İtalyancadan “*securite*” kelimesinden gelen Türkçedeki “*sigorta*” kelimesi, İtalyancada “kişinin kendini güvende hissetmesi, güvence” anlamlarının karşılığıdır. Bilindiği üzere ilk defa İslâm hukukunda İbn Abidin’in, “reddü'l-muhtâr” isimli kitabında “*sûkera*” kelimesiyle sigortadan bahsedilmiş ve günümüz hukuk, aynı zamanda fıkıh literatüründe ise; Arapçada “güven telkin etmek ve güvence vermek” anlamlarındaki “*te'min*” kelimesiyle ifade edilmektedir.⁴⁰⁵

Sigortacılık, birey ya da kurumların karşılaşılabilecekleri olası risklere, kayıplara karşı kendisini ya da malını güvenceye almak için katıldığı bir teminat sistemidir. Sigorta şirketleri, üzerindeki riski dağıtmak amacıyla kendisini de teminata aldırılmaktadır ve reasürans sistemini kullanmaktadır. Yani buna “sigorta şirketlerinin sigortası” denebilir. Bu sayede risk, tüm dünyaya yayılmış ve uluslararası bir güvence sistemi oluşturulmuştur.⁴⁰⁶

Osmanlı döneminden başlayarak kooperatifleşmenin de tarihsel başlangıcını oluşturan Ahilik Teşkilatı, sigortacılık sisteminin de başlangıcı sayılır. Bu sistem içerisinde kurulan *yardım sandıkları* hastalık, ölüm ve yangın gibi risklere karşı üyelerini korumuştur. Ancak ülkemizde günümüzdeki modern sigortacılık sistemi, sanayi, ticaret ve şehirleşmedeki gelişmeler neticesinde Batı ülkelerinde olduğu gibi uzunca yıllar bir gelişme gösterememiştir. İstanbul Beyoğlu'nda 1870 yılında yaşanan büyük yangından sonra ülkemizde de sigorta şirketleri kurulmaya başlamıştır. Bunların birçoğu yabancı kökenli iken ilk sigorta şirketimiz 1893'de kurulan “Osmanlı Umum

⁴⁰⁴ RFI Foundation, “Islamic Finance Esg Outlook 2019 Report- Shared Values”.

⁴⁰⁵ Hasan Hacak, “İslâm Hukukunda sigorta ve fıkıh bilginlerinin sigortaya yaklaşımının genel bir değerlendirmesi”, *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S.30, (2006), 21-50.

⁴⁰⁶ Yusuf Üstün., “Sigorta, Tekâfül ve Kooperatif Bankacılığı”, *Karınca Dergisi*, (2014), 92.

Sigorta Şirketi”dir. Sigortacılıkla ilgili ilk düzenleme ise 1864 yılında “Deniz Ticaret Kanunu” çerçevesinde yapılmış ve sonra 1914 yılında ilk sigorta denetimi yasası çıkarılmıştır. 1929 yılında sigortacılık meslek kuruluşu “Sigortacılar Cemiyeti” yani yeni adıyla “Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği” kurulmuştur. 2007 yılında ise “5684 sayılı Sigortacılık Kanunu” kabul edilerek sigorta sistemimiz AB ile uyumlu hale getirilmiştir.⁴⁰⁷

Klasik (konvansiyonel) sigortacılık sisteminin karşılıklı riskleri tazmin etme temeline dayanan sistematiği sayesinde üç temel ihtiyaç karşılanmakta ve bu şekilde sistem daha sağlıklı işler hale gelmektedir;

- a. Sigortacılık sistemine katılanların karşılıklı birbirleri ile yardımlaşması,
- b. Oluşabilecek kaza, tehlike ve başka risklerin aralarında yer değişikliği yapabilmeleri,
- c. Tüm verilerin ve sonuçların ciddi bir şekilde takibi ve bunun istatistiklerinin saklanması.

Bu niteliklerin işleyişine yönelik çalışan sigorta şirketleri, iki gruba ayrılırlar;

I. Mütakabiliyet (karşılıklılık) esasına dayanan sigorta şirketleri (kooperatif şirketleri, “mütüel” şirketler),

II. Önceden belirlenmiş bir ödeme (prim) karşılığında faaliyet gösteren sigorta şirketleri.

Günümüzde, prim ödenerek ve sigorta poliçesi satın alınarak güvence sağlamak, karşılaşılabilecek riski azaltmanın ya da yok etmenin en önemli yoludur. Bu şekilde sigorta şirketi, koruduğu malın riskini alarak karşılığında aldığı primle, ödeyeceği tazminat arasındaki farktan, kârını sağlamış olur. Bu işleyiş, fıkıh âlimlerine göre caiz değildir. Caiz olarak kabul edilmemesinin sebebi Selçuk’a (2015) göre; sigortada veya sigortacılık sisteminin temelinde “faiz”, “garar” (aşırı belirsizlik) ve “kumar”ın (meysir) olmasıdır.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷ A.g.e., 93-96.

⁴⁰⁸ Mervan Selçuk, “İslami Bir Sigorta Deneyimi Olarak Tekafül”, *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*, (Kütahya: 2015).

Faiz kendi arasında ikiye ayrılmaktadır; peşin alışverişte verilen faize “fazlalık faizi”, vadeli alışverişte verilen faize de “veresiye faizi” denilir. Sigorta işleminde de, sigorta şirketi hasar durumunda tazmin esnasında sigortalıya ödeyeceği miktar, eğer aldığı primlerden fazlaysa, bu durumda fazlalık faizi ortaya çıkar. Yine araya giren vadeye karşılık ödenen miktarla da veresiye faizi ortaya çıkmaktadır.⁴⁰⁹ Burada, sigorta sözleşmesinde faiz kazancı elde etme niyeti olmasa da, sigortacılık sektörü faizli sistemin sürükleyici unsurudur.

Garar (belirsizlik); sonu belli olmayan işlem, davranış ya da eylemdir. Hz. Peygamber birçok hadisinde gararı yasaklamıştır.⁴¹⁰ Sözleşmenin konusundaki mal ile ilgili, malın miktarı ve kapsamı ile ilgili aşırı belirsizlik sözleşmenin sıhhatini bozmaktadır. Sigorta işleminde ise; prim yatıran kişi, sözleşmenin kuruluşu esnasında tazminat alıp alamayacağını, hatta bu tazminatı hangi zamanda ve hangi miktarda alacağını da bilememektedir. Bu belirsizlik, sigorta işlemini caiz olmaktan çıkarmaktadır.⁴¹¹

Kumar (meysir); sözleşmeler, taraflardan birinin kazanması ve diğerinin kaybı ile neticeleniyorsa ve sözleşmelerin sonucu bu bilinmezlik içerisindeyse, bu kumar (bahisleşme) şeklinde tarif edilir. Sonuç olarak; gararın daha ileri olan durumu kumardır. Her “kumar”da muhakkak “garar” mevcuttur, ancak her “garar”da “kumar” olmayabilir. Sigorta işlemlerinde de, bu durum şöyle gerçekleşir; primleri sözleşmenin belirlediği dönemlerde ödeyen kişi, o sözleşmenin içeriğindeki durumların yani risklerin ortaya çıkmamasından dolayı tazminat alamamaktadır, bu durumda tüm ödenen prim tutarları şirketin kârı olur. Diğer taraftan, sözleşme döneminin başında çok az ödeme yapan kişi, kaza ve hasar sonucu zarar oluştuğunda, ödediği primin kat kat fazlası tutarında tazminat elde edebilir. Konvansiyonel sigortada bu nedenle kumar vardır. Ayrıca sözleşmenin sona ermesi ve riskin oluşmaması durumunda, şirkete kalan kârın karşılığının ne olduğu belli değildir. İslâm hukukunda, bir işlemin sonucunda alınan bedelin helal olması için bir alış-veriş olmasını şart koşmuştur.⁴¹²

⁴⁰⁹ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 1993), 168.

⁴¹⁰ Buhari, “Buyu”, 61; Müslim, “Buyu”, 4.

⁴¹¹ Ali Bardakoğlu, Hibe. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.17 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998): 421-426.

⁴¹² Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 168.

Nisâ sûresinin 29. ayeti bunun delilidir; “*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyiniz.*”

İslami sigortacılık olan tekâfül’ün, sözlükteki karşılığı “*dayanışma*”, Arapçada ise; “*bir arada hareket etmek, dayanışmak*” olarak yorumlanabilir.⁴¹³ Tekâfül sisteminin amacı; karşılaşılabilecek tehlikelere karşı oluşacak hasarı ve zararı en aza indirmek ve fertlerin hayatını tamamen altüst etmesine izin vermemek için, bu riski taşıyan bireylerin biraraya gelmesi ve bu zararın telafi edilmesini sağlamaktır. Ayrıca bu sistemde amaç, kâr elde etmek değildir, bir riskin paylaşarak bir diğèrinin adına üstlenilmesi ile ortaklaşa güvencenin sağlanmasıdır.⁴¹⁴ Burada amaç; katılımcılardan sigorta edilenin riskini bir başka katılımcıya yüklemek değil, Allah’ın rızasını kazanmak için birlikte yardımlaşmada bulunmak ve sigortacılığa katılanın riskini tüm katılımcılarla paylaşarak, “sosyal güvenlik sistemi”ni işletmektir. Katılımcıların yatırdığı ödemeler (primler) bağış/teberru olarak yatırıldığı için, burada hedef uzun dönemli bir dayanışmadır.

Tekâfül uygulamasının ilk dönemlerinde; ilk olarak yardımlaşmayı amaçlayan grup bir araya gelmiştir. Bu işlem, birçok sigortalı arasına katılarak ve sigortacının yanında yer alarak yapılmış katılma akdi olarak düşünülebilir. Bu katılımcı grubu, hangi durumlarda tazminat ödeneceği ve ödenecek tazminatın miktarı gibi konularda anlaşmaya varır ve ortak karar alarak, sözleşmede tüm bunlar ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Sonraki adımda, belirlenen tutarda ve sürede teberru/bağış yaparak sermayenin (fonun) oluşturulmasına başlanır. Oluşan fon düşük miktarlarda ise, yönetimi kolay olacağından ve yardımlaşma da kısıtlı sayıda olacağı için küçük bir grup içerisinde yapılmıştır. Fakat bu dayanışma sisteminin kurumsallaşması ve katılımcı sayılarının artırılması için, bu İslâmî sigorta sisteminin yönetiminin ya bağımsız kişilerce ya da katılımcı grup içerisinde seçilecek kişilerce yapılması zorunlu olmalıdır. Yönetim, sadece bu kurum için çalışan ve maaşını bu fondan alan kişilerden oluşmaktadır. Aslında bağışla (teberruyla) elde edilen bu sermaye, bir süre sonra ödenen primlerin fonda birikmesiyle zaten “tüzel kişilik” vasfına haiz olmaktadır.

Bir sonraki aşama ise, fonların yatırımı sürecidir; toplanan primlerin âtil kalmaması ve

⁴¹³ Üstün, "Sigorta, Tekâfül ve Kooperatif Bankacılığı", 6.

⁴¹⁴ A. Karayazgan, “Takafül (İslami Sigorta)”, *Sigorta Araştırmaları Dergisi* (2008):109.

İslâmi kaidelere uygun alanlarda ve yöntemlerle değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu değerlendirme neticesinde, oluşan kârlar fona eklenir. Eğer katılımcı grup içerisinde birinin riski doğarsa, hemen kaybı giderilir. Bu zararın tazmini işlemi, sözleşmede net olarak yazılan şekilde yerine getirilir.

Bu süreç tekâfül şirketlerinde de şu şekilde işler; bu şirketler, bir miktar belirleyerek fona ilk bedeli koyarlar. Fakat bu bedel teberru olarak değil, bir “karz-ı hasen” olarak konulur. Bunun sebebi tekâfülde, sistemin başlangıcında ödemelerden oluşan fon çok az olacağından, gerektiğinde tazmin için para yetmeyebilir. Bu şekilde ilk zamanlarda ödeme (tazmin) ihtiyacı doğarsa bile, ödeme yapılabilir. Tekafül katılımcıları da ödeme yaparlar, ancak bu bağış tekâfül şirketinin fonuyla karıştırılmaz, konvansiyonel sigortacılıkta ise tüm bedeller tek bir havuzda toplanır, yani tekafülde iki ayrı şekilde hesaplanır. Dönemin sonunda operasyonel giderler de düşülür ve kalan fon, katılımcılara tekrar dağıtılır, şirketi, emek sahibi olarak (mudârabe yöntemiyle) elde edilen kârı aldıktan sonra, ilk olarak fona koyduğu “karz-ı hasen”i de geri alır ve bu şekilde işlem tamamlanır.⁴¹⁵

Konvansiyonel sigorta ve tekafül (İslami sigorta) sistemi arasında birçok fark vardır. En önemlisi; kuruluş amaçları birbirinden oldukça farklıdır. Konvansiyonel sigortada, şirketin ortakları adına kâr etmek amaç edinilmiş; buna karşılık, tekafül sisteminde ise katılımcıların yardımlaşmasıyla iş alanındaki riski azaltarak işinin devamını sağlama amacı ile ortaya çıkmış ve kâr amacı güdülmemiştir. Tablo 3.6’da tekafül ve konvansiyonel sigorta arasındaki farklar detaylı olarak karşılaştırılmıştır.

Tablo 3.6: Tekafül ve Konvansiyonel Sigortacılığın Karşılaştırılması

	Tekafül	Konvansiyonel Sigorta
Sözleşme	Bağış ve acente ya da kâr-Zarar sözleşmesinin birleşiminden oluşan karma bir yapıya sahiptir.	Sigortalıların poliçeleri alıcısı olduğu bir satın alma sözleşmedir.
Şirket	Pay sahipleri katılımcıların adına bir acente gibi hareket eder ve sigortacı yerine operatör/işletmen olarak adlandırılır.	Sigortalılar ve şirket arasında birebir bir ilişki mevcuttur.

⁴¹⁵ Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions [AAOIFI], 2012, 532.

Underwriting Zararı	Katılımcılar tekafül fonunun da sahibi olduğu için underwriting riskini de onlar üstlenmektedir.	Pay sahipleri (sigorta şirketi) underwriting riskini üstlenir.
Katkı (Teberru)/Prim	Tekafül tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Bu nedenle alınan katkılar teberru (bağış) olarak adlandırılır.	Sigortacıların güvence için ödediği meblağa prim denilmektedir.
Katkı (Teberru)/Prim Ödenme Şekli	Dönemsel ya da tek seferde gerçekleştirilebilen katkılar tekafül fonuna aktarılır.	Sigortalıların ödenmiş olduğu primlerin sahibi sigorta şirkettir.
Katkı (Teberru)/Prim Sahipliği	Toplanan katkılar katılımcıların ortak sahipliğinin olduğu tekafül fonuna aktarılmakta ve operatör tarafından yönetilmektedir.	Ödenen primlerin sahipliği sigorta şirketine aittir.
Katkı (Teberru)/Prim Ödemesinin Gecikmesi	Gecikme durumunda tekafül şirketi faiz işletemez.	Primlerin geç ödenmesi durumunda faiz işletilir.
Sigorta Rizikosu	Katılımcıların rizikosu tekafül havuzuna aktarılır.	Sigortaların rizikosu sigortacılara kaydırılır.
Prim Fazlası ve Rezervler	Underwriting fazlası üzerinde katılımcıların ortak sahipliği vardır.	Sigortacı, rezerv ve prim fazlasının sahibidir.
Yatırım	Tekafül fonundaki ve pay sahiplerinin fonundaki varlıklar İslami usullere uygun yatırım araçlarına yönlendirilir.	Yasal düzenlemelerde belirlenen kurallar dışında herhangi bir sınırlama mevcut değildir.
Yasal Düzenleme	Tekafül için belirlenen yasal düzenlemeler ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Ayrıca İslami bir Danışma Kurulunun kurulması gerekmektedir.	Belirlenen (seküler) yasal düzenlemelere tabidir.
Muhasebe	Bir bilanço ve iki gelir tablosu mevcuttur. Şirketin ve katılımcıların gelirleri ayrı hesaplanır. Bazı ülkelerde AAOIFI standartlarının uygulanması gerekir.	Şirketin birer bilançosu ve gelir tablosu mevcuttur.

Reasürans Retekafül	Katkıların retekafül şirketine devredilmesi gerekmektedir. Ancak retekafül şirketinin yokluğu durumunda İslam hukukçuları belli şartlarla tekafül şirketlerinin konvansiyonel reasürans şirketleriyle çalışmasına müsaade etmiştir.	Primler (ve risk) reasürans şirketine devredilir.
------------------------	---	---

Kaynak: Tolefat & Asutay, 2013: 46-47.

Dünyada kurumsal tekafül uygulamalarının çok eski geçmişi yoktur. İlk uygulamalar 1979 yılında Sudan’da, daha sonra da 1984’te Malezya’da uygulanmıştır. Daha sonra Suudi Arabistan ve Orta Doğu ülkelerinde yaygınlaşmıştır.⁴¹⁶

Tekafül uygulamalarının finansal açıdan gelişimine bakıldığında, Ernst & Young (2014) verilerine göre; tekafül katkı paylarının 2009 yılında 7 milyar USD seviyesinden 2014 yılında toplam 14 milyar doları bulduğu yani beş yıl gibi kısa bir sürede ikiye katlandığı görülmektedir. Bölgelere göre dağılımında ise, ilk sırada Suudi Arabistan fonların %48’ine sahipken, %30’unu ASEAN ülkeleri, %15’ini Körfez Arap Ülkeleri (Suudi Arabistan hariç), %3’ünü Afrika, %2’sini Güney Asya ve %2’sinin de diğer ülkeler tarafından sağlandığı görülmektedir.⁴¹⁷

Yine 2017 yılı “Milliman Global Tekâfül Raporu” verilerine göre ise; tekâfül fonları 2015 yılında toplamda 14,9 milyar dolar gerçekleşmiş ve tekâfül sektörü 2012-2015 yılları arasında %14 oranında bir büyüme yakalamıştır. 2015 yılı verilerine göre; ilk sırada 11,5 milyar USD fon ile GCC ülkeleri (Suudi arabistan 85%-9,7 milyar USD ile en büyük pay), ikinci sırada 2,2 milyar USD fon ile Güneydoğu Asya ülkeleri, sonra 0,7 milyar USD fon ile Afrika ve 0,5 milyar USD fon ile diğer ülkeler yerlerini almıştır (Milliman Research Report, 2018).⁴¹⁸

⁴¹⁶ Muhammed Ayub, *Understanding Islamic Finance*, 2007: 428.

⁴¹⁷ Ernst and Young, Global Takaful Insight 2014. “<https://www.islamicfinance.com/wp-content/uploads/2015/01/EY-global-takaful-insights-2014.pdf>” [20.03.2021].

⁴¹⁸ Milliman Global Takaful 2017 Report, “<https://islamicbankers.files.wordpress.com/2019/02/milliman-global-takaful-2017-report.pdf>” [25.03.2021].

Aynı raporda Türkiye'nin tekafül piyasası açısından büyük bir potansiyele sahip olduğu vurgulanırken, bunun önündeki en büyük engellerin başında sektör uzmanlarının da belirttiği gibi mevzuat gereksiniminin olduğu bildirilmektedir.⁴¹⁹ Türkiye'de tekafülün gelişmesi ve büyümesi için öncelikle, tekafülün bilinirliğinin artırılması, bunun için eğitim faaliyetlerine hız kazandırılması ve bağımsız, merkezi bir denetim kurulunun oluşturulması gerekmektedir.⁴²⁰



⁴¹⁹ Yunus Emre Gürbüz. “Tekafül Sigortacılığının Türkiye’deki Durumu”, Neova Sigorta İç Denetim Müdürü, 28 Kasım 2014, İstanbul.

⁴²⁰ Hakan Aslan, Türkiye’de Tekafül Uygulamaları: Problemler ve Çözüm Önerileri, Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi, 2015, Yıl:1, Cilt:1, Sayı:1, 113.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA

4.1. Literatür İncelemesi

Bu çalışmayı önemli kılan husus; “sosyal ve etik bankacılık” ile ilgili çok az sayıda Türkiye’de çalışma yapılmış olmasıdır. Bankacılıktaki etik kurallar, BDDK tarafından yayınlanmakta ve ülkelerin değerlerine, normlarına göre zaman içerisinde güncellenmektedir. Ancak bu değerler; bankalarda dürüstlük, tarafsızlık, güvenilirlik, şeffaflık gibi daha soyut konularda olduğu için bunun denetimi ve kontrolü de zordur. Bununla birlikte Türkiye’de banka çalışanları ve yöneticileri açısından etik bankacılık konusunda bazı çalışmalar yer almakla birlikte oldukça sınırlıdır.

Bu çalışma ile etik bankacılığın ülkemizde de uygulandığını ve dünyada etik bankacılık olarak öne çıkan değerlerin çalışmamızda tanımlanarak, Türkiye’de katılım bankalarının 1980’li yıllardan itibaren İslami finans ürünleri aracılığıyla üretime, toplumsal faydaya ve ahlaki değerlere uygun, etik bankacılık faaliyetlerini yürüttüğünün öne çıkarılmasıdır.

Katılım bankalarının kurulduğu yıllarda, bu bankaların İslami bankalar olduğu ve yüzyıllar önce konulmuş dini kuralların yüzyılın finansal ihtiyaçlarını çözemeyeceği algısı oluşturulmuştur. Bununla birlikte önceleri “Faizsiz Finans Kurumları” adıyla faaliyet göstermişler ve daha sonra kâr-zarar ortaklığını anlatacak şekilde “Katılım Bankacılığı” ismini almışlardır.

Son dönemlerde, tüm dünyada alternatif finansal sistemler tartışılırken, bilinçli ya da bilinçsiz olarak katılım bankalarına yapılan eleştiriler konvansiyonel bankalarla *aynı olduğu* üzerinedir. Oysa İslami finans, yüzlerce yıldır iktisadi hayatın içerisinde faaliyette olan ve sosyal refahı sadece belirli sermaye grupları için değil, toplumun tabanına yayma prensipleriyle hareket eden *sosyal finans* da kapsayan bir anlayıştır. İslami finans geçmişten günümüze bankalarıyla, ortaklık yöntemleriyle, vakıflarıyla, sigorta şirketleriyle ve STK benzeri ilgili dönemlerdeki teşkilatlarla kurumsallaşmış ve sosyal finansı da içine alan insan odaklı bir sistemdir.

Sosyal finans konusunda akademik çalışmaların artırılması ve katılım bankaları yönetimlerinin doğru hedeflere ulaşmada (büyüme mi? / kâr mı? / sosyal fayda mı?) doğru kararlar alıp almadığının da sorgulanarak yine akademik çevrelerce analiz edilmesi ile literatüre katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Yapılan bu çalışma ile bankaların finansal tabloları ve rasyoları üzerinde analizler yapılarak Katılım Bankacılığı'nın etik bankacılık sürdürülebilirlik kriterlerini taşıdığı üzerine sonuçlar elde edilmiştir. Bu yönüyle değerlendirildiğinde çalışmanın bu alanda ülkemizde yapılmış olan ilk çalışma olduğu söylenebilir.

Dünyada finans piyasalarında en önemli tartışma konularından birisi; kapitalist finans sistemine alternatif sistemler üretmek iken, çoğunluğu müslüman bir ülke olan Türkiye'de bu konuda geri kalınmış olması kabul edilemez. Burada görev, öncelikle akademisyenlere, sonra bu işin öncüleri olan katılım bankaları yönetimlerine, daha sonra da devlet otoritelerine düşmektedir.

Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulardan hareketle, katılım bankalarına olan bakış açısının değişeceği, farkındalığı artıracığı düşünülmektedir. Onun da ötesinde toplumda oluşan finansın İslami'si olmaz algısını yıkmak için çalışmada Türkiye örneğinden hareketle etik bankacılık tartışmaları ile ilgili literatüre önemli bir katkı sağlanacağını düşünülmüştür.

Sosyal finans terimi ve etik bankacılık tartışmaları, dünyada bile çok yeni kavramlar ve kurumlardır. Bu çalışmadaki amaç; sosyal finans ve etik bankacılık kavramının yakın tarih finansal krizleriyle tartışılmaya başlanmadığının, aksine yüzyıllardır müslüman toplumlarda tartışıldığının ve uygulandığının anlatılmasıdır. Ayrıca günümüzde Türkiye'de bankacılık sistemi içerisinde katılım bankaları aracılığıyla üretime, toplumsal yarara ve ahlaki değerlere uygun sosyal finans ve etik bankacılık faaliyetleri yürütüldüğünün ortaya konulmasıdır.

Literatürde bankaların etik ilkeleri benimseyip benimsemediğine yönelik yapılan çalışmalar yurt içinde ve yurt dışında yapılanlar şeklinde iki alt başlık olarak incelenmiştir.

4.1.1. Yurt İçinde Yapılan Çalışmalar

Hortaçsu ve Günay'ın 2004'teki çalışmasında; Türkiye'deki 554 banka yöneticisi ile örgütsel, bilişsel ve duyuşsal boyutları ile etik konusu incelenmiştir. Varılan bulgulara göre, Türk banka yöneticileri arasında etik konusunda hassasiyet ve fikir birliği olduğu

görülmüştür. Katılımcılara göre Türkiye Bankalar Birliği, bankaları olumlu yönde etkileyen bir etik kurala sahiptir ve düzenleyici kurum (BDDK) sektördeki etik değerleri de geliştirmektedir.

Balkan'ın 2006'daki çalışmasına göre; bankacılık sektöründe çalışanlara yönelik bir araştırma yapılmış ve çalışanlara sorulan etik konulardan % 68'inde etik açıdan sorun bulunmadığı, %28'i oluşturan grupta ise etik açıdan sorun bulunduğu sonucuna varılmıştır. Bankalarda pazarlama ve satış departmanlarının, daha çok etik açıdan sorunlu bölümler olduğu tespit edilmiş, bunu insan kaynakları ve operasyon bölümlerinin takip ettiği görülmüştür. Bu bölümlerde etik alanlar ile ilgili iyileştirme çalışması yapılması önerilmiş, etik dışı uygulamalardan yöneticiler sorumlu tutularak ikinci önemli nedenin denetimsizlik olduğu tespit edilmiştir.

Mermod'un 2008'deki çalışmasına göre; etik kavramı irdelenerek Türkiye'de bankacılık sektöründe yapılan etik düzenlemeler incelenmiş ve bankacılıkta üst düzey yöneticilerin beklentileri araştırılmıştır. Bankaların etik açıdan nasıl daha iyiye gidebilecekleri saptanmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan bulgulara göre, bankacılıkta etik açıdan pazarlama ve satış departmanlarının en sorunlu bölümler olduğu tespit edilmiş, etik dışı uygulamaların sorumluları ise yöneticiler olarak gösterilmiştir.

Hortaçsu ve Günay'ın 2008'deki çalışması, bu kez banka üst düzey yöneticileri ile yapılmış ve onların etik farkındalıkları ölçülmüştür. Yapılan analize göre; banka üst düzey yöneticilerinin etik farkındalığının yüksek düzeyde olduğu saptanmıştır.

Yine Hortaçsu ve Günay'ın 2011'deki çalışmasında ise, üst düzey banka yöneticilerinin sektörde "etik dilemma" olarak algıladıkları konular analiz edilmiştir. Bulgulara göre; Türk bankacılık sektöründe üst düzey yöneticilerin kendilerine özgü ve yoruma açık otantik normlar geliştirdiği, bu normların da mevcut kanunlarla çelişmediği tespit edilmiştir. Ayrıca yöneticilerin etik çizelgesinin etik tarafında kümelenildiği görülmüştür.

Lapacı'nın 2015'teki çalışmasına göre; Türk bankacılık sektöründe yabancı sermayeli bankalar incelenmiştir ve etik ilkelere uyup uymadıkları araştırılmıştır. Analiz bulgularına göre, yabancı sermayeli bankaların, bankacılık genel etik ilkelerini (dürüstlük, tarafsızlık, güvenilirlik, saydamlık, toplumsal yararın gözetilmesi ve çevreye saygı, suçtan kaynaklanan mal varlığı gelirlerinin aklanması ile mücadele konularını içeren) uyguladıkları tespit edilmiştir.

Gündoğdu'nun 2016'daki çalışmasına göre ise; dünyadaki etik bankalar ve geleneksel bankalar incelenmiş, aralarındaki farklar tespit edilmeye ve etik bankacılığın Türkiye'de uygulanıp uygulanmadığı tartışılmıştır. Bulgulara göre bankaların artan rekabetle birlikte etik ilkelerden uzaklaştığı ve dünyada kurulan etik bankaların pozitif kredi alanları olarak kabul edilen sosyal ve ekolojik (evreye duyarlı) alanları desteklediği tespit edilmiştir. Türkiye'de ise, etik bir banka, etik kredi kooperatifi ya da etik sosyal yatırım şirketi bulunmadığı belirtilmiştir.

4.1.2. Yurt Dışında Yapılan alışmalar

Green 1989'daki çalışması ile, bir bankanın sorumluluğunun hkmete, hissedarlara, personele, müşterilere ve bunun yanında tüm topluma olduğunun altını çizmiştir. Çalışmada şirketlerin sadece faaliyetlerinin sonuçlarından kaynaklanan sınırlı sorumlulukla korunmadıkları, aynı zamanda etik sorumluluklarının da olduğu ifade edilmiştir. Bir şirketin etik anlayışının ve sicilinin itibarını etkilediği, uzun vadede başarı veya başarısızlık getirdiği, ayrıca etik davranışa ne kadar duyarlı olduğunun da test edilebileceği sonucuna varılmıştır.

Jeucken 2001'deki araştırmasında; dünyada sürdürülebilir bankacılık ve bankaların rolü konusunu incelemiştir. Bunu analiz etmek için 3 bölgede, Avrupa'da, Kuzey Amerika'da ve Okyanusya'da (Japonya ve Avustralya) 1998-2000 yılları arasında toplam 34 banka karşılaştırılmıştır. Sürdürülebilir bankacılık konusunda bölgeler, ülkeler ve bankalar arasındaki bazı önemli farklılıklar analiz edilmiştir. Bankaların %53'ünün evre sorunlarına karşı savunma tutumunu benimsediği görülmüş, ancak bankaların büyük bir kısmında sürdürülebilir gelişmeye odaklanacakları üzerine bir sonuç çıkmamıştır.

C.J.Cowton 2002'deki çalışmasında; bankacılık sektöründe etik kurallar üzerine inceleme yapılmış ve finans piyasalarında gelişen olayların  etik konu etrafında toplandığı grlmştir. Bu konular; bütünüyle doğruluk, sorumluluk ve ilgidir.

Ramachandran ve Swaminathan 2002'deki kırsal bankacılık alanında yaptığı çalışmada; Hindistan'da, kırsal bankacılık ve mikro-kredi işlemleri üzerinde finans sektörü reformunun etkisi incelenmiştir. Son 30 yıldıki kırsal bankacılık göstergelerindeki eğilimleri gözlemleyerek, toprak sahibi olmayan işçi hanehalkı arasındaki borç ve kredi işlemlerindeki değişiklikleri incelemiştir. Tamil Nadu'daki bir köyde yapılan incelemeye göre, mali reformların getirilmesiyle kredi piyasasında

toprak sahibi olmayan emekçi hanehalklarının sömürülmesinin yoğunlaştığı görülmüş ve son olarak da, politikanın kırsal kesimdeki resmi kredi sektörüne alternatif olarak tasarlandığı sonucuna varılmıştır.

Weber, Inglehart ve Welzel'in 2005 tarihli çalışmasında; geleneksel ekonomilerin yanında etik kavramlar da incelenmiştir. İnsani değerlerin ekonomik büyümede önemi anlatılmış, işin sağladığı dürüstlük, doğruluk ve ciddiyet kavramlarının iş riski ile irtibatı araştırılmıştır. Ekonomik büyümenin hoşgörü, özgürlük ve eşitlik kavramına farklılık kattığı, sanayileşme ile ekonomik büyümeye önem verildiği, ancak ahlaki ve kültürel değerlerin geçmişte kaldığı anlatılmıştır. Bugün ise pek çok yatırımcının bu değerleri ve tasarruflarının etik kurallara uygun değerlendirilmesini talep ettiği ifade edilmiştir.

Sahu ve Rajasekhar'ın 2005'deki çalışmasına göre, tarım sektörüne verilen banka kredileri ile ilgili bazı sorunlar ele alınmış ve analiz edilmiştir. 1981 - 2000 yılları arasında yapılan araştırmaya göre, bankaların kâr odaklı yaklaşımının, ticari bankaların tarım sektörünü ihmal etmesine neden olduğu tespit edilmiştir ve bir kredi sübvansiyonunun sağlanmasının tarımsal kredi arzını azalttığı sonucuna varılmıştır.

Burgess ve Pande de 2005'de kırsal bankacılık üzerine çalışmalar yapmışlardır. Hindistan'da 1977-1990 yılları arasında banka bulunmayan kırsal bölgelere devlet tarafından yönetilen banka şubelerini yaygınlaştırma programı uygulanmıştır. Devletin uyguladığı bu programın kırsal yoksulluk üzerindeki etkisi bu çalışmada araştırılmıştır. Regresyon analizi ile yapılan çalışmada, Hindistan'da şube genişleme projesinin kırsal yoksulluğu önemli ölçüde azalttığı tespit edilmiştir.

I.Carrasco 2006'daki çalışmasında, bankaların ekonomik performansının bireysel etik kodlardaki ahlaki değerler ile nasıl etkilediği üzerine araştırma yapmıştır. Etik davranışlara önem veren banka ve finansal kuruluşların rekabet ortamında ayakta kalıp kalamadıklarını ya da bankacılık sektörünün ahlaki değerlerle örtüşüp örtüşmediği üzerine sorularına cevaplar aramıştır.

Benson'ın 2006'daki çalışması, İslami bankalardaki müşterilerin bağlılıkları üzerinedir. Bu bağlılığı güvence altına almak için stratejik olarak sadece dini faktörlere güvenmemeleri gerektiğini, bunun yanında kaliteli, verimli ürün ve hizmetler sağlamayı da dikkate almaları gerektiğini göstermiştir. Ayrıca, bu çalışmada yatırımcıların günümüzde etik fonların temel felsefesiyle tutarlı bireysel değerlere

sahip sosyal olarak sorumlu fonlara daha fazla ilgi duydukları iddiası olmasına rağmen, bankacılık seçim kriterlerindeki geçmiş araştırmalarda sosyal sorumluluk gibi faktörlerin hariç tutulduğu gösterilmiştir.

Bozovic'in 2007'deki çalışmasında; kendi ülkesi açısından ekonomi ve etik arasındaki ilişki incelenmiştir. İdeal banka yöneticisinin etik değerler açısından; insan ilişkileri yüksek, eşit, bencil olmayan, sorumluluk sahibi, doğruluğa değer veren, dürüst, objektif, liderlik özelliklerine sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Dusuki ve Abdullah'ın 2007'deki analizinde ise; İslami bankalarda müşterilerin banka tercihinde öne çıkan faktörün çoğu zaman hizmet kalitesine bağlı olduğu görülmüştür. Hizmet kalitesi ile ilgili konular şunlardır; müşteriye nezaket ve saygılı davranmak, personele duyulan güven ve iletişim becerisi, işlemlerin gerçekleşmesinde etkinlik, İslami banka ürün ve hizmetleri ile ilgili çözüm üretmek ve cevap vermede bilgili ve hazırlıklı olmak. Sonuç olarak, günümüzde artık İslami bankalar sadece dindar müşterileri çeken pazarlama stratejisine güvenemezler. Bankacılık seçiminde, hizmet kalitesini artırma ihtiyacı anlatılmıştır. İslami bankaların ayırt edici özelliklerine hakim ve finansal işlemlerinde müşterilerin menfaatlerine nasıl uygun hareket edecekleri yönünde verilecek eğitim ve farkındalığı artırmanın önemi vurgulanmıştır. İslami bankalar, hizmet kalitesi, kolaylık ve verimli işlemler arayan, İslami bakış açısına sahip müşterilerin ötesinde daha farklı müşteri segmentlerine de pazarlama potansiyeline sahiptir. Tüketici eğitim programlarının da önemine değinilmiştir.

Ghani tarafından 2008'de yapılan çalışmada, Pakistan'daki İslami bankalar geleneksel bankalarla karşılaştırılmış ve İslami bankacılığın geleceğinin parlak olduğu konusunda görüş belirtilmiştir. Burada ihtiyaç duyulan şey, dini bakış açısında belirsizliklerin olmadığı, sağlam bir yasal çerçevenin tasarlanmasıdır. Pakistan'da hükümet, 1973 anayasasında belirtildiği gibi, İslami kurallara göre ekonomik sisteminde devrim yaratmaya kararlıdır ve İslami bankalar, ekonomik sistemin İslami finans temeline oturtulmasında ve bu dönüşümde önemli bir rol oynayabilir.

Lyne, Nielson ve Tierney 2009 yılındaki çalışmasında; 1980-2000 yılları arasında 10.000 Kalkınma Bankası (multilateral development banks) kredisi değerlendirilerek analiz edildi. 1985'ten sonra eğitim, sağlık ve güvenlik ağları için kalkınma bankalarının sosyal kredi vermeyi çarpıcı bir şekilde artırdığı tespit edildi. Büyük güçlerin sosyal politika tercihleri, 1980-2000 yılları arasında nispeten sabit kalırken,

bu durumun güçlü devletlerin Uluslararası Örgütleri (IO) kontrol ettiği geleneksel görüşüyle çeliştiği ortaya konmuştur. Kalkınma Bankaları gibi son derece kurumsallaşmış uluslararası örgütlerin, sadece büyük güçlerin değil, tüm üye devletlerin tercihlerini kapsayacak bir üye devlet koalisyonu modeline ihtiyaç duyduğu tespit edilmiştir.

McMichael 2009'daki çalışmasında, bankacılığın yeni vizyonu sorgulanmıştır. Eski şişelerde yeni şarabın “dünyayı beslemek” yerine servet sağlamaya devam edeceği belirtilmiş ve ironik olan bu ifadeye göre; yoksulluğun yeniden üretimi, bankaların temel meşruiyet kaynağı olmaya devam ediyor şeklinde bankaların rolü ve vizyonu özetlenmiştir.

Goyal ve Joshi'nin 2011'deki çalışması, 19 banka verileriyle şube sayısı ve piyasadaki coğrafi penetrasyona dayanan bir örneklem üzerinde yapılmıştır. Bankanın finansal verilerinin yanı sıra müşteri algısı, çalışanların algısı, şube büyüklüğü, iletişim, değişim yönetimi stratejileri ve insan kaynakları yönetimi gibi ortaya çıkan bazı sorunlar gözlemlendi. Bir banka tarafından belirli sosyal ve etik politikalar uygulandığında bu sorunların çözülebildiği tespit edildi.

San-Jose, Retolaza ve Gutierrez-Goiria'nın 2011 tarihli çalışmasında; etik bankacılıktaki farklılıkları nesnel olarak ölçmek için sabit bir ölçek geliştirilmiştir. Bu çalışmayla, bir bankanın etik bağlılığının derecesini belirlemeye katkıda bulunan bir endeks (Radical Affinity Index) “Radikal Yakınlık Endeksi” önerilmiş ve bu endeksle iki önemli katkı sağlanmıştır. İlk katkı, etik bankanın varlığına teorik destek sağlanmalı, eğer bu sağlanmazsa etik banka sisteminin sürdürülemeyeceği belirtilmiştir. Etik bankacılığın varlığını açıklamak için kullanılacak birçok teori varken, mülkiyet hakkı teorisi ile hem etik bankacılığın varlığı için, hem de endekse adını veren “afinite” (yakınlık, benzerlik) kavramına dayanan farklılaşma için de destekleyici bir temel olmuştur. İkinci ve daha da önemli olan katkı ise, etik bankaların misyon beyanlarına (bilgi şeffaflığı, varlıkların plasmanı, garantiler ve katılım) bağlı etik taahhüt faktörleri, etik bankalar ve geleneksel bankalar arasında ayırım yapabilmek için Radikal Yakınlık Endeksi (RAI) içinde gruplandırılmıştır. Sonuç olarak; etik bankaların geleneksel bankalardan daha şeffaf olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında, yeni alternatifler geliştirmek için bazı çabaları olsa bile, mevcut durumda diğer bankalardakine benzer olan garantiler ve katılım alanlarında farklılıklar olduğuna dair çok az kanıt bulunmaktadır.

Weber ve Remer'in 2011'deki sosyal bankacılık konulu çalışmasında; sosyal bankacılık, kendi ekonomik sürdürülebilirliğinin yanı sıra, hem sosyal hem de ekolojik etkiye değer üreten bir bankacılık yöntemi olarak tanımlanmıştır. Sosyal bankaların çoğu, önceki durumuna kıyaslandığında krizden çok daha güçlü ve daha büyük çıkmışlardır. Ayrıca, sosyal bankaların hiçbiri kamu fonları ile kurtarılmamıştır. Bu, yalnızca tasarruflarını yatırırken güvenli yollar arayan müşterilerin değil, bankacılık sektörüne daha sosyal bir yaklaşım getirmeye çalışan geleneksel bankaların da oldukça ilgisini çekmektedir. Bir bankanın çeşitli fonksiyonlarını ve mevcut senaryoyu akılda tutarak, şimdi 21. yüzyılda bankaların rolü anlamaya çalışılmıştır.

Ram, Khoso, Jamali ve Shaikh'in 2011'deki çalışmasında, bankacılar ve müşterilerin görüşleri aracılığıyla farklı boyutlardaki etik dışı eylemler keşfedilmiştir. Katılımcıların belirlediği en fazla etik olmayan eylemler; kredileri başka amaçlarla yönlendirmek için müşterileri etkilemek, kredi yaptırımını geciktirmek, yasal uyarıyı son ödeme tarihinden sonra müşteriye göndermek ve borçlunun üretim kapasitesini dikkate almadan ödeme takvimini belirlemek gibi durumlardır. Bankacıların yaptığı bu ahlak dışı ya da etik olmayan davranışlar, sadece ticari bankanın mali durumuna zarar vermekle kalmaz, aynı zamanda ekonominin diğer sektörlerinde de mali disipline zarar verir. 1991 tarihli Banking Companies Act (Bankacılık Şirketleri Yasası), bazı etik olmayan işlemlere karşı taraflara karşı sert yasal işlemler başlatsa da, yargı sistemi bu suçluları yasaların dışında bırakmıştır. Çalışmada, hukuka aykırı faaliyetlerde bulunan bankacılara karşı, bankacılık meslek örgütleri tarafından evrensel etik kurallarının hızla benimsenmesi bu durumu iyileştirebilir, değerlendirmesinde bulunulmuştur.

Halamka'nın 2015'de yaptığı etik ilkeler çalışmasında, dünyada bankalarda etik ilkelerin nasıl uygulandığı tanımlanmış ve ardından bankaların mali rakamlarıyla etiğin uygulanmasının ne gibi sonuçlar doğurduğu analiz edilmiştir. Konvansiyonel bankalarda ve etik bankalardaki finansal profil benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilerek, diğer taraftan da etik bankaların kârlılık ve volatilité üzerindeki etkileri test edilmiştir. Etik bankalarda evrensel bir iş modelinin olmadığı, kârlılık odaklı bankalar olmadığından kârlılığın daha düşük olduğu, ancak krizlerden daha az etkilendiği ve kriz sonrasında toparlanmanın daha hızlı olduğu tespit edilmiştir.

Sanchis ve Pascual'in 2017'deki çalışmasında ise iki farklı sosyal finansal kurumun (kooperatif bankası ve etik banka) arasındaki benzerlikler ve farklılıklar analiz edildi.

Caixa Popular Kredi Kooperatifi ve Fiare Etik Bankası'nı karşılaştıran bir vaka çalışması yapıldı. Bu çalışmanın sonucuna göre, her iki sosyal bankacılık modelinde de, çalışanların ve müşterilerin bankanın faaliyetlerine aktif olarak katıldığı ve finansal sonuçlara katkıda bulunmak için demokratik ve katılımcı bir sisteme dayandıkları gösterildi. Kooperatif bankacılık modeli, banka şubelerinde kişiye özel ve doğrudan müşteri hizmeti sunulmasına dayanırken, etik bankacılık modeli ise elektronik bankacılık ve sınırlı sayıda şubeye dayanmaktadır.

Climent'in 2018'deki çalışmasında, etik bankacılığın geleneksel bankacılıktan daha kârlı olup olmadığını incelemek için, her iki banka türünün 2012-2015 finansal faaliyetleri dört yıllık bir dönem için analiz edildi. Banco Santander geleneksel bankacılık için, Triodos Bank, İspanya'daki en büyük etik banka olduğu için seçildi. Mali tablolar, likidite, borçluluk gibi finansal rasyolar analiz edildi. Çalışan sayısı, çalışan başına kâr, kredi ve mevduat hacmi için de göreceli olarak karşılaştırma yapılmıştır. Bulgulara göre, sosyal amaçlı projeler zaman içerisinde getiri sağladığından hem maliyetleri yüksektir, hem de etik bankaların sosyal proje finansmanından dolayı kârlılığı, geleneksel bankalardan daha düşüktür.

4.2. Literatür Değerlendirmesi

Literatürde yer alan çalışmalar topluca değerlendirildiğinde, bankacılık sektörü ve etik kavramı incelenirken, çalışmaların çoğunluğunda etik ilkelerin bankacılık üzerindeki etkileri, bankacılık sektöründeki paydaşların yani müşterilerin, banka yöneticilerinin ve hissedarların etik ilkeler uygulandığındaki davranışları nitel olarak araştırılmıştır. Banka yöneticilerine, çalışanlarına ve müşterilerine, tüm paydaşlara ilişkin yapılan etik değerlendirmeler analiz edildiğinde, kriz dönemlerinde bankaların şeffaflık, dürüstlük, çalışanlarına karşı eşitlik, doğruluk gibi etik ilkelerden oldukça uzaklaştığı tespit edilmiş, buna karşılık dünyadaki etik bankaların sosyal ve çevresel faktörleri ön planda tutarak kuruluş ilkelerine uygun hareket ettiği, ekonomik sürdürülebilirliğini sağladığı belirtilmiştir.

Bununla birlikte nicel araştırma yapılan 2015'de Halamka ve 2018'de Climent'in iki çalışması incelenmiştir. Bu çalışmalarda dünyada kurulan etik bankaların ve geleneksel bankaların finansal faaliyetleri üzerinden iş modellerindeki farklılığı ve kârlılığı ölçmeye yönelik analizler yapılmıştır. Analizlere göre, etik bankaların iş modelinde diğer bankalara göre bir evrensellik olmadığı tespit edilirken, diğer yandan

etik bankaların krizlerden geleneksel bankalara göre çok daha güçlü ve daha hızlı çıktıkları, kârlılığının daha az olması bir yana, hiçbir kamu fonu tarafından kurtarılmadıkları vurgulanmıştır.

Sosyal finans ve etik banka kavramı, özellikle 2008 global krizle birlikte tekrar tartışmaya açılan kapitalizmin sorunlarına karşı çözüm arayışında alternatif olması düşünülen iki önemli unsurdur. Uluslararası alanda sosyal finans ve etik bankacılık yeni bir araştırma konusu olup, Türkiye’de ise bu alandaki çalışmaların son derece sınırlı olduğu görülmüştür.

Türkiye’de bankacılık sektöründe konvansiyonel bankalar ve katılım bankaları arasında iş modeli konusunda çok fazla karşılaştırma yapılmamasının sebeplerinden biri, aslında geleneksel bankaların katılım bankalarını muhtemelen pazar payları onlara göre çok daha düşük olduğu için göz ardı etmeleridir. Ayrıca “aynı işlemleri yapıyoruz, sadece farklı isimlerle” diyerek katılım bankalarının misyonunu dışladıkları da söylenebilir. İslami finans okuryazarlığının hem toplumda hem de bankacılık camiasında çok düşük olmasından dolayı, bunu avantaja çevirerek literatürdeki eksiklikleri giderebilmek için bu çalışmada Türkiye’deki konvansiyonel bankaların ve katılım bankalarının etik ilkeler açısından finansal profili karşılaştırılmış, varyans analizleri (kârlılık, aktif getirisi, özkaynak getirisi ve volatilité) yapılmıştır. Ayrıca katılım bankalarının konvansiyonel bankalara göre kârlılığı düşük olmakla birlikte, kârlılık dışında sürdürülebilir bankacılık kriterlerine uygun farklı bir iş modeline sahip olduğu ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca krizlerdeki etkinliği de analiz edilmiş ve krizlerden sonra toparlanmalarının daha hızlı olduğu yani daha istikrarlı bankalar olduğu tespit edilmiştir.

4.3. Araştırma

Dünyada etik prensipleri performansları ve gelişimi için bir fırsat olarak gören ve iş modellerine dahil eden çok sayıda banka vardır. Bu bankalar muhtemel öncü liderlerini birbiriyle iletişimde tutmak ve diğer bankacılık yöntemlerini de desteklemek için “etik”, “sosyal”, “değer temelli” ve “sürdürülebilir” gibi adlandırmalarla birkaç üye kuruluş kurmuşlardır.⁴²¹ Bu kuruluşlar, genellikle kendilerine diğer kuruluşlardan farklılıklarının tanımlayan bir ilkeler seti oluşturmuşlardır.

⁴²¹ Bu bankalar çeşitli aktörler tarafından etik (European Federation of Ethical and Alternative

Etik prensipleri günlük işlemlerinde kullanan bankalar, farklı geçmişlere sahiptir. Bu prensipleri antropozofi (insan ruhunun doğa-üstü güçlerden etkilenmeden, ancak bunlara ulaşabilme amacıyla hazırlanması) den veya hizmet ettikleri topluluklara olan bağlılıklarından alırlar, bu bankalara green banks (yeşil bankalar) ve gelişmekte olan ekonomilerde mikro-finansman yoluyla ihtiyaçlarına hizmet eden bankalar da denir. Çeşitliliklerine rağmen, bir dizi ilkeyle karakterize edilmişlerdir.

Bu tezde analizin temeli, Global Alliance for Banking on Values (GABV) tarafından sentezlenen “Sürdürülebilir Bankacılık İlkeleri” üzerine inşaa edilmiştir.⁴²² Tablo 4.1’de sunulan altı ilke, dünyanın dört bir tarafından GABV’ye üye olan bankaların çeşitli iş modelleriyle birbirine nasıl bağlandığını özetle göstermektedir.⁴²³

Bu ilkeler kılavuz kabul edilerek, sürdürülebilirlik çerçevesinde daha fazla gruplama yapılabilir; finansal (F/financial), sosyal (S/social) ve çevresel (E/environmental) boyutları belirlendikten sonra bunların yanında yönetim boyutu (G/governance) da eklenmiştir.

Tablo 4.1: Sürdürülebilir Bankacılık Prensipleri

	Sürdürülebilir Bankacılık Prensipleri	Boyutları
Prensip 1	İş modelinin merkezinde üçlü sonuç yaklaşımı	F,S,E

Banks, 2012), sosyal (Institute of Social Banking, 2011), sürdürülebilir ve değer-temelli (Global Alliance for Banking on Values, 2014) olarak adlandırılmıştır.

⁴²² "Global Alliance for Banking on Values, bankalardan yeterli hizmet alamayan insanlar, topluluklar ve çevre için sürdürülebilir kalkınma sağlamada finansal destek sağlayan bağımsız bir banka ağıdır." (Global Alliance for Banking on Values, 2009)

⁴²³ "Avrupa Etik ve Alternatif Bankalar Federasyonu (FEBEA), üyeleri arasında deneyimlerini paylaşan ve gelişimlerini destekleyen finansal araçlar sağlarken, geleneksel bir bankadan nasıl farklılaştığını yayınlamıştır (European Federation of Ethical and Alternative Banks, 2012). Benzer şekilde, faaliyetlerini eğitim ve araştırma üzerine yoğunlaştıran Sosyal Bankacılık Enstitüsü tarafından da bir sosyal banka tanımı yayınlanmıştır (Institute of Social Banking, 2011).

Prensip 2	Toplum faydasına dayanan, reel ekonomiye dayalı, her iki ihtiyacı da karşılayabilmek için yeni iş modelleri sağlayabilen	F,S
Prensip 3	Müşterilerle uzun vadeli ilişkiler kurabilen, onların ekonomik faaliyetlerini ve içerdiği riskleri doğrudan anlayabilen	F,S
Prensip 4	Uzun vadeli, kendi kendine yetebilen ve dışsal sorunlara karşı dirençli	F
Prensip 5	Şeffaf ve kapsayıcı yönetim	G
Prensip 6	Banka kültürüne yerleşmiş tüm prensipler	S,G

Kaynak: Global Alliance for Banking on Values, 2013.

Bu tabloda bankalardaki sürdürülebilirlik unsuru, etik bir kavram olarak kabul edilmiştir. Sürdürülebilir eylem, öncelikle insanlığa doğrudan veya dolaylı olarak zarar vermeyen bir eylem olarak tanımlanmıştır. Etik prensiplere uyan bankaların öncelikli hedefi kârlılığa sahip olmak değildir. Çevreyle ilgili olarak insan ihtiyaçlarına hizmet etmeyi hedeflerler ve finansal kârlılık bunu başarmak için sadece gerekli bir koşuldur. Kârlılık ve volatilité yani oynaklık, bu bankalar için finansal sürdürülebilirliğin önemli ölçütleri olmaya devam etmekte, ancak ilk sırada yer almamaktadır. Kârın sürdürülebilirliği, maksimizasyonu anlamına gelmez ve uzun vadeli esneklik, her zaman kısa vadeli performans sonuçlarına tercih edilir. Etik, sosyal bir boyutla bir dereceye kadar örtüşen finansal performans ölçütlerini beraberinde getirir. Kredi zarar oranları veya reel ekonomiye bağlı kredilerin varlıklar içindeki payı, olağan kârlılık ölçütlerine benzer şekilde dikkat çekenler arasındadır.⁴²⁴

Bankalar tarafından sağlanan kredilerin belirli bir amacı vardır ve amacın etik gerekliliklerini karşılayıp karşılamadığına bankalar karar verir. Daha basit durumlar için bankalar olumlu ve olumsuz kriterler geliştirmişlerdir, bir karar daha zor olduğunda artılar ve eksiler tartışılır. Çoğu durumda, sosyal veya çevresel boyut finansaldan daha ağır basabilir, örneğin; kaldıraçlı satın alımın finansmanı, genellikle yalnızca finansal kazançlar getirdiği, ancak sosyal kazanımlar getirmediği için olasılıkla reddedilmiştir.⁴²⁵ Kurumsal yönetim de (G) sürdürülebilirliğin uygulanmasında son derece önemlidir. Etik bir bankanın iyi yönetilmesi, misyonun

⁴²⁴ Halamka, "Ethics as a Way to Sustainability in Banking?", 18.

⁴²⁵ J. J. Bouma, et al., *Sustainable Banking: The Greening of Finance*, (London: Sheffield, Routledge, 2001).

sürdürülebilirliğini de dikkate alır. Piyasa şartları ve hissedarların kâr odaklı yönetim tarzı, bazen bankaların faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyebilir. Diğer yandan, sorumlu bir yönetim, müşteri memnuniyetini ve topluluk kültürünü de olumlu yönde şekillendirir.⁴²⁶

Etik ilkelerden şeffaflık ilkesinin bankaların raporlamalarında mevcut olduğu rahatlıkla söylenebilir, şeffaf raporlama da bankanın paydaşlarından müşteriler ile banka yönetimi arasında güveni tesis eder. Etik bir bankanın diğerlerinden farklı olması çok önemlidir, çünkü günümüzde her banka kendisini en sorumlu ve müşteri odaklı olarak tanıtmaktadır. Yeterli bilgi olmadan kimin doğruyu söylediğini, kimin sadece bir hikaye anlattığını ayırt etmek neredeyse imkansızdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; şeffaf olmayan veya anlaşılacak kadar karmaşık rapor veren bankaların bir şeyi gizlemeye çalıştıklarıdır. Aksine, etik olduğunu düşündüğümüz bankalar, bireysel kredileri bildirme konusunda şeffaf davranırlar; bunun yanı sıra genellikle meslekten olmayan bir kişinin anlayabileceği bir şekilde rapor verirler ve nasıl çalıştıkları hakkında mümkün olduğunca fazla kanıt sağlarlar.⁴²⁷

Bir bankanın süreçlerinde ve iş modelinde etik araçları kullanıp kullanmadığının değerlendirilmesi için gerekli olan bilgilerin çoğu kamuya açık değildir. Bankacılık sektöründe birçok bankada sürdürülebilirlik veya kurumsal sosyal sorumluluk raporu olduğu dikkat çekebilir. Ancak bu raporlar bankanın etik banka olduğunu kanıtlamaz. Örneğin; BNP Paribas, kurumsal sosyal sorumluluk raporunda kendisini “sorumlu banka” olarak sunarken (BNP Paribas, 2013), diğer yandan ABD yaptırımları altındaki ülkelerle hukuka aykırı işlemler yapmaktadır (The Economist, 2014). Bu nedenle, bütünsel olarak etik uygulamaları değerlendirebilmek için etik bankacılık bölümünde bahsedilen üye kuruluşların önemlilerinden birinin ilkeleri ile devam edilmiştir.

Analiz için, GABV tarafından sentezlenen yapıyı ifade eden ve konvansiyonel bankaları etik bankalardan ayırmak için oluşturulan **Sürdürülebilirlik Bankacılık Karnesi** veya **Puan Kartı** kullanılmıştır. Bu puan kartı üç bölümden oluşmaktadır: Temel Koşullar, Nicel Faktörler ve Nitel Unsurlar (Tablo 4.2).

⁴²⁶ Thomas Dyllick & Kai Hockerts, “Beyond the Business Case for Corporate Sustainability”, *Business Strategy and the Environment*, Vol. 11, No. 2 (2002): 130-141.

⁴²⁷ Halamka, “Ethics as a Way to Sustainability in Banking?”, 19.

Temel Koşullar; iki banka için de farklılaştıran bir unsur olmadığından ve tezin analiz bölümünde nicel faktörler ele alındığından, burada sadece diğer iki bölümden bahsedilmiştir.

Tablo 4.2: Sürdürülebilir Bankacılık Puan Kartı

Temel Koşullar	Nicel Faktörler (Quantitative Factors)	Nitel Unsurlar (Qualitative Elements)
BR1 Düzenlenmiş Bankacılık Kurumu BR2 Vizyonu BR3 Şeffaf Raporlama	QF1 Aktif Getiri Oranı QF2 Aktif Özsermaye Oranı QF3 Aktif Kalite Oranı QF4 Kredi Aktif Oranı QF5 Reel Varlık Toplam Aktif Oranı QF6 Reel Getiri Oranı	QE1 Liderlik QE2 Organizasyon Yapısı QE3 Ürün & Hizmetler QE4 Yönetim Sistemleri QE5 İnsan Kaynakları Araçları QE6 Performans Raporlaması

Kaynak: GABV, 2013.

Etik bankaların ya da sürdürülebilir bankaların ilkelerinden hareketle oluşturulan nitel unsurlar, kapsamı anlatmak ve farklılığı göstermek açısından Tablo 4.3’de örnekleriyle birlikte anlatılmıştır. Burada “banka” olarak belirtilen örneklerde banka ismi özellikle bildirilmediği için açıklamalar bu şekilde yer almıştır.

Tablo 4.3: Puan Kartı Tanımları (Nitel Unsurlar)

<p>QE1 – Liderlik ; Bir bankanın tüzüğü, 31.maddesinde, Yönetim Kurulu üyelerinin Banka'nın Hissedarı olması ve bankanın özel niteliğine, yani aşağıdaki konularda bilgi ve uzmanlığa sahip olması gerektiğini belirtmektedir: 1. Üçüncü Sektör; 2. Sosyal Ekonomi; 3. Uluslararası işbirliği; 4. Alternatif bankacılık; 5. Çevre ve Yenilenebilir Enerji</p>
<p>QE2 – Organizasyon Yapısı ; Bankanın yenilenebilir enerjiler, organik tarım, kooperatif konutları veya sürdürülebilir işletme kredisi gibi hedef sektörler hakkındaki bilgi ve uzmanlığını güçlendirmek için, uzmanlık ve ağ geliştirmeleri gereken belirli müşteri segmentleri görevlendirildi.</p>
<p>QE3 – Ürün ve Hizmetler ; Bir banka, finanse edilen binaların çevresel ve sosyal yönlerini değerlendirmek için kendi aracını geliştirdi. Bu derecelendirmeye bağlı olarak ipotek faizinde indirim uygulanır ilkesi yer aldı.</p>

QE4 – Yönetim Sistemleri ; Kredi politikasında, sektörle ilgili müşterilerin (kuruluşların) sosyal ve çevresel kriterlerinin de değerlendirilmesini öngören madde yer alır. Sosyal analist doğrudan organizasyonu ziyaret eder ve entegre bir karar (ESG ve finansal) üretmesi gereken finansal analist için bir rapor hazırlar.

QE5 – İnsan Kaynakları Araçları ; Banka en fazla 5:1 maaş yapısı işletir, buna göre en yüksek ücretli tam zamanlı personelin maaşı, en düşük ücretli tam zamanlı personel üyesinin maaşının beş katını aşamaz. Tüm personel bankanın vizyonunun, değerlerinin geliştirilmesine katılır ve bunları çalışma uygulamalarına yansıtılmaları beklenir. Bu, bankanın personel hedefleri sistemi aracılığıyla ölçülür ve yönetilir. Personel, sürdürülebilirlik konularında düzenli eğitim alır.

QE6 – Performans Raporlaması ; Dış raporlamanın temel unsuru krediler listesidir. Verilen her kredi, basılı ve çevrimiçi dergide bildirilir. Bankanın web sitesinde, bankanın tahvil ve hisselerle yaptığı yatırımların ayrıntılı dökümü gösterilmektedir. Yıllık mali tablo, basılı ve çevrimiçi olarak yayınlanır, yıllık bir sürdürülebilirlik raporu çevrimiçi olarak yayınlanır. Hissedarlar için yıllık toplantı her pay sahibine açıktır.

Tablo 4.4: Puan Kartı Tanımları (Nicel Unsurlar)

QF1 – Aktif Getiri Oranı ; bir finans kuruluşunun toplam varlıklarına göre ne kadar kârlı olduğunu gösteren bir göstergedir. Ayrıca verimli yönetimin varlıklarını kazanç elde etmek için nasıl kullandığı konusunda fikir verir. Bir finans kuruluşunun yıllık kazançlarının toplam varlıklarına bölünmesiyle hesaplanan aktif kârlılık yüzdesi olarak görüntülenir. Bazen buna "yatırım getirisi" de denir.

Aktif Kârlılık Oranı = Net Dönem Kârı / Aktif Toplamı

QF2 – Özsermaye Aktif Oranı ; Varlıkların ne kadarının öz kaynaklarla finanse edildiğini gösteren orandır.

Özsermaye Aktif Oranı = Özsermaye / Aktif Toplamı

QF3 – Aktif Kalite Oranı ; bir finans kuruluşunun kredilerinin kalitesini belirler. Yasal takipteki brüt kredilerin, nakdi ve gayrinakdi olmak üzere toplam canlı kredilere oranıdır. Oran yüksekse, krediler daha fazla risk altındadır. Oran ne kadar düşük olursa, kredinin risk altında olma olasılığı o kadar düşük olur.

Aktif Kalite Oranı = Takipteki Krediler / Krediler Toplamı

QF4 – Kredi Aktif Oranı ; bir finans kuruluşunun sahip olduğu varlıklara göre toplam borç miktarını tanımlayan bir kaldıraç oranıdır. Bu metrik, bir finans kuruluşunun kaldıracını aynı sektördeki diğer kuruluşlarla karşılaştırabilir ve kurumun finansal olarak ne kadar istikrarlı olduğunu yansıtabilir.

Kredi Aktif Oranı = Kredi toplamı / Aktif Toplamı

QF5 – Reel Varlık Toplam Aktif Oranı ; etik bir finans kuruluşunun sahip olduğu varlıkların ne kadarıyla reel ekonomiyi finanse ettiğini gösteren orandır. Değer temelli bankalarda, özellikle GABV'nin kullandığı metriklerden biridir.

Reel Varlık Toplam Aktif Oranı = Reel Ekonomi Finansmanı / Aktif Toplamı

QF6 – Reel Getiri Oranı ; etik bir finans kuruluşunun gelirleri içerisindeki reel ekonomiden elde ettiği getiriye gösteren orandır. Değer temelli bankalarda, özellikle GABV'nin kullandığı metriklerden biridir, sürdürülebilirliği ölçmesi açısından önemlidir.

Reel Getiri Oranı = Reel Ekonomi Geliri / Toplam Gelir

4.3.1. Veri Seti

Tezin istatistiki analizinde amaç, bu değerlerin Türkiye’de hangi bankalarda uygulandığını tespit ederek, finansal rakamlar açısından ne anlama geldiğini ve ortaya çıkan sonuçları değerlendirmektir. Türkiye’de bankacılık sisteminde etik bankacılık ilkelerine uyan, temelde kâr odaklı değil, değer temelli bankalar olarak katılım bankaları, konvansiyonel bankalarla karşılaştırılarak incelenmiştir. Çünkü katılım bankalarının kuruluş felsefesi İslami finans prensiplerine dayanır. İslami bankacılığın temeli de, sosyal sorumluluk yatırımları (SRI) ve etik fonlarla çok benzerdir. Tüm bu fonlar, yatırımcının etik, sosyal, dini veya diğer tercihleri açısından istenmeyen olarak kabul edilen ürün veya süreçlerle ilgili firmaları kapsam dışı bırakmıştır. Örneğin; silah, alkol, kumarhane, gece kulübü ve tütün üretiminde yer alan firmalar; zayıf çevresel performans siciline sahip; saldırgan reklamcılık yapan firmalar gibi toplum tarafından kabul görmeyen konularda yani etik olmayan konularda iş yapan firmalar finanse edilmemektedir. Bu firmaların finansmanı etik bankalarda reddedildiği gibi, İslami Bankalar’da da yani katılım bankalarında da reddedilir. Bu sektörler, etik bankalarda toplumun ahlaki değerleri açısından reddedilirken, katılım bankalarında İslami prensiplerden dolayı reddedilir.

Dolayısıyla, Türkiye’deki bankalar üzerinde yapılmış olan bu analizde veri setini oluştururken bankalar iki gruba ayrılmış ve değer-temelli ya da etik banka olarak “katılım bankaları” ve kârlılık odaklı bankalar olarak da “konvansiyonel bankalar” şeklinde sınıflandırılmıştır. Sürdürülebilir bankacılık prensipleri açısından daha detaylı olarak 4.5’deki tabloda bu sınıflandırma açıklanmıştır.

Tablo 4.5: Sürdürülebilirlik Prensiplerine Göre Bankaları Sınıflandırma

	Sürdürülebilir Bankacılık Prensipleri	Etik Bankalar	Katılım Bankaları	Konvansiyonel Bankalar
1	İş modeli yaklaşımı	F,S,E	F,S,E	F, E
2	Toplum faydasına dayanan, reel ekonomiye dayalı, her iki ihtiyacı da karşılayabilmek için yeni iş modelleri sağlayabilen	F,S	F,S	F
3	Müşterilerle uzun vadeli ilişkiler kurabilen, onların ekonomik faaliyetlerini ve içerdiği riskleri doğrudan anlayabilen	F,S	F,S	F,S
4	Uzun vadeli, kendi kendine yetebilen ve dışsal sorunlara karşı dirençli	F	F	F
5	Şeffaf ve kapsayıcı yönetim	G	G	G
6	Banka kültürüne yerleşmiş tüm prensipler	S,G	S,G	S,G

Etik bankalar ve katılım bankalarının reel ekonomiye dayalı iş modelleri üretmesi ve finansal ekonomiden kâr sağlamayı hedeflememesi öncelikli olarak konvansiyonel bankalardan ayrıştığı 1. ve 2. prensip’de görülmektedir. Bu ifade konvansiyonel bankaların reel ekonomiyi finanse etmediği anlamına gelmemektedir. Sadece konvansiyonel bankaların odağında reel ekonomi değil, kârlılığın yüksek olması vardır. Bu noktada ayrışmakla birlikte finanse ettiği projelerde de etik bankacılık ilkelerinin uygulandığı görülmektedir. Sonuç olarak; ister dini felsefe ile ister etik ve toplum değerlerini önceleyen tercihlerinden dolayı bu ayrışmanın olması, etik bankacılık olarak katılım bankalarının ve konvansiyonel bankaların ayrı kategorize edilmesini ve analiz edilmesini gerektirmiştir.

Etik uygulamaların bankalarda ne anlama geldiğini kapsamlı bir şekilde ortaya koyduktan sonra, ampirik araştırmanın amacı, Türkiye’deki bankacılık sisteminde

bunun finansal rakamlar açısından ne anlama geldiğini ve ne gibi sonuçların ortaya çıktığını göstermektedir.

Hipotez 1

“Türkiye’de katılım bankalarının finansal yapıları, konvansiyonel bankalardan anlamlı olarak farklıdır.”

Hipotez 1’i formüle ederken GABV’nin raporundan yararlanılmıştır. Bir bankanın finansal profili ve bankacılık iş modelinin stratejik seçimi arasında karşılıklı bağımlılık vardır. Bu nedenle, finansal profillerin analizi, iki farklı banka türü arasında farklı bir iş modelinin olup olmadığını veya daha çok finansal rakamların arkasında operasyonda uygulanan bir yaklaşımla ilgili olup olmadığını ortaya çıkarmalıdır.

Hipotez 2

“Türkiye’de katılım bankalarının kârlılığı, konvansiyonel bankalardan anlamlı olarak daha düşüktür.”

Hipotez 2’nin, Hipotez 1 ile doğrudan bağlantısı vardır. Finansal profildeki bazı potansiyel benzerliklere rağmen, Türkiye’de tüm bankacılık sisteminin benzer olduğu ve katılım bankalarında diğer bankalardan farklı kabul edilebilecek bir iş modelinin olmaması beklenmektedir. Bu nedenle, finansal profil değişkenlerini kontrol ederken, bunun yanında Hipotez 2, katılım bankacılığı uygulamalarının kârlılık ve kârlılıktaki dalgalanma yani oynaklık üzerindeki etkilerini de test etmektedir.

Bu tez analizinin sadece finansal boyutta etkileri olduğu ve ilgili bankacılık işlemlerinin sosyal etkilerin tamamını veya çevresel etkileri kapsamadığı tekrar edilmelidir. Analizde bu tür bir sınırlama arzu edilmez, ancak finansal olmayan etkiler hakkında yeterince karşılaştırılabilir istatistiksel bilgiler mevcut değildir.

Ampirik araştırma, birbiriyle bağlantılı dört bölüme ayrılmıştır; veri, metodoloji, analiz ve sonuçların tartışılması. İlki, incelenen örneğin nasıl tanımlandığını ve veri kümesinin bunun etrafında nasıl oluşturulduğunu açıklamaktadır. Metodoloji, analiz ve sonuçların tartışılması farklılık gösterdiğinden her iki hipotez için de ayrı ayrı ele alınmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de katılım bankaları ile konvansiyonel bankaların farklı bir finansal yapıya ve dolayısıyla farklı bir iş modeline sahip oldukları *varyans analizi*yle test edilmiştir. İkinci aşamada ise; katılım bankalarının konvansiyonel bankalara

oranla kârlılığının daha düşük olduğu, ancak volatilitésinin de daha düşük olduğu yani kârlılıkta dalgalanmanın düşük olduğu ve krizlerden sonra daha hızlı toparlanarak daha istikrarlı bankalar olduğu öncelikle betimleyici istatistiklerle, daha sonra *panel veri – regresyon analizi*yle test edilmiştir.

Bunun için analizlerde Bankalar Birliği⁴²⁸ ve Katılım Bankaları Birliği⁴²⁹ sitelerinde yayınlanan denetimli yıllık banka mali tabloları kullanılmıştır. Veritabanı, kapsamlı ve karşılaştırılabilir bir veri yelpazesi sunmakla birlikte, bazı sınırlamalara da sahiptir. Katılım bankaları veri seti oluşturulurken, son yıllarda kurulan 3 kamu katılım bankasının 2-5 yıl arasındaki verileri mevcut olduğundan analize dahil edilmemiştir. Dahil edildiğinde verinin dengesi bozulacağı için bu bankaların verileri hariç tutulmuş ve mevcut 3 yabancı sermayeli katılım bankasının 2000-2020 yılları arası 21 yıllık verileri ile analize devam edilmiştir. Yine aynı şekilde, konvansiyonel bankalardan aktif büyüklüğü çok düşük olanları elimine edilmiş ve seçilen en büyük 7 konvansiyonel banka (toplam konvansiyonel bankaların %80 aktif büyüklüğünü oluşturan)’nın yine 21 yıllık verileri analize dahil edilmiştir. Toplamda 10 banka ile analiz yapılmış ve gözlem sayısı 210’dur.

Bu bankalar ekte gösterilmektedir;

Tablo 4.6: Veri Seti Banka Dağılımları

Bankalar	Banka Adı	
Mevduat Bankaları	Kamusal Sermayeli	T.C. Ziraat Bankası A.Ş.
		Türkiye Halk Bankası A.Ş.
		Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O.
	Özel Sermayeli	Akbank T.A.Ş.
		Türkiye İş Bankası A.Ş.
		Yapı ve Kredi Bankası A.Ş.
Yabancı Sermayeli	Türkiye Garanti Bankası A.Ş.	
Katılım Bankaları	Yabancı Sermayeli	Albaraka Türk Katılım Bankası A.Ş.
		Kuveyt Türk Katılım Bankası A.Ş.
		Türkiye Finans Katılım Bankası A.Ş.

⁴²⁸ “Bankacılık Mali Tabloları”, <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> [05.02.2020].

⁴²⁹ “Katılım Bankaları Mali Tabloları”, <https://tkbb.org.tr/sayfa/detay/denetim-raporlari-122#1749> [05.02.2020].

4.3.2. Hipotez 1

“Türkiye’de katılım bankalarının finansal yapıları, konvansiyonel bankalardan anlamlı olarak farklıdır.”

4.3.2.1. Metodoloji

Hipotez 1’in test edilmesindeki amaç, katılım bankacılığında farklı bir iş modelinin olup olmadığını ortaya çıkarmaktır.

Halamka (2015)’in hipotez 1’inde dünyadaki etik bankalar ve konvansiyonel bankaların finansal yapılarının farklı olup olmadığına dair varyans analizi yapılmış olup evrensel bir etik iş modeli olmadığı bulgusuna varılmıştır, ancak etik bankalar uzmanlık alanlarına göre mikro-finansmana dayalı ve ticari olarak ayrı değerlendirildiğinde mikro-finansmana dayalı etik bankaların bazı yıllarda konvansiyonel bankalardan önemli farklarının olduğu tespit edilmiştir. Yine Climent’in 2018 çalışmasında da etik bankaların daha az ürün sunmasına rağmen sosyal etkisinin yüksek olduğu, farklı çalışma modeline sahip oldukları belirtilmiştir. Buna benzer çalışmaların geçerliliği, bizim uygulamamızda “Türk Bankacılık Sistemindeki katılım bankalarının konvansiyonel bankalardan daha farklı bir finansal yapıya sahip olduğu” test edilerek doğrulanmıştır.

Tablo 4.7: Finansal Profil Değişkenleri

Değişkenler	Tanımı (Bankscope)
Krediler	Krediler / Toplam Aktifler
Finansal Varlıklar	(Satılmaya Hazır Fin.Varlıklar +Vadeye Kadar Tutulan Fin.Varlıklar) / Toplam Aktifler
Bankalara verilen borç	(Banka kredi ve avansları + ters repo + nakit teminat) / Toplam Aktifler
Bankalardan alınan borç	Aktifler
Diğer Borç	(Banka mevduatları + repo + nakit teminat) / Toplam Aktifler
Mevduatlar	(Diğer mevduatlar + Kısa vadeli borçlanma + Uzun vadeli fonlama) / Toplam Aktifler
Özsermaye	Müşteri Mevduatları / Toplam Aktifler
Ana Sermaye Oranı	Toplam Özsermaye / Toplam Aktifler
	Tier 1 Capital Ratio (risk ağırlıklı varlıklara göre hesaplanmış sermaye oranı)

Kaynak: Roengpitya, Tarashev ve Tsatsaronis (2014), Ayadi ve De Groen (2014) çalışmalarından derlenmiştir.

Hipotez 1 için Tablo 4.7’de temel bir gözlem değişken seti oluşturulmuştur.⁴³⁰ Finansal varlıklar değişkeninin tanımındaki belirsizlik nedeniyle, bu değişken analizde bilançonun finansal varlıklar bölümünden alım-satım kısmına alınmıştır. Öte yandan, örnek alınan çalışmalardaki değişkenlere üç sermaye ölçüsü eklenmiştir - Öz Sermaye, Ana Sermaye ve Ana Sermaye Yeterlilik Oranı. Değişkenlerin son listesi Tablo 4.7’de açıklanmıştır.

Tablo 4.8: Kârlılık ve Volatilite Değişkenleri

Değişkenler	Tanımı (Bankscope tanımı)
Aktif Kârlılığı (Return on Assets)	Net Kâr / Toplam Aktiflerin iki yıllık ort.
Özkaynak Kârlılığı (Return on Equity)	Net Kâr / Toplam Özkaynak iki yıllık ort.
Standart Sapma (AK)	Aktif Kârlılığın 5 yıllık standart sapması
Standart Sapma (OK)	Özkaynak Kârlılığının 5 yıllık standart sapması

Hipotez 2’de test edilecek kârlılık analizinden dolayı, çalışılan finansal profillerin kârlılık ve volatilite (oyunluk) ölçüleri de burada tanımlanmıştır. Dört değişkenin tümü Tablo 4.8’de açıklandığı gibi hesaplanır. Volatilite, belirli bir kârlılık ölçüsündeki beş yıllık standart sapmaya eşittir; her yıl için volatilite dört yıl daha geriye giderek yuvarlanma esasına göre hesaplanır.

4.3.2.2 Hipotez 1’in Test Edilmesi (Betimleyici İstatistikler)

Bu çalışma için 10 bankanın 210 gözlem sayısı ile 2000 – 2020 yılları arasında 21 yıllık mali verileri alınmıştır. Bankaların finansal yapısını ortaya koyan rasyolardan; kredi aktif oranı, mevduat aktif oranı, özkaynak aktif oranı, sermaye yeterlilik oranı, özkaynak kârlılığı ve aktif kârlılığı gibi birtakım betimleyici istatistikleri önce tanımlanmış, daha sonra varyans analiziyle katılım bankaları ve konvansiyonel

⁴³⁰ R. Roengpitya, N. Tarashev & K. Tsatsaronis, “Bank business models”, *BIS Quarterly Review*, December (2014): 59.

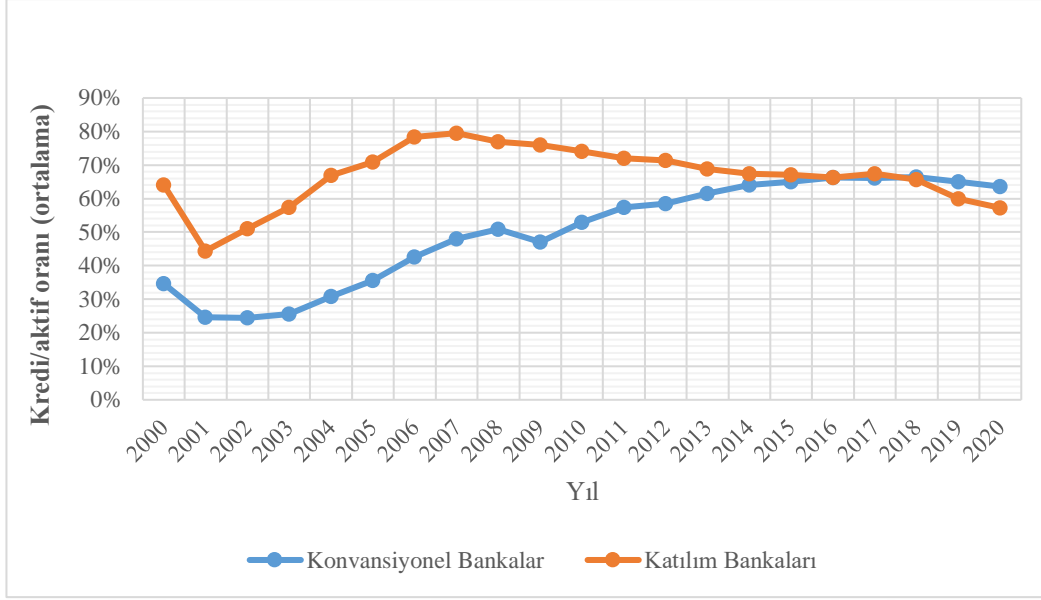
R. Ayadi. & W.P. De Groen, “Banking Business Models Monitor 2014”, *Centre for European Policy Studies* (2014): 1.

bankaların karşılaştırması yapılmış, ayrıca grafikler aracılığıyla kredi, mevduat ve kârlılık oranlarının yıllar içerisindeki gelişimi gösterilmiş, daha sonra ise t-testine tabi tutulmuştur.

Tablo 4.9: Bankaların Finansal Profili

Yüzde (%) / Toplam Aktif Oranı	Katılım Bankaları			Konvansiyonel Bankalar		
	Ortalama	Std.Sapma	Frekans	Ortalama	Std.Sapma	Frekans
Krediler	66,8%	9,6%	63	50,1%	16,7%	147
Finansal Varlıklar	4,4%	6,3%	63	27,9%	15,2%	147
Bankalara verilen borç	8,6%	4,7%	63	5,8%	4,6%	147
Bankalardan alınan borç	8,1%	7,8%	63	17,1%	6,9%	147
Diğer Borç	1,7%	1,1%	63	2,37%	1,8%	147
Mevduatlar	74,8%	9,1%	63	61,1%	9,0%	147
Özsermaye	10,0%	2,7%	63	11,0%	3,2%	147
Ana Sermaye (Tier 1 Capital)	14,4%	3,0%	63	18,2%	7,4%	147
Sermaye Yeterlilik Oranı	8,4%	2,4%	63	9,6%	4,2%	147

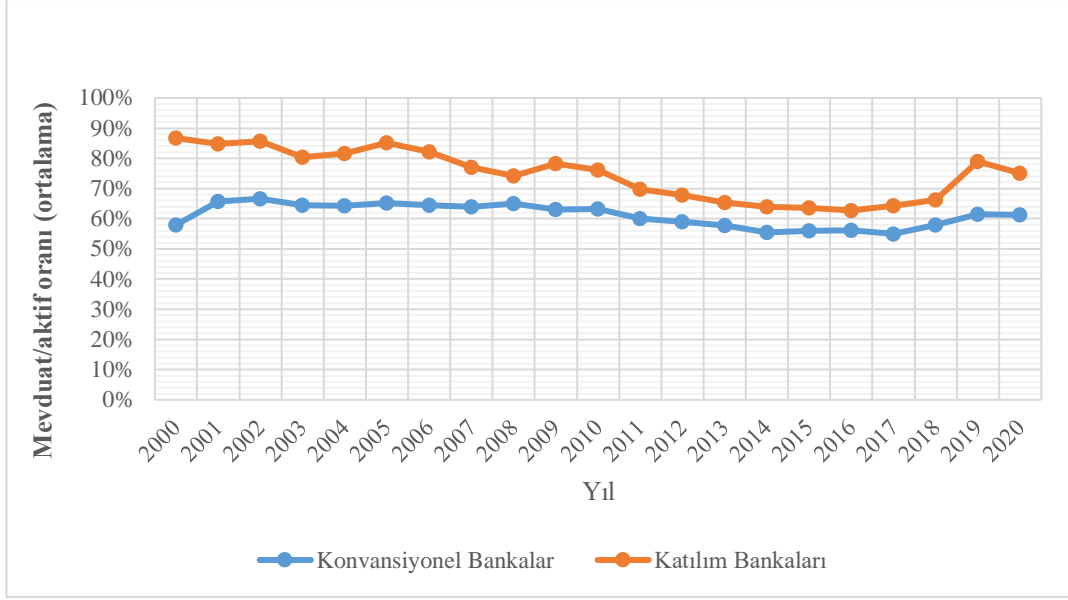
Tablo 4.9’da katılım bankalarının varlıklar içinde kredi ve mevduat oranları 67% ve 75% iken, konvansiyonel bankalarda sırasıyla 50% ve 61% olduğu ve katılım bankalarının oranlarının diğerlerine kıyasla 30% civarında daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu durum katılım bankalarının kredi ve mevduat ağırlıklı olarak faaliyetlerini sürdürdüğünü yani reel ekonomiye odaklandığını göstermektedir. Ayrıca, bu çalışmada kredi oranındaki standart sapmanın da 50% seviyelerinde konvansiyonel bankalarda daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Finansal varlıklar, konvansiyonel bankalarda katılım bankalarına oranla oldukça yüksektir. Katılım bankalarında kredi ve mevduat oranlarının yüksek çıkması beklenen bir durum iken, sermaye oranlarının da geride kaldığı gözlenmiştir. Ancak bankalararası işlemlerde ve sermaye rasyolarında büyük farklar tespit edilmemiştir.



Grafik 4.1: Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Banka Kredi/Aktif Oranları

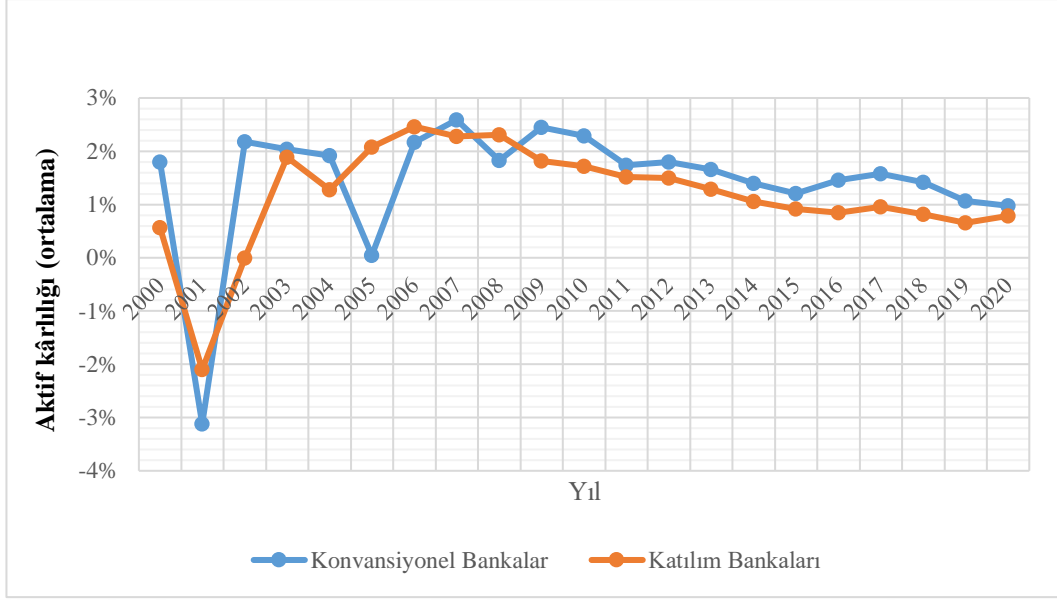
Kaynak: TBB ve TKBB istatistiki mali raporları kullanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 4.1’de katılım bankaları ve konvansiyonel bankaların kredi/aktif oranları 2000-2020 yılları arasında karşılaştırılmıştır. Grafikte hem konvansiyonel hem de katılım bankalarının, 2001 krizinden etkilendiği, ancak katılım bankalarının kriz yıllarında kredi/aktif oranının 64%’ten 44%’e gerilerken konvansiyonel bankaların 35%’ten 25%’lere gerilediği görülmektedir. Ayrıca katılım bankalarının 2-3 yıl içerisinde kriz öncesi seviyeyi yakaladığı yani daha hızlı bir toparlanma süreci yaşadığı, ancak konvansiyonel bankaların 4 yıllık süreçte toparlanmaya başladığı görülmektedir. 2008 küresel krizinin etkileri ise 2009 yılında konvansiyonel bankalarda daha sert olurken, katılım bankalarında yıllara yayılmıştır. Her iki bankacılık türünde de kredi/aktif oranları 2008 yılına kadar artış eğilimindeyken, 2009 yılından sonraki süreçte günümüze kadar katılım bankacılığı için bu oran istikrarlı bir şekilde düşmektedir. 2017 yılına kadar katılım bankalarının kredi/aktif oranları konvansiyonel bankalardan yüksekken, 2018 yılından sonra daha düşük gerçekleşmiştir. Ayrıca, yapısal olarak katılım bankacılığının kredi/aktif oranlarının konvansiyonel bankalardan farklı olup olmadığı t testine tabi tutulmuş ve sonuçlar ($t = 9,138$; $p = 0.0000$) $p < 0.05$ olduğundan katılım bankalarının kredi/aktif oranlarının konvansiyonel bankalardan istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklı olduğunu göstermiştir.



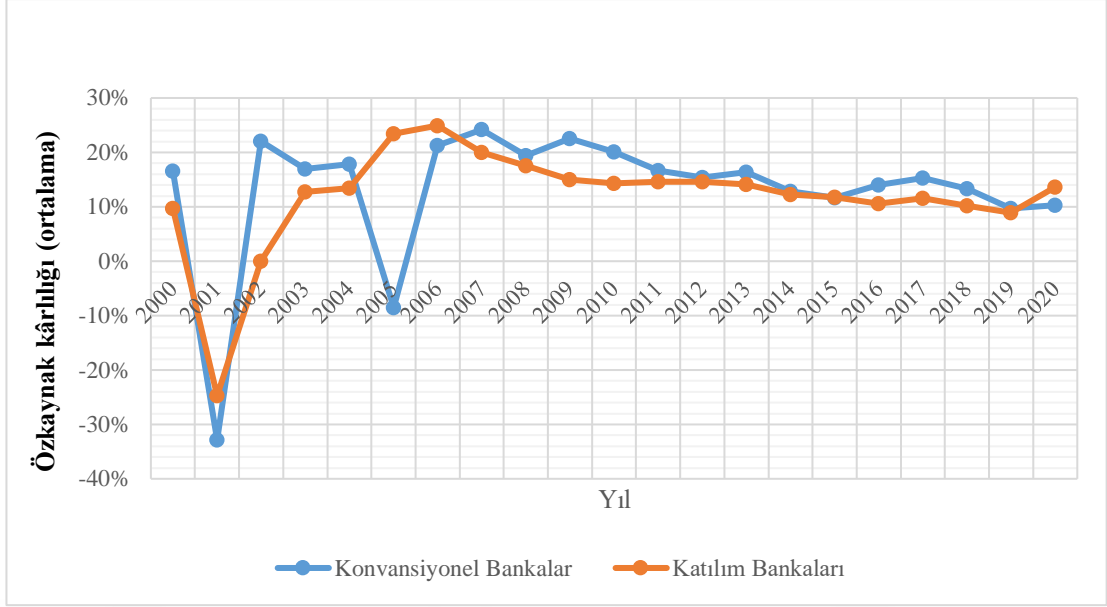
Grafik 4.2: Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Banka Mevduat/Aktif Oranları

Grafik 4.2’de katılım bankaları ve konvansiyonel bankaların mevduat/aktif oranları 2000-2020 yılları arasında karşılaştırılmıştır. Grafiğe göre, katılım bankalarının mevduat/aktif oranlarının 65% - 85% aralığında, konvansiyonel bankaların ise 55% - 65% aralığında seyrettiği gözlenmiştir. Katılım bankalarının konvansiyonel bankalardan belirgin bir şekilde daha yüksek olduğu görülmektedir. Her iki banka türünün mevduat/aktif oranı 2017 yılına kadar istikrarlı bir şekilde düşmekteyken, 2018 ve 2019 yıllarında bu oranların arttığı, 2020’de biraz düşüşe geçtiği görülmektedir. Ayrıca, yapısal olarak katılım bankacılığının mevduat/aktif oranlarının konvansiyonel bankalardan farklı olup olmadığı t testine tabi tutulmuş ve sonuçlar ($t=10.021$; $p=0.0000$) $p<0.05$ olduğundan katılım bankalarının mevduat/aktif oranlarının istatistiksel olarak konvansiyonel bankalardan anlamlı bir şekilde farklı olduğunu göstermiştir.



Grafik 4.3: Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Banka Aktif Kârlılığı

Grafik 4.3'te katılım bankaları ve konvansiyonel bankaların aktif kârlılığı 2000-2020 yılları arasında karşılaştırılmıştır. Grafikte her iki bankacılık türünün aktif kârlılığının 2001 krizinden derin bir şekilde etkilendiği görülmektedir. Katılım bankalarının aktif kârlılığı 0,6% den -2,1%'lere kadar düştüğü, konvansiyonel bankalarda ise 1,8% den -3,1%'lere kadar daha büyük bir düşüş gözlenmiştir. 2008 yılına kadar artış eğilimindeki aktif kârlılıkları 2009 yılından itibaren istikrarlı bir şekilde düşüş göstermektedir. Grafik, özellikle 2009 yılı sonrası dönemde katılım bankalarının aktif kârlılığının konvansiyonel bankalardan az da olsa daha düşük seyrettiğini göstermektedir. Ayrıca konvansiyonel bankalarda 2005 yılında bir yapısal kırılma olduğu görülmektedir. Yapısal olarak katılım bankacılığının aktif kârlılığının konvansiyonel bankalardan farklı olup olmadığı t testine tabi tutulmuş ve sonuçlar ($t = -1.091$; $p = 0.276$) $p < 0.05$ olmadığından katılım bankalarının aktif kârlılığının istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklı olmadığını göstermiştir. Ancak, yalnızca 2009 yılı ve sonrasının dahil edildiği bir başka t testi yapıldığında, sonuçlar ($t = -4.125$; $p = 0.0000$) $p < 0.05$ olduğu için katılım bankalarının aktif kârlılığının konvansiyonel bankalardan istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklı olduğunu göstermiştir.



Grafik 4.4: Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Banka Özkaynak Kârlılığı

Grafik 4.4'te katılım bankaları ve konvansiyonel bankaların özkaynak kârlılığı 2000-2020 yılları arasında karşılaştırılmıştır. Grafikte her iki bankacılık türünün özkaynak kârlılığının 2001 krizinden derin bir şekilde etkilendiği görülmektedir. Ancak katılım bankalarının özkaynak kârlılığı 9,7%'den -24%'lere düşerken, konvansiyonel bankalarda 16,5%'den -32,9%'lara kadar çok daha büyük bir düşüş olduğu gözlenmiştir. Katılım bankalarında 2006 yılına kadar artış eğiliminde olan özkaynak kârlılığı, 2007 yılından itibaren yüksek oranlarda olmamakla birlikte istikrarlı bir şekilde düşüş göstermektedir. Ayrıca konvansiyonel bankalarda 2005 yılında bir yapısal kırılma olduğu görülmektedir. Yapısal olarak katılım bankacılığının özkaynak kârlılığının konvansiyonel bankalardan farklı olup olmadığı t testine tabi tutulmuş ve sonuçlar ($t = -0.429$; $p = 0.668$) katılım bankalarının özkaynak kârlılığının istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklı olmadığını göstermiştir. Ancak, yalnızca 2009 yılı ve sonrasının dahil edildiği bir başka t testi yapıldığında, sonuçların ($t = -2.355$; $p = 0.020$) $p < 0.05$ olduğu için katılım bankalarının özkaynak kârlılığının konvansiyonel bankalardan istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklı olduğunu göstermiştir.

4.3.2.3. Bulgular

Hipotez 1, bize finansal farklılıklarda önemli bilgiler ve sonuçlar sağlamıştır. Genel olarak etik bankaların, kredi ve mevduat oranları ile ölçülen reel ekonomiye daha fazla odaklandığına değinilirken, elde edilen bulgular ışığında Türk Bankacılık Sistemindeki katılım bankalarının finansal profillerinin konvansiyonel bankalardan farklı olduğu ve bu bulguların Halamka (2015)'in etik bankacılık bulgularıyla

örtüştüğü görülmüştür, aynı zamanda bu bulgular bize örneklemimizin açıklayıcı olduğunu göstermiştir.

Bu bulgularda ortaya çıkan benzerlikler ve farklılıklar, bir sonraki analize destekleyici veriler sağlamıştır. Hipotez 2’de bu farklılıklar daha detaylı incelenerek, katılım bankalarının işleyişinin banka kârlılık ve volatilitelerini nasıl etkilediği araştırılmıştır.

4.3.3. Hipotez 2

“Türkiye’de katılım bankalarının kârlılığı, konvansiyonel bankalardan anlamlı olarak daha düşüktür.”

4.3.3.1. Metodoloji

Öncelikle Hipotez 1’deki farklılıkların tablolarla karşılaştırması yapılmış olup, Hipotez 2’nin test edilmesinde aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığı ile bu oranların standart sapmalarındaki farklılıklar da incelenmiştir. 2. adımda ekonometrik model oluşturularak, katılım bankaları kârlılığının konvansiyonel bankalardan düşük olduğu, ancak kârlılık volatilitelerinin de düşük olması yani reel ekonomiye odaklı çalışan bankaların daha istikrarlı olduğu beklentisi panel data - regresyon analiziyle test edilmiştir.

4.3.3.2. Hipotez 2’nin Test Edilmesi (Betimleyici İstatistikler)

Katılım bankalarının kârlılıklarının düşük olduğu ve kârlılıklarındaki oynaklığın da düşük olması Grafik 4.3 ve Grafik 4.4’den görülmektedir. Buna ek olarak, sırasıyla aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığına ait ortalama ve standart sapmalar, aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 4.10: Bankalarda Aktif Kârlılık Karşılaştırması

Yüzde (%)	Ortalama	Std. Sapma	Frekans
Konvansiyonel Bankalar	1,45%	1,87%	147
Katılım Bankaları	1,17%	1,14%	63
Toplam bankalar	1,37%	1,69%	210

Tablo 4.10’deki istatistiksel verilere göre konvansiyonel bankaların aktif kârlılık ortalamasının 1,45% ve standart sapmasının 1,87% olduğu, buna karşılık katılım bankalarının aktif kârlılık ortalaması 1,17% ile daha düşük olmakla birlikte standart sapmasının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Burada konvansiyonel bankaların gözlem sayısı daha yüksek olduğu halde, ortalama kârlılıktan daha yüksek standart

sapmasının olması da dikkat çekicidir ve bu durum, kârlılık volatilitésinin oldukça yüksek olduğunun göstergesidir. Ayrıca, katılım bankalarının gözlem sayısı konvansiyonel bankalara yakın olsaydı, bu volatilitenin daha düşük olabileceği söylenebilir. Bu da katılım bankalarının istikrarlı bankalar olduğu sonucunu bize göstermektedir.

Tablo 4.11: Bankalarda Özkaynak Kârlılık Karşılaştırması

Yüzde (%)	Ortalama	Std. Sapma	Frekans
Konvansiyonel Bankalar	13,10%	22,08%	147
Katılım Bankaları	11,83%	12,08%	63
Toplam bankalar	12,72%	19,60%	210

Tablo 4.11’de katılım bankaları ve konvansiyonel bankalardaki özkaynak kârlılığı ortalama ve standart sapma değerleri görölmektedir. Tabloda konvansiyonel bankaların kârlılık ortalamasının 13% ve standart sapmasının 22% ile katılım bankalarından yine aynı şekilde çok yüksek olduğu görölmektedir. Ayrıca standart sapmasının ortalamadan oldukça yüksek oluşu da, konvansiyonel bankalarda volatilitenin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Gözlem sayısının katılım bankalarından çok daha fazla olduğu dikkate alındığında ise, bu sapmanın fazlalığı daha önemli hale gelmektedir. Söz konusu istatistikler hipotez 2’nin Türk Bankacılık Sistemindeki katılım bankaları için geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

4.3.3.3. Ekonometrik Model (Panel Data-regresyon analizi)

Halamka (2015)’deki çalışmasında; dünyadaki etik bankacılık uygulamaları düşük kârlılığa ve kârlılıkta düşük volatiliteye neden olur ifadesinin Türk Bankacılık sisteminde katılım bankaları açısından test edilmesi için öncelikle Naudé ve Saayman⁴³¹,ı takiben, aşığıdaki ekonometrik model tahmin edilmiştir⁴³²:

⁴³¹ Naudé W.A. & Saayman A. (2005). Determinants of tourist arrivals in Africa: a panel data regression analysis. *Tourism Economics*, 11 (3), 365-391.

⁴³² S. Yüksel, vd., “Determinants of profitability in the banking sector: an analysis of post-soviet countries”, *Economies*, Vol. 6, No. 3 (2018): 41.

$$Y_{it} = \alpha + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{kit} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Burada Y , tahmin edilecek 2 farklı modeldeki kârlılık bağımlı değişkenleri olan aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığını temsil ederken, X ise bağımsız değişkenler matrisidir. Denklemden α sabit terimi, β bağımsız değişkenlere ait katsayıları ve ε ise hata terimini ifade etmektedir. Ek olarak, i veri setinde her alan her bir bankayı (yatay kesiti) t ise veri setinde yer alan yılları (zaman serisini) ifade etmektedir. Modelde kullanılacak değişkenleri denklem (1)'de yerine konulduğunda aşağıdaki denklem (2A) ve (2B) elde edilir :

$$AK_{it} = \alpha + \beta_1 MAO_{it} + \beta_2 OAO_{it} + \beta_3 SYR_{it} + \beta_4 K_{it} + \beta_5 K1_{it} + \beta_6 K2_{it} + \beta_7 K3_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2-A)$$

$$OK_{it} = \alpha + \beta_1 MAO_{it} + \beta_2 OAO_{it} + \beta_3 SYR_{it} + \beta_4 K_{it} + \beta_5 K1_{it} + \beta_6 K2_{it} + \beta_7 K3_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2-B)$$

Denklemlerde her t yılı ve i bankası için, AK aktif kârlılığını, OK özkaynak kârlılığını, MAO mevduat aktif oranını, OAO özkaynak aktif oranını, SYR sermaye yeterlilik rasyosunu, K katılım bankacılığı kuklasını, $K1$ 2001 yılındaki krizden ötürü meydana gelen kırılmayı, $K2$ 2005 yılındaki kırılmayı, $K3$ 2008 yılındaki krizden ötürü meydana gelen kırılmayı temsil ederken, ε_{it} ise hata terimini temsil etmektedir.

Denklem (2-A) ve denklem (2-B) rassal etkiler panel veri yöntemiyle tahmin edilmiştir.

4.3.3.4. Ampirik Bulguların Özeti ve Değerlendirme

Ekonometrik tahminlerden önce, değişkenler arasındaki ikili korelasyonlar (pairwise correlation) analize tabi tutulmuştur. Tablo 4.12'de bağımlı değişkenler (aktif kârlılığı "AK" ve özkaynak kârlılığı "OK") ile bağımsız değişkenler (mevduat aktif oranı "MAO", özkaynak aktif oranı "OAO", sermaye yeterlilik rasyosu "SYR", katılım bankası kuklası "K", 2001 kuklası "K1", 2005 kuklası "K2" ve 2008 kuklası "K3") arasındaki ikili korelasyonlar gösterilmektedir.

Tablo 4.12: Korelasyon Katsayıları

	AK	OK	SYR	OAD	MAO	K	K1	K2	K3
AK	1	0.9460**	-0.280**	0.1760*	-0,0891	-0,0754	-0,55**	-0,0938	0,0798
OK	0.9460**	1	-0.391**	0,0160	-0,0250	-0,0297	-0,49**	-0,1338	0,0699

(*), (**) ile anlamlı korelasyon katsayıları gösterilmiştir (* p<0.05) (**p<0.01).

Tablo 4.12'ye göre, aktif kârlılığı (AK) ile sermaye yeterlilik rasyosu (SYR) arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon vardır. Bu, sermaye yeterlilik rasyosu yükseldikçe, aktif kârlılığın düştüğünün göstergesidir. Bununla birlikte, aktif kârlılığı (AK) ile özkaynak aktif oranı (OAD) arasında pozitif ve anlamlı bir korelasyon bulunmuştur. Ayrıca, aktif kârlılığı (AK) ile 2001 krizi kuklası (K1) arasında da negatif ve anlamlı bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır.

Yine bu tabloya göre, özkaynak kârlılığı (OK) ile sermaye yeterlilik rasyosu (SYR) arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon vardır. Bununla birlikte, özkaynak kârlılığı (OK) ile 2001 krizi kuklası (K1) arasında negatif ve anlamlı bir korelasyon ilişkisi bulunmaktadır.

Bütün değişkenlerin birbiri arasındaki korelasyonları da yine 4.13 tablosunda gösterilmiştir.

Tablo 4.13: Korelasyon Analizi

	Aktif Kârlılığı	Özkaynak Kârlılığı	Mevduat Aktif Oranı	Özkaynak Aktif Oranı	Sermaye Yeterlilik Rasyosu	Katılım Bankası Kuklası	2001 Krizi	2005 Kırılımı	2008 Krizi
Aktif Kârlılığı	1								
Özkaynak Kârlılığı	0.9460**	1							
Mevduat Aktif Oranı	-0,08928	-0,0249	1						
Özkaynak Aktif Oranı	0.1760*	0,0160	-	0.237**	1				
Sermaye Yeterlilik Rasyosu	-0.280**	-0,391**	-0,116	0.655**	1				

Katılım Bankası Kuklası	-0,0754	-0,0297	0,571**	-0,151*	-0,137*	1			
2001 Krizi	-0,555**	-0,493**	0,1257	0,0609	0,305**	0	1		
2005 Kırılımı	-0,0938	-0,13386	0,1221	-0,0383	0,0653	0	- 0,05	1	
2008 Krizi	0,07983	0,06992	0,0524	0,0087	-0,0346	0	- 0,05	-0,05	1

(*), (**) ile anlamlı korelasyon katsayıları gösterilmiştir (* p<0.05) (**p<0.01).

Tahminlerde kullanılan değişkenlerin işaretleri ve anlamlılıklarının korelasyon katsayıları ile büyük oranda benzerlik göstermesi beklenir. Ancak, regresyonda diğer değişkenlerin etkileri kontrol edildiğinden, işaret ve anlamlılıkları farklı olabilir.

Tablo 4.14: Rassal Etkiler Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken: Kârlılık	Aktif Kârlılığı	Özkaynak Kârlılığı
Bağımsız değişkenler:		
MAO (Mevduat aktif oranı)	0.0185* (0.0101)	0.247** (0.124)
OAO (Özkaynak aktif oranı)	0.289*** (0.0953)	2.498* (1.337)
SYR (Sermaye yeterlilik rasyosu)	-0.216** (0.0955)	-2.724** (1.203)
K (Katılım bankası kuklası)	-0.00481*** (0.00150)	-0.0518** (0.0206)
K1 (2001 yılı kuklası)	-0.0362*** (0.00937)	-0.349*** (0.106)
K2 (2005 yılı kuklası)	-0.00620 (0.0110)	-0.110 (0.154)
K3 (2008 yılı kuklası)	0.00201 (0.00145)	0.0148 (0.0120)
Sabit terim	-0.00585 (0.00872)	-0.0130 (0.111)
Gözlem sayısı	210	210
Banka sayısı	10	10
p	0.0000	0.0000
χ^2	811.1	282.1
R ² (within)	0.481	0.403

R ² (between)	0.717	0.802
R ² (overall)	0.490	0.416

Düzeltilmiş (robust) standart hatalar parantez içinde verilmiştir

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Tablo 4.14, rassal etkiler panel veri yöntemiyle tahmin edilen modellerin bulgularını içermektedir. Bu tabloya göre, katılım bankaları için kullanılan kukla değişken (K), her iki model için de negatif ve istatistiksel olarak (%1 düzeyinde) anlamlıdır. Bu, katılım bankalarının aktif kârlılığının ve özkaynak kârlılığının diğer bankalara kıyasla daha düşük olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, mevduat aktif oranı (MAO) değişkeni ve özkaynak aktif oranı (OAO) değişkeni her iki modelde de pozitif ve anlamlı olarak bulunmuştur. Bu durum, mevduat aktif oranı ve özkaynak aktif oranı arttıkça bankaların aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığının arttığını göstermektedir. Diğer yandan sermaye yeterlilik rasyosu (SYR) değişkeni, her iki model için de negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu durum, sermaye yeterlilik rasyosu arttıkça, bankaların aktif kârlılıklarının ve özkaynak kârlılıklarının azaldığını ortaya koymaktadır.

Yapısal kırılmaları gösteren kukla değişkenlere dair sonuçlara bakıldığında ise; yalnızca 2001 yılındaki finansal krizi gösteren kukla değişkenin negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Bu, 2001 yılında yaşanan krizin bankaların aktif kârlılıkları ve özkaynak kârlılıklarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde düşürdüğünün bir göstergesidir. 2008 global krizinde kârlılıkta anlamlı bir düşme görülmemesi, hatta kârlılığın anlamlı olmasa da arttığının izlenmesi; 2001 krizinden sonra bankaların yeniden yapılandırılması ve 2008 krizini doğuran sebeplerden olan mortgage kredisi ve sigortalandırılması gibi ürünlerin Türkiye bankacılık sisteminde o tarihlerde kullanılmamasındandır.

Tahmin edilen modellerin genel anlamlılık düzeyine bakıldığında, bütün χ^2 olasılık değerlerinin .05'ten küçük olduğu (p<0.05) görülmektedir. R²'nin aktif kârlılığı bağımlı değişkenli model için .490 olması, tahmin edilen modelin, aktif kârlılığı oranlarındaki değişimlerin %49'unu açıkladığı anlamına gelmektedir. R²'nin özkaynak kârlılığı bağımlı değişken model için .416 olması, tahmin edilen modelin, özkaynak kârlılığı oranlarındaki değişimlerin %41,6'sını açıkladığı anlamına gelmektedir.

Çalışmanın bulguları, hipotez 1 ve hipotez 2'nin Türk Bankacılık Sistemindeki

bankalar için geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma ile Türkiye'deki katılım bankalarının da finansal profillerinin konvansiyonel bankalardan farklı olduğu grafikler ve t testleriyle ortaya konulmuştur.

Buna benzer çalışmalarda dünyadaki etik bankalar ve konvansiyonel bankalar karşılaştırılarak, etik bankaların kârlılığı ve volatilitesi konvansiyonel bankalardan daha düşük, yani etik bankaların daha istikrarlı bankalar olduğu belirtildiği gibi; bu çalışmada da Türkiye'deki katılım bankalarının kârlılığı ve volatilitesi, konvansiyonel bankalardan daha düşük olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Katılım bankaları, reel ekonomiye destek veren bankalardır, spekülâtif işlemlere (türev işlemler vb.) aracılık etmediğinden, reel ekonomiden getiri sağlayarak finansal ekonomiden getiriye hedeflememektedirler. Dolayısıyla kriz dönemlerinde daha istikrarlı bankalar olduğu ve kriz dönemlerinden de daha güçlü çıkarak, daha hızlı toparlandıkları ortaya konulmuştur.

Ayrıca çalışmadaki krizler değişkenleri ile ilgili yorum yapıldığında, 2008 global krizi Türkiye'de bankalarda etkili olmamıştır demek, çok ileri bir yorum olabilir. Bu çalışmada test edilen kârlılık oranlarında etkili olmadığını söylemek daha doğrudur. Bununla birlikte küresel krizin tüm dünyaya yayılarak uzun süre devam etmesi sonucunda enflasyon, döviz kuru, işsizlik gibi makro faktörleri etkileyerek, bankalardaki büyümeyi yavaşlatmış denilebilir. Bu sonuçlar şekillerde, t testlerinde ve regresyon tahmininde ortaya konulmuştur.

Burada ekonometrik analiz ile katılım bankalarının kârlılık faktörlerinden olan mevduat, kredi, özkaynak gibi etkenlerin yanında, katılım bankaları olmasından kaynaklı bankacılıkta toplam kârlılığı düşürdüğü de tespit edilmiştir. Öyleyse katılım bankalarının hedefi kârlılık değil, başka ilkeler hedefe konulmuştur denilebilir. Bu noktada şu söylenebilir; "nasıl ki etik bankacılıkta hedef, hem sosyal hem de finansal ise ve finansal hedefler birinci sırada değilse, sadece sosyal hedeflere ve sürdürülebilirliğe ulaşmada gerekliyse, aynı şekilde katılım bankalarında da sosyal hedefe ulaşmada finansal hedef bir gerekliliktir, öncelik değildir. Katılım bankaları toplumun finansal ihtiyacını sağlamada, ekonomik istikrarı ve sürdürülebilirliği sağlamada önceliklerini belirlemiştir. Krizlerden sonraki hızlı toparlanma, mevduat artışı, kredi artışı da yine karşılıklı olarak katılım bankalarının topluma ve toplumun da katılım bankalarına duyduğu güvenin bir göstergesidir. Toplumun değerlerinden uzaklaşmadan sadece paradan para kazanan kurumlar olmadığını, reel ekonomiyi

finans eederken ahlaki ya da dini dūřuncelerle finansal sistemden uzak duran tasarruf sahiplerine de gūven vermesi önemli konulardan birisidir.

Yine ner (2021)'de yaptığı çalışmada; katılım bankalarının takibe dnūřim oranları, konvansiyonel bankalardan daha dūřuk ve bu da konvansiyonel bankalardaki kredi-borç ilişkisinin, katılım bankalarında daha sağlam temellere dayandığını, kār-zarar ortaklığı yöntemleri ile reel ticaretin finansmanının da bankaların varlık kalitesini yūkselttiėi belirtilmiştir. Aynı çalışmada katılım bankalarının krizlere karşı daha dayanıklı bankalar olduğu da çalışmamızdaki gibi vurgulanmıştır.

Tūm bu sonuçlara dayanarak, bu çalışmanın bundan sonra yapılabilecek çalışmalara ncūluk etmesi beklenmektedir. Ayrıca, sonraki yapılacak çalışmalarda katılım bankalarının kārlılık, mevduat, kredi açısından krizlerden etkilenip etkilenmediği araştırılabilir.

4.3.3.5. Araştırmanın Sınırlılığı

Gerçekleřtirilen analizler 2000-2020 yılları arasında 10 banka ile sınırlı olup, söz konusu sonuçların da bu veri setini temsil ettiği unutulmamalıdır. Ancak, seçilen dönem açısından kriz ve sonrası dönemler incelendiğinden 21 yıllık veri bu krizleri açıklamaya yeterlidir. Banka sayısı az grűnmekle birlikte, mevcut katılım bankalarının sayısının 6 ile sınırlı olması, hatta 3 kamu katılım bankasının da 2-5 yıl arasında veriye sahip olmasından dolayı analizden çıkarıldığı ve diğer 3 katılım bankası ile devam edilmesi, konvansiyonel bankalardan da seçilen 7'sinin bankaların % 80 aktif bűyűklűėünü temsil ettiği gznűne alındığında sonuçların geçerli olduğu söylenebilir.

Ayrıca bu tez analizinin sadece etik bankalardaki sűrdűrűlebilirlik ilkeleri ile ilgili finansal boyutta etkileri olduėu ve ilgili bankacılık iřlemlerinin sosyal etkiyi tūm yönleriyle yansıtmazken, aynı zamanda çevresel etkileri kapsamadıėı da tekrar edilmelidir. Analizde bu tűr bir sınırlama arzu edilmez, ancak finansal olmayan etkiler hakkında yeterince karřılařtırılabilir istatistiki bilgiler mevcut deėildir.

SONUÇ

Dünya son birkaç yüzyıldır sanayide, teknolojide, kısacası maddi alanda zirveye ulaştığı halde, buna karşılık insanoğlunun sık sık ekonomik açıdan dar boğaza girmesi, yoksullukla ve savaşlarla mücadeledeki yetersizliği gibi sosyal ve ekonomik sorunlar akademik olarak tartışılan önemli konular arasındadır. Son yüzyılda kapitalizmin sürdürülebilme zorluğu, sosyalizmin çare gibi sunulması kısa sürede başarısız olması ve bu iki sistemin rekabetinin getirdiği sonuçlar, tüm dünyayı etkilemeye devam etmektedir.

Küreselleşme ve liberalleşme kavramlarının dünyaya hakim olduğu bu dönemde, tüm bu olumsuz gidişata, doğanın tahribatına, fertlerin dolayısıyla toplumların yoksulluğuna, zümreler arasındaki çatışmalara, krizlere, hatta savaşlara rağmen bu sistemi ayakta tutmaya çalışmak, dünyadaki çoğu insanın kabul edebileceği bir durum değildir. Özellikle 2008 global kriziyle birlikte Batı, “sosyal finans”, “sürdürülebilir finans”, “etik bankacılık” gibi kavram ve kurumlarla bu çıkmazı çözmeye çalışmaktadır. Sosyal finans ve etik bankacılık kavramlarını bankalar, şirketler, müşteriler, kreditorler gibi tüm paydaşlar benimseyerek dünya ekonomisine entegre olmaya çalışmaktadırlar.

Doğu, bu tahribatı çözmek için son yıllarda İslami finansın tekrar diriltilmesi ve sosyal dengeyi sağlayarak İslami topluluklarının refah düzeylerinin artırılması üzerine çalışmalar yapmaktadır. Ancak müslüman topluluklar dahil tüm dünyada ve iş hayatındaki davranışlarda kapitalizmin izleri hala çok etkili olduğundan, yüzyıllar içerisinde İslam’dan uzaklaşmanın getirdiği kayıpları telafi etmenin o kadar kolay olmadığı da bilinmektedir. Aslında dünyadaki gelişmelere paralel olarak, Doğu’nun ne tamamen İslami değerlerinden vazgeçtiğini ne de kapitalizmi tam olarak benimsediğini söylemek doğru değildir. Bu durumun farkında olarak mücadeleden vazgeçmeyen ve İslami değerleri, İslami finansı yeniden anlayacak, anlatacak ve yaşayacak nesillere ihtiyaç olduğu bir gerçektir.

Sosyal bankaların ve İslami bankaların tüm topluma karşı sorumluluğu, bankanın kredilendirmedeki ölçütlerinden ve özellikle kârdan çok daha önemlidir. Bu nedenle, sosyal bankacılığa ya da etik bankacılığa, içinde bulunduğumuz yıllarda bankacılık

dünyasına hakim olmuş “rekabetçi bankacılık ya da konvansiyonel bankacılık yaklaşımı” yerine genellikle “sosyal uyum için bankacılık”, “etik bankacılık” denmektedir. Etik ve sorumlu bankacılıktaki tüm uygulamaların ve politikaların sosyal ilkelere uygun olduğuna dair tüm paydaşların güveni sağlanmalıdır. Kolektivizm fikriyle, sadece sosyal refaha değer veren bir toplum oluşturmaya katkıda bulunmakla birlikte, aynı zamanda herkes için daha iyi bir yaşam sağlamaya adanmış olan daha geniş sorumlu toplulukları oluşturmak gerekir. Bu davranış biçimi, eşit fırsat sağlamaya katkıda bulunabilecek ve gösterilen çabaya göre adil bir ekonomik sistem için çok önemlidir.

Bankaların çevresel hassasiyeti olan, etik değerlere sahip olumlu projelere yatırım yapan kuruluşlara kredi vermeleri, firmaların maliyetlerini artırarak ekonomik ve endüstriyel büyümeyi yavaşlatabilir. Ancak insan ırkı, toplumun maddi büyümesine değil, çevresel tükenmeye ve sosyal değerlerin tükenmesine engel olmaya odaklanmalıdır. Son otuz yıl içerisinde etik yatırım endüstrisinin büyümesi, şirketlerin sosyal ve etik davranışlarına yapılan vurgunun bir başka güncel göstergesidir. Şirketlerin etik ve sosyal sorumlu olarak biçebileceklerine inandıkları bir rekabet avantajı vardır. Sosyal, çevresel ve ekonomik katkıları hakkında etkin bir şekilde iletişim kurarak markalarını güçlendirebileceklerini, müşteriler ve tedarikçiler nezdinde kurumsal itibarlarını artıracabileceklerini, kendini adanmış ve vasıflı bir işgücünü çekip elde tutabileceklerini öngörürler. Gerçekten de, mevcut literatür, etik ve sosyal sorumluluğa bağlılığın kârlılık, rekabetçilik ve risk yönetimi açısından bankalarda daha iyi performansa yol açacağını iddia etmektedir.

Çalışmamızda İslami bankalar ve Batı’daki etik bankalar karşılaştırıldığında aralarındaki sosyal değerlere yatırılan tasarruflar ve reel ekonominin büyümesindeki etkisi üzerinde bazı benzerlikler tespit edilmiştir. Ayrıca İslami bankaların birincil referans kaynağı İlahi kelim olduğu ve onun tarafından yönlendirildikleri için etik faaliyet göstermelerine rağmen, hala toplumsal ve çevresel hedeflere tam olarak ulaşamadıkları görülmektedir. Tüm İslami bankaların operasyonel felsefesini türettiği İslam hukuku, çağdaş etik bankacılık görüşünün ortaya koyduğu tüm kavramları bünyesinde barındırmış olmasına rağmen, sorun; yalnızca, bu bankalar tarafından İslami finans okuryazarlığındaki eksikliklerde ve bankaların operasyonel süreçlerini ve ürünlerini daha da iyileştirilmesinde yatmaktadır.

Ayrıca İslami bankaların gelişim sürecine bakıldığında, kendilerini bazı sebeplerden

dolayı geleneksel bankalara yakın bir şekilde yapılandırdıkları görülmektedir. Bunun başlıca nedenlerinden biri, bankanın üst düzey yöneticilerinin geleneksel bankacılık geçmişine sahip olmaları ve kademeli olarak bu sistemden uzaklaşmak istemeleri denebilir. Nedenlerden bir diğeri ise, küresel olarak neredeyse tüm bankacılık düzenlemelerinin aynı şekilde yapılması ve İslami bankaların geleneksel bankalar ile ilişkili faaliyetlerden önemli ölçüde ayrılmalarının imkansız denecek kadar zor olmasıdır. İslami bankaların önceliklerini ve başarılarını nasıl ölçeceklerini yeniden tanımlamaları gerekmektedir. Pazarlama ve halkla ilişkiler departmanları bu konuda etkin rol oynayarak rekabeti pazar payı ve kârlılık üzerinden değil, toplumda tesis edilen sosyo-ekonomik adaleti yansıtan parametreleri ön plana alarak yapmalıdır. Bunun yanında yapılan karşılaştırmalarda İslami bankalar için bazı gelişme alanları tespit edilmiştir ve bunlardan bazıları şunlardır; İslami bankaların sosyal medya ve iletişim araçları üzerinden sağladığı bilgilerde ve tanınırlıktaki eksiklik ve İslami bankaların kendi işleyişine özgü etik bankacılık politika setinin bulunmamasıdır.

Bununla birlikte İslami bankaların çoğu kendi iç pazarlarında faaliyet gösterdiğinden, bu pazarlara yönelik çevresel ve sosyal riskin iş yaptıkları şirketlere zaman içerisinde yansıtacağı öngörülmektedir. RFI'nın (2019) yaptığı çalışmalarda da, dünyadaki hemen hemen her İslami bankanın karşı karşıya olduğu ESG (environment, social, governance) riskinin ana kaynağının, sağladıkları finansman yoluyla bilançolarına gömülü olduğu tespit edilmiştir. İslami bankalar, reel ekonomiyi destekleyen araçlar olmayı hedeflemekte ve bunun sonucunda finansal olmayan işletmelerden kaynaklanan risklere maruz kalmaktadırlar. İslami bankalar, şer'i uygulamalardaki denetimin yanı sıra ESG konularında denetime daha fazla odaklanarak bölgesel riskleri de en aza indirmede önemli katkı sağlamaları gerekir. Bunun sadece sonuca fayda sağlamakla kalmayacağı, aynı zamanda bankanın emsallerinden öne çıkmasına ve yeni iş fırsatları keşfetmesine olanak sağlayacağı öngörülmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'de İslami finans kurumlarının temsilcisi olan Katılım Bankaları'nın finanse ettiği sektörler ve karar alma davranışları açısından etik bankacılık faaliyeti yaptığı varsayımından hareket edilmiştir. Etik bankacılığın "sürdürülebilir bankacılık kriterleri" üzerinden katılım bankaları ve konvansiyonel bankalar karşılaştırılmıştır. Varyans analizi ile yapılan çalışmada iki banka türünün finansal rasyolar açısından anlamlı olarak birbirinden farklı olduğu ve katılım bankalarının farklı bir iş modeline sahip olduğu öncelikle tespit edilmiştir. Daha sonra

yine varyans analizi ile kârlılıkları karşılaştırılmış, katılım bankalarının karlılığının konvansiyonel bankalardan daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu katılım bankalarının performansı açısından olumsuz görünürken, karlılık volatilitésinin de oldukça düşük olması daha istikrarlı bankalar olduğunu göstermektedir. Yine grafiklerle 21 yıllık gelişim izlendiğinde, krizlerden daha az etkilenmesi ve krizlerden sonra hem mevduat ve kredi oranlarında, hem de karlılıkta daha erken toparlanması sürdürülebilir bankacılık kriterleri açısından önemli bir göstergedir. Bu katılım bankalarına duyulan güvenin toplum nezdinde daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Çalışmada kullanılan hipotezler, Halamka (2015)'de kullanılan hipotezlerin dünyadaki etik bankalar için yapılan örneğine dayanmaktadır.

Çalışmada öncelikle veri setindeki bankalar, etik bankacılık uygulamalarını içeren "Sürdürülebilir Bankacılık Prensipleri" ne göre katılım bankaları ve konvansiyonel bankalar olarak sınıflandırılmıştır. Daha sonra, bu prensiplerin nicel unsurları (finansal rasyoları) üzerinden değişken seti oluşturulmuştur. İlk hipotezde; katılım bankaları ve konvansiyonel bankaların finansal profilleri varyans analiziyle karşılaştırılmış ve iki banka türünün yapılarının birbirinden anlamlı olarak farklı olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda, bu sonuç bize bu bankaların farklı iş modeline sahip olduğunu göstermektedir. Halamka (2015)'in çalışmasındaki etik banka ve konvansiyonel banka karşılaştırmasında olduğu gibi, Türkiye'de de katılım bankaları ve konvansiyonel bankalar arasındaki karşılaştırma aynı yönde sonuç vermiş olup çalışmanın hipotezi ile örtüşmektedir.

İkinci hipotez ise, katılım bankalarının konvansiyonel bankalardan kârlılığının daha düşük olduğu, ancak kârlılık volatilitésinin de daha düşük olduğu testine dayanmaktadır. Çalışmada kullanılan model, Naudé ve Saayman (2005)'in çalışmasında kullanılan ekonometrik model üzerinden yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre Türkiye'de katılım bankalarının kârlılığı, konvansiyonel bankalardan daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Literatürde yapılan Halamka (2015)'in çalışmasındaki etik banka ve konvansiyonel banka karşılaştırmasında olduğu gibi, Türkiye'de de kârlılık analizi aynı yönde sonuç vermiş olup çalışmanın hipotezini destekler niteliktedir.

Yine çalışmada, kriz değişkenlerinden ulaşılan sonuçlara göre; hem konvansiyonel hem de katılım bankaları 2001 krizinden etkilenmiştir, ancak katılım bankalarının

kredi/aktif oranı, mevduat/aktif oranı, aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığı açısından çok daha az etkilendiği görülmektedir. Ayrıca katılım bankalarının 2-3 yıl içerisinde kriz öncesi seviyeyi yakaladığı yani daha hızlı bir toparlanma süreci yaşadığı, konvansiyonel bankaların daha uzun süreçte toparlandığı tespit edilmiştir. 2008 küresel krizinin olumsuz etkileri ise, 2009 yılında konvansiyonel bankalarda daha sert olurken, katılım bankalarında yine zaman içerisinde yıllara yayılmıştır. Son 21 yıllık kârlılık oranlarındaki gelişime bakıldığında, katılım bankalarının kârlılık volatilitesinin de daha düşük olduğunu, yani krizlerden daha az zararla çıktığını ve daha istikrarlı bankalar olduğunu söylemek mümkündür. Etik bankacılık prensiplerinden olan reel piyasanın ve olumlu yatırımların fonlanması, finansal ekonomiden kâr etmek yerine toplumun değerlerini önceliklendirmesi ve kârın sadece finansal sistemin sürdürülebilirliği için gerekli olması gibi konular, katılım bankalarında da benzer niteliktedir.

Öyle ise bu analize göre; katılım bankalarının reel ekonomiyi finanse etmesi, farklı bir iş modeline sahip olması, karlılıktaki dalgalanmanın daha düşük olması, krizlerde daha istikrarlı bankalar olması, kriz sonrası toparlanma sürecinin daha kısa olması gibi sürdürülebilirlik kriterleri ile faaliyet göstermesi önemli bulgular arasındadır. Bu ilkelerle katılım bankaları etik bankacılık değerleri ile örtüşen kurumlardır denebilir. Katılım bankaları toplumun maddi büyümesinden ziyade, sosyal değerlere dayalı büyümeyi öngören bir sistemin unsurlarıdır. Kurumun finansal sisteme uzak müşteriler dahil tüm piyasaya güven verme konusundaki ilkeleri, diğer maddi kazanç ilkelerinden önce gelmektedir.

Ayrıca akademisyenler, geleneksel bankacılık, etik bankacılık ve İslami bankacılık ya da katılım bankacılığı terimlerini kutuplaştırma ve bunları karşılaştırarak sonuçlar çıkarma eğilimindedir. Bazı bankalar topluma ve çevreye yardım etme sorumluluğunu üstlendiklerini, sosyal sorumluluk projelerine destek verdiklerini ve bu nedenle etik bankacılık yaptıklarını ileri sürseler de, etik bankacılığın hedefleriyle doğrudan hareket etmedikleri görülmektedir. Amaç, hedef ve operasyonel süreçlerin tümünde bir bütün olarak daha yapıcı bir rol oynamaları için, yüksek finansal getirilerden odaklarını uzaklaştırarak sürdürülebilir getirilere kaydırmaları gerekmektedir. Bankalar, finansal kaynaklarını güçlülerin çıkarları için değil, topluma hizmet eden ve insanların haklarını korumaya yardımcı olan etik projeleri finanse eden bir araç olarak kullanmalıdırlar.

İslami bankacılık ve etik bankacılık uygulamaları arasında açık bir ilişki olduğu, çalışmada net olarak ortaya konmuştur ve bu nedenle İslami finans her zaman etik finansal yönetim çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bazı çalışmalarda, diğer dinlerden olan potansiyel müşterilerin, İslami bankacılık ile iş yapmayabilecekleri ve İslami finansın etki alanını yalnızca müslüman müşterilerle sınırladığı yönünde endişelere de yer verilmektedir. Bu bağlamda birçok akademisyen, İslami bankacılığın etik bankacılık, kâr- zarar ortaklığına dayalı bankacılık ve hatta faizsiz bankacılık olarak bilinmesini önermeyi tartışmışlardır. Bu alternatif isimlerle, İslami finans ve bankacılık daha geniş topluluklar tarafından kabul edilebilir hale getirilebilir. Bununla birlikte, bu çalışma ile “bankacılığın etiği mi olur?” düşüncesine karşı, katılım bankalarının eşitlik, adalet ve İslam ahlakından dolayı etik ilkeleri hedeflemesinden hareketle, ekonomik sistemlerin yarattığı bankalara duyulan güvensizliği de giderebileceği öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

AAOIFI. Faizsiz Finans Standartları, AAOIFI. (İstanbul: TKBB Yayınları, 2018).

Abdelbaki, Hisham H. "The Impact of Zakat on Poverty and Income Inequality in Bahrain".
Society of Interdisciplinary Business Research. Vol. 2, No.1 (2013): 133-154.

Abdullah, Mohammad. "Waqf, Social Responsibility and Real Economy". *Vakıf ve Yoksullukla Mücadele*, Der. Mehmet Bulut, Cem Korkut, Safa Yıldırım. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2019.

Abdul Rauf, Feisal. *Islam: A Sacred Law*. Kuala Lumpur: Yayasan Dakwah Islamiah Malaysia, 2002.

Abdul-Razak, Azila. "Economic and Religious Significance of the Islamic and Conventional Pawnbroking in Malaysia: Behavioral and Perception Analysis" Yayınlanmamış Doktora Tezi. UK: Durham Centre for Islamic Economics and Finance, Durham University, 2011.

Abuznaid, S.A. "Business Ethics in Islam: the Glaring Gap in Practice". *International Journal of Islamic Et Middle Eastern Finance Et Management*. Vol. 2, No. 4 (2009): 278-288.

Ağırakça, Ahmet. "Hz. Muhammed Dönemi'nde Bir Yönetim Biçimi Var Mıydı". Beyaz Tarih, 2015.

Ahmad, Khurshid. "Islamic finance and banking: the challenge and Prospects", *Review of Islamic Economics*. Vol. 9 (2000): 57-82.

-----". "Islamic Approach to Development: Some Policy Implications". *Islamabad: Institute of Policy Studies*. (1994).

Ahmad, Mahmud. *Towards interest-free banking*. Delhi: Adam Publisher, 1999.

Ahmet bin Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned*, IV. Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- Ahmed, Habib. "Frontiers of Islamic Banking: A Synthesis of Social Role and Microfinance". *The European Journal of Management and Public Policy*. C. 3, S. 1 (2004).
- Ahmed, H. "Basel III Liquidity Requirement Ratios and Islamic Banking". *Journal of Banking Regulation*, Vol. 16, No. 4 (2015): 251–264.
- Akalın, Kürşat Haldun. "Werner Sombart ve Avrupa İktisat Tarihinde Museviler". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Vol.5, 10 (2015).
- Akdemir, Tekin ve Şahin Yeşilyurt. "Devlet Borçlarının Kökeni, Gelişimi ve İktisadi Temelleri". *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 16 (2018).
- Ali, I., vd. "Corporate social responsibility influences, employee commitment and organizational performance". *African Journal of Business Management*. Vol. 4, No. 12 (2010): 2796 - 2801.
- Altay Bora ve Cem Korkut. "Shops, Bazaars, Caravanserais and Ottoman Merchants (tüjjars): The Role of Cash Waqfs on the Ottoman Commerce and Pax Ottomana". *Vakıf ve Yoksullukla Mücadele*, Der. Mehmet Bulut, Cem Korkut, Safa Yıldırım. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Altay, Bora. "A Long-term Relationship Between the State Finance and Cash Waqfs in the Ottoman Empire: Socio-Economic Structures of Cash Waqfs, 1500-1914", *Vakıf ve Yoksullukla Mücadele*, Der. Mehmet Bulut, Cem Korkut, Safa Yıldırım. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. çev: Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2015.
- Armstrong, Walter-Sinnot. *Tanrısız Ahlak*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Aslan, Hakan. "Türkiye'de Tekafül Uygulamaları: Problemler ve Çözüm Önerileri". *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*. Yıl:1, C. 1, S. 1 (2015).

- Asutay, Mehmet. “A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System”. *Kyoto Journal of Islamic Area Studies*. Vol. 1, No. 2 (2007): 3-18.
- , “Conceptualisation of the Second Best Solution in Overcoming the Social Failure of Islamic Banking and Finance: Examining the Overpowering of Homoislamicus by Homoeconomicus”. *IIUM Journal of Economics and Management*. Vol. 15, No. 2 (2007): 167-195.
- , *Islamic Microfinance: Fulfilling Social and Developmental Expectations*. London: Bloomsbury, Islamic Finance: Instruments and Markets in QFinance ed., 2010.
- , “İslami Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramsallaştırılması: İslam Ahlâk İktisadının İdeallerine Karşı İslami Finansın Gerçekleri”. çev. Mustafa Kenan ERKAN. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. C. 3, S. 1 (2015).
- Atar, Abdülkadir. “XVIII Yüzyıl’da Yayınlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı’da İktisadi Hayat” Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2015.
- Ayadi, R. ve W.P. De Groen. “Banking Business Models Monitor 2014”, *Centre for European Policy Studies*. (2014).
- Aybakan, Bilal. *Muamele*, Cilt 30. TDV İslam Ansiklopedisi: İstanbul, 2005.
- Ayub, Muhammed. *Understanding Islamic Finance*. John Wiley & Sons, 2007.
- Baker, Ted ve Reed E.Nelson. “Creating Something from Nothing: Resource Construction Through Entrepreneurial Bricolage”. *Administrative Science Quarterly*. No. 50 (2005): 330–365.
- Balkan, Bülent. “Bankacılıkta Temel Etik Yaklaşım”. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, 2006.
- Banerjee, Abhijit ve Esther Duflo. *Poor Economics*. New York: Public Affairs, 2012.
- Bardakoğlu, Ali. “Hibe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.17. İstanbul:

- TDV Yayınları, 1998.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Kolonizatör Türk Dervişleri*. İstanbul: Hamle Yayınları, 1993.
- Bayındır, Servet. “Asya ve Afrika Kültürünün Dünya’ya Bir Armağanı: Faizsiz Bankacılık”.
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Eylül 2007. 38.Icanas. (Ankara, 2007a): 17–30.
- Bayındır, S. “Menkul Kıymetleştirme Uygulamaları ve Fıkıhtaki Yeri”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 16 (2007b): 249–273.
- Bayındır, Servet ve Murat Ustaoglu. “The issue of interest (riba) in the Abrahamic religions”.
International Journal of Ethics and Systems. Vol.34, Issue 3 (2018).
- Benedikter, Roland. *Answers to the Economic Crisis: Social Banking and Social Finance*.
New York: Spice Digest, Springer, 2011.
- Bilen, Mahmut ve Günay Terzi. "Türkiye’de Yoksulluk Sorunu ile Mücadelede Zekat Kurumunun Rolü ve Gerekliliği Hakkında Cami Cemaati Üzerine Bir Araştırma".
İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi. C.5, S.2 (2019): 133-167.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1969.
- Botticini, Maristella ve Zvi Eckstein. “From farmers to merchants, voluntary conversions and diaspora: a human capital interpretation of Jewish history”. *Journal of the European Economic Association*. Vol. 5, No.1 (2007): 885-926.
- , “Religious norms, human capital and money lending in Jewish European history”
in McCleary, R.M. (Ed.). *The Economics of Religion*, Oxford University Press.
New York, NY (2011): 57-80.
- Bouma, Jan Jaap, vd. *Sustainable Banking: The Greening of Finance*. London: Sheffield, Routledge, 2001.
- Braudel, Fernand. *Medeniyet ve Kapitalizm*. İstanbul: İz Yayınları, 1996.

- Brook, Yaron. "The morality of money lending: A short history". *The Objective Standard*. C. 2, S. 3 (2007): 9-45.
- Bulut, Mehmet. "Medeniyet ve İktisat". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*. S.59 (2020): 96 -137.
- , "Ahlak ve İktisat", *Adam Akademi*. C. 5, S. 2 (2015).
- , "Modern İktisat-Finans Geleneği ve Osmanlılar". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*. S. 1 (2017).
- Bulut, Mehmet ve Cem Korkut. "XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması". *Adam Akademi*. C. 7, S. 2 (2017): 167-194.
- , "Financial Stability and Cash Waqfs, Samples of Rumelia Cash Waqfs", *Munich Personal Repec Archive*.
- Burke, vd. *Tarih ve Tarihçi – Annales Okulu İzinde*. çev. Ali Boratav. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.
- Carlyle, Thomas. *On Heroes, Hero -Worship and the Heroic in History*. çev. Behzat Tanç, Kahramanlar, 1841 ed.. İstanbul: Beyaz Balina, 2000.
- Chapra, M.Umer. *Islam and the Economic Challenge*. Leicester: The Islamic Foundation, 1992.
- , "Why has Islam prohibited interest: rationale behind the prohibition of interest". *Review of Islamic Economics*. Vol. 9 (2000): 5-20.
- , *Adil Bir Para Sistemine Doğru*. çev. Ömer Faruk Tekdoğan. İstanbul: İktisat Yayınları, 2019.
- , "İslam Ekonomisi Nedir ve Nasıl Gelişmiştir?", *İslam İktisat Düşüncesi: Birikim ve Yönelim*, Der.Sercan Karadoğan. İstanbul: Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları, 2017, 97-132.
- Choudhury, M.A. "Development of Islamic Economic and Social Thought". *Handbook of*

- Islamic Banking*. (2007).
- Climent, Francisco. "Ethical Versus Conventional Banking: A Case Study". *MDPI Journal Sustainability*. Vol.10 (2018): 1-13.
- Coase, Ronald. "The Nature of the Firm". *Economica*. No. 4 (1937).
- , "Adam Smith's View of Man". *Journal of Law and Economics*. C. 19, S. 3 (1976): 529-546.
- Cornée, Simon ve Ariane Szafarz. "Vive la Différence: Social Banks and Reciprocity in the Credit Market". *Journal Business Ethics*. Vol. 125 (2014): 361–380.
- Cowton, Christopher ve Paul Thompson. "Do codes make a difference? The case of bank lending and the environment". *J. Bus. Ethics*. Vol. 24 (2000): 165–178.
- Çelikkol, Suat. *Farabi'nin Toplum Görüşü*. İstanbul: 2010.
- Çizakça, Murat. *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortakları Tarihi*. çev. Şehnaz Layıkel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Dees J.Gregory. "Enterprising nonprofits". *Harvard Business Review*. Vol. 76, No.1 (1998): 55–66.
- Demir, Zafer ve İbrahim Güran Yumuşak. "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Problemlerinin Çözümünde Girişim Sermayesi Fonlarının Önemi ve Rolü: Katılım Bankacılığına Yeni Bir Model Önerisi". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*. Vol.4, Issue 2 (2018): 158-159.
- Dorasamy, Nirmala. "Corporate Social Responsibility and Ethical Banking for Developing Economies". *Journal of Economics and Behavioral Studies*. Vol.5, No.11 (2013).
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 1993.
- Dulles, John Foster. *Faith of Our Fathers*. New York: ABD Devlet Yayınları Bölümü 5300,

Genel Dış Politika Dizisi 84, 1954.

Durak, Nejdet ve Muhammet İrgat. “Değersizleşme ve Yabancılaşma Bağlamında Tüketim Ahlakı ve İnsan”. *İlahiyat Akademi Dergisi*. C. 2, S. 3 (2016): 75-88.

Dusuki, Asyraf Wajdi ve Nurdianawati Irwani Abdullah. “Why do Malaysian customers patronise Islamic banks?”. *International Journal of Bank Marketing*. C. 25, S. 3 (2007).

Dyllick, Thomas ve Kai Hockerts. “Beyond the Business Case for Corporate Sustainability”. *Business Strategy and the Environment*. Vol. 11, No. 2 (2002): 130-141.

El-Gamal, Mahmoud A. *Islamic Finance: Law, Economics and Practice*. New York: Cambridge University Press, 2006.

Elliot, Calvin. *Usury, a scriptural, ethical and economic view*. Omnia Veritas, 1902.

Elmalılı, M.H.Y. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Aziz DağıtımYayıncılık, 1992.

Ercan, Fuat. *Para ve Kapitalizm*. İstanbul: Devin Yayıncılık, 1997.

-----, “Meta ve Para Analizinde Finans Kapital”. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*. C.8, S.27 (1997).

Ersoy, Arif. “Paylaşımçı Demokraside Cumhurbaşkanının Görev ve Sorumluluğu”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, ESAM*. No: 2 (2007).

-----, “Medeniyetimizin Dayandığı Dünya Görüşü ve Değer Ölçüleri: İnsan Merkezli Yeni bir Medeniyetin İnşa Felsefesi”. *Felsefe şurası: İmkânlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri Sempozyumu, 13-15 Kasım 2015*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimler Fakültesi, 2015.

-----, “İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fitri İktisat ve İktisadi Yapısı”. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)*. S. 1 (2015).

Ersoy, Arif ve M. Büşra Altundere. “The Market Institute and The State In Islamic Economics: From Past To Present and Future”. *11th International Conference of Islamic Economics*

- and Finance Conference, 11-13 Ekim*. Kuala Lumpur: Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi, 2016.
- , “İslam Coğrafyasının İktisadi Sorunları ve İslam İktisadının Vadettikleri”. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (2018).
- Ertürk, Emin. “Kilise, Faiz, Kapitalizm: Günahtan Meşruiyete Sancılı Bir Geçişin Anatomisi”. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*. C. 8, S. 20 (2019).
- Farabi. *Fusulü'l Medeni*. Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal, 1985.
- Farabi. *Kitabü's-Siyasetü'l-Medeniyye*. Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal, 1994.
- Farabi. *Kitabü Tahsili's-Saade*. Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal, 1995.
- Farabi. *Tenbih Ala Sebili's-Sa'ade*. Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal, 1985.
- Farabi. *El-Medinetü'l-Fazıla*. Beyrut: Daru Mektebetü'l-Hilal, 1995.
- Ferguson, Niall. *Paranın Yükselişi, Dünyanın Finansal Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Fountaine, Laurence. *The Moral Economy: Poverty, Credit and Trust In Early Modern Europe*. France: Cambridge University Press, 2014.
- Friedman, Milton. *Essays in Positive Economics*. Chicago: The University of Chicago Press, 1953.
- Friedman, M. ve Anna J. Schwartz. *A Monetary History of the United States, 1857-1960*. Princeton: Princeton University Press, 1963.
- Galbraith, J.K. *Kuşku Çağı – Ekonomik Gelişmeler Tarihi*. çev.N.Himmetoğlu, R.Aşçıoğlu İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1980.
- Garaudy, Roger. *Geleceğimizde İslam Var*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- Gazzali, Ebu Hamid Muhammed bin. *Tehafüt el-Felasife*. çev. Bekir Karlığa. İstanbul:

- Çağrı Yayınları, 1981.
- . *İhya 'u Ulumu 'd Din*. İstanbul: Hikmet Neşriyat Yayınları, 2010.
- Gedikli, Fatih. *Osmanlı Şirket Kültürü: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudarebe Uygulaması*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Geisst, Charles.R. “Beggar Thy Neighbor:A History of Usury and Debt”. *Financial History*. Vol. 20, No. 1 (2013): 20-23.
- Genç, Mehmet. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi”. 5. *Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarih Kongresi*. Ankara: TTK yayınları, 1990, 13-25.
- Goitein, Shlomo D. *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*. Los Angeles, London: University of California Press, Berkeley, 1968.
- Goud, Blake. “Uncharted Waters For Ethical and Islamic Finance”. *The European Financial Review*. (2015): 1-11.
- Goyal, Krishn A.ve Vijay Joshi. “A Study of Social and Ethical Issues in Banking Industry”. *International Journal of Economics and Research*. Vol. 2, Issue 5 (2011).
- Göregen, Mustafa. “Dinlerde Dünyadan Feragat Etme (fakirlik) Düşüncesi”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2 (2013): 372-397.
- Görmüş, Şakir, vd. *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2019.
- Gözübenli, B. İnan. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000: 260-261.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Gündoğdu, Aysel. “Bankaların itibar riski ve Türk bankacılık sisteminde itibar riskine dair vakalar”. *International Journal of Finance & Banking Studies*, Vol.5, No.2 (2016): 37-45.

- Gündoğdu, A. “Etik Bankacılık ve Türkiye'de Uygulanabilirliği”. *İş Ahlakı Dergisi*. (2018): 255-273.
- Gürbüz, Yunus Emre. “Tekafül Sigortacılığının Türkiye’deki Durumu”, Neova Sigorta İç Denetim Müdürü, 28 Kasım 2014, İstanbul.
- Hacak, Hasan. "İslâm Hukukunda sigorta ve fıkıh bilginlerinin sigortaya yaklaşımının genel bir değerlendirmesi". *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. S.30 (2006): 21-50.
- Halamka, Radek. “Ethics as a Way to Sustainability in Banking?” Masters Thesis. Institute of Economic Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University of Prague, 2014.
- Haron, Sudin ve Wan Nursofiza Wan Azmi. *Islamic Finance and Banking System: Philosophies, Principles and Practices*. Malaysia: Mc Graw Hill, 2009.
- Hasan, Maher ve Jemma Dridi. “The Effects of the Global Crisis on Islamic and Conventional Banks: A Comparative Study”. *International Monetary Fund Working Paper*. (2010).
- Hazıroğlu, Temel. *Katılım Ekonomisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Hortaçsu, Ayfer ve Nur Günay. “Bank Managers’ Perception of Ethical and Legal Conduct in Emerging Markets During the Post-Crises Period: Evidence From Turkish Banking Sector”. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*. C. 5, S. 2 (2011).
- Hunke, Sigrid. *Avrupa’nın Üzerine Doğan İslam Güneşi*. çev. Servet Sezgin. İstanbul: Bedir Yayınları, 1963.
- Ilgaroğlu, Muhammet Caner. “İbn Haldun Düşüncesinde Sosyo-Ekonomik Değişme ve Ahlak”. *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*. Vol. 3, Issue 1 (2019): 10-16.
- Iqbal, Munawar ve Philip Molyneux. *Thirty Years of Islamic Banking: History, Performance and Prospects*. New York, NY: Palgrave Macmillan, 2005.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. çev. Z.Kadiri Ugan. İstanbul: MEB Yayınları, II.cilt, 1991.

- Javaid, Omar. "Why Prevailing Framework of Islamic Banks is Incoherent with Philosophy of Islamic Finance and Economics?". *SSRN Electronic Journal*. (2012).
- Jennings, Ronald C. "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records". *Journal of Economic and Social History of Orient*. (1973).
- Kala, Ahmet. "Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme". *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*. C.1, S.1 (2003).
- Kallek, Cengiz. *Hız Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*. İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 1992.
- Kallek, C. "Bir Hukuk, Maliye ve Ticaret Terimi Olarak SAK". *Ekonomik Kalkınma ve Değerler*. (İstanbul: Utesav, 2008): 157–170.
- Kamali, Mohammed Hashim. *Al-Maqasid Al Shariah: The Objectives of Islamic Law*. United Kingdom: Association of Muslim Lawyers UK, 2002.
- Karakoç, Sezai. *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1967.
- Karataş, Muhammed. "Gelir Dağılımının Teorik Yapısı". *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*. C. 8, S. 21 (2019): 53-79.
- Karayazgan, A. "Takafül (İslami Sigorta)". *Sigorta Araştırmaları Dergisi*. (2008).
- Kardavi, Y. *Fakirlik Problemi Karşısında İslam*. çev. Abdülvehhap Öztürk. Ankara: Nur Yayınları, 1966.
- Karl, Mariene A. "Are Ethical and Social Banks Less Risky?: Evidence from a New Dataset: Work Package 602 MS219". "Best Paper Award II"; Working Paper 96; WIFO Studies. Vienna, Austria: 2015.
- Keynes, John Maynard. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. New York: Brace and Co, 1936.
- Khan, Imran, vd. "Performance comparison of Islamic and conventional banks: Empirical

evidence from Pakistan”. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*. Vol. 10 (2017): 419–433.

Kılıç, Recep. *Ahlakın Dini Temeli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.

Kınalızade, Ali Efendi. *Ahlak-ı Alai*. çev. Ayşe Sıdıka Oktay. İstanbul : İz Yayıncılık, 2019.

Kindleberger, Charles P. ve Robert Z. Aliber. *Finansal Krizler Tarihi – Çılgınlık, Panik ve Çöküş*. çev. Ümit Şensoy. İstanbul: T.İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Köse, Saffet. *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.

Kureşi, Enver İkbâl. *Faiz Nazariyesi ve İslam*. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966.

Labib, Subhi. “Capitalism in Medieval Islam”. *The Journal of Economic History*. Vol.29, No.1 (1969).

Laldin, Mohamad Akram. *A Mini Guide to Shariah and Legal Maxims*. Malaysia: CERT Publications, 2007.

Laldin, M.A. ve Hafas Furqani. “The Business of Religion - Is Islamic Finance the Path to a Just and Equitable Global Financial System?”. *The European Financial Review*. (2015): 1-14.

Lapacı, B. “Türkiye Bankalar Birliği Bankacılık Etik İlkelerinin Yabancı Sermayeli Mevduat Bankalarında Uygulanması Üzerine Bir Araştırma”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, 2015.

Lipietz, Alain. *The Enchanted World: Inflation, Credit and the World Crisis*. London: 1985.

Maali, B., vd. “Social reporting by Islamic Banking”. *Discussion papers in accounting and finance*. Southampton: University of Southampton, 2003.

Mahmutoğlu, Abdülkadir. “Etik ve Ahlak; Benzerlikler, Farklılıklar ve İlişkiler”. *Türk İdare Dergisi*. S. 81 (2009): 225-250.

Mallat, Chibli. *Islamic Law and Finance*. London: Graham & Trotman, 1988.

Marx, Karl. *Capital: A Critique of Political Economy*, Cilt I. Chicago: Charles H.Ker and Co,

1926.

----- . *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. çev.S.Nişanyan. İstanbul: Birikim Yayınları, 1979.

Malik bin Enes. *El-Muvatta, Zekat*.

Mensching, Gustav. *Dinî Sosyoloji*. çev. Mehmet Aydın. Konya: Tekin Kitabevi, 1994.

Mermod, Aslı Yüksel. “Bankacılıkta Etik Kavramı ve Banka Üst Düzey Yöneticilerinden Beklentiler”. *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*. C. XXV, S. 2 (2008).

Mevdudi, S. Ebu'l-A'la. “İslam'da İnsan Hakları”. *Lahore, Flatties Hotel'de Medeni Haklar ve Özgürlükler Forumu*. İstanbul: 1975.

----- . *Faiz*. İstanbul: Hilal Yayınları, 1977.

Mikołajczak, Paweł. “Sustainable Banking, Implications for an Ethical Dimension of Finance of Social Enterprise Performance”. *Studia Prawno-Ekonomiczne*. Vol.104 (2017).

Minsky, Hyman Phillip. *Can It Happen Again? A Reprise*. Hyman P. Minsky Archive, 1982.

Mirakhor, Abbas. “General characteristics of an Islamic economic system”, *Anthology of Islamic Banking, Institute of Islamic Banking and Insurance*, Der. A. Siddiqi. London: 2000, 11-31.

Muhamat, Amirul Afif, vd. “The Development of Ethical Banking Concept Amongst the Malaysian Islamic Banks”. *Jurnal Pengurusan Awam*. (2012).

Mutlu, İsmail. *Önemsiz Haram Faiz*. İstanbul: Mutlu Yayıncılık, 2003.

Naqvi, Syed ve Nawab Haider. *Ethics and Economics: An Islamic Synthesis*. Leicester: Islamic Foundation, 1981.

----- . *Islam, Economics and Society*. London: Kegan Paul International, 1994.

Naudé, W. A. ve A. Saayman. “Determinants of tourist arrivals in Africa: a panel data regression analysis”. *Tourism Economics*. Vol. 11, No. 3 (2005): 365-391.

- Nurjanah, F., vd. "The Impact of Economic Growth and Distribution of Zakat Funds on Poverty". *The 2nd International Conference on Islamic Economics, Business and Philanthropy (ICIEBP)*. 31 Mart 2019. (Indonesia: 2019): 55-70.
- Orhan Z.Osman ve Seyfettin Erdoğan. *İktisada Giriş*. Ankara: Palme Yayınları, 2010.
- Öner, M.Hadin. "Katılım Bankalarının Takipteki Kredi Oranını Etkileyen Faktörler ve Mevduat Bankaları ile Karşılaştırmalı Analizi". Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İ. Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021.
- Öz, Satılmış. "Kapitalizmin Ruhu Problemi: Werner Sombart". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 29 (2013).
- Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Özdemir, Şennur. "İslamî Bir Ekonomi Nasıl Mümkün Olur?", *İslam İktisadını Yeniden Düşünmek*, Der. Taha Eğri, Oğuz Karasu, Necmettin Kızılkaya. İstanbul: İGİAD Yayınları, 2014, 139-175.
- Özdemir, Mahmut. "Faiz (Riba) Kavramına İslami Bir Yaklaşım". *Eskiyeni*. S. 18 (2010): 62-76.
- Özel, Mustafa. "İktisat, Fiyat ve Adalet Üzerine". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*. (1996): 147-158.
- . *İktisad ve Din*. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Özkan, Mustafa. "Hz. Muhammed'in Yoksullukla Mücadele Stratejisi", *Vakıf ve Yoksullukla Mücadele*, Der. Mehmet Bulut, Cem Korkut, Safa Yıldırım. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2019, 88-95.
- Öztürk, Nurettin. "Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.

S.7 (2002).

Piketty, Thomas. *Yirmibirinci Yüzyılda Kapital*. çev. Hande Koçak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.

Polanyi, Karl. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, 2nd ed. s.l. Beacon Press, 2001.

Porter, M.E. ve M.R. Kramer. “The competitive advantage of corporate philanthropy”. *Harvard Business Review*. Vol. 80 (December, 2002): 56-65.

Qureshi, Fahad Ahmed. *History of usury prohibition*. Hfc chairman. January 13, 2016.

Rahim, Shafinah ve Hanani Kaswadi. “An Economic Research on Zakat Compliance Among Muslim's Staff in Unimas”. *International Conference on Masjid, Zakat and Waqf*. Kuala Lumpur: 2014, 53-65.

Rawls, John. *A Theory of Justice*, 1921 ed. Cambridge, MA: Belknap Press, 1999.

Reich, Robert B. *Saving Capitalism, For the Many, Not the Few*. New York: Penguin Random House LLC, 2015.

Reuten, G. ve Michael Williams. *Value Form and The State*. London, 1989.

RFI Foundation. “Islamic Finance Esg Outlook 2019 Report- Shared Values”. (10.09.2021).

Robbins, Lionel. *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*.

London: Macmillan, 2nd ed., 1935.

Roengpitya, R., vd. “Bank business models”. *BIS Quarterly Review* December (2014).

Rubin, Jared. “Institutions, the rise of commerce, and the persistence of laws: Interest restrictions in Islam&Christianity”. *The Economic Journal*. (2011): 1310-1339.

Sanchis, J.R. ve E. Pascual Garcia. “Ethic bank and cooperative bank. A comparative analysis through the study of Caixa Popular and Ethical Banking Fiare”. *Revista de Estudios Cooperativos*. Vol. 124 (2017): 152–174.

- San-Jose, L., vd. "Are Ethical Banks Different? A Comparative Analysis Using the Radical Affinity Index". *J. Bus. Ethics*. Vol. 100 (2011): 151–173.
- Sayan, Bülent. "İslam Ekonomisi Yaklaşımıyla Kobi'lerin Üretim ve Uluslararası Ticaretime Yönelik Bir Model Önerisi" Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İ. Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Selçuk, Mervan. "İslami Bir Sigorta Deneyimi Olarak Tekafül". *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi*. Kütahya: 2015.
- Sen, Amartya. *On Ethics and Economics*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 2000.
- Shaikh, M. Ahmad. *Economics of Islam: A Comparative Study*. Lahore: Muhammad Ashraf, 1947.
- Shinsuke, N. "Critical Overview of the History of Islamic Economics: Formation, Transformation and New Horizon". *Asian and African Area Studies*. 2012.
- Sıbâî, Mustafa. *İslam Sosyalizmi*, çev. Yaşar Nuri Öztürk. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2011.
- Sidhu, B.K. "Saudi bank launches first overseas ops." <http://thestar.com/mynews/story.asp?file=/2007/2/6> (accessed December 17, 2009).
- Smith, Adam. *The Theory of Moral Sentiments*, 2000 ed. New York: Prometheus Books, 1759.
- . *Wealth of Nations (Ulusların Zenginliği)*, C. I, 11. Bölüm. Londra: Methuen and Co, 1950.
- . *Wealth of Nations (Ulusların Zenginliği)*, C. II. Londra: Methuen and Co., 1950.
- Smoker, David R. "Modern Usury: the moral challenge of credit cards in light of catholic teaching and practice in the past and the present", *School of Theology Michigan, College of Saint Benedict and Saint John's University*. (2009): 1-28.
- Sombart, Werner. *The Jews and Modern Capitalism*. Kitchener, Ontario: Batoche Books Limited, 1911.

- . *Burjuva*. çev. Oğuz Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2008.
- Stewart, Charles T. *Inequality and equity*. London:Greenwood Press Westport, 1998.
- Sunar, Lütfi. *Türkiye 'de İş Ortaklıkları, Durum, Çözüm, Öneriler*. İGİAD Yayınları: 2010.
- Surroca, J., vd. “Corporate Responsibility and Financial Performance: The Role of Intangible Resources”. *Strateg. Manag. J.* Vol. 31 (2010): 463–490.
- Syahrullah, Maria Ulfah. “The response of Indonesian Academicians toward Factors Influencing the Payment of Zakat on Employment Income”. *Research on Humanities and Social Sciences*. Vol. 6, No. 10 (2016): 87-94.
- Şeriatı, Ali. *Marxizm*, çev. Yakup Arslan-Kenan Çamurcu. İstanbul: Dünya Yayınları, 1994.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik". *XXI.Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları*. İstanbul: 1986.
- . *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2008.
- . “Bir İlim Olarak İslam İktisadı”. *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi*. S.16 (2010): 11-34.
- . *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- . *İnsan, Ahlak ve İktisat- İktisat ve Ahlak*. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Toplantı Metinleri, 2018.
- Tarlan, Selim. *Tarihte Bankacılık*. Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, 1986.
- Turban, D.B. ve D.W. Greening. “Corporate social performance and organizational attractiveness to prospective employees”. *Academy of Management Journal*. Vol. 40, No.3 (1997): 658-672.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Esnaf.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1988.
- Usmani, Muhammad Taqi. *An Introduction to Islamic Finance*. Karachi: Maktaba Ma'ariful Qur'an, 2005.

- Ülgener, Sabri F. *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*. Ankara: Mayaş Yayınları, 1984.
- Ünal, Mehmet. “Vakfi Besleyen Manevi Dinamiklerden Olarak Kur’an’daki İnfak, Sadaka ve Zekât Kavramlarına Genel Bir Bakış”, *Vakıf ve Yoksullukla Mücadele*, Der. Mehmet Bulut, Cem Korkut, Safa Yıldırım. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2019, 24-38.
- Üstün, Yusuf. "Sigorta, Tekafül ve Kooperatif Bankacılığı". *Karınca Dergisi*. (2014).
- Vincent, Joshua. “Historical, religious and scholastic prohibition of usury: The common origins of western and Islamic financial practices”. *Setan Hall University, Law School Student Scholarship*. (2014).
- Visser, W.A.M. ve A. McIntosh. “A short review of the historical critique of usury”. *Accounting Business and Financial History*. Vol. 8, No. 1 (1998): 175-190.
- Von Mises, Ludwig. *Sosyalizm*, çev. Yusuf Şahin. Ankara: Liberte Yayınları, 2007.
- Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. çev. Zeynep Gürata. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999.
- Wicksell, K. *Lectures on Political Economy, Volume II; Money*. New York: Reprints Augustus M.Kelley Publishers, 1967.
- Wiesner, Merry ve Hanks. *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*. çev. Hamit Çalışkan. Cambridge University Press, 2006.
- Wilson, Rodney. “Parallels Between Islamic and Ethical Banking”. *Review of Islamic Economic*. (2002): 1-13.
- Wolff, Edward N. ve Ajit Zacharias, “Household wealth and the measurement of economic well-being in the United States”. *Journal Economic Inequal*. (2007): 83-115.
- World Business Council for Sustainable Development. “The business case for sustainable development: Making a difference towards the Johannesburg Summit 2002 and beyond”.

<http://www.wbcds.org>. (2 December 2012).

Yaşar, Gülbiye. "Sosyal Güvenlik", *Atatürk Üniversitesi*, (2012).

Yıldırım, Ali. "İslam Düşüncesinde Felsefi ve Dini Bir Etkinlik Olarak Ahlak". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*. Vol.7, Issue 2 (2018).

Yılmaz, Yasin. "Yoksulluğun Önlenmesinde Vakıfların Rolü", *Vakıf ve Yoksullukla Mücadele*, Der. Mehmet Bulut, Cem Korkut, Safa Yıldırım. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2019.

Yumuşak, İbrahim Güran. "Para - Kur Sistemi ve Ahlak: Kötü Para İyi Parayı Kovar".

IV.Ahlak Şurası, İnsan, Ahlâk ve İktisat, (2018).

Yunus, Muhammad. "Grameen Bank, Microcredit and Millennium Development Goals".

Economic and Political Weekly. Vol. 39 (2004): 4077–4080.

Yüksel, S., vd. "Determinants of profitability in the banking sector: an analysis of post-soviet countries". *Economies*. Vol. 6, No. 3 (2018).

Zaim, Sabahattin. *İslam Ekonomisinin Temelleri*. Der. Adem Esen, Turan KOÇ, M.Yavuz Çakır. İstanbul: İ. Sabahattin Zaim Üniv.Yayımları, No.6, 2014.

Zerka, M.Ahmet ve Abdülaziz En-Neccar. *İslam Düşüncesinde Ekonomi, Banka ve Sigorta*. çev: Hayreddin Karaman. İz Yayıncılık, 2003.

"Bankacılık Etik İlkeleri". https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/822/Etik_Ilkeler_
[27.09.2020].

"Bankacılık Mali Tabloları". <https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59> [05.02.2020].

"Ernst and Young (2014), Global Takaful Insight 2014". 2015/01/EY-global-takaful-insights-pdf 2014. [20.03.2021].

"Fractional Banking". <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/finance/>

- fractional-banking/ [01.08.2021].
- “GABV (Global Alliance for Banking on Values)”. <https://www.gabv.org> [01.08.2021].
- “Green Financing”. <https://www.unep.org/regions/asia-and-pacific/regional-initiatives/supporting-resource-efficiency/green-financing> [01.08.2021].
- “İslami Bankacılık Verileri”. <http://www.islamic-bank.com> [16 Aralık 2009].
- “İslami Finans Verileri”. <http://www.islamicfinancenews.com> [16 Aralık 2009].
- “Islamic Finance Development Report 2021”, https://www.refinitiv.com/content/dam/marketing/en_us/documents/gated/reports/report-2021 [20.02.2022].
- “Katılım Bankaları Mali Tabloları”. <https://tkbb.org.tr/sayfa/detay/denetim-raporlari-122#1749>. [05.02.2020].
- “Malezya İslami Bankacılık Kurumu Derneği”. <http://aibim.com/content/view/2224/77/> [20.09.2021].
- “Milliman Global Takaful 2017 Report”. <https://islamicbankers.files.wordpress.com/2019/02/milliman-global-takaful-2017-report.pdf>. [25.03.2021].

ÖZGEÇMİŞ

Sevgi TURAN

A. EĞİTİM

Doktora İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans
2022, İstanbul

Yüksek Lisans İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme
2011, İstanbul

Lisans İstanbul Üniversitesi
İşletme Fakültesi
İng. İşletme
1999, İstanbul

B. MESLEKİ DENEYİM

2013 - 2016 : Hayat Kimya San.A.Ş., Finans Müdürü
2004 - 2013 : Hayat Kimya San.A.Ş., Finans Şefi
1999 - 2004 : Hayat Kimya San.A.Ş., Finans Uzmanı

C. AKADEMİK ÇALIŞMALAR

Makaleler

1. Turan, Sevgi (2022). Osmanlı Devleti'nde Ahilik Teşkilatında Orta Sandıkları ile Başlayan Tekafül Uygulamaları ve Geleceği. Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi 4 (8), 15-29.